

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR - III
2024 /3

Editör: **Prof. Dr. Ayşen SİNA**

ARTİKEL AKADEMİ: 293

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - III (2024/3)

Editör:

Prof. Dr. Aysen SİNA

ISBN 978-625-6627-31-4

Birinci Basım Temmuz - 2024

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Baskı ve Cilt: Reprobir Matbaacılık Tasarım Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514. Cad. No:23/25
Pk:06105 Yenimahalle - Yenimahalle / Ankara
Matbaa Sertifika No: 47381

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2024

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - III 2024 /3

Editör: **Prof. Dr. Ayşen SİNA**

YAZARLAR

Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN
Prof. Dr. Ramazan GÖRAL
Prof. Dr. Serpil TÜRKYILMAZ
Prof. Dr. Şerife ÖNDER
Doç. Dr. Berna GÜR
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE
Doç. Dr. Esra ÇAĞRI MUTLU
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Merve Şahika ERKAN
Dr. Arş. Gör. Doruk DERELİ
Dr. Arş. Gör. Emrah ÖZEL
Dr. Arş. Gör. Nazife Zeynep Çakır
Dr. Araş. Gör. Serkan KOÇ
Dr. Arş. Gör. Yolcu ALDIRMAZ
Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK
Öğr. Gör. Sevda YALÇIN
Dr. F. Müge ALGAN
Dr. Kübra KARAKÖZ
Ahmet DÜZGÜN
Nihal TURAN
Serhat SEZEK
Ümit ŞALVARCI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. Bölüm	
DİSİPLİNLER ARASI LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ.....	9
- Ahmet DÜZGÜN & Doç. Dr. Berna GÜR	
2. Bölüm	
BRICS-T ÜLKELERİNDE SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ	29
- Dr. Arş. Gör. Doruk DERELİ	
3. Bölüm	
KÜRESELLEŞMENİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ: MIST ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ	41
- Dr. Arş. Gör. Doruk DERELİ & Dr. Arş. Gör. Nazife Zeynep ÇAKIR	
4. Bölüm	
KUR'AN VE SÜNNET'TE MUSİBET ve İNSANIN DURUMU.....	53
- Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE	
5. Bölüm	
SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	65
- Arş. Gör. Dr. Emrah ÖZEL	
6. Bölüm	
PASCAL'IN PENSÉES ESERİNDE AKIL, DOĞA VE TANRI İLİŞKİSİ.....	79
- Doç. Dr. Esra ÇAĞRI MUTLU	
7. Bölüm	
TÜRKİYE' DE SUÇUN MEKANSAL ANALİZİ	95
-Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK & Prof. Dr. Serpil TÜRKYILMAZ	
8. Bölüm	
ESKİ ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ MÜHÜRLERİNDE ASLAN BAŞLI ADAMLAR	137
- Dr. Kübra KARAKÖZ	

9. Bölüm	
AVRUPA YATIRIM BANKALARI KREDİLERİ İLE KÜRESEL SERMAYENİN NEOLİBERAL İNŞASI	153
- Dr. F. Müge ALGAN	
10. Bölüm	
DAMGALANMADAN DESTEĞE: TOPLUMUN BİR ÜYESİ OLARAK BAĞIMLI KADINLAR.....	173
- Nihal TURAN	
11. Bölüm	
DOĞU'DA ÜNİVERSİTE KURMA ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULUŞU.....	191
- Serhat SEZEK	
12. Bölüm	
LEECH'İN ANLAM TÜRÜ MODELİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK MEDYASINDA GÖÇMEN KAVRAMININ "EŞDİZİMSEL ANLAM" AÇISINDAN İNCELENMESİ	213
- Araş. Gör. Dr. Serkan KOÇ	
13. Bölüm	
KARŞIYAKA İLÇESİNDE (İZMİR) GÜVERCİNCİLERİN JARGONU	227
- Doç. Dr. Serpil ERSÖZ	
14. Bölüm	
KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE KURUMSAL İTİBAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	247
- Öğr. Gör. Sevda YALÇIN	
15. Bölüm	
İSTANBUL'DA SANAYİNİN YER DEĞİŞTİRME DESENLERİ	261
- Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN & Arş. Gör. Dr. Yolcu ALDIRMAZ	
16. Bölüm	
TEMPORARY SPATIAL PRODUCTION: CAMP SPACES.....	279
Dr. Öğr. Üyesi Merve Şahika ERKAN	
17. Bölüm	
TURİZM VE SEYAHAT ENDÜSTRİSİNDE YAPAY ZEKÂ VE GELECEĞİ	291
Prof. Dr. Ramazan GÖRAL & YL Öğr. Ümit ŞALVARCI	
18. Bölüm	
SÜREKLİ DENETİM VE İÇ DENETİM İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI	
- Prof. Dr. Şerife ÖNDER	

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler, toplumun gelişen yapısını ve bireylerin bu yapı içindeki rollerini anlamaya yönelik disiplinler arası bir alan olarak, insanlığı anlamak adına vazgeçilmez bir araçtır. Bu kitapta, sosyal bilimlerin geniş yelpazesi içinde yer alan farklı disiplinlerden değerli çalışmalar bir araya getirilmiştir.

Kitap, farklı alanlardan uzman akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanmış ve hem teorik hem de ampirik çalışmalar içermektedir. Bu kapsamda, BRICS-T ülkelerindeki savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinden, Türkiye’de suçun mekansal analizine, eski Asur ticaret kolonilerinden modern medya incelemelerine kadar geniş bir spektrumda çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca, küreselleşmenin gelir dağılımı üzerine etkileri, sosyal sermayenin ekonomik etkileri ve sanayinin yer değiştirme desenleri gibi güncel konular da derinlemesine ele alınmaktadır.

Bu kitap, sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacılar, akademisyenler ve öğrenciler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitapta yer alan her bir bölüm, okuyuculara ve araştırmacılara yeni bakış açıları kazandırmayı ve ele alınan konular üzerinde derinlemesine düşünmeye teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Bu kitabın oluşmasına katkı sunan tüm bölüm yazarlarına içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, kitabın yayımlanmasını sağlayan Artikel Akademi yöneticilerine ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmanın, sosyal bilimler alanında araştırma yapan herkese ilham kaynağı olmasını dilerim.

- Prof. Dr. Ayşen SİNA

1. BÖLÜM

DİSİPLİNLER ARASI LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ*

Ahmet DÜZGÜN

Hitit Üniversitesi,

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

ahmet_0103402@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4601-5430>

Doç. Dr. Berna GÜR

Hitit Üniversitesi

Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü

bernagur@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0674-4612>

GİRİŞ

İnsanlar var oldukları günden bugüne kadar çalışmak zorunda kalmışlardır. Eski çağlardaki insanların çalışmak hayatlarını devam ettirmek ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik iken günümüzdeki anlamıyla çalışma kavramı çok uzun zaman sonra gündeme gelmiştir. Bu yüzden ilk çağlardaki çalışma hayatı içinde iş sağlığı ve güvenliği kavramlarından bahsetmek daha zor iken

* Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı'nda "Disiplinler arası Lisansüstü Programları Öğrencilerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü ve Farkındalığının Ölçülmesi: Hitit Üniversitesi Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

sanayi devrimi ile iş sağlığı ve güvenliği kavramı daha fazla gündeme gelmiştir.

İş sağlığı ve güvenliğinin ilk kanunları olarak kabul edilen Hammurabi Kanun'larında işi yaptıran kişinin iş ile ilgili olumsuzluklardan sorumlu tutulacağı hükümleri yer almıştır (Acar ve Üçüncü, 2020:13). Sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni teknolojiler insan yaşamında olduğu gibi çalışma hayatında da değişikliklere yol açmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle üretim artışının istenmesi insan gücüne olan ihtiyacın da artışına neden olmuştur. İnsanların daha fazla mesai yapmaya başlaması, kadınlar ve çocuklarında iş hayatına girmesi iş kazalarında ve sağlık sorunlarında artışlara neden olmuştur. Yaşanan iş kazaları ve sağlık sorunları işçilerin çalışma koşullarının iyileştirmesi konusunda çalışmalar yapılmasına sebep olarak iş sağlığı ve güvenliği kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kılıkış, 2016:4). Çalışanların güvenliği ile ilgili sorunlarının çözümü için tehlikelerin belirlenmesi, belirlenen tehlikelere karşı önlemlerin alınması sağlanarak iş ortamının güvenli hale getirilmesi zorunludur. İş sağlığı ve güvenliği iş yerlerinde önlemlerin alınarak işçi sağlığının korunması ve iş kazalarının önlenmesi açısından gün geçtikçe daha önemli olmaktadır (Akpinar, 2017:41).

Çalışanın yaşadığı iş kazası veya meslek hastalıklarına bağlı sağlığının bozulması veya vefat etmesi ailesinde maddi ve manevi sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Ayrıca iş kazası veya meslek hastalıkları iş gücü, iş günü kayıpları, maddi ve manevi tazminat ve işyerinin itibar kaybına neden olmaktadır (Evren, 2016:19). Bu sonuçları bir bütün olarak incelediğimizde toplumsal maliyetlerin azaltılması açısından iş sağlığı ve güvenliğinin önemi daha da değer kazanmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği ile çalışanın sağlığı, üretimin daha kaliteli olması, üretim maliyetlerinin azalması ve toplum psikolojisi gibi birçok konuda pozitif gelişmeler sağlanmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği; çalışanın ortamdaki kaynaklı sağlık sorunlarına karşı korunması, kaza sayısının en aza indirgenmesi, çalışanın kullandığı malzemenin güvenilir olması ve tehlikelerin fark edilerek uygun önlemlerin alınması sağlanarak güvenli bir çalışma alanının oluşturulmasıdır (Babayiğit, 2014:3). Ülkemizde 20.06.2012 tarihinde yayınlanan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun'u iş sağlığı ve güvenliği adıyla kabul edilen ilk kanundur. 6331 Sayılı Kanun özel sektör ve kamu sektörü fark etmeksizin çalışan (çıraklar ve stajyerler dahil) herkesin kanundan faydalanmasını sağlamıştır. 6331 Sayılı Kanun işyerlerine risk değerlendirme zorunluluğu getirilmesini, işlerin risk gruplarına

göre sınıflandırılmasını, çalışanlara eğitimler verilmesini, tehlikelere karşı acil eylem planları oluşturulmasını, çalışanlara tehlikeli durumlarda çalışmaktan kaçınma hakkı ve endüstriyel kazalardan korunmak için önlemler alınmasını ve bu konulara ilişkin ceza ve yaptırımları içermektedir (Bilir, 2016:3).

Çalışma esnasında ortam, makine veya araç-gereç ile çalışan uyumsuzluklarının neden olduğu çalışana, makineyi veya işyerini zarara uğratan önceden planlanmamış ve istenmeyen olaylara iş kazası denir (Kahya ve Özkar, 2018:20). İş kazalarının %88'i güvensiz davranış, %10'u ise güvensiz durumlardan meydana gelmektedir. Bu durumda iş kazalarının %98'i engellenebilir olduğundan göz ardı edilemeyen olaylar olarak değerlendirilmelidir (Türkay, Yıldız ve İşsever, 2020:771).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun 155 numaralı İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi'nde meslek hastalığı; işin yürütümü sırasında çalışanların sağlığını tehdit eden risklerle maruziyeti sonucu yakalandıkları hastalıklar olarak tanımlanmıştır (Alağüney ve Yıldız, 2020:782).

İş kazaları ve meslek hastalıklarının en aza indirilmesinde sorumluluk işveren veya işveren temsilcilerine verilmiştir. İşveren bu sorumluluğunda kendisine rehberlik etmesi için iş güvenliği uzmanı ve iş yeri hekimi çalıştırmaktadır. İş yeri hekiminin rehberlik, risk değerlendirmesi ve sağlık gözetimi, eğitim, bilgilendirme, kayıt ve ilgili birimlerle iş birliği görevleri varken iş güvenliği uzmanının rehberlik, ortam gözetimi, risk değerlendirmesi, eğitim, bilgilendirme, kayıt ve ilgili birimlerle iş birliği görevleri bulunmaktadır (R.G, 2012; R.G. 2013).

Çalışanın yaşadığı iş kazası ve yakalandığı meslek hastalıklarından korunmada en etkili yöntem proaktif yaklaşımdır. Proaktif yaklaşımın en temel taşı ise eğitimidir. Eğitim belirlenen hedef davranışın ortaya çıkarılma sürecidir. Eğitim ile belirlenmiş hedefler doğrultusunda kişilerin bilgi ve becerilerini geliştirmekle birlikte yaşantılarını, davranışlarını, düşünce ve tutumlarını olumlu yönde değiştirmek hedeflenmektedir (Altuntaş, 2021:25). İSG eğitimleri çalışanların meslek hastalıklarına yakalanmaması, iş kazasına bağlı yaralanma ve ölümlerin önlenmesi, güvenlik kültürünün oluşturularak geliştirilmesi, çalışanın işi ile ilgili sağlık ve güvenlik konularında bilinç düzeylerinin artırılması bakımından oldukça önemlidir (HSE, 2021). Kalıntaş ise İSG eğitimini çalışanın çalışma ortamında güvende olmasını sağlayan risk önleme ve kontrol stratejisi olarak tanımlamıştır. İSG eğitimi belirlenen tehlikeleri ve riskleri, kontrol önlemleri

için belirlenen kuralları, güvenli çalışma alanları, KKD'lerin doğru kullanımını, acil durumlarda yapılacak işlerin ve önleyici faaliyetlerle ilgili çalışanın ve işverenin bilgilendirmesini sağlamaktadır (Kalıntaş, 2022:17). İSG eğitiminin amacı; çalışanları tespit edilen tehlikelere karşı bilgilendirmek güvenli davranış ve güvenli çalışmalara yönlendirmektir. Böylece iş kazası ve meslek hastalıklarının azaltılması temel amaçtır (Aktay, 2014:63). İSG eğitimlerinin işverenler tarafından zorunluluk olarak görülmesine bağlı olarak eğitimlerin eksik, yetersiz şekilde yapılması ve yeterli denetimlerin yapılmaması İSG bilincinin oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Yapılan araştırmalara göre İSG kurallarının yeterli olduğu ancak çalışanların kurallara uymadığı ve gerekli önemi vermediği görülmektedir. Verilen eğitimlerin yetersizliği ve nitelsiz olması çalışanlarda hatalı davranışa ve buna bağlı olarak iş kazaların meydana gelmesine yol açmaktadır. İSG eğitimi ile iş kazası arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda ters orantı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu yüzden İSG eğitimi çalışanlara bilinçli ve güvenli davranışlar kazandırılarak iş kazası ve meslek hastalıklarının azaltılması açısından önemli olmaktadır (Gök, 2022:25).

İş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesi ve azaltılması için toplumda güvenlik kültürü oluşturulmalıdır. Güvenlik kültürü oluşumunda hayatımızın her alanında yaşadığımız kazalar, ramak kala olayları ve maddi kayıplar etkili olmaktadır. Fakat bu şekilde oluşan bir güvenlik kültürünün oluşum sırasındaki maliyetleri de ağır olmaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun'unda da yer alan iş sağlığı ve güvenlik eğitimine sadece iş hayatında değil eğitim hayatımızın belli bölümlerinde de yer vererek güvenlik kültürünün oluşmasını sağlayabiliriz. İş kazalarının sebepleri; %88 güvensiz davranışlar, %10 güvensiz durumlar ve %2 ise öngörülemeyen sebeplerdir. Günümüzde güvensiz davranış ve güvensiz durumlar denetimler sonucunda azalsa bile bu durum hala yüksek oranda devam etmektedir. İş sağlığı ve güvenliği eğitimleri sonucunda oluşacak güvenlik kültürü sayesinde çalışanların kendilerini denetlemesi ve güvensiz durumları öngörüp kendilerini tehlikeden sakınması ile güvensiz davranış ve durumlardan kaynaklı iş kazalarında ve meslek hastalıklarında azalmalar görülecektir. Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin işyerinde, okulda veya kamu spotu gibi yayınlarla düzenli olarak verilmesi etkili olacaktır.

Araştırmada; Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde disiplinler arası bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin hangi demografik özelliklerine bağlı İSG farkındalıklarının değiştiği ve İSG farkındalık sorularına verilen cevapların ortalamalarının bulunması hedeflenmektedir. İSG farkındalıklarının

hangi demografik özelliklerine bağlı değiştiğini belirlemek için 8 alt hipotez belirlenmiştir. Bunlar;

H1- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin yaşlarına bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H2- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H3- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin medeni durumlarına bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H4- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin mezun oldukları fakülteye bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H5- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin lisansüstü eğitim gördükleri bölüme bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H6- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin lisans eğitimleri boyunca İSG dersi almalarına bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H7- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin İSG eğitimin başlamasını düşündükleri eğitim kurumlarına bağlı olarak İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

H8- Disiplinler arası bölümlerde eğitim gören öğrencilerin çalışma durumlarına bağlı İSG farkındalıklarında farklılık olmaktadır.

1. MATERYAL VE METOT

Çalışmada kullanılmak üzere oluşturulan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek için 8 soru, ikinci bölümde disiplinler arası öğrencilerin İSG farkındalığını belirlemek için 23 soru olmak üzere 33 soruluk anket oluşturulmuştur.

Elde edilen anket verilerine bağlı oluşturulan hipotez testleri ve soru güvenilirlikleri SPSS 25 programıyla yapılmıştır. Hipotezleri doğruluğunu tespit etmeden önce yapılan gruplar arasındaki varyans dağılımında normallik sağlanmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden iki gruplu analizlerde Mann Withney U analizi, ikiden fazla olan grup analizlerinde de Kruskal Wallis analizi yapılarak hipotezlerin doğruluğu belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini 2021- 2022 eğitim ve öğretim yılında Hitit Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsünde disiplinler arası

yüksek lisans programına kayıtlı olan 370 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem ise ankete katılmayı kabul eden 180 öğrenci ile sınırlı kalmıştır. Anketler Google form üzerinden yapılarak veriler elde edilmiştir.

1.1. Araştırmanın Etik Yönü

Etik onay Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 05.04.2021 tarih ve 2021-63 sayılı karar ile etik izin alınmıştır.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmadan elde edilen katılımcılara yöneltilen İSG farkındalık sorularına ait güvenilirlik testi sonuçları, araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri, İSG farkındalıklarına verdikleri cevapların ortalamaları ve hipotezlere ait bulgular tablolar halinde yer verilmiştir.

Tablo 1. İSG farkındalık sorularının güvenilirlik sonuçları

Soru Numarası	Soru silinirse ölçek ortalaması	Soru silinirse ölçek varyansı	Madde ölçek korelasyonu	Soru silinirse ölçek güvenilirliği
1.	78,922	62,329	,187	,672
2.	78,122	59,080	,428	,646
3.	77,889	63,138	,127	,680
4.	79,394	64,073	,141	,674
5.	78,917	63,161	,181	,671
6.	77,411	63,741	,262	,664
7.	78,044	58,825	,512	,640
8.	79,939	68,047	-,095	,693
9.	77,989	60,078	,476	,645
10.	77,744	62,225	,236	,666
11.	78,017	59,759	,460	,645
12.	77,217	62,863	,347	,659
13.	77,311	64,126	,291	,664

14.	77,122	63,080	,360	,659
15.	77,550	63,143	,258	,664
16.	77,417	63,775	,297	,663
17.	77,622	62,873	,171	,673
18.	77,417	63,418	,303	,662
19.	78,228	61,060	,302	,659
20.	78,528	63,234	,169	,672
21.	77,900	63,118	,236	,666
22.	78,922	62,329	,187	,672
23.	78,122	59,080	,428	,646
Cronbach alfa =0.675				

Disiplinler arası yüksek lisans öğrencilerin İSG farkındalıklarını belirlemek için oluşturulan 23 soruluk anket sorularının Cronbach alfa değeri 0,675 bulunmuştur. Bu değer çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Öğrencilerin demografik sonuçları

	Gruplar	N	%
Demografik			
Cinsiyet	Kadın	90	50,0
	Erkek	90	50,0
Yaş	21-25	46	25,6
	26-30	65	36,1
	31-34	32	17,8
	35 ve üzeri	37	20,6
Medeni Durum	Bekar	115	63,9
	Evli	62	34,4
	Boşanmış	3	1,7
Mezun Olunan Fakülte	Mühendislik Fakültesi	33	18,3
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	6	3,3
	Fen Fakültesi	20	11,1
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	88	48,9
	Eğitim Fakültesi	21	11,7
	Açık Öğretim Fakültesi	3	1,7
	Hukuk Fakültesi	9	5,0

Lisansüstü Eğitim Yapılan Ana Bilim Dalı	Adli Bilimler	37	20,6
	Dış Ticaret ve Malzeme Tedarik Zinciri	25	13,9
	Enerji Sistemleri Mühendisliği	7	3,9
	İleri Malzeme ve Nanoteknoloji	4	2,2
	İş Sağlığı ve Güvenliği	33	18,3
	İnsan Kaynakları ve Yönetimi	33	18,3
	Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik	34	18,9
	Polimer Bilimi ve Teknolojisi	7	3,9
Lisans Eğitiminde İSG Dersi Alma	Evet	174	96,7
	Hayır	6	3,3
Çalışma Durumu	Evet	112	62,2
	Hayır	68	37,8
İSG Eğitimin Başlaması Gereken Eğitim Kurumu	Okul öncesi	122	67,8
	İlköğretim	47	26,1
	Ortaöğretim	11	6,1

Çalışmaya katılan disiplinler arası lisansüstü eğitim gören öğrencilerin %50'si (90) kadın, %36,1'i (65) 36-40 yaş aralığında, %63,9'u (115) bekar, %48,9'u (88) iktisadi idari bilimler fakültesi mezunu, %20,6'sı (37) adli bilimlerde yüksek lisans yapmakta, %96,7'si (174) lisans eğitimleri sırasında İSG eğitimi almış, %62,2'si (112) çalışıyor ve %67,8'i (122) İSG eğitiminin okul öncesinde başlaması gerektiğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin hangi demografik özelliklerine bağlı İSG farkındalıklarının değiştiğini belirlemek için yapılacak test öncesinde gruplar arasındaki homojenlik testi yapıldı ve p değeri ,05'ten küçük çıktığı için gruplar arasında homojen dağılım olmadığı tespit edildi. Hipotezlerin doğruluğu için kullanılan Man Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin İSG farkındalıklarında demografik özelliklerin etkilerini belirlemek için yapılan Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi sonuçları

Mann Whitney U	Gruplar	N	X	Sıra Ort.	U	z	p	Anlamlı farklılık
Cinsiyet	Erkek	90	91,67	8250,50	3944,500	-,302	,763*	Yok
	Kadın	90	89,33	8039,50				
Lisans eğitimi sırasında İSG eğitimi alma	Evet	174	90,56	15757,00	512,000	-,080	,936*	Yok
	Hayır	6	88,83	533,00				
Çalışma Durumları	Evet	112	42,08	1641,00	660,000	-1,006	,314*	Yok
	Hayır	68	36,92	1440,00				
Kruskal Wallis	Gruplar	N	Sıralı Ort.	Sd	X ²	P	Anlamlı farklılık	
Yaş	21-25	46	88,02	3	9,187	,027*	21-25 ile 35 ve üzeri	
	26-30	65	79,90					
	31-34	32	90,59					
	35 ve üzeri	37	112,12					
Medeni durum	Bekar	115	82,61	2	10,240	,006*	Bekar-Evli	
	Evli	62	106,89					
	Boşanmış	3	54,33					
Mezun olunan fakülte	Mühendislik Fakültesi	33	104,39	6	18,639	,005*	Sağlık Bilimleri Fakültesi- Eğitim Fakültesi	
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	6	88,50					
	Fen Fakültesi	20	60,20					
	İktisadi Fakültesi	88	83,15					
	Eğitim Fakültesi	21	110,45					
	Açık öğretim Fakültesi	3	117,83					
Lisansüstü Eğitim Alınan Anabilim Dalı	Hukuk Fakültesi	9	124,44	7	22,766	,002*	Adli Bilimler-İş Sağlığı ve Güvenliği	
	Adli Bilimler	37	80,22					
	Dış Ticaret ve Malzeme Tedarik Zinciri	25	86,10					
	Enerji Sistemleri Mühendisliği	7	104,21					
	İleri Malzeme Nanoteknoloji	4	60,00					
	İş Sağlığı ve Güvenliği	33	112,83					
	İnsan Kaynakları ve Yönetimi	33	103,11					
	Polimer Bilimi ve Teknolojisi	7	124,43					
	Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik	34	64,79					
İSG Eğitiminin Başlaması Gerektiği Düşünülen Eğitim Kurumu	Okul öncesi	122	90,39	2	,047	,977	Anlamlı farklılık yok	
	İlköğretim	47	91,44					
	Orta öğretim	11	87,73					

Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyetine bağlı ($U=3944,500$ $z=-,302$; $p=.763$), lisans eğitiminde İSG eğitimi alma durumu ($U=512,000$ $z=-,080$; $p=.936$), çalışma durumları ($U=660,000$ $z=-,1,006$; $p=.314$) ve İSG eğitiminin başlaması gerektiği düşündükleri eğitim kurumlarına bağlı İSG farkındalıklarında ($\chi^2(2, n=180) = ,047$; $p= ,977$) farklılık olmadığı ($p<,05$) tespit edildi.

Lisans üstü eğitim gören öğrencilerin yaşa bağlı İSG farkındalıklarında ($\chi^2(3, n=180) = 9,187$; $p= ,027$) anlamlı farklılık bulunmuştur. 35 yaş ve üzeri öğrencilerin İSG farkındalıkları ($X=112,12$), 21-25 yaş grubundaki öğrencilerin İSG farkındalıklarından ($X=88,02$) daha yüksektir.

Lisans üstü eğitim gören öğrencilerin medeni durumuna göre İSG farkındalıklarında ($\chi^2(2, n=180) = 10,240$; $p= ,006$) anlamlı farklılık bulunmuştur. Evli öğrencilerin İSG farkındalıkları ($X=106,89$), bekar öğrencilerin İSG farkındalıklarından ($X=82,61$) daha yüksektir.

Çalışmaya katılanların mezun oldukları fakülteye bağlı olarak İSG farkındalıklarında ($\chi^2(6, n=180) = 18,639$; $p= ,005$) anlamlı farklılık bulunmuştur. Eğitim fakültesi mezunu öğrencilerinin İSG farkındalıkları ($X=110,45$) sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin İSG farkındalıklarından ($X=88,50$) daha yüksektir.

Katılımcıların lisansüstü eğitim yaptıkları ana bilim dalına bağlı İSG farkındalıklarında ($\chi^2(7, n=180) = 22,766$; $p= ,002$) anlamlı farklılık bulunmuştur. İSG anabilim dalı öğrencilerinin İSG farkındalıkları ($X=112,83$) adli bilimler anabilim dalı öğrencilerinin İSG farkındalıklarından ($X=80,22$) daha yüksektir.

Katılımcıların İSG farkındalık sorusuna verdikleri cevaplar kesinlikle evet (5), evet (4), kararsızım (3), hayır (2), kesinlikle hayır (1) olarak kodlanarak beşli grup oluşturulmuştur. Oluşturulan gruplara bağlı sonuç, ortalama ve standart sapma değerleri belirlenerek tablo halinde verilmiştir. Bulgular doğrultusunda tartışma ve önerilerde bulunulmuştur.

Tablo 4. İSG farkındalık sorularının analizleri

Sorular	N	Ort	Ss	Sonuç
6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası her işletmede değil sadece maden, inşaat ve kimya tesisleri gibi çok tehlikeli iş yerlerinde uygulanmalıdır.	180	3,41	1,09	Evet
Ülkemizde iş güvenliği kültürünün tüm iş kollarındaki çalışanlarda oluşturulduğunu düşünüyorum.	180	1,98	1,27	Hayır
Ülkemizde tüm iş kollarında mevcut tehlikelere karşı yeterli tedbirlerin alındığını düşünüyorum.	180	2,49	1,28	Hayır
Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği ihmallerine dönük yaptırımların yeterli olduğunu düşünüyorum.	180	3,64	1,30	Evet
İSG ile ilgili afiş ve posterler eğitimden daha etkilidir.	180	2,14	1,03	Hayır
Haber, kamu spotu, müzik, film, tiyatro gibi İSG ile ilgili sosyal etkinliklerin toplumun İSG kültürünü arttıracığını düşünüyorum.	180	2,62	1,08	Kararsızım
6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun'u çerçevesinde, yapacağım/yaptığım meslek ile ilgili hak ve sorumluluklarımı biliyorum.	180	4,12	,75	Evet
İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili harcanan zaman ve paraların boşa gittiğini düşünüyorum.	180	3,49	,98	Evet

İSG de kullanılan sağlık ve güvenlik işaretlerinin ne anlama geldiğini biliyorum.	180	1,59	,93	Kesinlikle hayır
Ülkemizde 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun'un her iş kolunda tam olarak uygulandığını düşünmüyorum.	180	3,54	,89	Evet
İş kazası ve meslek hastalığına sebep olan nedenleri biliyorum.	180	3,79	1,09	Evet
İş kazası ve meslek hastalıkları tüm iş kollarının önemli sorunlarından biridir.	180	3,52	,95	Evet
İş kazası ve meslek hastalıkları önlenemez.	180	4,32	,74	Kesinlikle evet
İş kazası ve meslek hastalıkları tüm iş kollarında (büro, sanayi, maden, inşaat vb.) görülebilir.	180	4,22	,63	Kesinlikle evet
İş kazası ve meslek hastalıkları sayısı alınan eğitim sayısı arttıkça azalmaktadır.	180	4,41	,68	Kesinlikle evet
Dış faktörlere bağlı olarak iş kazası meydana gelebilir.	180	3,98	,87	Evet
İş kazası ve meslek hastalıkları mali açıdan çalışana, devlete ve işverene zarar verir.	180	4,12	,68	Evet
İSG ile ilgili konuların çözüme ulaşmasında sadece eğitim yeterli değildir.	180	3,91	1,18	Evet
İş kazası ve meslek hastalıklarının maliyeti ülke ekonomisi içerisinde büyük paya sahiptir.	180	4,12	,73	Evet
İş kazası ve meslek hastalıklarının tek sorumlusu iş güvenliği uzmanıdır.	180	3,31	1,09	Kararsızım
Çalıştığım/çalışacağım işkolu ile ilgili iş kazası ve meslek hastalıkları hakkında bilgim var.	180	3,57	,89	Evet

Önlenemeyen iş kazası ve meslek hastalıklarında yönetimin benimsediği İSG politikasının etkisi vardır.	180	3,01	1,11	Kararsızım
İş kazası veya meslek hastalığı kaderimde varsa yaşanır, hiçbir şey bunu değiştiremez.	180	3,63	,93	Evet
İş sağlığı ve güvenliği konusunda aldığım eğitim bilgilerimi hayatımın her alanında kullanabiliyorum.	180	1,57	,93	Kesinlikle hayır

SONUÇ VE ÖNERİLER

Katılımcıların cinsiyetlerine bağlı İSG farkındalıklarında farklılık bulunamamıştır. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin İSG farkındalıklarını inceleyen bir araştırmada cinsiyete bağlı farklılık olduğu görülürken sağlık yüksekokulu öğrencilerinin İSG farkındalıklarını inceleyen diğer bir çalışma da ise cinsiyete bağlı anlamlılık görülmemiştir (Yavuz, Bülter ve Köse, 2018:33; Canbaş, Kasap ve Cam, 2018:257). Çalışmada öğrencilerin lisans eğitimleri sırasında İSG eğitimi almalarına bağlı İSG farkındalıklarında farklılık tespit edilmemiştir. Elde edilen bu sonuç yapılan bir çalışmada “İSG dersi alan ve almayan öğrencilerin İSG farkındalığında fark yoktur” sonucuyla desteklenirken, diğer bir çalışmada “İSG dersi alan ve almayan öğrenciler arasında dersi alan öğrencilerinin İSG farkındalığı fazladır” sonucu dikkat çekmektedir (Topgül ve Alan, 2017:596; Yavuz ve Gür, 2019:28).

Yapılan çalışmada disiplinler arası eğitim gören öğrencilerin çalışma durumlarına bağlı İSG farklılığında ve İSG eğitiminin hangi eğitim kurumunda verilmeye başlanılmasını düşünmelerine bağlı anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilirken, yaşa bağlı İSG farkındalıklarında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. 31 yaş ve üzeri yaş grubundakilerde İSG farkındalığının 21-25 yaş grubundan fazla çıkması öğrencilerin yaş itibarıyla çalışan kesimde olmaları ve çalıştığı işyerlerinde İSG eğitimi almalarının bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin medeni durumlarına bağlı İSG farkındalıklarında evli öğrencilerin farkındalıklarının bekar öğrencilere göre daha

yüksek olduğu görülmüştür. Yaşa bağlı farkındalık analizindeki farklılık çıkan gruplara da baktığımızda 21-25 yaş grubunun büyük bir kısmı üniversite lisans programlarından yeni mezun olan bekar öğrenciler, 35 yaş grubunun büyük bir kısmı ise evli ve çalışan öğrencilerdir. Çalışan öğrencilerin iş hayatından dolayı aldıkları eğitimler, uymaları gereken İSG talimatları, kullanmaları gereken KKD'ler, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun gereği sorumlulukları, iş ortamında yaşanan kazalar vb. durumlardan kaynaklı İSG farkındalıklarının daha fazla olması beklenen durumdur.

Disiplinler arası yüksek lisans programlarında öğrenim gören eğitim fakültesi mezunu öğrencilerinin İSG farkındalıklarının sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin İSG farkındalıklarından daha fazla olduğu görülmüştür. Sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri ağırlıklı olarak sağlık ile ilgili dersler almaktadır. Öğrenciler sağlık ve hastalık gibi konular üzerinde çalıştıkları için İSG dersinde görülen iş kazası ve meslek hastalıklarının sonuçlarını normalleştirerek konunun ciddiyetinin farkında olmadıkları düşünülmektedir.

Çalışmada İSG anabilim dalı öğrencilerinin İSG farkındalıklarının adli bilimler anabilim dalı öğrencilerinin İSG farkındalıklarından daha fazla olduğu görülmüştür. Çalışmanın İSG alanında olması sebebiyle İSG anabilim dalı öğrencilerin farkındalığının yüksek çıkması tahmin edilen bir sonuçtur. Alınan tüm derslerin içeriğinin iş sağlığı ve güvenliği alanında olması bu sonucun çıkmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Çalışanların İSG farkındalıklarına verdiği cevapların ortalamalarına göre elde edilen bulgular ve öneriler şu şekildedir;

- Öğrenciler 6331 Sayılı Kanun'dan haberdar olmalarına rağmen çalışan, devlet ve işverenin sorumluluklarını tam bilmemektedirler. İSG eğitimlerinde temel hak ve sorumluluk başlığına yer verilecek şekilde müfredat yenilemesi yapılmalıdır.
- Öğrenciler İSG uygulamalarının yalnız çok tehlikeli iş kollarında uygulanması gerektiğini düşünmektedirler. Oysa iş kazaları ve meslek hastalıkları incelendiğinde her iş kolunda farklı tehlike ve risklerin var olduğu açıkça görülmektedir. Verilen eğitimlerde farklı iş kollarındaki risklere vurgu yapılması ve örneklerin verilmesi bu görüşün değişmesini sağlayacaktır.
- Ülkemizde tüm iş kollarında İSG kültürünün oluşturulması için adım atılmaya başlanıldığı aşikardır. Çalışmaya katılan çalışan öğrenci

grubunun çoğunun az tehlikeli sınıfta çalıştığı düşünülmektedir. Bu yüzden öğrenciler her iş kolunda İSG kültürünün oluşmadığını ve gerekli önlemlerin alınmadığını düşünüyor olabilirler. Ancak İSG'nin temel amacı çalışan sağlığının, üretimin ve çalışma ortamının korunması olduğundan tüm tehlike sınıflarındaki iş kollarında vakit kaybetmeden yasanın tüm maddeleriyle uygulanması ve mevcut tehlike ve risklere karşı önlemlerin alınması gerekmektedir. İSG'nin amacı, önemi ve uygulanmasının gerekliliği konularına eğitim sırasında mutlaka yer verilmelidir.

- Katılımcılar İSG kültürünün tüm iş kollarında İSG kültürünün oluşmadığı ve tehlikelere karşı yeterli önlemlerin alınmadığını düşünmesine rağmen ihmallere karşı yaptırımların yeterli olduğu düşünmektedirler. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun'un varlığı, yaşanan iş kazalarının TV, dergi, gazete gibi tüm yurttan haber alınabilen yerlerde iş kazasının nedenlerinin, sonuçlarının ve sorumluluklarının dile getirilmesi öğrencilerin yaptırımların yeterli olduğunu düşünmelerine neden olmuş olabilir.
- Katılımcılar İSG ile ilgili afiş ve posterlerin eğitimden daha etkili olduğunu düşünmemektedirler. Eğitim kalıcı davranış değişikliği meydana getirmeyi hedeflerken afiş ve posterler günü birlik hafızalarda kalıcılık sağlamaktadır. Eğitim sayısının artırılması başta öğrencilerde olmak üzere çalışanlarda ve toplumda İSG'nin yaygınlaşması, benimsenmesi ve kalıcılığının artmasına neden olacaktır.
- Öğrencilerin bir kısmı sosyal etkinliklerin (kamu spotu, film, tiyatro vb.) İSG kültürünü arttıracığını düşünürken bazıları ise etkili olmayacağını düşünmektedir. Sosyal etkinlikler ile var olan veya olabilecek iş kazası ve meslek hastalıklarının neden ve sonuçları canlandırılarak İSG konusunda verilen bilgilerin pekiştirilmesi sağlanabilir ve böylece teorik bilgilerin kalıcılığı dahada artırılabilir.
- Öğrenciler İSG Kanun'un yer alan kendi mesleklerini yaptıklarında sahip oldukları veya olacakları hakları bildiklerini ifade etmişlerdir. Ancak ilk soruda çalışan, işveren ve devlet sorumluluklarını tam bilmediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda gerek lisans ve gerek lisans üstü derslerde verilen İSG eğitimlerinde çalışan merkezli konuların işlendiği düşünülmektedir. Müfredata işveren ve devletin sorumluluklarına ait bilgilerde ilave edilmesi eksikliklerin giderilmesini sağlayacaktır.
- Katılımcılar İSG için harcanan zaman ve paranın boşa olduğunu ayrıca

İş kazası ve meslek hastalıklarının kader olduğunu düşünmektedirler. İş kazalarının %98'nin meslek hastalıklarının ise %100'nün önlenebilir olduğu bilimsel olarak ortaya konmuştur. İSG eğitimlerinde yarının çalışanlarını oluşturacak olan öğrencilere iş kazası ve meslek hastalıklarının sebepleri, önlemleri konusunda detaylı bilgi verilmelidir. Ayrıca iş kazası veya meslek hastalığı yaşanmadan alınan önlemler (proaktif yaklaşımın) için harcanan paranın olduktan sonra harcanan paradan (doğrudan veya dolaylı kayıplar) daha az olduğu eğitimlerde detaylı bir şekilde anlatılmalıdır.

- Öğrenciler sağlık ve güvenlik işaretlerinin ne anlama geldiğini bilmediklerini ifade etmişlerdir. Sağlık ve güvenlik işaretlerinin sadece çalışma hayatında değil bulunabileceğimiz her ortamda karşımıza çıkabileceği unutulmamalıdır. Hayat kurtarıcı öneme sahip olan işaretlerin bilinmesi acil durum başta olmak üzere birçok durumda olmazsa olmazlarımızdandır. Bu yüzden İSG eğitimlerinde bu konu başlığının yer alması gerekmektedir.
- 6331 sayılı İSG kanununun her iş kolunda uygulandığını düşünülmemektedir. Öğrencilerin gittiği staj yerleri çalıştığı kurumlar veya eğitim gördükleri okullarda karşılaştıkları iş ortamı, çalışanların ve yöneticilerin davranış tutumları, maruz kaldıkları tehlike ve risklerden dolayı böyle düşünüyor olabilirler. İSG'nin eksiksiz olarak tüm iş kollarında uygulanması bu görüşün değişmesine sebep olacaktır.
- İş kazaları ve meslek hastalıklarının nedenleri, iş kazası ve meslek hastalıklarının tüm sektörde önemli sorun olduğu, iş kazaları ve meslek hastalıklarının tüm iş kollarında görülebileceği fakat önlem ve eğitim sayısı arttıkça sayıların azaltılabileceği öğrenciler tarafından bilinmektedir. İSG eğitim konularının başında gelen iş kazası ve meslek hastalıklarının detaylı olarak eğitim sırasında bahsedildiği ve öğrencilerinde bu konudaki verilen bilgileri benimseyerek içselleştirdiği söylenebilir. Eğitim sayısının veya ders saatinin artırılarak bu eğitimlerin kalıcı olması sağlanmalıdır.
- Katılımcılar dış etkenlere bağlı iş kazaların meydana gelebileceğini ifade etmişlerdir. Afetler başta olmak üzere üçüncü şahıslardan kaynaklı (terör vb.) olaylar sonucunda da iş kazaları gerçekleşebileceği bilinmektedir. Çalışan katılımcıların fazla olması bu cevap ortalamasının ortaya

çıkmasında rol oynamış olabilir.

- Öğrenciler İSG ile ilgili konuların çözümünde eğitimin tek başına yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. İSG temellerinin atılması, kültürün oluşturulup benimsenmesinde etkili olan eğitim bütün sorun çözümünde tek başına yeterli olamaz. İSG sorunların çözümünde işveren, devlet ve çalışanın ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Her bir paydaş gerekli sorumluluklarını yerine getirirse İSG sorunları da çözüme ulaşmış olacaktır.
- İş kazaları ve meslek hastalıklarının mali açıdan işveren, devlet ve çalışana zarar verir ve iş kazası ve meslek hastalıklarının maliyetinin ülke ekonomisine zararı büyüktür sorularına evet cevabı verilmiştir. İki soruya verilen cevaplar birbirini destekler niteliktedir. ILO'nun 2018 verilerinde iş kazası ve meslek hastalıkları maliyetlerinin dünya gelirin yaklaşık %3,4'üne denk geldiği ifade edilirken bir başka çalışmada da ülkemizde 2014 yılına ait 221.336 iş kazası gerçekleştiği ve bunun maliyetinin de 70,56 milyar TL olduğu bilgisi verilmiştir (ILO, 2018; Yağımlı ve Ergin, 2017:119).
- Öğrenciler iş kazası ve meslek hastalıklarının tek sorumlusunun iş güvenliği uzmanı olup olmaması konusunda kararsızlık yaşamışlardır. İSG denilince akla gelen ilk isim iş güvenliği uzmanı olduğu için bu tereddüt yaşanmış olabilir. İş güvenliği uzmanlarının temel görevi işverene rehberlik etmektir. İşyerindeki eksiklikleri belirlemek, risk değerlendirme ve ortam ölçümü gibi görevlerini İSG kuruluyla birlikte yapmaları gerekmektedir. Bu yüzden eksik yapılan bir görevden dolayı meydana gelen iş kazasından sadece iş güvenliği uzmanı değil İSG kurulunun tüm üyeleri sorumludur.
- Katılımcılar önlenemeyen iş kazalarında ve meslek hastalıklarında yönetimin belirlediği politikanın etkili olup olmadığı konusunda kararsızdırlar. Yönetimin oluşturduğu fakat benimsemediği bir politikanın çalışanlar tarafından benimsenmesi veya uygulanması pek de mümkün olmayacaktır. Kayabaşı çalışmasında bir kurumda oluşturulan politikanın içinde güvenlik politikasının oluşturulmamasının başta yöneticiler olmak üzere çalışanlarda da İSG kültürünü oluşmasını engellediğini ifade etmiştir (Kayabaşı, 2019:137). Verilecek İSG eğitim içeriklerinde İSG

politikasının önemi, nasıl planlanması ve uygulamanın nasıl yapılabileceği ile ilgili bilgiler mutlak yer almalıdır.

- İş kazası ve meslek hastalıklarının kader olduğu sorusuna evet cevabı gelmiştir. Oysa iş kazası ve meslek hastalıklarının önlemler alındığında engellenebileceği sorularına da evet cevabını vermişlerdir. Burada toplumumuzda olduğu gibi öğrencilerde de inanç faktörünün baskın olduğu söylenebilir. İnanç kavramıyla İSG kültürünün bütünleşmesi için İSG eğitimlerinin çocukluk dönemlerinden itibaren verilmesi gerekir.
- Öğrenciler İSG eğitimlerinde almış oldukları bilgileri hayatlarında kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Verilen eğitimlerde bilgilerin tüm yaşam alanlarında gerekliliğinin ve nasıl kullanıldığının örneklerle anlatılması gerekir. Hayat ile iç içe hem teorik hem de uygulamalı İSG eğitimlerin verilmesi esas olmalıdır.
- Öğrenciler çalıştıkları veya çalışma ihtimalleri yüksek olan iş kollarında yaşanan iş kazası ve meslek hastalıkları hakkında bilgilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu farkındalığı çalıştığı iş kollarındaki iş kazası ve meslek hastalıklarının nedenlerinin ve alınması gereken tedbirlerle nasıl engellene bilineceğinin bilinmesi açısından oldukça önemlidir.
- Öğrenciler iş kazası ve meslek hastalıklarının meydana gelmesinde kişisel hataların ilk sırada yer almadığını ifade etmişlerdir. Öğrenciler yasadaki sorumluluklarını bilmelerine rağmen kişisel hataları göz ardı etmesi İSG farkındalığının ve kültürünün tam oluşmadığının göstergesidir.

İSG farkındalığını geleceğin çalışanlarını oluşturacak başta öğrenciler olmak üzere tüm toplumda oluşturmak, sürdürmek ve benimsetmek için İSG eğitimlerinin okul öncesi eğitimden başlayarak verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H.H. ve Üçüncü K. (2020). “İş Sağlığı ve Güvenliği”. İstanbul/ Nobel Tıp Kitabevleri.
- Kılıkış, İ. (2016). “İş Sağlığı ve Güvenliği”. Bursa/ Dora yayınevi
- Akpınar T. (2017). “İş Sağlığı ve Güvenliği”. Bursa/ Ekin yayınevi

- Evren Ö.K. (2016). “İş Sağlığı ve Güvenliği El Kitabı”. Ankara/ Seçkin Yayıncılık.
- Babayiğit, M.A. (2014). Bir Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışları. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bilir, N. (2016). “İş Sağlığı ve Güvenliği”. Ankara/Güneş Tıp Kitabevleri.
- Kahya, E. ve Özkar, D. (2018). “İş Güvenliği”. İkinci Baskı. Eskişehir /Dorlion Yayınları.
- Türkay M., Yıldız A.N. ve İşsever H. (2020). “İş Kazaları, İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları”. A. Naci (Ed.). Yıldız-Abdulsamet Sandal. Hacettepe Üniversitesi Yayınları/Ankara.
- Alagüney, M.E. ve Yıldız, A.N. (2020). “Meslek Hastalıkları Temel Kavramlar, İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları” A. Naci (Ed.). Yıldız-Abdulsamet Sandal. Hacettepe Üniversitesi Yayınları/ Ankara.
- İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmeliği. Resmî Gazete 29/12/2012, 28512.
- İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik. Resmî Gazete 20/07/2013, 285713.
- Altuntaş, Ş. (2021). İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Farkındalığı Üzerinde Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/İstanbul.
- HSE. (2021). Health And Safety Training A Brief Guide. <https://www.hse.gov.uk/pubns/indg345.pdf> (Erişim Tarihi: 26.01.2023)
- Kalntaş, D.Ç. (2022) İş Sağlığı ve Güvenliğinde Eğitimin Önemi: Üniversite Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Farkındalığı Üzerine Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü/Ankara.
- Aktay, N. (2014) İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin İş Güvenliği Kültürüne Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü/ İstanbul.
- Gök, Y. (2022). İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminde Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü/ Konya.
- Yavuz, Ş., Bülter, A.E. ve Köse, D.A. (2018). “Osmancık Ömer Derindere Meslek Yüksek Okulu’nda İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürünün İncelenmesi”. International Journal of Labour Life and Social Policy. 1(2), 24-36.
- Canbaş, H., Kasap, S. ve Cam, E. (2018). “Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Farkındalıkları Üzerine Bir Alan Araştırması”. Sosyal Güvenlik

Dergisi. 8(1). 235-266.

Topgöl, S. ve Alan, Ç. (2017). “Öğrencilerin İş Güvenliği ve İş Güvenliği Eğitimi Algısının Değerlendirilmesi”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 22(2). 587-598.

Yavuz, Ş. ve Gür, B. (2019). “Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Bilinci Düzeylerinin İncelenmesi”. International Journal of Labour Life and Social Policy. 2019-2(1), 19-29.

ILO. (2018). İş Güvenliği ve Sağlığına İlişkin Uluslararası Çalışma Standartları www-ilo-org.translate.google (Erişim Tarihi: 26.12.2022).

Yağımlı, M. ve Ergin, H. (2017). “Türkiye’de İş Kazalarının Üstel Düzeltme Metodu ile Tahmin Edilmesi”. Marmara Fen Bilimleri Dergisi, 4, 118-123.

Kayabaşı, R. (2019). “İşyeri İş Sağlığı ve Güvenliği Politikalarının çalışanlarının Örgütsel Bağlılığına Etkisi”. Mesleki Bilimler Dergisi (MBD), 8 (2), 133-14

2. BÖLÜM

BRICS-T ÜLKELERİNDE SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ

Dr. Arş. Gör. Doruk DERELİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,

Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

dorukdereli@comu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5525-8303>

GİRİŞ

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ve literatürde öncü niteliğe sahip Benoit'e (1973) ait çalışmanın metodolojisi, savunma harcamalarının artışıyla birlikte piyasadaki toplam talebin de artış göstereceği ve bu doğrultuda ekonomik büyümeyi destekleyeceği üzerine kuruludur. İlgili talep artışı ile sermaye kullanımının artacağı ve bu sayede daha yüksek istihdam oranlarına sahip olunacağı ifade edilmektedir (Benoit, 1973). Farklı bir bakış açısıyla, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine dair verilen eğitimler ve ekonomik kalkınma için oluşturulan alt yapı, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin oluşmasını sağlarken, aynı zamanda etkin bir sosyoekonomik yapının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Chowdhury, 1991: 82).

Benoit'in (1973) metodolojisinin temel alındığı, Kennedy (1974) ve Whynes'e (1979) ait çalışmalarda da benzer şekilde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir ilişkinin varlığından söz edilirken,

savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde teşvik edici rolünden bahsedilmiştir. Ancak Fredericksen ve Looney (1983) ile Deger ve Smith (1983) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, ilgili değişkenler arasında negatif yönlü ilişkinin mevcut olduğuna yönelik ampirik bulgular bildirilmiştir. İlgili çalışmalarda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde yavaşlatıcı etkiye sahip olduğu ileri sürülmüştür (Chowdhury, 1991:81). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri, ilgili harcamaların vergiler ya da dış borçlanma ile finanse edildiği bir ekonomide, diğer alanlardaki kamu harcamalarına yeteri kadar finansman sağlanamaması ve özel yatırımların ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkması beklenmektedir (Deger ve Smith, 1983; Al-Yousif, 2002:188).

Benoit'in (1973) yılında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı öncü çalışmasının akabinde, ilgili konu üzerine literatürde pek çok sayıda çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların özellikle son 30 yıllık süreçte artış trendinde olduğu görülmektedir. Araştırmacıların ve politikacıların ilgili konu üzerinde yoğunlaşmasının temel sebebi olarak, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ya da negatif etkilerini ileri süren çalışmaların mevcut olmasına karşın, bu söylemleri destekleyen kesin ampirik kanıtların bulunmaması gösterilmektedir. Bu duruma çalışmalarda kullanılan farklı ekonometrik analizlerin, ele alınan örneklem boyutlarının çeşitliliği ve üzerinde çalışılan farklı iktisadi modellerin sebep olduğu belirtilmektedir (Dimitraki ve M. Ali, 2015: 311-312).

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerine dair dört farklı olası sonuç bulunmaktadır. Ekonomik büyümeden savunma harcamalarına ya da savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olabileceği gibi, iki değişken arasındaki karşılıklı ilişkinin varlığı da ihtimal dahilindedir. Çift taraflı nedensellik ilişkisinin elde edildiği bu sonuç, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye, ekonomik büyümenin de savunma harcamalarına neden olduğu bilgisini araştırmacıya vermektedir. Diğer bir olası sonuç ise, ilgili değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığına, diğer bir ifade ile savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişkinin mevcut olmadığına yöneliktir.

Çalışmalarda ele alınan ülke veya ülke grubu için, ilgili değişkenler arasında tespit edilen nedensellik ilişkisinin yapısı, ileriye yönelik uygulanması planlanan politikalar için yol gösterici olması beklenmektedir (Dakurah, 2001:652). Bu

bağlamda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırıldığı çalışmanın neticesinde elde edilen bulguların, ilgili ülke grubu içerisinde yer alan ülkeler için önem arz etmesi beklenmektedir. Çalışmada ele alınan BRICS-T ülke grubu, gelişmekte olan 6 farklı ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkelerde savunma harcamalarının, toplam harcamalar içerisindeki payının yüksek olduğu belirtilmektedir. İlgili ülkelerdeki savunma harcamalarının genel kamu harcamaları içerisindeki yüzdelik payına Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1: BRICS-T Ülkelerinde Savunma Harcamaları (%)

Yıl	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika C.	Türkiye
2000	5.01	10.81	11.50	11.33	5.50	9.22
2001	5.38	11.30	10.52	11.41	5.88	8.12
2002	4.87	11.13	9.87	11.18	6.15	9.18
2003	3.66	11.29	9.10	10.97	5.77	8.50
2004	3.82	11.17	10.11	10.87	5.33	7.72
2005	3.83	11.33	10.42	10.22	4.91	7.43
2006	3.77	11.20	9.47	10.18	4.67	6.87
2007	3.89	9.78	8.85	9.62	4.33	6.57
2008	3.85	9.86	8.88	7.64	3.99	6.38
2009	4.14	10.19	10.31	7.39	3.82	6.52
2010	3.85	10.12	9.86	6.96	3.54	6.33

2011	3.75	10.32	9.59	6.16	3.57	6.12
2012	3.70	10.84	9.27	6.03	3.61	5.88
2013	3.55	11.12	9.29	5.96	3.55	5.66
2014	3.45	11.77	9.50	5.96	3.48	5.66
2015	3.54	13.81	8.83	5.59	3.33	5.46
2016	3.40	14.82	9.08	5.54	3.24	5.88
2017	3.69	12.19	9.39	5.42	3.15	6.14
2018	3.92	11.40	9.00	5.10	2.96	7.29
2019	3.71	11.39	8.98	4.91	2.76	7.70

Kaynak: World Data Bank.

Tablo 1 incelendiğinde, 2000-2019 yıllarını kapsayan dönemde ortalama olarak en yüksek savunma harcamasına sahip ülkenin Rusya olduğu görülmektedir. İlgili dönem aralığında BRICS-T ülke grubundan en düşük savunma harcamaları tutarına sahip olan ülke ise Brezilya'dır.

BRICS-T ülkelerine ait savunma harcamaları genel olarak değerlendirildiğinde, kamu harcamaları içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülürken, ülkelerin askeri politikalarının savunma harcamalarına ayrılan payın belirlenmesindeki önemine vurgu yapılmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerine yönelik yapılan literatür taraması Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Literatür Taraması

Yazar / Yazarlar	Birim Boyutu	Zaman Boyutu	Bulgular
Erbaykal (2007)	Türkiye	1970–2005	SH→EB
Yılandı ve Özcan (2010)	Türkiye	1950-2006	EB→SH
Anwar vd. (2012)	Pakistan	1980-2010	EB→SH
Tiwari ve Shahbaz (2013)	Hindistan	1971-2010	SH↔EB
Destek (2016)	NATO Ülkeleri	1998-2014	SH↔EB
Çayın ve Yapraklı (2018)	Türkiye	1970-2016	EB→SH
Çevik ve Bektaş (2019)	Türkiye	1968-2017	SH→EB
Gül ve Torusdağ (2019)	BRICS-T	1995-2015	EB→SH
Köse vd. (2019)	Türkiye	2000-2016	SH ≠ EB
Raju ve Ahmed (2019)	Çin, Hindistan ve Pakistan	1980-2017 1989–2017	SH→EB
Sağdıç vd. (2019)	Avrupa Birliği Ülkeleri	2005-2017	SH↔EB
Özer (2020)	Türkiye	1960-2017	SH ≠ EB

Demez ve Polat (2021)	MINT Ülkeleri	1974-2019	SH→EB
Özen Atabey ve Karakuş (2023)	Türkiye	1988-2020	SH↔EB

Not: EB: Ekonomik Büyüme, SH: Savunma Harcamaları, → tek yönlü nedensellik ilişkisini, ↔ çift yönlü nedensellik ilişkisini ve ≠ göstergesi ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ifade etmektedir.

Literatür taraması incelendiğinde, ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin ülkelere ve analizin yapıldığı dönem aralığına göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmektedir. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri hususundaki belirsizlik, ilgili alanda daha fazla çalışma yapılmasının gereksinimini göstermektedir.

3. VERİ SETİ

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye'den oluşan BRICS-T ülke grubunda, 2000-2019 yıllarında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırılması ilgili çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ülkelerin savunma harcamaları ve ekonomik büyümelerine yönelik veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Değişkenler

Değişken Adı	Değişken Tanımı
SH	Savunma Harcamaları (% Genel Kamu Harcamaları)
EB	Yıllık Ekonomik Büyüme (%)

BRICS-T ülkelerine ait savunma harcamaları ve ekonomik büyüme verileri hakkında, özet bilgi sağlayan tanımlayıcı istatistiklere ise Tablo 4'de yer verilmektedir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Min. Değer	Maks. Değer
SH	7,313	2,985	2,768	14,828
EB	4,874	3,768	-7,779	14,230

4. AMPİRİK BULGULAR

Birimler arası korelasyonun tespiti için literatürde çok sayıda test bulunmaktadır. Bu testler arasından en sık tercih edilenlerden biri olan Breusch – Pagan Lagrange Multiplier (LM) testinin, zaman boyutunun büyük olduğu durumlarda güvenilir sonuçlar verdiği ifade edilmektedir. İlgili teste ait temel hipotez, modelde birimler arası korelasyon sorununun var olmadığına işaret etmekte iken, alternatif hipotez birimler arası korelasyon sorununun mevcudiyeti üzerinde durmaktadır.

Tablo 5. Birimler Arası Korelasyon Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık
LM	94,01	0,000
LM adj*	35,14	0,000
LM CD*	7.59	0,000

Breusch – Pagan LM testine ait sonuç bilgisi tablo 5’te yer almaktadır. Bu bağlamda test sonucu incelendiğinde, BRICS-T ülkeleri arasında birimler arası korelasyon sorununun mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Parametre Homojenliği Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık
Delta Testi	3,589	0,000

Modelde birimler arası korelasyon sorununun tespitinin ardından, parametrelere yönelik homojenliğin araştırılması için Pesaran – Yamagata testi kullanılmış olup sonucu Tablo 6’da yer almaktadır. Tabloya bakıldığında, parametrelerin homojenliğini savunan temel hipotezin reddedildiği ve modeldeki parametrelerin heterojen olduğu sonucuna varılmaktadır.

Nedensellik ilişkilerini test etmeden önce değişkenlere yönelik durağanlık araştırmasının yapılması, tahmin sonuçlarının etkinliği ve güvenilirliği için gereklidir. Bu doğrultuda, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey Fuller) birim kök testi, değişkenlerin durağanlık araştırması için tercih edilmiştir.

Tablo 7. Birim Kök Testi

Değişken	CIPS Test İstatistiği	Olasılık
SH	-2,714	0,010
EB	-2,764	0,007

Tablo 7’de yer alan sonuç incelendiğinde ise, SH ve EH değişkenlerinin düzey seviyesinde durağan olduğu belirlenmiştir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırılması, iktisadi teorilerin geçerliliğinin tespiti için oldukça önem arz etmektedir. Bu sebepten literatürde birçok sayıda, farklı veri türlerine uygulanabilen nedensellik testleri mevcuttur.

Panel verilerin kullanıldığı çalışmalarda, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespiti için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testi, parametrelerin heterojen yapıda olmasına izin vermesi gibi sağladığı esnekliklerden dolayı sıklıkla tercih edilmektedir. Metodolojisinin Granger nedensellik testine dayanan, ilgili teste ait literatürde yer alan model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i Y_{it-1} + \lambda'_i X_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \varphi_{ij} Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} Y_{ij} \Delta X_{it-j} + e_{it}$$

Yukarıda yer alan modelde birim etkiyi μ_i , eğim katsayısını $\beta_i^{(k)}$ ve otoregresif

parametreyi ise $\Upsilon_i^{(k)}$ temsil etmektedir. Testin temel hipotezi, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirtmekte iken, alternatif hipotezi ise nedensellik ilişkilerinin var olduğunu öne sürmektedir. (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1450-1453).

Ekonometrik analizin son aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini sınamak amacıyla, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi uygulanmış ve test sonucuna aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 8. Panel Nedensellik Testi

İlişkinin Yönü	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
EB → SH	4,234	0,000
SH → EB	0,881	0,169

Tablo 8’de yer alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinin sonucuna göre, ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında herhangi bir Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklinde kurulan temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Bu bulgu, ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu işaret etmektedir.

Savunma harcamalarından ekonomik büyüme doğru nedensellik ilişkileri üzerine kurulu olan eşitlik için ise temel hipotez reddedilmemiş olup, savunma harcamalarından ekonomik büyüme doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi ile karşılaşılmamıştır.

SONUÇ

Benoit’in (1973), savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı çalışması neticesinde elde ettiği bulgular, ilgili konu üzerinde çalışan araştırmacılar arasında büyük ilgi görmüştür. Bu durum, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine yoğunlaşan ve Neo-Klasik ile Keynesyen yaklaşımların kullanıldığı çok sayıda çalışma yapılmasına olanak tanımıştır. Literatürde ilgili konu üzerinde durulmasının bir diğer nedeni ise, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik kesin bir görüş birliğinin elde edilememiş olmasıdır. Kullanılan

ekonometrik analizlerin farklılaşmasının veya ele alınan ülkelere ait zaman dilimlerinin farklılık göstermesinin, tahmin sonuçlarını bir hayli değiştirdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ilgili konu üzerine yapılacak olan çalışmaların, literatürdeki bu belirsizlik üzerine olumlu etkisinin bulunması beklenmektedir.

Çalışmanın amacını, Türkiye'nin de dahil edildiği BRICS-T ülke grubunda 2000-2019 yıllarını kapsayan dönemde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak değişkenler arasındaki birimler arası korelasyon sorunu ve parametre homojenliği araştırılmıştır. Bunun için sırasıyla Breusch – Pagan LM ve Pesaran Yamagata testi uygulanmıştır. Birimler arası korelasyonun bulunduğu ve parametrelerin heterojen yapıda olduğu tespit edilen çalışmada, durağanlık araştırması için CADF birim kök testi kullanılmıştır. Ardından ekonometrik analizin son aşaması olarak, panel verilerde nedensellik ilişkilerinin tespiti için tercih edilen Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi kullanılmıştır. İlgili testin neticesinde, ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgu, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili bir faktör olduğunu işaret etmektedir. Bu çıkarımın, ekonomik büyümeye aracı olan politikalar için yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmanın neticesinde tespit edilen ekonomik büyümeden savunma harcamalarına yönelik var olan nedensellik ilişkisine yönelik bulgu, literatürde yer alan Yılabancı ve Özcan (2010), Anwar vd. (2012), Çayın ve Yapraklı (2018) ile Gül ve Torusdağ (2019) çalışmalarını destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Al-Yousif, Y. K. (2002). “Defense Spending and Economic Growth: Some Empirical Evidence from the Arab Gulf Region”. *Defence and Peace Economics*, 13(3), 187-197.
- Anwar, M. A., Rafique, Z., ve Joiya, S. A. (2012). “Defense Spending-Economic Growth Nexus: A Case Study of Pakistan”. *Pakistan Economic and Social Review*, 163-182.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). “The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Chowdhury, A. R. (1991). "A Causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth". *Journal of Conflict Resolution*, 35(1), 80-97.
- Çayın, M. ve Yapraklı, S. (2018). Defence Expenditures, Economic Growth and Current Account Deficit: Analysis of Causality on Turkey. *Empirical Studies on Growth*, Edit: Gökhan Karhan, Mücahit Çayın, Yunus Aşçı, Gazi Kitabevi.
- Çevik, E. İ. ve Bektaş, G. (2019). "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229-236.
- Dakurah, A. H., Davies, S. P. ve Sampath, R. K. (2001). "Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis". *Journal of Policy Modeling*, 23(6), 651-658.
- Deger, S. ve Smith, R. (1983). "Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries". *Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335-353.
- Demez, S. ve Polat, İ. H. (2021). "MINT Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi". *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1032-1044.
- Destek, M. A. (2016). "Is the Causal Nexus of Military Expenditures and Economic Growth Asymmetric in G-6". *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 1(1), 1-8.
- Dimitraki, O. ve Menla Ali, F. (2015). "The Long-run Causal Relationship Between Military Expenditure and Economic Growth in China: Revisited". *Defence and Peace Economics*, 26(3), 311-326.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels". *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erbaykal, E. (2007). "Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi". (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Gül, E. ve Torusdağ, M. (2019). "Analysis of the Effects of Defense Expenditures on Income Distribution and Economic Development with Panel Asymmetric Causality Test: BRICS Countries and Turkey Case". *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 9(1), 1-23.
- Köse, Z., Gölpek, F. ve Doğan, F. C. (2019). "Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği". *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 30-40.
- Özen Atabey, A. ve Karakuş, M. (2023). "Savunma Harcamaları, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi: Türkiye Örneği", *Pamukkale*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 54, Denizli, 39-55.

- Özer, M. O. (2020). “Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 186-197.
- Pesaran, M. H. (2007). “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008), “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Raju, M. H. ve Ahmed, Z. (2019). “Effect of Military Expenditure on Economic Growth: Evidences From India Pakistan and China Using Cointegration and Causality Analysis”. *Asian Journal of German and European Studies*, 4(1), 3.
- Sağdıç, E. N., Tekin, A. ve Yıldız, F. (2019). *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi*.
- Tiwari, A. K. ve Shahbaz, M. (2013). “Does Defence Spending Stimulate Economic Growth in India? A revisit”. *Defence and Peace Economics*, 24(4), 371-395.
- World Data Bank (2024). World Development Indicators-Data Bank.”
- Yılcıncı, V. ve Özcan, V. (2010). “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi”. *Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences/Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1).

3. BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ: MİST ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Dr. Arş. Gör. Doruk DERELİ

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
dorukdereli@comu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5525-8303>*

Dr. Arş. Gör. Nazife Zeynep ÇAKIR

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü
zeynepcakir@comu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3207-4528>*

GİRİŞ

Küreselleşme, ülkelerin karşılıklı olarak önemi her geçen gün artan, ekonomik, kültürel, sosyal, çevresel ve siyasi bağımlılığını ifade eden çok yönlü bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle küreselleşme, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sistemlerin ülkeler arasında coğrafi sınırlar olmaksızın entegrasyonu şeklinde de tanımlanmaktadır (Friedman ve Mandelbaum, 2011).

Genel itibariyle küreselleşme süreci, ülkelerin birbirleriyle olan bağımlılığını, ekonomik yapılarının benzerliğini ve süreç boyunca gerçekleşen ortak kazanımlar ile elde edilen avantajları kapsamaktadır. Küreselleşme başta büyük ölçekli şirketler olmak üzere, özel sektörde ticari faaliyetlerini sürdüren

şirketlerin uluslararası ticarete daha etkin rol üstlenmesini sağlarken, bu durum şirketlerin elde edilen gücün verdiği etki ile ülkelerin siyasi işlerine daha çok müdahil olmasını da beraberinde getirmiştir. Şirketlerin çoğunlukla temel motivasyonlarının kar elde etmek olması, politik alanlarda sürece katılımlarının toplumsal refaha katkısını tartışılır kılmaktadır (Deardorff, 2004: 21).

Liberalist ekonomik yapının en temel unsurlarından biri olan küreselleşme, dışa açık ve coğrafi sınırları bulunmayan bir dünya ekonomisi yaratma fikrinden hareketle, kaynakların ülkeler arasında sınırsız ve rahat hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu düşünce uyarınca, ticaretteki kısıtlamaların, dövize getirilen sınırlamaların, sermaye üzerindeki kontrollerin ve vize gereklilikleri başta olmak üzere bürokratik engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Scholte, 2005).

Küreselleşme, finansal hizmetlerin de dahil edildiği sermaye akışının serbestleştirilmesi, ülke piyasalarının yabancı yatırımlara yönelik engelleri kaldırması ile dış yatırımlara açık hale gelmesi ve ekonomik faaliyetlerde iletişim ve bilgi teknolojilerinin daha etkin rol üstlenmesi şeklinde üç temel unsurdan oluşmaktadır. Buna ek olarak, çok uluslu şirketler de küreselleşme sürecinde uluslararası rekabetin sağlanması noktasında önemli ve etkin rol oynamaktadır.

Küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin incelenmesine ilişkin farklı bakış açılarının varlığı, ilgili etkilerin tespit edilmesine ilişkin küreselleşme endeksinin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Küreselleşmenin etkisinin belirlenmesine yönelik ihtiyacın oluşması ile birlikte ilk kez Dreher (2006), küreselleşme endeksinin hesaplayarak literatüre katkıda bulunmuştur. Daha sonrasında ilgili endeks, Dreher (2008) tarafından yeniden ele alınmış ve kapsamı genişletilerek üç alt kategoriye ayrılmıştır.

Bu endekslerden ilki sosyal küreselleşme endeksi olup, kültürel yatkınlık, bireysel iletişim ve bilgi akışı olarak kendi içerisinde 3 ayrı bileşenden oluşmaktadır. Bireysel iletişim; transferlerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı, telefon trafiği, yabancı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı, uluslararası turizm ile uluslararası mektup sayısı gibi faktörlerin bileşimi ile belirlenmektedir. Kültürel yatkınlık, kitap ticaretinden elde edilen gelirin GSYİH içerisindeki payı ile ülkedeki kişi başına düşen McDonald's ve Ikea sayısına göre ölçülmektedir. Bilgi akışı ise, kişi başına düşen internet kullanım miktarı, gazete ticaretinden elde edilen gelirin GSYİH'ya oranı ile kişi başına

düşen televizyon izleme süresi ile hesaplanmaktadır. Kültürel yatkınlık, bireysel iletişim ve bilgi akışı bileşenlerinin sosyal küreselleşme endeksi içerisindeki payları sırasıyla %32, %33 ve %35'tir.

Bu endekslerden bir diğeri olan ekonomik küreselleşme endeksi, kısıtlamalar ile reel akışlar olmak üzere 2 alt bileşenden oluşmaktadır. Reel akışlar; yatırım portföyü, dış sermaye yatırımları, hisse senetleri ve toplam ticaret hacmi baz alınarak hesaplanırken, kısıtlamalar ise uluslararası ticaretten elde edilen vergi miktarı, ortalama tarife oranı, ithalatı kısıtlayıcı uygulamalar ile sermaye hesabına yönelik yapılan kısıtlamalar uyarınca hesaplanmaktadır. Reel akışlar ile kısıtlamalar, ekonomik küreselleşme endeksinin hesaplanmasına aynı oranda katkı vermektedir.

Son bileşen olan siyasi küreselleşme endeksi ise, uluslararası yapılan anlaşma sayısı, ülkede bulunan büyükelçilik sayısı, Birleşmiş Milletler'in (BM) misyonlarına katılım ile uluslararası kuruluşlara üyelikler baz alınarak hesaplanmaktadır (Kılıç, 2015: 1-2).

Küreselleşme; ekonomi, teknoloji ve siyaset olmak üzere üç temel bileşene dayanmaktadır. Teknolojik yenilikler, enformasyonun toplanması ve aktarılmasının yaygınlaşmasına olanak tanımaktadır. Buna karşın sermayenin sürekli hareket halinde olması, ülkelerin finansal sistemleri için bir risk unsuru oluşturmaktadır. Küreselleşmeyi oluşturan dinamikler ile finansal piyasaların eşanlı olarak büyümesi, aralarındaki pozitif ilişkinin varlığını doğrular niteliktedir. 2000'li yılların başından itibaren küreselleşmenin en temel iki faktörünü, ileri teknolojik iletişim ile finansal piyasaların serbestleşmesi oluşturmuştur (Petras ve Veltmeyer, 2006: 56).

Küreselleşme olgusu, ülkeler arasında her geçen yıl artış gösteren gelir adaletsizliği ve yoksulluk oranı ile büyüme oranlarındaki dengesizliklerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. IMF tarafından 2000 yılında yayınlanan rapor, küreselleşmenin ülkelere kalkınma konusunda geniş perspektifte fırsatlar sunduğuna işaret etmektedir. Buna karşın, bazı ülkelerin diğerlerine göre küreselleşme olgusuna daha hızlı şekilde adapte olması, küreselleşmenin gelişiminde eşitsizliklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda, nispi olarak küreselleşmeye daha hızlı entegre olan ülkelerin, yoksulluk oranlarında azalma yaşadığı ve yüksek ekonomik büyüme rakamlarına ulaştığı tespit edilmiştir. Buna ilaveten raporda, dışa açık ekonomi politikalarını benimseyen ulusların refah düzeyinin yükseldiği, dışa kapalı ulusların ise ekonomik

durgunluk, yoksulluk ve enflasyon gibi sorunlarla yüzleşmek durumunda kaldığı ifade edilmektedir (IMF, 2000: 7).

Finansal küreselleşme kavramı, finansal sistemde bulunan varlıkların ticaretinin uluslararası seviyede serbestleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Stulz, 2005: 1595). Finansal sistemin küreselleşmesinin, mevduatlar, banka kredileri, menkul kıymetler ve fiziki sermaye gibi finansal varlıklar ile borçlanma araçları üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Finansal varlıkların ve borçlanma araçlarının küreselleşmesi, emeğin küreselleşmesine kıyasla çok daha hızlı şekilde gerçekleşmektedir. Finansal sistemde yer alan varlıkların sınır ötesine fiziki olarak geçme ihtiyacının bulunmaması, ulusal düzenlemelerin finansal işlemlerin gerçekleştirilmesi noktasında tek engel olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Varlık piyasalarındaki küreselleşmenin temel mantığı ise, sermaye sahibi sınıflar arasındaki akışı etkin hale getirmektir (Tobin, 2000: 1101).

Gelir dağılımı, ülke ekonomisinde belirli bir dönem içerisinde elde edilen toplam gelirin, bireyler, sermaye ve emek sahipleri arasındaki bölüşümü şeklinde tanımlanmaktadır (Yağmur, 2023: 32). Genişletilmiş Stolper-Samuelson teorisi, gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin düşük vasıflı işçiler açısından avantaj yaratabileceğini öne sürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesinin, vasıfsız işçilere yönelik emek talebinde artışa neden olacağını ifade ederken, bunun neticesinde söz konusu işçilerin ücretlerinde gerçekleşecek artış ile birlikte gelir dağılımının da pozitif yönde etkileneceğini belirtmiştir (Freeman, 1995: 21).

Dünya genelinde gelir dağılımında adaletin kötüleşmesinin en temel nedenlerinden biri olarak, teknolojik yeniliklerin politikaların belirlenmesinde endojen bir faktör olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir diğer neden ise, bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile düşük vasıflı işçilerin performansını izleme maliyetinin düşmesi sonucunda, işgücünden kaçınmanın en aza indirilmesi ve verimliliğin artması neticesinde işçilere ödenen toplam ücret miktarının düşmesi gelmektedir. Başta hizmet sektörü olmak üzere, yeni bilgi teknolojilerindeki gelişmeler giderek işgücünün yerini almakta ve bu durum işsizliğin artmasına neden olmaktadır (Cornia, 1999: 11).

Birdshall vd. (2006), küreselleşmenin gelir dağılımı adaletini üç farklı neden dolayı kötüleştirdiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki, yüksek gelirli ülkelerin en fazla varlığa sahip olmasından dolayı, küreselleşmenin kazanımlarından da en çok bu ülkelerin istifade edeceğidir. İkinci neden olarak, küreselleşme ile

beraber dünya genelinde artan terör faaliyetleri, küresel şiddet, hava kirliliği gibi negatif dışsallıkların başta gelişmekte olan ülkeler için ek maliyetler oluşturmasıdır. Son olarak ise, küreselleşmesinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte uluslararası kurumların kararlarının nispeten ekonomik olarak daha güçlü ülkelerin lehine olacağı gerçeğidir (Birdshall, 2006: 1).

1. LİTERATÜR

Dünya genelinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile birlikte yaygınlaşan küreselleşmenin, ülke ekonomilerine etkisine dair yapılan tartışmalar giderek daha dikkat çekici hale gelmiştir. Özellikle, küreselleşmenin uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren ülkeler açısından ekonomik büyümeyi teşvik edip etmediği ve gelir dağılımı adaletini ne yönde etkilediği gibi konular iktisadi açıdan oldukça büyük önem arz etmektedir. Literatürde konuya ilişkin yapılan çalışmalar, küreselleşmenin gelir eşitsizliğini ne şekilde etkilediğine dair bir fikir birliği bulunmadığını göstermektedir. Bazı ekonomistler, son dönemde yaşanan gelir eşitsizliğinin serbestleşen sermaye akışı ve uluslararası ticaretten kaynaklandığını düşünürken, bazıları ise uluslararası sınırların kaldırılmasının ülkelerin ticaret potansiyellerini artırarak toplam gelirlerini yükselteceğini düşünmektedir.

Neutel ve Heshmati (2006), 65 farklı gelişmekte olan ülke ekonomisinde, küreselleşme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, küreselleşme sürecinin erken aşamalarında gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun arttığını, küreselleşmenin ilerleyen aşamalarında ise yoksulluk seviyesinin azaldığını tespit etmişlerdir. Genel itibariyle ise, küreselleşmenin yoksulluğu azaltmadaki etkisinin oldukça sınırlı düzeyde gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır.

Zhou vd. (2011), gelişmiş ve gelişmekte olan 60 ülkede küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarının neticesinde, küreselleşme endeksleri ile Gini katsayısı arasında negatif yönlü ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada elde edilen bulgular, ilgili ülkelerde küreselleşmenin gelir dağılımı adaleti üzerinde olumlu etkileri bulunduğunu destekler niteliktedir.

Lee (2014), 1990-2004 dönemini kapsayan ve yalnızca alt ve alt orta gelirli ülkeleri içeren verileri kullandığı çalışmasında, küreselleşme ve yoksulluk

arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, ticaret serbestleşmesinin çalışan sayısını azalttığını, finansal küreselleşmenin bir ölçüsü olan finansal entegrasyonun ise çalışan sayısını artırdığını tespit etmiştir.

Kratou ve Goaid (2016), küreselleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi elen alan çalışmalarında, 66 farklı gelişmekte olan ülke ekonomisini incelemiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, dışa açıklık ile ekonomik kalkınmanın yoksulların ekonomik durumunu iyileştirdiği varsayımı reddedilmiştir. Ayrıca ilgili ülkelerde, küreselleşmenin olumlu yöndeki etkilerinden üst gelir grubunda bulunan kişilerin daha çok yararlandığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda dışa açık ekonomilerde gelir eşitsizliğinin, dışa kapalı ekonomilere kıyasla daha yüksek düzeyde gerçekleştiği belirtilmiştir.

Cabral ve Mollick (2016), 1970-2004 yılları arasında 15 ekonomiden oluşan bir örneklem baz alınarak küreselleşmenin en üst gelir payları (en üst %0,1'den en üst %10'a kadar beş sınıf) üzerindeki rolünü incelemiştir. Küreselleşmeyi temsilen ticaret açıklığı değişkeninin kullanıldığı çalışmanın neticesinde, en üst gelir grubuna ait örneklem küreselleşme ile doğru orantılı olarak gelirlerinin artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2. VERİ SETİ

Çalışmanın temel amacını, 2000-2020 yıllarında Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'den oluşan MIST ülke grubunda küreselleşme endeksi ile gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkinin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğini temsilen Gini katsayısının kullanıldığı çalışmada, değişkenlere ait veriler Dünya Bankası ve ETC Zürih veri tabanından temin edilmiştir.

Çalışmada yer alan değişkenlerin tanımlarına Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Değişkenler

Değişken Adı	Değişken Tanımı
GİNİ	Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Temsilen Kullanılan Katsayı
KE	Küreselleşme Endeksi

2. AMPİRİK BULGULAR

Ekonometrik analizin ilk aşamasını değişkenler arasında birimler arası korelasyon sorununun olup olmadığının tespiti oluşturmaktadır. Bu bağlamda, zaman boyutunun birim boyutundan küçük olduğu çalışmada, Breusch-Pagan tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testine ait LM test istatistiği, birimler arası korelasyonun tespiti için kullanılmıştır.

Tablo 2. Breusch - Pagan LM Testi

Breusch - Pagan LM Testi			
Test	LM	LM adj*	LM CD*
Test İstatistiği	12,27	4,104	-1,01
Olasılık	0,056	0,000	0,312

Temel hipotezi modelde birimler arası korelasyon sorununun olmadığını ifade eden LM testine ait sonucun yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde, modelde birimler arası korelasyon sorununun mevcut olduğu görülmektedir.

Çalışmada birimler arası korelasyonun araştırılmasının ardından, parametrelerin homojen olup olmadığının tespitine geçilmektedir. Bu doğrultuda, Swamy (1970) tarafından geliştirilen Swamy S testi kullanılmış olup, tahmin sonuçlarına Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Swamy S Testi

Swamy S Testi		
Test	Test İstatistiği	Olasılık
Swamy S	1513,07	0,000

Tablo 3’teki Swamy S testine göre parametrelerin heterojen yapıda olduğu belirlenmiştir.

Durağanlık araştırması, tahmin sonuçlarının güvenilirliği üzerinde etkili olmasının yanı sıra daha sonraki aşamalarda uygulanacak tahmin yöntemlerinin doğru belirlenmesi aşamasında da önem arz etmektedir. Bu bağlamda kullanılan

birim kök testleri modelde birimler arası korelasyon sorununun mevcudiyetine göre ikiye ayrılmaktadır. Birimler arası korelasyonun varlığında uygulanan ikinci kuşak panel birim kök testlerinden biri olan Breitung panel birim kök testi, güçlü istatistiksel sonuçlar verdiği gerekçesi ile sık tercih edilmektedir. Bu bağlamda GİNİ ve KE değişkenlerine uygulanan Breitung panel birim kök testine ait test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Breitung Panel Birim Kök Test Sonucu

Değişken	Breitung Test İstatistiği	Olasılık
GİNİ	0,7448	0,7718
KE	1,9923	0,9768
FGİNİ	-4,9847	0,000
FKE	-4,7248	0,000

Not: FGİNİ: GİNİ değişkeninin ilk farkı alınmış halini, FKE ise KE değişkeninin ilk farkı alınmış haline temsil etmektedir.

Breitung panel birim kök testi sonucuna göre, gelir dağılımı eşitsizliği ile küreselleşme endeksinin düzeyde durağan olmadığı, ilk farkları alındığından durağan hale geldikleri tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespiti için eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Bunun için literatürde çok sayıda eşbütünleşme testi bulunmakla beraber, bu testler kendi aralarında modelde birimler arası korelasyon sorununun olup olmadığı duruma göre ikiye ayrılmaktadır.

Birimler arası korelasyonun varlığında değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin araştırıldığı, ikinci kuşak panel eşbütünleşme testlerinden olan Westerlund panel eşbütünleşme testine sıklıkla başvurulmaktadır. İlgili testin hata düzeltme modelini temel aldığı belirtilmekte ve bu modele aşağıda yer verilmektedir.

$$y_{i,t} = \mu_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + u_{i,t}$$

Yukarıdaki eşitlikte uzun dönem parametresini λ_i , kısa dönem parametresini γ_i ve φ_i , deterministik bileşenleri ise d_t temsil etmektedir (Westerlund, 2007: 715-716).

Tablo 5. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi

İstatistik	Değer	Robust P
Gt	-3,677	0,030
Gt	-14,366	0,060
Pt	-4,581	0,280
Pa	-8,548	0,200

Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testinde yer alan Gt ve Gt olarak tanımlanan grup ortalama istatistiklerinin, parametrelerin heterojen yapıda olduğu durumlarda daha etkin sonuçlar vermesi beklenmektedir. Bu bağlamda, Tablo 5 incelendiğinde, teste ait değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur olarak kurulu olan temel hipotezin reddedildiği görülmekte ve GİNİ ile KE değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda, uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, modelde birimler arası korelasyon sorunu olduğundan dolayı ikinci kuşak panel eşbütünleşme tahmin yöntemlerinden, Pedroni (2001) tarafından ileri sürülen Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini için kullanılmıştır.

Tablo 6. Ortalama Grup Dinamik EKK Tahmincisi

Ülkeler	Katsayı
Meksika	-0,4637 (-10,86)
Endonezya	0,8815 (2,85)
Güney Kore	0,1349 (3,212)
Türkiye	-0,0135 (-0,2378)

Panel Ortalaması	0,1348 (-2,516)
-------------------------	--------------------

Not: Parantez içerisindeki değerler katsayıların t-istatistik değerlerini vermektedir. t tablo değeri $\alpha=0,05$ için 1,96'dır.

Panel eşbütünleşme modelinin tahmin sonuçları incelendiğinde, Türkiye hariç diğer ülkelerde uzun dönem parametrelerinin istatistiksel açıdan anlamı olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Meksika, Endonezya ve Güney Kore'de küreselleşme endeksinin gelir dağılımı eşitsizliğini etkilediğini göstermektedir. Meksika'da KE değişkeninde meydana gelen %1'lik artış, GİNİ katsayısını %0,46 azaltmaktadır. Endonezya ve Güney Kore'de ise KE değişkeninde meydana gelen %1'lik artış sırasıyla GİNİ katsayısını %0,88 ve %0,13 artırmaktadır. Panel ortalaması ise, MIST ülkelerinde KE değişkeninde meydana gelen %1'lik artışın GİNİ katsayısını %0,13 artırdığını göstermektedir.

SONUÇ

Literatürde tanımı konusunda ortak bir fikir birliğinin bulunmadığı küreselleşme kavramı, en genel şekliyle ulusların ekonomik, politik ve diğer birçok konu açısından birbirleriyle iletişim içerisinde bulunmasını ifade etmektedir. Oldukça geniş bir kavram olan küreselleşmenin, ülkelerin gelir dağılımları üzerindeki etkilerine yönelik literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak literatürde yer alan mevcut çalışmalarda, küreselleşme sürecinin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkilerine dair ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Çalışmalardan bir kısmı, küreselleşme sürecinin yeni ekonomik fırsatları beraberinde getirmesiyle birlikte gelir dağılımı üzerinde iyileştirici bir etkiye sahip olduğunu ifade ederken, bir diğer kısmı ise bu sürecin ülke ekonomilerindeki gelir dağılımı eşitsizliğini artırdığına yönelik görüş bildirmektedir. Bu durum, küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkilerine yönelik yapılacak farklı bakış açılarına sahip çalışmaların gerekliliğine işaret etmektedir.

Çalışmada, MIST ülkeleri için 2000-2020 yıllarında küreselleşme endeksi ile gelir dağılımı eşitsizliğinin göstergesi olan Gini katsayısının arasındaki ilişki panel eşbütünleşme tekniği kullanılarak araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak birimler arası korelasyonun varlığı Breusch Pagan – LM testi ile, parametrelerin homojenliği ise Swamy S testi ile araştırılmıştır. Birimler

arası korelasyon sorunun olduğu ve parametrelerin heterojen yapıda olduğu tespit edilen çalışmada, Breitung panel birim kök testi aracılığıyla değişkenlerin durağanlık analizleri yapılmıştır. Ardından değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkilerinin varlığının tespiti için Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Testin neticesinde, değişkenlerin arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş olup, panel eşbütünleşme modelinin tahmini için Ortalama Grup Dinamik EKK tahmincisi kullanılmıştır.

Panel eşbütünleşme modeline ait katsayıların tahmin edilmesinin neticesinde, Türkiye hariç Meksika, Endonezya ve Güney Kore’de küreselleşme endeksinin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkileri istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Uzun dönem parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenen Meksika’da küreselleşme endeksi gelir dağılımı eşitsizliği üzerinde negatif etkiye sahip iken, Endonezya ve Güney Kore’de ise bu ilişkinin pozitif etkiye sahip olduğuna yönelik bulgulara erişilmiştir. Analiz neticesinde elde edilen bulgu, Meksika’da küreselleşme endeksinin gelir dağılımı eşitsizliğini azalttığını, Endonezya ve Güney Kore’de ise gelir dağılımı eşitsizliğini artırdığı sonucunu desteklemektedir. İlgili sonuç, aynı ülke grubunda yer alan ülkelerden farklı sonuçların elde edilebileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Birdsall, N., Vanzetti, D. ve de Cordoba, S. F. (2006). “*The world is not flat: inequality and injustice in our global economy*”. Helsinki, Finland: UNU-WIDER.
- Breitung, J. (2000). *The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data*. In Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels. Emerald Group Publishing Limited.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). “*The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics*”. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cabral, R., García-Díaz, R. ve Mollick, A. V. (2016). “*Does globalization affect top income inequality?*”. *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 916-940.
- Cornia, G. A. (1999). “*Liberalization, globalization and income distribution*”.
- Deardorff, A. V. (2004). “*Who makes the rules of globalization?*”. Ann Arbor, 1001, 48109-1220.
- Dreher, A. (2006). “*Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization*”. *Applied economics*, 38(10), 1091-1110.

- Dreher, A., Gaston, N. ve Martens, P. (2008). “*Measuring globalisation. Gauging its Consequences*”. Springer, New York.
- ETHzürich (2023). *KOF Economic Forecast*. Erişim: 12 Mayıs 2023, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/forecasts/kof-economic->
- Freeman, R. B. (1995). “*Are your wages set in Beijing?. Journal of Economic perspectives*”. 9(3), 15-32.
- Friedman, T. L. ve Mandelbaum, M. (2011). “*That Used to Be Us: How America Fell Behind in the World it Invented and How We Can Come Back*”. (Farrar, Strauss and Giroux, New York).
- IMF (2000). “*Globalization: Threat or Opportunity?*”. April 12, 2000: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm>
- Kılıç, C. (2015). “*Effects of Globalization on Economic Growth: Panel Data Analysis for Developing Countries. Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin*”. Technical Series, 67(1).
- Kratou, H. ve Goaid, M. (2016). “*How can globalization affect income distribution? Evidence from developing countries*”. The International Trade Journal, 30(2), 132-158.
- Lee, K. (2014). “*Globalization, Income Inequality and Poverty: Theory and Empirics*”. Social Systems Studies, Vol. 28 : 109-134.
- Neutel, M. ve Heshmati A. (2006). “*Globalization, Inequality and Poverty Relationships: A Cross Country Evidence*”. IZA Discussion Papers. No.2223: 2-37.
- Pedroni, P. (2001). “*Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels. Review of Economics and Statistics*”, 83(4), 727-731.
- Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2006). “*Maskesi Düşürülen Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*”. Mephisto Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti, İstanbul.
- Scholte, J. A. (2005). “*Globalization: Critical Perspectives*”.
- Swamy, P. A. (1970). “*Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model*”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- Tobin, J. (2000). “*Financial globalization*”. World Development, 28(6), 1101-1104.
- Westerlund, J. (2007). “*Testing for Error Correction in Panel Data*”. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69(6), 709-748.
- Yağmur, İ. (2023). “*Seçili OECD Ülkelerinde Kuznets’in Ters-U Hipotezinin Geçerliliği: Panel Veri Analizi*”. Paradigma Akademi, Editör: Nevin SUR, Basım sayısı: 1, ISBN:978-625-6579-58-3, Türkçe (Bilimsel Kitap) (Yayın No: 8667962).
- Zhou, L., Biswas, B., Bowles, T. ve Saunders, P. J. (2011). “*Impact of globalization on income distribution inequality in 60 countries*”. Global Economy Journal, 11(1), 1850216.

4. BÖLÜM

KUR'AN VE SÜNNET'TE MUSİBET ve İNSANIN DURUMU

Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE

Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

eminegumusboke@duzce.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9648-8693>

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı musibetler ve belalar karşısında sergilenmesi gereken tavrı belirlemede İslâm'ın ortaya koyduğu ölçüyü belirlemektir. İnsan yaratılışı gereği hüznü ve sevinci, acıyı ve tatlıyı birlikte yaşayan bir varlıktır. Bu sebeple kazanmak kadar kaybetmek, mutlu olmak kadar sıkıntı çekmek, sağlıklı olmak kadar hastalanmak gibi hususlar hayatın içindeki gerçeklerdir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler bize dünya hayatının bir imtilan yeri olduğunu anlatmaktadır. Kur'ân, musibetler karşısında alınacak tedbirlerin yanında sabrederek Allah'a teslimiyet göstermenin önemini vurgularken Hz. Peygamber de insanların musibetlerle karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu, kişinin yeryüzü serüveninde zorluklarla ve nimetlerle sınanacağını farklı vesilelerle dile getirmiştir. Bu çerçevede müminin her hâlinin kendisi için hayırlı olduğunu belirten Allah Resûlü, bu durumun sadece müminlere has olduğunu bildirmiştir. Bu çalışmada bela ve musibetlerle başa çıkmada kendisini çaresiz ve yalnız hisseden bireylerin durumlarını tespit ederek maneviyatlarını güçlendirilmeleri hususunda Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde tavsiye edilen manevi değerlerin rolü incelenecektir.

1. KUR'AN ve SÜNNET'İN MUSİBETLERE YAKLAŞIMI

Yaşamı ve ölümü kimin daha güzel amel edeceğini sınamak için yaratan Yüce Allah, insanın dünyaya gelişiyle beraber ölümle sona eren hayat yolculuğunda, malının veya canının zarar görmesi gibi, karşı karşıya geldiği bela ve musibetleri ilahi imtihanın bir parçası olarak nitelendirmektedir¹. “Musibet” ise “*başa gelmek, isabet, etmek, ulaşmak*” gibi manalara gelen “e-sabe” fiilinden isim olup “insanın başına gelen her kötü durumu” ifade etmektedir². Musibet anlamını ifade eden diğer bir kavram ise beladır. Belâ kelimesi Allah'ın insanları denemek için verdiği maddî ve manevî sıkıntı, dert, gam ve külfet³ gibi anlamlara gelirken ıstılahi olarak ise bir çeşit imtihan vesilesi olduğu, imtihanın ise hayır ve şer şeklinde olabileceği öngörülmektedir⁴. Kelam terolojisinde ise “insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum”⁵ anlamında kullanılmaktadır.

Kur'an'da musibet kelimesi birçok ayette geçmekle beraber altmış dört ayette ölüm, fitne, kötülük, belâ, yaşlılık, azap, aşırı susuzluk, yorgunluk ve açlık gibi olumsuzlukların başa gelmesini ve iyilik, ilâhî lutf, rahmet gibi olumlu durumlarla karşılaşmayı ifade etmek üzere musibetle aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır. Kur'an'da insanların bazı zorluklarla imtihana tabi tutulacağı konusu “*Sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile imtihan ederiz. Sabredenlere müjdele ki; onlara bir musibet geldiği zaman: ‘Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz’ derler*”⁶ âyetinde zikredilmekte, Allah'ın insanları korku, açlık, mal, can ve ürün kaybı

1 Mehmet Müftüoğlu, “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Bela Ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu Ve Manevi Değerler”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 2020, 8.

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr matbaası, 1994, I/535; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân* Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2006, 2/465, Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983, 217, İsmail Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler, Sebep ve Sonuçları*, Ankara:Kitap Neşriyat, 2007, 19.

3 Râgıb, İsfehânî, *el-Müfredât*, Beyrut: Dâru'l-mârifet, ts. 61; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, 341.

4 Ali Yıldız Musahan, “Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, (66), 2016, 129; Necati Kara, “Kur'an ve Sünnette Bela-Musibet”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1(3), 1998, 35; Süleyman Uludağ, “Bel'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 1992, 5/380.

5 Mustafa Çağrı, “Musibet”, TDV Ansiklopedi, Ankara:TDV Yayınları, 2006, 31/255; Mustafa Ünverdi, “Musibetlerin Hikmetleri Açısından Kötülük Sorunu -Mâtürîdî Örneği”, *Uluslararası Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu* 20-22 Aralık 2019 Ankara, 64.

6 Bakara, 2/155-156.

gibi musibetlerle sınamaya tâbi tutacağı belirtilmektedir⁷.

Diğer bir âyette bir insana veya topluma musibetlerin gelmesi, Allah'ın izni ⁸dâhilinde olduğu, “*Başa gelen her musibet Allah'ın izniyle*”⁹ âyetiyle belirtilmekte ve her musibetin arka planında “*Rabbin bir sınaması*”¹⁰ söz konusu olmaktadır¹¹. Yine Kur'an'da “*Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine çoğunu affeder*”¹² ve “*başlarına kendi işlediklerinden ötürü bir musibet çattığında...*”¹³ mânâsında âyetler zikredilmektedir. Bu tür âyetlerden hareketle insanların başına gelen musibetlerin çoğunun kendisinden kaynaklandığını,¹⁴ elleriyle yaptıklarından¹⁵ veya işlediği günahlarından¹⁶ ötürü meydana geldiğini anlamaktayız.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın birtakım musibetlerle imtihan ettiği kullarına başta sağlam bir iman olmak üzere, dua, zikir, şükür, sabır ve tevekkül gibi yüce idealler ve manevî değerlerle destek olduğu görülmektedir. Zira bu manevî değerlerin insanın psikolojisini güçlendirdiğine, cesaretlendirdiğine ve kişiyi yaşama bağladığına inanılmaktadır. Ancak bu değerlerin eğitim yoluyla bireye önceden kazandırılması önem arz etmektedir.¹⁷ Yaşamın bir hakikati olan bela ve musibetlere karşı insan önceden hazır hale getirilir ve bu konuda eğitilirse, içine düştüğü olumsuzluklar karşısında manen daha güçlü olabilir, bela ve musibetlerle daha kolay mücadele edebilir¹⁸. Allah, insan için “*0, nankördür, acelecidir, sabırsızdır, huysuzdur.*”²¹ genellemesini yaptıktan

7 Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerîr Taberi, *Câmiü'l-beyân an te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmad Abdurrazik Bekrî, Kâhîre: Dâru's-Salâm, 2009, I/783- 785; Ebu Mansur Mâturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, İstanbul: Daru'l-Mizan Yayınları, 2005, I/276-280; Hayrettin Karaman & Ali Özek & İbrahim Kâfi Dönmez & Mustafa Çağrıncı & Sadrettin Gümüş & Ali Turgut, *Kur'an Yolu Meâli*, Ankara: DİB Yayınları, 2020, el-Mülk 67/1-2.

8 Allah'ın izninden kastı; Allah'ın kazası, kaderi, dilemesi ve hikmetinin gereğidir.

9 Teğabun, 64/11.

10 Bakara, 2/49.

11 Musahan, *Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi*, 132; Karagöz, *Fert ve Toplum-lara İsbet Eden Musibetler, Sebep ve Sonuçları*, 25.

12 Şûrâ, 42/30.

13 Nisâ, 4/62.

14 Âl-i İmran, 3/ 165; Nisâ, 4//79.

15 Nisâ, 4/62; Kasas, 28//47; Şûrâ, 42//30, 48. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, 2/1397.

16 el-Mâide, 5/49; A'raf, 7/100.

17 Kadir Ulusoy, “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi, 2016, 6.

18 Müftüoğlu, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerler*, 9.

19 İsrâ, 17/67.

20 İsrâ 17 /11.

21 Mearic, 70/19.

sonra insanın musibetler karşısındaki psikolojik hallerini farklı münasebetlerle Kur'an'ın birçok ayetinde vermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Kendisine bir kötülük dokundu mu sızlanır, kendisine hayır dokundu mu yardım etmez.”²². “İnsanlardan kimi de Allah'a bir kenardan ibadet eder (kulluk onun gönlüne tam oturmamıştır) Eğer kendisine bir hayır gelirse onunla huzura kavuşur, (sevinir), ve eğer başına bir kötülük gelirse yüzüstü döner (dini kötületerek ondan vazgeçer). O dünyayı da ahireti de kaybetmiştir ...”²³.

“Onlara bir iyilik erişirse ‘Bu, Allah katındandır.’ derler. Onlara bir kötülük erişirse ‘Bu, senin yüzündendir.’ derler. De ki: ‘Hepsi, Allah tarafındandır.’ Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar?”²⁴ “Fakat insan böyledir; Rabbi ne zaman kendisini sınavıp ona ikramda bulunur, ona nimet verirse ‘Rabbim bana ikram etti.’ der. Ama Rabbi onu sınavıp rızkını daraltırsa ‘Rabbim beni perişan etti.’ der.”²⁵. Ayetlerde görüldüğü gibi insanların çeşitli sebeplerle kendilerine verilen musibetler karşısında takındıkları tavırlar kınanmaktadır.

Kur'an ve hadisler incelendiğinde musibetin yöneldiği iki alanın varlığı göze çarpmaktadır: ferd ve toplum...²⁶ Musibetin kişiye bakan tarafının en aşağı derecesini “bir müminin ayağına diken batması”²⁷ gibi cüzi bir hadise oluştururken; “malından evladından olma”²⁸, vücutun azalarını kaybetme”²⁹ gibi hadiseler azami seviyeyi oluşturur. Topluma bakan yönünde de bu farklılaşmayı görmek mümkündür. Allah Hz. Peygamber'in diliyle “geçmiş ümmetlerin başına gelen şeylerin kendi ümmetinin de başına gelmedikçe cennete giremeyeceklerini”³⁰ bizlere haber vermiştir. Ayrıca Kur'an geçmiş ümmetlere her türlü fitne ve zorlukların isabet ettiğini anlatmış ve bu ümmetlerin kimilerinin bu musibetlere karşı sabrettiklerini, sarsıntı geçirmeden dinlerine sınımsız sarıldıklarını haber verirken³¹ kimilerinin de -İsrail oğulları gibi kendilerini sınama maksadıyla gönderilen musibetlere karşı sabretmemiş ve isyana dalmış olduklarını belirtir.

Geçmiş ümmetlerin kıssalarını bizlere sunan ve “Nice peygamber vardır ki kendileriyle beraber birçok erenler çarpıştılar; Allah yolunda başlarına

22 Mearic, 70/20-21.

23 Hac, 22/11.

24 Nisa, 4/79.

25 Fecr, 9/15-16.

26 Karagöz, *Fert ve Toplumlara İsbet Eden Musibetler, Sebep ve Sonuçları*, 19 vd; Kara, *Kur'an ve Sünnette Bela-Musibet*, 37.

27 Müslim, “Birr”, 49.

28 Bakara, 2/155.

29 Müsned, 1/195.

30 Bakara, 2/214.

31 Müslim, “Zühd”, 73. Tirmizî, “Tefsir”, 85/2.

*gelenlerden yılmadılar, zayıflık göstermediler boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.”*³² şeklinde, geçmişte musibetlere karşı olumlu tavır sergileyenleri öven Kur’an, Muhammed ümmetinin de benzeri denemelerden ağır imtihanlardan geçirileceğini şöyle ifade eder: “*Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet elçi ve onunla birlikte inananlar ‘Allah’ın yardımı ne zaman?’ demişlerdi. İyi bilin ki Allah’ın yardımı yakındır.*”³³ Bu ayet, müslümanların sıkıntılı bir anındaki psikolojik durumlarını ortaya koymaktadır.

Kur’an bize geçmiş toplumların kendi yaptıkları yüzünden başına gelen musibetler için Nuh’un kavmini,³⁴ Hud’un Ad kavmini³⁵, Salih’in kavmi Semûd’u,³⁶ Lût’un kavmi Sedom’u³⁷, Şuayb’ın kavmi Medyen’i³⁸, Musa’nın kavmini, Firavun ve onun adamlarını³⁹, diğer kavimlere gönderilen azapları⁴⁰ önemle zikretmekte, insanoğlunun bunlardan ders çıkarması gerektiğinin altını çizmektedir. Demek ki Allah bolluğu ve kıtlığı, sıkıntıyı ve rahatı, üzüntüyü ve sevinci, nimeti ve musibeti insanların düşünmeleri, ibret almaları için vermektedir. Kâinatın tek yaratıcısı olan Allah, insanlardan hangisinin daha güzel ameller işleyeceğini sınamak için bu dünya hayatını yarattığını bildirmekte,⁴¹ insanların, kulluklarını icra ederken mal, can, evlat, zenginlik, hastalık gibi imtihan vasıtasıyla denenmeden bırakılmayacaklarını kesin bir dille ifade etmektedir. İnsanlar bu dünyada, birçoğu açlık, korku, yokluk, savaş, depresyon, felaket, engel ve nimetlerin eksilmesi gibi musibetler üzerinden imtihana tabi tutulmaktadır⁴².

Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm toplumu salgın hastalıklar, kıtlık ve depresyon gibi afet olarak nitelendirilebilecek birçok olayla karşı karşıya gelmiştir. İslâm tarihinde ilk yer sarsıntısı Hz. Peygamber’in hayatında Uhud dağında olmuştur. Bir defasında Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir (öl. 12/634),

32 Al-i İmran, 3-146.

33 Bakara, 2/214.

34 Nuh, 71/25.

35 Hud, 11/59.

36 Neml, 27/48-52.

37 Neml, 27/55.

38 A’raf, 7/85, 86.

39 A’raf, 7/130-136.

40 Hac, 22/45-46.

41 Mülk, 67/2.

42 Musahan, *Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi*, 134; İsmail Çevik, “Musibet Kavramının Etimolojisi ve İtikadi-Ameli Sonuçları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 6 (1), 2020, 278.

Hiz. Ömer ve Hiz. Osman (öl. 35/656) ile birlikte Uhad dağına çıkmıştı. Orada buldukları sırada dağ onları salladı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), “Ey Uhad, sabit ol. Senin üstünde bir peygamber; bir siddik ve iki de şehit bulunuyor.”⁴³ buyurmuştur. Hiz. Peygamber sonrasındaki dönemlerde de Müslüman toplumlar birçok kez deprem sarsıntılarına maruz kalmış ve bunların neticesinde ağır can ve mal kayıpları yařamıřtır⁴⁴. Kıtlik olayında da İslâm daveti ile mücadele halinde olan müşrikler, Mekke’de kuraklıkla karşı karşıya kalmışlardı ve kıtlık o derece ileri boyutlara ulaşmıştı ki onlar; leş, deri, kemik, ateşte kızartılmış kanla karışık deve derisi yer hale gelmişlerdi. Hatta semâya baktıkları zaman, aklığın etkisiyle orayı duman gibi görmeye başladılar. Bunun üzerine Ebû Süfyân’ın (öl. 31/651) da aralarında bulunduğu lider takımından bir grup Hiz. Peygamber’e gelerek: “Sen rahmet olarak gönderildiğini söylüyordun, kavmin yok olmak üzere. O zaman onlar için Allah’a dua et” dediler. Sonra Hiz. Peygamber dua etti ve yedi gün süreyle yağmur yağdı. Bu kez insanlar yağmurun fazla olduğundan şikâyet etmeye başladılar. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: “Allah’ım! Üzerimize değil etrafımıza ver” diye dua etti ve bulut gitti⁴⁵. Yine Hiz. Peygamber zamanında Müslümanlar geldiler ve ağaçların kuruduğunu, hayvanlarının telef olduğunu söyleyerek yağmur için dua etmesini istediler. Bunun üzerine Hiz. Peygamber onlarla birlikte çıktı ve sesli okuyarak iki rekât namaz kıldırdıktan sonra ellerini kaldırarak dua etti.

Hiz. Peygamber, “Mükâfatın büyüklüğü belanın büyüklüğüne göredir. Allah (cc) bir toplumu sevdiği zaman belalarla imtihan eder. Kim razı olursa Allah’ın rızasını kazanır. Kim de öfkelenirse Allah’ın gazabı da onların üzerine olur.”⁴⁶ buyurmuştur. Bu hadis müslümanlara musibetlerin ve belaların büyüklüğü oranında mükâfatın da büyük olacağını göstermektedir. Bu durumda kişi karşılaştığı musibetin büyüklüğünden korkmamalı, bunun gücü dâhilinde olduğunu düşünerek ona uygun bir şekilde tavır almalı ve elde edeceği sevabın büyüklüğünü düşünmelidir. Hiz. Peygamber başka bir hadisinde de şöyle buyurmaktadır: “Mü’minin, imrenilmeye ve hayranlığa değer bir durumu vardır; çünkü her hâli kendisi için bir hayra sebep olur. Böylesi bir özellik sadece mü’minde vardır: Sevinecek olsa şükreder, bu onun için hayır olur. Başına bir belâ

43 Buhârî, “Fedâilü Ashâbi’n-Nebi”, 5.

44 Mücahit Yüksel, “İslâm Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtliklar Ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu,” *Dini Araştırmalar ve İnsan*, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2021, 283.

45 Yüksel, *İslâm Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtliklar Ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu*, 282.

46 Tirmizî, “Zühd”, 57; İbn Mâce, “Fiten”, 23.

gelecek olsa sabreder, bu da onun için hayır olur"⁴⁷. Yine Hz. Peygamber, bela ve musibetlerin kişinin yakasını ölünceye kadar bırakmayacağını şu sözleriyle dile getirmiştir; "Mü'min erkek ve kadınların başına Allah'a kavuşacakları güne kadar, kendisinde, çocuklarında veya mallarında mutlak bir şekilde sıkıntılar gelmeye devam eder ve böylece kul günahlarından temizlenmiş olur."⁴⁸

Kur'an âyetleri çerçevesinde bakıldığında insanoğlunun başına gelen musibetlerin iki ana sebebi olduğunu görebiliyoruz. Bunlardan ilki; insanoğlu kendi eylemleri sonucu, kötü davranışlarından dolayı başına bela ve musibetler gelmekte, zorluklara maruz kalabilmektedir. Zulüm, kaza, ölüm, hastalık, iflas, hırsızlık, savaş, çatışma vs. gibi maddi ve manevi sıkıntılar, buna örnektir. İkincisi, insanoğlunun elinde olmadan, ilahi kaynaklı ve dış çevre faktörleri sebebiyle maruz kaldığı musibetlerdir ki buna örnek olarak kuraklık, deprem, kıtlık, doğal afetler, sel, don, tufan, çökme, taşkın vs. gibi musibetler gösterilebilir. Allah'ın Kur'an'da zikrettiği "Sizi imtihan edeceğiz", "İmtihan olunacaksınız", "Bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardır" şeklindeki âyetlerden ve Hz. Muhammed'in "Mümine eziyet verecek her şey ona bir musibettir"⁴⁹ şeklindeki ifadesinden, eğer musibet insanın isteği dışında ve elinde olmadan meydana geliyorsa, Allah'ın insanları musibetler vasıtasıyla da imtihana tabi tuttuğu anlaşılmaktadır⁵⁰.

Allah (cc), başta peygamberler olmak üzere insanları farklı şekillerde bela ve musibetlerle imtihan etmektedir. Hz. Peygamber musibetlerin en ağırlarının peygamberlere, sonra onlara yakın olanlara daha sonra da kişinin dindarlığı oranında geldiğini ifade etmiştir⁵¹. Ayrıca Hz. Peygamber Müslümana batacak bir dikenin, yorgunluğun, hastalığın, kederlenmenin ve sıkıntının isabet etmesiyle günahlarının örtüleceğini de bildirmiştir. Allah (cc) hayır murad ettiği kullarına musibetler göndermekte ve onları temize çıkararak musibetlerdeki sebep ve hikmetleri göstermektedir⁵². Bela ve musibetler herhangi bir ayırım yapmadan insan cinsinin tamamını kapsayan hayat gerçekleridir. Musibetlerin inkârcılara verilme hikmeti, onların inkâr tutumlarından vazgeçerek gerçeği görmelerini veya inatları sebebiyle helak edilmelerini sağlamaktır⁵³. Ayrıca musibetler, fert ve toplumların ahlâkî ve manevî yönden olumlu yönde olgunlaşmasını,

47 Müslim, "Zühd", 64.

48 Tirmizî, "Zühd", 57.

49 Buhari, "Merda", 3; Müslim, "Birr", 45, 49.

50 Musahan, *Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi*, 135; Görgülü, *Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstirca Âyetine (Bakara Süresi 156), Getirilen Bazı İşâri Yorumlar*, 90.

51 Tirmizî, "Zühd", 57.

52 Buhari, "Merda", 1.

53 Yunus Akça, "Kur'an'da Musibet-Teselli İlişkisi", *Dergiabant*, 10 (2), 2022, 562.

değişmesini ve gelişmesini sağlar. Bu açıdan bakıldığında gerek mü'minlerin gerekse inkârcıların başlarına gelen musibetlerin hikmeti daha iyi anlaşılmış olacaktır. Bu nedenle başa gelen musibeti sadece Allah'ın kullarını cezalandırması olarak görmek yanlış bir bakış açısı olabilir. İnsanoğlunun karşı karşıya kaldığı musibetlere Kur'ân, çeşitli açılardan yaklaşmakta ve bunların hikmetlerine yönelik bazen açık ama bazen de işari olarak beyanlarda bulunmaktadır. Bunları kader, imtihan, insanın yapıp ettikleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür⁵⁴.

Allah müminleri de kâfir ve münafıkları da çeşitli musibetlerle imtihana tabi tutmaktadır. Allah kullarına verdiği musibetler ile müminlere sabırları sebebiyle mükâfat vermeyi taahhüt etmekte, münafıkların tevbe etmelerini, kâfirlerin ise iman etmelerini ve hakikati idrak etmelerini dilemektedir. Bununla birlikte musibetin mümine verilmesi, onların samimiyetini ölçmek, derecesini tayin etmek; kafire verilmesi ise, taptıklarının batıl olduğunu hatırlatıp gerçek yaratıcıya yönelmesini sağlamak içindir. Burada önemle vurgulanması gereken husus ise Allah hem müminlere hem de mümin olmayanlara adil bir şekilde fırsat vermekte, hem mümine hem kafire musibet ve belâ verebilmektedir. Aslında, insanın elinde olmadan dış faktörlerin etkisiyle meydana gelen musibet, kader ve kaza kapsamında ele alınmalıdır. Çünkü bu durum insanın başına gelen musibetin insanın kendi yaptıklarından dolayı mı, kendi dışındaki başka kişilerin kusuruyla mı, yoksa ilahi bir yazgı sonucunda mı meydana geldiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır⁵⁵.

Musibetin, insanın kaderini saran birer sır ve hayatın iradi olmayan kısmında mevcut olduğunun izahını, “*ne yerde ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta (yazılmış, ezeli bilgimizde tesbit edilmiş) olmasın*”⁵⁶ âyetinde bulmaktayız. İşbu âyette bahsi geçen musibetin önceden takdir edilmiş bir kader olması söz konusu iken başka bir âyette ise insanın başına gelen musibetten insanın bizzat kendisinin sorumlu⁵⁷ olduğu açıkça izah edilmektedir. Müslüman, iman esaslarının yanında her şeyin Allah'ın belirlediği kanunlar çerçevesinde ve kader planında gerçekleştiğini bilir. Bu nedenle karşılaşılan olaylarda bizim kavrayabildiğimiz illetlerin dışında bazı hikmetlerin de olduğu, esas bilginin gaybı ve hikmeti bilen Allah'a ait olduğu kesinlikle unutulmamalıdır⁵⁸. Dolayısıyla Allah'a inanan ve O'nu tasdik eden

54 Akça, *Kur'ân'da Musibet-Teselli İlişkisi*, 563.

55 Kara, *Kur'an ve Sünnette Bela-Musibet*,45,46; Yüksel, *İslam Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler; Salgınlar; Kıtliklar ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu*, 278.

56 Hadîd 57/22.

57 Şûrâ 42/30.

58 Akça, *Kur'ân'da Musibet-Teselli İlişkisi*, 563.

kişi, kader planında gerçekleşen musibetlerin ancak Allah'ın izni ve hükmü ile kendisine geldiğini bilir ve buna inanır. Kaderi, hayrı ve şerri yaratan Allah'tır. Musibetler dün olmuştur, bugün olmaktadır ve yarın yine olacaktır. Bu Allah'ın kanunudur. Kul başına ne gelirse gelsin, bu durumun kendi hayrına olduğunun bilincinde olarak, isyan etmeden güzel bir sabır ve iman ile Allah'ın huzuruna çıkabilmelidir.

Kuran'da sabır ile ilgili geçen âyetlere bakıldığında genellikle sabrın bir fazilet olduğu, mümin olmanın önemli bir özelliği, niteliği olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin; “*Sabredenleri müjdele. Onlara bir musibet geldiği zaman, ‘Biz Allah içiniz, biz O’na döneceğiz’ derler*”⁵⁹ “...*İnsanlar hüsrandır, ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır*”⁶⁰ âyetlerinde öğüt verildiği gibi mümin insan, başına bir musibet geldiğinde hem sabretmesi gerektiği, hem diğer müminlere ve insanlara sabrı tavsiye etmenin yüksek fazilet olduğu vurgulanmaktadır⁶¹. Burada altının çizilmesi gereken önemli bir husus, insan için önemli olanın önlenemez musibetlere katlanmak değil, musibetten korunma yönünde önlem almak, başa gelen bir felâketten kurtulmak için her türlü çabayı göstermek, kurtulma imkânı bulunamaması halinde durumu sabırla karşılamak, kastedilmektedir⁶².

Afet anlarında Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanların uyguladıkları icraatlara bakıldığı zaman beş ana başlık dikkat çekmektedir: Koruyucu önlemler almak, sabretmek, özeleştiriyi yapmak, bozulan düzeni yeniden tesis etmeye ve dayanışmaya dayalı faaliyetler yürütmek ve dua etmek⁶³. Bela ve musibetlerle başa çıkmada insan ya dua, zikir, şükür, sabır, rıza ve tevekkül gibi, eğitim yoluyla daha önce sahip olduğu yüce ideallere ve değerlere sarılarak bu değerlerden aldığı manevi destekle içinde bulunduğu durumdan bir an önce kurtulup normal hayata dönebilir veya şikâyet ve isyan ederek hayatını daha da zor duruma sokabilir. Kur’ân’da ve hadislerde duaya büyük önem verilmiş ve hadis kitaplarında duayla ilgili “Kitâbu’d-De’avât” gibi özel başlıklar açılmıştır. Hz. Peygamber müslümanları her daim duaya teşvik etmiş ve “*Dua, başa gelen veya henüz gelmemiş olan belalara karşı faydalıdır. Ey Allah’ın kulları duaya sarılın*”⁶⁴ buyurarak musibetlerin öncesinde ve

59 Bakara, 2/155.

60 Asr, 103/2-3.

61 Şûrâ, 42/43;

62 Musahan, *Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi*,138.

63 Yüksel, *İslam Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtıklar ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu*,290.

64 Tirmizî, “De’avât”, 101.

sonrasında dua edilmesini istemiştir.

Kur'an'ı Kerim'deki dua örneklerine bakıldığında en başta peygamberler olmak üzere bütün insanların duaya ne kadar muhtaç oldukları duayı bela ve musibetlerden kurtulmak için bir teselli aracı olarak kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Âdem (as) ve eşi Hz. Havva "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmet etmezsen kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."⁶⁵ diye dua ederken Hz. Yâkub (as) oğlu Yusuf'un ölüm haberini aldığı anda "...Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır."⁶⁶ diyerek dua etmiş ve yardımını Allah'tan bekleyerek teselli bulmuştur. Aynı şekilde Hz. Eyyûb (as) da hastalık musibetiyle karşılaştığında teselliye duada ve Allah'a sığınmakta bulmuş ve "...Başıma bu dert geldi. Sen, merhamet edenlerin en merhametlisin."⁶⁷ şeklinde dua etmiş ve "Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için bir ibret olmak üzere aile efradını, ayrıca onlarla birlikte bir mislini daha verdik."⁶⁸ buyurularak duasının kabul edildiği bildirilmiştir.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin her döneminde görülen ve günümüzde de karşılaştığımız deprem, yangın, sel gibi doğal afetler ve insanlar arası ilişkilerde meydana gelen menfi hadiseler karşısında insanların karşılaştıkları dramlar, musibetlerin kaynağı ve Allah'ın musibetleri neden yarattığı sorusunu gündeme getirmektedir. Dünya hayatında meydana gelen musibetlerin ve bunların sonucu meydana gelen acı ve ıstırapların varlığını kabul eden İslâm alimleri, dinin ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in bu konuya ilişkin verilerinden hareketle bunlardan bazısının Allah kaynaklı bazılarının da insan kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'e göre bela ve musibetler Allah'ın (c.c) kulları için hayır veya şerle olan bir imtihan olarak belirtilmiştir. Kulun hoşlanmadığı her şey musibet ve bela olarak kabul edilmektedir. Bela bazen külfetle imtihan olabildiği gibi, bazen de nimetle de olabilmektedir. Yüce Allah, müminle münafığı ayırt etmek için kuluna

65 el-A'râf 7/23.

66 Yûsuf 12/18.

67 Enbiyâ 21/83.

68 Enbiyâ 21/84.

nimet vererek onu imtihan ettiği gibi, verdiği nimeti almak veya hiç vermemekle de imtihan edebilir. Bununla birlikte “Görmüyorlar mı onlar; her yıl bir iki defa (çeşitli belalarla) deneniyorlar yine de tövbe etmiyorlar; ibret almıyorlar” (Tevbe, 9//126) anlamındaki birçok âyet ise Allah’ın insanları imtihan etmek için çeşitli musibetlere maruz bıraktığına işaret etmekte, dolayısıyla ilahi teklifleri, buna bağlı olarak bela ve musibetleri sabırla karşılamının karşılığı insanoğlu için sevap ve rahmet olarak döneceği ifade edilmektedir. Musibetlerin rahmet olarak insan kaynaklı meydana gelen musibetlerden ise insanın kendisi sorumludur. Yaşanan zorluklar karşısında Müslüman birey ve toplumların yılmadan mücadele etmesi ve var olan her türlü dini, mezhebî, siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların çözümü için elinden geleni yapması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki Allah’ın yardımını ancak kulun elinden geleni yapmasından sonra gelecektir. Bu bağlamda günümüzde Müslüman toplumların içinde bulunduğu açmazdan kurtulabilmeleri için yaşadıkları sıkıntılardan ders almaları, musibet ve zorlukların tekrarını önleyecek tedbirleri almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, Y. (2022). “Kur’ân’da Musibet-Teselli İlişkisi”, *Dergiabant*, 10 (2), 559-582.
- Cürcânî, S. Ş. (1983). *Kitâbü’l-Ta’rîfât*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye.
- Çağrı, M. (2006). “Musibet”, TDV Ansiklopedi, Ankara:TDV Yayınları.
- Çevik, İ. (2020). “Musibet Kavramının Etimolojisi Ve İtikadi-Ameli Sonuçları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 6 (1), 271-300.
- Erdoğan, E. (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Görgülü, F. (2023). “Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstirca Âyetine (Bakara Sûresi 156), Getirilen Bazı İşârî Yorumlar”, *ULUM 6/Özel Sayı*, 79-116.
- İbn Manzûr, (1994). *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Daru’s-Sadr Matbaası.
- İsfehânî, R. (ts.). *el-Müfredât*, Beyrut: Dâru’l-mârifet.
- Kara, N. (1998). “Kur’an ve Sünnette Bela-Musibet”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1(3), 33-58.
- Karaman, H. vd. (2020). *Kur’an Yolu Meâli*, Ankara: DİB Yayınları.
- Kurtubî, M. b. A. (2006). *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân* Beyrut: Müessesetü’r Risâle.
- Mâturidi, E. M. (2005). *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, İstanbul: Daru’l-

Mizan Yayınları, I/276-280

- Musahan, A.Y. (2016). “Müslüman Düşüncesinde Musibet-Rahmet İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, (66), 129-142.
- Müftüoğlu, M. (2020). “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerler”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 8-27.
- Taberî, M.b.C. (2009). *Câmiü'l-beyân an te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmad Abdurrazik Bekrî, Kâhire: Dâru's-Salâm.
- Uludağ, S. “Bel'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 1992, 5/380.
- Ulusoy, K. (2016). “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- Ünverdi, M. (2019). “Musibetlerin Hikmetleri Açısından Kötülük Sorunu -Mâtürîdî Örneği”, *Uluslararası Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu 20-22 Aralık 2019 Ankara*, 63-73.
- Yazır, E. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yüksel, M. (2021). “İslam Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtliklar Ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu,” *Dini Araştırmalar ve İnsan*, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları.

5. BÖLÜM

SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Dr. Emrah ÖZEL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve

İdari Bilimler Fakültesi

İktisat Bölümü

eoel@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3970-3622>

GİRİŞ

Sosyal sermaye, bireyler arasındaki ilişki ağları ile bu ağlardan türeyen karşılıklılık ve güvenilirlik normlarını kapsayan bir kavramdır. Bu kavram, ekonomik kalkınma ve performansın çeşitli yönlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Araştırmacılar, sosyal sermaye ile makroekonomik etkiler arasındaki karmaşık ilişkileri analiz ederek, sosyal etkileşimlerin ve ağların ekonomik sonuçları nasıl etkilediğini ortaya koymuşlardır (Isham vd., 2002). Araştırmalar, sosyal sermayenin bölgesel ekonomilerin şekillendirilmesinde ve işletme gelişiminin teşvik edilmesinde maddi ve beşerî sermaye ile birlikte önemli bir rol oynadığını ortaya koyarak, ekonomik büyümeyi yönlendirmedeki önemini vurgulamıştır (Sun vd., 2022: 17-18). Ayrıca, sosyal sermayenin yatırım ve tüketim gibi ekonomik göstergeler üzerinde belirgin etkiler yarattığı ve maddi olmayan sosyal bağlantıların ekonomik faaliyetler üzerindeki somut etkisinin vurgulandığı gösterilmiştir (Xu vd., 2022: 3542). Çalışmalar ayrıca, sosyal sermaye ile iş performansı gibi belirli ekonomik fenomenler arasındaki ilişkiyi de incelemiştir. Araştırmalar, sosyal sermayenin hem içsel hem de

dışsal boyutlarının, çeşitli sektörlerdeki işletmelerin performansını önemli ölçüde etkileyebileceğini ortaya koymuştur (Akintimehin vd., 2019: 9-12). Ayrıca, kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri aracılığıyla sosyal sermayenin birikiminin hem bireysel şirketlerin hem de ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artıran olumlu bir dışsallık olarak değerlendirildiği ve sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki geniş kapsamlı etkilerinin vurgulandığı belirtilmiştir (Bazylevych vd., 2019: 138). Bireyler ve kurumlar, sosyal bağlantılar ve sosyal ağlar aracılığıyla yenilikçiliği destekleyen ve ekonomik ilerlemeyi teşvik eden kaynaklara ve bilgiye erişim sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, sosyal sermayenin sosyal ağları geliştirerek ilişki rekabet avantajını öne çıkardığı ve katılımcılar arasında devamlılık taahhüdünü teşvik ederek paylaşım ekonomisinin genişlemesine katkıda bulunduğu gösterilmiştir (Kang ve Na, 2018: 14-15). Bu durum, sosyal sermayenin sadece geleneksel ekonomik faaliyetleri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda paylaşım ve iş birliğine dayalı ekonomik modellerin şekillendirilmesinde de önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Özetle, sosyal sermaye ve makroekonomik etkileri üzerine yapılan araştırmalar, sosyal ilişkilerin ve ağların ekonomik kalkınmayı, iş performansını, inovasyonu ve ekonomik sistemlerin gelişimini nasıl etkilediğine dair değerli içgörüler sunmaktadır. Sosyal sermayenin işleyiş mekanizmalarının ve çeşitli ekonomik olgular üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi, sürdürülebilir büyüme ve refah sağlamak için sosyal bağlantıların gücünden yararlanılması gerektiğini göstermektedir.

1. İŞGÜCÜ PİYASASI İLE İLİŞKİSİ

Sosyal sermaye, kazanç, istihdam, iş süresi ve mesleki prestij gibi çeşitli yönleri etkileyerek işgücü piyasası sonuçlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Araştırmalar, sosyal sermayenin işgücü piyasası dinamiklerini nasıl etkilediğini incelemiş ve bireylerin iş başarısını ve entegrasyonunu belirlemedeki rolünü vurgulamıştır (Aguilera, 2005: 572). İşgücü piyasasında, sosyal sermayenin kazanç, istihdam, resmi istihdam ve iş süresi ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Mier ve Giloth, 1986; Donato vd., 1992; Aguilera, 1999, 2003; Philips ve Massey, 1999; Aguilera ve Massey, 2003). Ayrıca, sosyal sermayenin sosyal bağlantılar ve ağlar aracılığıyla iş bulma süreçleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve bağlantıların iş arama süreçlerinde kritik bir rol oynadığı

gösterilmiştir (Mouw, 2003: 890).

Sosyal sermayenin işgücü katılımı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar, özellikle işgücü piyasasında engellerle karşılaşan bireyler için sosyal sermayenin önemini vurgulamıştır. Zengin sosyal sermayeden yoksun toplulukları önemli işgücü piyasası bilgileriyle bağlama ihtiyacını tanıyan yerel ve federal programları desteklemenin önemi öne çıkmıştır (Aguilera, 2002: 871-872). Bu bağlamda, iş fırsatlarına erişimi kolaylaştırma ve işgücü piyasası ağlarını geliştirmede sosyal ağların rolü vurgulanmıştır (Asquith vd., 2017: 29-31). Ayrıca, harekete geçirilmemiş sosyal sermayenin istihdam güvencesindeki koşullu değeri araştırılmış ve farklı sosyal sermaye biçimlerinin iş sonuçları ve statü kazanımı üzerindeki etkileri üzerine değerli bilgiler sunulmuştur (Chua, 2014: 139-140). Sosyal sermaye ile beşerî sermaye ve iş süresi arasındaki ilişkiler de incelenmiş; beşerî sermayenin gelişiminin ve sosyal sermayenin kullanımının çalışanlar arasında iş süresini nasıl etkileyebileceği tespit edilmiştir (Aguilera, 2003: 70-73).

Genel olarak, sosyal sermaye ve işgücü piyasası dinamikleri üzerine yapılan araştırmalar, sosyal bağlantılar, ağlar ve kaynakların istihdamı, kazançları, iş süresini ve mesleki prestiji nasıl etkilediğine dair çok yönlü yollar hakkında değerli içgörüler sağlamaktadır. Sosyal sermayenin işgücü piyasalarında işlediği mekanizmaları anlamak, politika yapıcıların ve uygulayıcıların işgücü entegrasyonunu artırarak iş sonuçlarını iyileştirmek ve kapsayıcı ekonomik büyümeyi teşvik etmek için sosyal bağları ve ağları geliştirmelerine yardımcı olabilir.

2. İŞLEM MALİYETLERİNİ AZALTMA ETKİSİ

Sosyal sermaye, işlem maliyetlerini düşürmede ve ekonomik verimliliği artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Güvenin toplumsal olarak kabul gördüğü ülkelerde, iç güvenliğe yapılan harcamaların azalması, can ve mal güvenliğine yönelik harcamaların ve önlemlerin oldukça düşük seviyelerde kalmasına olanak tanır. Bu durum, ülke kaynaklarının daha verimli alanlarda kullanılabilmesini sağlamaktadır (Karagül, 2012: 124).

Toplum genel olarak birbirine güven duyduğunda bu durum piyasa ekonomisindeki işlem maliyetlerini düşürmeye yarar, anlaşmaları uygulama ve denetleme yüklerini en aza indirmeye yardımcı olur ve dolandırıcılık ve

hırsızlığın olumsuz ekonomilerini azaltır. Bu nedenle, güvenin ekonomik ve sosyal ilişkileri büyük ölçüde kolaylaştırdığı ileri sürülebilir (Whiteley, 2000: 443). Ayrıca sosyal sermaye güveni teşvik ederek, bilgi dolaşımını hızlandırarak ve koordinasyonu kolaylaştırarak ekonomik aktörlerin işlem maliyetlerinden tasarruf etmelerini sağlar ve böylece ekonomik faaliyetlerin verimliliğini artırır (Fafchamps ve Minten, 2001: 685).

Kırsal alanlarda çalışanlar için değerlendirildiğinde sosyal sermaye, çiftçilere işgücünü yönetme ve paylaşma konusunda yardımcı olmaktadır. Ayrıca iş birliğini, bilgi paylaşımını ve bilgiye erişimi kolaylaştırarak teknoloji ilişkili maliyetleri düşürmeye de katkıda bulunur ve böylece üretkenliği ve ekonomik beklentileri iyileştirir (Lakew, 2023: 8). Ek olarak, ekonomik kalkınma ortaklıkları bağlamında, çeşitli sosyal sermaye biçimlerinin, genellikle kolektif eylemi engelleyen işlem maliyetlerini azalttığı, toplulukların koordinasyon zorluklarının üstesinden gelmelerini ve ortak hedeflere doğru birlikte çalışmalarını sağladığı gösterilmiştir (Oh vd., 2014: 233). Çalışmalar, işlem maliyetlerinin yüksek olduğu durumlarda sosyal sermayenin bilgiye erişim sağlayarak, koordinasyon maliyetlerini azaltarak ve sözleşme yapmayı kolaylaştırarak değerli destek sunduğunu ve böylece küçük ölçekli işletmelerin performansını iyileştirdiğini göstermiştir (Thindisa ve Urban, 2018: 9). Başka bir çalışmada ise sosyal ağların varlığının işlem maliyetlerinde mutlaka bir azalmaya yol açmayabileceği, bunun sosyal ağın yapısıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir; ilişkilerin ve bağlantıların mal ve hizmetlerin verimli bir şekilde değişimini sağladığı vurgulanmıştır (Rauf ve Pervaiz, 2016: 343).

Sosyal sermaye darı pazarları gibi çeşitli piyasa bağlamlarında işlem maliyetlerini düşürmek için değerli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Jacques vd. (2018), sosyal sermayenin işlem maliyetleri üzerindeki etkisini mekansal denge modelleri aracılığıyla değerlendirerek, sosyal bağlantıların piyasa işlemlerini nasıl kolaylaştırabileceğini ve ekonomik verimliliği nasıl artırabileceğini açıklamışlardır.

Sonuç olarak, literatür sosyal sermayenin işlem maliyetlerini azaltma, ekonomik verimliliği artırma ve çeşitli ekonomik alanlarda iş birliğini teşvik etmedeki araçsal rolünü vurgulamaktadır. Sosyal bağlantılar, güven ve sosyal ağlar aracılığıyla bireyler ve kuruluşlar işlemsel zorlukları daha etkili bir şekilde aşabilir; bu da gelişmiş üretkenliğe, inovasyona ve ekonomik kalkınmaya yol açabilir.

3. SOSYAL SERMAYENİN YATIRIMLARA ETKİSİ

Sosyal sermaye, çeşitli sektörlerdeki yatırım kararlarını ve sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Araştırmalar, sosyal sermayenin bireysel, finansal tercihlerden örgütsel stratejilere ve toplumsal kalkınma girişimlerine kadar uzanan yatırımlar üzerindeki çeşitli etkilerinin altını çizmiştir. Yatırımlarda sosyal sermayenin rolünü anlamak, getirileri optimize etmek, sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek ve olumlu sosyal değişimi yönlendirmek için önemlidir. Sosyal sermaye ile yatırımlar arasındaki bağlantının önemli bir yönü kamu hizmetleri ve altyapı geliştirme ile ilgilidir. Çalışmalar, sosyal sermayenin vatandaşların sel kontrol projeleri gibi kamu hizmetlerine ortak yatırım yapma isteğini etkileyebileceğini göstermiştir (Zhang vd., 2020: 708). Güçlü sosyal bağlantılar ve güven ağları, iş birliğine dayalı yatırım çabalarını kolaylaştırarak gelişmiş kamu altyapısına ve artan toplumsal dayanıklılığa yol açabilir. Sosyal sermaye, iş birliğini ve paylaşılan sorumluluğu teşvik ederek hayati kamu hizmetlerine yatırımları teşvik edebilir ve sonuçta toplumun tamamına fayda sağlayabilir. Ayrıca sosyal sermaye, iş ve finans sektörlerindeki yatırım kararlarını şekillendirmede önemli bir faktör olarak tanımlanmıştır. Van vd. (2018) tarafından yapılan araştırma, sosyal sermayenin şirket düzeyinde performans ve yatırım stratejileri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Şirketler, sosyal sermaye düzeylerini genişleterek rekabet güçlerini artırabilir, stratejik ortaklıklar kurabilir ve değerli kaynaklara ve bilgi ağlarına erişebilirler. Bu durum bireysel şirket performansını ve genel ekonomik ilerlemeyi yönlendirmede sosyal bağlantıların önemini vurgulamaktadır.

Etki yatırımı bağlamında, Agrawal ve Hockerts (2019) sosyoekonomik değer yaratma ve net pozitif finansal getiri sağlamanın ikili hedefini vurgulamaktadır. Etki yatırımcıları, değerleriyle uyumlu ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunan yatırım fırsatlarını belirlemek için sosyal sermayeyi stratejik olarak kullanırlar. Etki yatırımcıları, finansal getirilerin yanı sıra sosyal etkiye de öncelik vererek, yatırımları verimliliği, yenilikçiliği ve olumlu sosyal sonuçları teşvik eden girişimlere yönlendirir ve böylece üretim verimliliğini sosyal açıdan sorumlu bir şekilde artırır.

Sosyal sermaye bireysel yatırım davranışı ve finansal karar alma ile ilişkilendirilmiştir. Çalışmalar, sosyal bağlantıların, güvenin ve bilgi ağlarının bireyler arasında yatırım tercihlerini, risk toleransını ve finansal okuryazarlığı etkilediğini göstermiştir (Berliana vd., 2022: 783). Sosyal sermayeye yatırım

yaparak, bireyler değerli yatırım içgörülerine erişebilir, finansal ortaklarla güven oluşturabilir ve finansal hedefleri ve değerleriyle uyumlu bilinçli kararlar alabilirler. Daha geniş bir ölçekte, sosyal sermaye ekonomik kalkınmanın ve finansal katılımın bir itici gücü olarak değerlendirilebilir.

Tan vd. (2024), sosyal sermayenin Çin piyasasında, sınır ötesi girişim sermayesi yatırımlarında nasıl kullanıldığını araştırmaktadır. Çalışma, sosyal sermayenin yatırım risklerini azaltmak ve yatırım tercihlerini ve davranışlarını etkilemek için stratejik olarak kullanıldığını öne sürmektedir. Bu durum, sosyal bağlantılar ve ağların yatırım kararlarını ve sonuçlarını şekillendirmedeki önemini belirterek, sosyal sermayenin girişim sermayesi alanında riskleri azaltmada ve yatırım stratejilerini etkilemede önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, sosyal sermayenin yatırımlar üzerindeki etkisi çok yönlü ve kapsamlıdır; bireysel finansal kararları, organizasyonel stratejileri, kamusal altyapı gelişimini ve toplumsal refahı etkiler. Yatırım davranışlarını yönlendirmede sosyal bağlantıların önemi ele alınarak yatırım tercihleri aracılığıyla getirileri optimize etmek, sürdürülebilir kalkınmayı ilerletmek ve olumlu sosyal etki yaratmak için sosyal sermayeyi kullanılabilirlikte.

4. SOSYAL SERMAYE VE ÜRETİM VERİMLİLİĞİ

Sosyal sermaye, üretim verimliliğini etkilemede de önemli bir rol oynar. Sosyal sermayenin üretim verimliliği üzerindeki etkisi, salt ekonomik işlemlerin ötesine geçerek örgütsel performans, inovasyon ve toplumsal kalkınmanın daha geniş yönlerini kapsar. İş birliğini, bilgi paylaşımını ve kaynak seferberliğini teşvik ederek sosyal sermaye, üretkenliği artırmaya, kaynak tahsisini optimize etmeye ve sürdürülebilir büyümeyi yönlendirmeye önemli ölçüde katkıda bulunur. Guiso vd. (2004) tarafından yapılan araştırma, sosyal sermaye ile finansal kalkınma arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, yüksek sosyal sermaye seviyelerine sahip bölgelerin kurumsal krediye daha fazla erişim gösterdiğini ve gayri resmi krediye daha az bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, sosyal bağlantıların finansal işlemleri kolaylaştırma, yatırım fırsatlarını teşvik etme ve nihayetinde üretim verimliliğini artırmadaki rolünü vurgular. Yüksek sosyal sermayeli bölgelerde, hanelerin resmi finansal faaliyetlerde bulunma olasılığı daha yüksektir, bu da gelişmiş ekonomik sonuçlara ve kaynak kullanımında artan

verimliliğe yol açar. Ayrıca, Glaeser vd. (2002) sosyal sermayenin ekonomik etkilerini vurgulayarak, sosyal sermayenin sosyal becerilere daha fazla getirisi olan mesleklerde arttığını göstermektedir. Bu durum ise sosyal sermayeye yapılan yatırımların beşerî sermaye gelişimini artırabileceğini ve çeşitli mesleki ortamlarda üretkenliğin ve verimliliğin artmasına yol açabileceğini göstermektedir. Sosyal sermaye yalnızca kişilerarası ilişkileri teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda beceri geliştirmeye, bilgi paylaşımına ve işbirlikçi problem çözmeye de katkıda bulunur; bunların hepsi üretim verimliliğini artırmak için gereklidir. Marhaeni vd. (2019) ahşap oyma el sanatları gibi küçük endüstrileri güçlendirmede sosyal sermayenin rolünü, iş birliğini, bilgi alışverişini ve kolektif güçlendirmeyi kolaylaştırarak vurgulamaktadır. Sosyal sermaye, beşerî sermaye ve teknolojiyle birlikte, üretim sürecini iyileştirmede, kaynak kullanımını optimize etmede ve küçük ve orta ölçekli endüstrilerde genel verimliliği iyileştirmede önemli bir rol oynar (Marhaeni vd., 2019: 122). Küçük ve orta ölçekli endüstriler, sosyal bağlantılara ve topluluk ağlarına yatırım yaparak rekabet güçlerini, üretkenliklerini ve sürdürülebilirliklerini artırabilirler.

Sonuç olarak, sosyal sermaye ile üretim verimliliği arasındaki ilişki çok yönlü ve dinamiktir ve ekonomik faaliyetlerin, örgütsel performansın ve toplumsal gelişimin çeşitli boyutlarını kapsamaktadır. Paydaşlar güven ağlarının ve iş birliğine dayalı ortaklıkların değerini kabul ederek, sosyal sermayeyi inovasyona yönlendirmek, kaynak tahsisini optimize etmek ve çeşitli sektörlerde üretim verimliliğini artırmak için kullanabilirler.

5. YOLSUZLUĞU AZALTMA ETKİSİ

Sosyal sermaye, yolsuzluğu ve ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkisini azaltmada da önemli bir görev görmektedir. Araştırmalar, sosyal sermayenin toplumlar içindeki yolsuzluk uygulamalarını azaltmaya yardımcı olabilecek güveni, iş birliğini ve bilgi paylaşımını teşvik ettiğini göstermiştir (Mbate, 2017: 7).

Toplumsal katılım ve güven ağlarından yararlanarak, sosyal sermaye kolektif eylem sorununu ele alır ve bürokratik prosedürlerde şeffaflığı artırır, böylece kamu hizmeti sunumunda yolsuzluk olasılığını azaltır (Mbate, 2017: 24). Çalışmalar, sosyal sermayenin bilgi ve iletişim teknolojilerinden bağımsız

olarak yolsuzlukla mücadele edebileceğini belirterek, toplumlar içindeki güven ağlarını güçlendirmeyi amaçlayan politikaların yolsuzlukla mücadelede yardımcı olabileceğini öne sürmüştür (Shim ve Eom, 2009: 112-113).

Güçlü sosyal sermaye, bireylerin etik standartları koruma ve yolsuz davranışlarda bulunmaya direnme olasılığının daha yüksek olduğu bir ortam yaratabilir, yönetim yapılarında dürüstlüğü ve hesap verebilirliği teşvik edebilir (Shim ve Eom, 2009: 103). Ayrıca çift yönlü nedensellik analizi ile yolsuzluğun beşerî sermaye gelişimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulunmuş ve ekonomiler içinde beşerî sermayenin büyümesini ve üretkenliğini teşvik etmek için yolsuzluk uygulamalarını ortadan kaldırma gerekliliği vurgulanmıştır (Fagbemi vd., 2022: 180). Yolsuzluğu azaltarak toplumlar kaynakları eğitime, sağlık hizmetlerine ve beceri geliştirmeye daha verimli bir şekilde tahsis edebilir ve sonuç olarak beşerî sermaye sonuçlarını iyileştirebilir (Fagbemi vd., 2022: 200). Ek olarak, daha yüksek sosyal sermaye düzeyleri, algılanan yolsuzluk düzeylerini azaltmada sosyal sermayenin rolüne atfedilen gölge ekonominin boyutunda bir azalma ile ilişkilendirilmiştir (Lee, 2013: 255). Bu azalma, güçlü sosyal bağlantılar ile bireyleri gölge ekonomik faaliyetlerde bulunmaktan caydırdığı, resmi ekonomik katılımı teşvik ettiği ve yolsuzluk fırsatlarını azalttığı için gayri resmi ve düzenlenmemiş işlemlerle karakterize edilen daha küçük bir gölge ekonomiye yol açar (Lee, 2013: 261). Sosyal sermayenin toplumlar içinde eşit dağıtımı, yolsuzlukla etkili bir şekilde mücadele etmede çok önemlidir. Araştırmalar, sosyal sermayenin yolsuzlukla mücadeledeki etkinliğinin, toplumun tüm kesimlerinin güven, iş birliği ve şeffaflıktan yararlanmasını sağlayarak adil ve kapsayıcı dağıtımına bağlı olduğunu ileri sürmektedir (Bayraktar, 2024: 15). Toplumlar, sosyal sermayeye eşit erişimi teşvik ederek, yolsuzluk uygulamalarını caydırabilir ve bireyler ve kurumlar arasında etik davranışı teşvik edebilir (Bayraktar, 2024: 14-15).

Sonuç olarak, literatür, yolsuzluğu azaltmada ve toplumlar içinde bütünlüğü teşvik etmede sosyal sermayenin temel rolünü vurgulamaktadır. Sosyal sermaye, güven ağlarını besleyerek ve şeffaflığı teşvik ederek yolsuzluk uygulamalarıyla mücadelede, yönetim yapılarını güçlendirmede ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmede güçlü bir araç olabilir.

7. SOSYAL SERMAYE VE ADİL GELİR DAĞILIMI

Sosyal sermaye ile gelir dağılımı arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Sosyal bağlantılar, güven ağları ve iş birliği normları toplumlar içinde gelir dağılımının adaletini ve eşitliğini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Sosyal sermayenin kullanılması, bireylerin ve toplulukların kaynakların, fırsatların ve servetin dağıtımını etkilemelerine olanak tanır ve böylece bir toplumun genel ekonomik refahını ve sosyal uyumunu etkiler. Sitthiyot (2024) tarafından yapılan araştırma, sosyal refah ve gelir dağılımı işlevlerine dayalı olarak optimum gelir eşitliğini tahmin etmek için matematiksel modeller kullanarak adil gelir dağılımını değerlendirmek için nicel bir yaklaşım sunmuştur. Bu çalışma gerçek gelir dağılımını teorik olarak adil dağıtımla karşılaştırarak, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ve potansiyel eşitsizlikleri ortaya koyar ve ekonomik sonuçlarda adaleti ve eşitliği teşvik etmede sosyal sermayenin rolünü vurgular. Benzer şekilde, Park ve Kim (2021), Boltzmann dağılımının uygulanmasıyla elde edilebilen tarafsız gelir dağılımı kavramını araştırmaktadır. Çalışma, gelir dağılımını modellemek için matematiksel çerçeveler kullanarak, sosyal sermayenin daha adil bir gelir dağılımına katkıda bulunma potansiyelini ve dolayısıyla toplum içinde bir adalet ve hakkaniyet duygusunu teşvik etme potansiyelini vurgulamaktadır. Nesnel ölçümlerin ve matematiksel modellerin kullanımı, sosyal sermayenin gelir dağılımı dinamiklerini nasıl etkileyebileceği konusunda değerli bilgiler sağlar. Ayrıca, Niu vd. (2023) tarafından yapılan çalışma, gelir dağılımı ve adaletin öznel algılarını inceleyerek, bireylerin gelir eşitliği algıları ile genel refah ve memnuniyetleri arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Bireyler gelir dağılımını adil olarak algıladıklarında, toplumu adil ve hakkaniyetli olarak görme olasılıkları daha yüksektir ve bu da kişisel ve profesyonel yaşamlarında daha fazla mutluluk ve memnuniyete yol açar. Bu durum sosyal sermaye tarafından kolaylaştırılan adil gelir dağılımının psikolojik ve duygusal etkisini vurgular. Daha geniş bir ölçekte sosyal sermaye, ekonomik kalkınmanın ve gelir eşitliğinin temel itici güçlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Arslan ve Duran (2021) tarafından yapılan araştırma, kaynakların dengeli ve adil dağıtımını teşvik etmede, uzun vadeli ekonomik kalkınmaya ve eşitlikçi büyümeye katkıda bulunmada sosyal sermayenin rolünü vurgulamaktadır. Bu açıdan sosyal sermaye güveni, iş birliğini ve kapsayıcılığı teşvik ederek gelir eşitsizliklerini gidermeye, sosyal hareketliliği teşvik etmeye ve toplumun tüm üyelerinin gelişmesi için fırsatlar meydana getirmeye yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, sosyal sermaye ile adil gelir dağılımı arasındaki ilişki, ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemli bir yönüdür. Toplumlar, sosyal bağlantıları besleyerek, güveni teşvik ederek ve iş birliğini teşvik ederek daha adil ve hakkaniyetli bir gelir dağılımı meydana getirmeye, kaynakların adil bir şekilde tahsis edilmesini ve fırsatların herkes için erişilebilir olmasını sağlamaya çalışabilirler.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sosyal sermaye genellikle, üretken sonuçları mümkün kılan insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ifade eder. Bu kavram, insanların ortak sorunları çözmek için yararlanabileceği sosyal güveni, normları ve ağları kapsar. Sosyal sermaye, özellikle sosyoloji ve ekonomi arasında disiplinler arası teorik entegrasyon açısından önemli bir rol kazanmış ve yoksulluk, yolsuzluk ve ekonomik anlamda az gelişmişlik gibi çeşitli sosyal sorunlara çözüm olarak görülmektedir. Sosyal sermayenin önemi başlıklarda ayrıntılı olarak değinildiği gibi, iş birliğini teşvik etme, işlem maliyetlerini azaltma ve sosyal ve ekonomik sistemlerin genel verimliliğini ve etkinliğini artırma kapasitesinde yatmaktadır.

Güven eksikliğinden kaynaklanan yolsuzlukların, toplumdaki güven ortamını daha da zedelediği göz önüne alındığında, bu durum ülkelerin ekonomik kalkınmasının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal güveni oluşturan dinamikleri kuvvetlendirecek ve millî birlik bilincini artıracak unsurların politika yapımcılar tarafından özellikle gündemde tutulması oldukça önemlidir. Gelir dağılımında adaleti sağlamak, sınıf çatışmasını önlemek ve toplumsal güveni tesis etmek için hayati önem taşır. Gelir dağılımında denge sağlanamazsa, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun genişlemesi ve güven düzeyinin giderek azalması beklenir. Bu nedenle, ekonomi politikalarının toplumsal yönleri de tasarım aşamasında dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Agrawal, A. ve Hockerts, K. (2019). Impact Investing Strategy: Managing Conflicts Between Impact Investor and Investee Social Enterprise. *Sustainability*, 11(15), 4117.

- Aguilera, M. (1999). *The Labor Market Outcomes of Undocumented and Documented Immigrants: A Social and Human Capital Comparison*. Ph.D. dissertation, Department of Sociology, State University of New York, Stony Brook, New York.
- Aguilera, M. (2002). The Impact of Social Capital On Labor Force Participation: Evidence from the 2000 Social Capital Benchmark Survey. *Social Science Quarterly*, 83(3), 853-874.
- Aguilera, M. (2003). The Impact of the Worker: How Social Capital and Human Capital Influence the Job Tenure of Formerly Undocumented Mexican Immigrants. *Sociological Inquiry*, 73(1), 52-83.
- Aguilera, M. (2005). The Impact of Social Capital on the Earnings of Puerto Rican Migrants. *Sociological Quarterly*, 46(4), 569-592.
- Aguilera, M. ve Douglas, M. (2003). Social Capital and the Wages of Mexican Migrants: New Hypotheses and Tests. *Social Forces*, 82, 673–703.
- Akintimehin, O. O., Eniola, A. A., Alabi, O. J., Eluyela, D. F., Okere, W. ve Ozordi, E. (2019). Social Capital and its Effect on Business Performance in the Nigeria Informal Sector. *Heliyon*, 5(7), 1-13.
- Arslan, H. ve Duran, H. (2021). Social Capital and Regional Development in Turkey. *Regional Science Policy & Practice*, 13(3), 878-921.
- Asquith, B. J., Hellerstein, J. K., Kutzbach, M. J. ve Neumark, D. (2017). Social Capital and Labor Market Networks. *National Bureau of Economic Research*, No. w23959.
- Bayraktar, A. (2024). *Corruption and Social Capital: Findings from Selected OECD Countries*, 20/07/2024 tarihinde <https://www.researchsquare.com/article/rs-4526059/v1> adresinden alındı.
- Bazylevych, V., Grazhevskaya, N., Mostepaniuk, A. ve Virchenko, V. (2019). Accumulation of Social Capital as a Positive Externality of Corporate Social Responsibility Development in Transition Economies. *Scientific Bulletin of National Mining University*, 1, 132–140.
- Berliana, B., Ambarwati, S. D. A. ve Yacobus, A. (2022). Determinants of Capital Market Investment Interest in the Millennial Generation in the Covid-19 Pandemic. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAR)*, 6(2), 775-787.
- Chua, V. (2014). The Contingent Value of Unmobilized Social Capital in Getting a Good Job. *Sociological Perspectives*, 57(1), 124-143.
- Donato, K. M., Durand, J. ve Massey, D. S. (1992). Changing Conditions in the US Labor

- Market: Effects of the Immigration Reform and Control Act of 1986. *Population Research and Policy Review*, 11, 93-115.
- Fafchamps, M. ve Minten, B. (2001). Social Capital and Agricultural Trade. *American Journal of Agricultural Economics*, 83(3), 680-685.
- Fagbemi, F., Osinubi, T., Nzeribe, G. ve Bankole, T. (2022). Human Capital Development Challenge: Why Corruption Eradication is a Panacea in Nigeria. *Journal of Development Policy and Practice*, 7(2), 180-205.
- Glaeser, E., Laibson, D. ve Sacerdote, B. (2002). An Economic Approach to Social Capital. *The Economic Journal*, 112(483), F437-F458.
- Guiso, L., Sapienza, P. ve Zingales, L. (2004). The Role of Social Capital in Financial Development. *American Economic Review*, 94(3), 526-556.
- Isham, J., Kelly, T. ve Ramaswamy, S. (Eds.). (2002). *Social Capital and Economic Development: Well-Being in Developing Countries*. Edward Elgar Publishing.
- Jacques, D. C., Marinho, E., d'Andrimont, R., Waldner, F., Radoux, J., Gaspart, F. ve Defourny, P. (2018). Social Capital and Transaction Costs in Millet Markets. *Heliyon*, 4(1), 1-25.
- Kang, S., ve Na, Y. K. (2018). The Effect of the Relationship Characteristics and Social Capital of the Sharing Economy Business on the Social Network, Relationship Competitive Advantage, And Continuance Commitment. *Sustainability*, 10(7), 2203.
- Karagül, M., (2012). *Sosyal Sermaye Kapitalizmin Kör Noktası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Lakew, M. (2023). *The Role of Local Indigenous Institutions in Enhancing Social Capital for Adoption of Agricultural Innovations: A Special Emphasis in Ethiopia*. 20/07/2024 tarihinde <https://www.researchsquare.com/article/rs-3780238/v2> adresinden alındı.
- Lee, D. (2013). How Does Social Capital Reduce the Size of the Shadow Economy?. *Global Economic Review*, 42(3), 251-268.
- Marhaeni, A., Yuliarini, N., ve Setiawina, N. (2019). Empowering Small Industry of Wood Carving Handicraft in Bangli District. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(1), 121-136.
- Mbate, M. (2017). Who Bears the Burden of Bribery? Evidence from Public Service Delivery in Kenya. *Development Policy Review*, 36, O321-O340.
- Mier, R. ve Giloth, R. (1986). Hispanic Employment Opportunities: A Case of Internal Labor Markets and Weak-Tied Social Networks. *Social Science Quarterly*, 66: 297-

309.

- Mouw, T. (2003). Social Capital and Finding a Job: Do Contacts Matter?. *American Sociological Review*, 68(6), 868-898.
- Niu, L., Lu, C., ve Sun, R. (2023). The Impact of Livelihood Capital on Subjective Well-Being of New Professional Farmers: Evidence from China. *Sustainability*, 15(14), 1-17.
- Oh, Y., Lee, I., ve Bush, C. (2014). The Role of Dynamic Social Capital on Economic Development Partnerships within and Across Communities. *Economic Development Quarterly*, 28(3), 230-243.
- Park, J. ve Kim, C. (2021). Getting to a Feasible Income Equality. *Plos One*, 16(3), 1-16.
- Phillips, J. ve Massey, D. (1999). The New Labor Market: Immigrants and Wages after IRCA. *Demography*, 36, 233-46.
- Rauf, M., ve Pervaiz, Z. (2016). Replacing Contracts with Handshakes: A Study of Social Networks of Entrepreneurs in the Weaving Sector. *The Pakistan Development Review*, 55(4), 331-348.
- Shim, D. ve Eom, T. (2009). Anticorruption Effects of Information Communication and Technology (ICT) and Social Capital. *International Review of Administrative Sciences*, 75(1), 99-116.
- Sitthiyot, T. (2024). Quantifying Fair Income Distribution in Thailand. *Plos One*, 19(4), 1-20.
- Sun, H., Zhu, L., Wang, A., Wang, S., ve Ma, H. (2022). Analysis of Regional Social Capital, Enterprise Green Innovation and Green Total Factor Productivity based on Chinese a Share Listed Companies From 2011 to 2019. *Sustainability*, 15(1), 1-21.
- Tan, Y., Wang, X., Lee, J. Z. H., ve Shi, K. (2024). Social Capital and Cross-Border Venture Capital Investments in China. *International Journal of Financial Studies*, 12(2), 1-14.
- Thindisa, L. M., ve Urban, B. (2018). Human-Social Capital and Market Access Factors Influencing Agro-Processing Participation by Small-Scale Agripreneurs: The Moderating Effects of Transaction Costs. *Acta Commercii*, 18(1), 1-10.
- Van, C., Nguyễn, A., Nguyen, N., ve Simioni, M. (2018). Growth Strategy With Social Capital, Human Capital and Physical Capital - Theory And Evidence: The Case Of Vietnam. *Journal of Public Economic Theory*, 20(5), 768-787.
- Whiteley, P. F. (2000). Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*, 48(3), 443-466.

- Xu, S., Wan, X., Li, Y., ve Yan, J. (2022). Realization Path of Social Capital “Exit From Virtual To Real”: Evidence From China. *Kybernetes*, 52(9), 3519-3549.
- Zhang, Y., Liu, X., ve Vedlitz, A. (2020). How Social Capital Shapes Citizen Willingness to Co-Invest in Public Service: The Case of Flood Control. *Public Administration*, 98(3), 696-712.

6. BÖLÜM

PASCAL'IN *PENSÉES* ESERİNDE AKIL, DOĞA VE TANRI İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Esra ÇAĞRI MUTLU

Burdur Makü Fen Edebiyat Fakültesi

Felsefe Bölümü

ecagrmutlu@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3295-7531>

GİRİŞ

Blaise Pascal'ın içinde yaşadığı ve çalışmalarını yaptığı 17. yüzyıl genellikle epistemoloji çağı olarak kabul edilir. Orta çağdan tam bir kopuş olmasa da yavaş yavaş ondan uzaklaşmayı temsil eden bu çağda baskın bilgi ideali, doğru bir yöntemle elde edilmiş açık seçik bilginin insanın tüm sorunlarını çözeceğine dair sarsılmaz bir inancı barındırır. Ama bu inancın herkes tarafından mutlak biçimde, tartışmasız kabul edildiğini söylemek de zordur. 17. yy.da simyacı ve gizemci bilgi kabulleri ile rasyonel bilgi arasındaki çatışma devam etmektedir. Yine de büyük bir çoğunluğun peşinde olduğu rasyonel bilgi, Orta çağda olduğu gibi, belli bir zümrenin ya da hakim bir sınıfın elinde değildir. Düşünürlerin büyük bir çoğunluğu rasyonel bilginin açıklığını ve erişilebilirliğini vurgulamakta, felsefi bilginin bu özelliklere kavuşabilmesi adına izlenmesi gereken yöntem hakkında tartışmalara girmektedirler. Diğer bir deyişle, doğaya dair bilgi özel, kişisel bir fikir ya da inanç olmaktan ziyade herkes için ortaktır.

Bu ortak doğa bilgisi adına en büyük otorite ise çoğunlukla Aristoteles'tir. Gerçek bilginin kanıtlanabilir bir şekilde kesin olmasını savunan Aristoteles, *İkinci Analitikler* kitabında “duyum ya da deneyim”i tekrarlanan duyumların birikmesi ve hafıza tarafından saklanması olarak işe koşar. *De Anima*'da III.3'te ise Aristoteles ayırt edici yetilerimizi; algı (*aisthesis*), kanı (*doksa*), bilgi ya

da çoğunlukla bilimsel bilgi (*episteme*) ve *nous* olarak sıralar. Fakat bu bilgi türlerine sahip olmak Aristoteles için yeterli değildir; kişinin sahip olduğu bilgiyi kullanması yani etkin hale getirmesi gereklidir. Kişi sahip olduğu bir bilgi üzerine düşünüyor ve onu belirgin bir sorunun çözümünde kullanıyorsa onun bilgisi etkin hale gelir; yok eğer kullanmıyorsa onun bilgisi eğer isterse etkin hale gelme özelliğine sahiptir. O halde, doğanın bilgisinin peşinden giden biri bu bilgisini deneyimden hareketle ilk elden elde etse de onu düşünme yetisi yoluyla desteklemeli ve kanıtlanmış akılsal bir bilgi ortaya koymalıdır:

“Bir bireyin bilgi iddiasının otantik yani kamusal olarak oluşturulmuş bir bilgi iddiası olabilmesi için, belirli sunum tekniklerine ihtiyaç vardı ve bu teknikler, genellikle bu tür bir doğrulama için açık ve uygun olarak kabul edilen varsayımlara ve akılsal kriterlere başvurmaya dayanıyordu.” (Dear, 1990, s. 63).

İşte böylesi bir bilgi anlayışının hakim olduğu 17. yy.da Pascal, Aristotelesçi Skolastisizmden daha modern düşünce biçimlerine geçişin bir parçası olarak görülebilir:

“Aslında Modern felsefenin gelişiminde Pascal'ın sabit bir yeri yoktur. O ne bir deneyici ne de bir rasyonalistti. Montaigne ve Descartes'ın okuyucusuydu ve onların şüpheci temalarından bazılarını güçlü bir şekilde geliştirdi. Kendisinden sonra gelen şüphecileri etkiledi. Hem Pierre Bayle hem de Hume onu okumuş ve insan bilgisinin sınırları ve dini inançla ilişkisi hakkındaki görüşlerini yorumlamakla ilgilenmiş görünmektedirler. Eğer modern felsefe tarihi şüpheci fikirlerin gelişimi açısından yazılıysaydı, Pascal, Montaigne ve Descartes'ın halefi ve Bayle ve Hume'un öncüsü olarak önemli bir yere sahip olurdu.” (Popkin, 1989, s. 16).

Oysaki 17. yüzyılın başında Skolastisizm Fransa'da, Orta çağ Katolik filozoflarının/teologlarının en büyüğü olarak kabul edilen Thomas Aquinas'ın görüşlerinin devamı olarak varlığını sürdürmekteydi. Aquinas, Hıristiyan teolojisini Aristotelesçi terimlerle ifade etmeye kendini adanmış durumdaydı; buna bağlı olarak da Aristotelesçiliği teolojik ve felsefi analiz ve sentez aracı olarak kullanmaktaydı (Copleston, 1993, ss. 302-303). Aristoteles için doğayı ele

almak, hareketi ve onun anlamlarını ele almayı zorunlu kılar. Bundan hareketle de Aristoteles hareketin kendisine gelene kadar hangi anlamlarda kullanıldığını teker teker açıklamaya başlar. Aristoteles için harekete dair söylenecek ilk şey, onun sürekliliği olan şeyler sınıfına ait olduğudur ve sürekli olmak sonsuz olarak bölünebilmekle aynı anlamı taşır. Buna bağlı olarak yer, boşluk ve zaman da hareketi anlamak için zorunlu olan kavramlar haline gelirler. Diğer bir deyişle, harekete neden olanın ne olduğunu söylemek hareket edene göredir bu da belli bir zamanda ve yerde belli bir hareketi başlatan bir ilk hareket ettiriciyi zorunlu kılar. Üstelik hareketin sürekli bir biçimde devam etmesi için bu hareket ettiricinin verdiği ilk hareketin bir sürekliliğe sahip olması zorunludur ki bunun tersi de aynı derecede doğrudur.

O halde şu açıktır ki, her hareket edenin bir hareket ettireni olduğunu söylemek zorunludur ve buradan da eğer varsa hareketin sürekli devam eden, sonsuz bir süreç olduğu sonucu çıkar. Fakat Antik Yunan boyunca tüm filozofların üzerinde anlaşmaya vardığı nadir kabullerden biri, “eks nihilo nihil est” yani “hiçten hiçbir şey çıkmaz” kabulüdür, dolayısıyla Aristoteles de hiçlikle bir görülen sonsuz diye bir şeyi kabul etmez; yoktan, bir anda başlayan bir süreç kabul edilemez. Dolayısıyla doğanın en temel özelliği hareket ise bu hareketi başlatan bir şeyden, bir ilk hareket ettiriciden bahsetmek zorunludur. Fakat aynı zamanda bu ilk hareket ettiricinin diğer hareket ettiricilerden farklı bir doğaya sahip olması da zorunludur; onun doğası hareket ettirdiklerinden farklı olmalıdır. Bunu da en iyi sağlayacak özellik, onun kendinden hareket eden bir şey olmasıdır. Aristoteles bu ilk, nihai hareket ettiriciyi, hareketsiz hareket ettirici (*akineton kinton*) olarak adlandırır. Aquinas’ın bu nihai nedeni, ilk hareket ettiriciyi, her şeyin başlatıcısını Tanrı olarak kabul etmesi önünde de hiçbir engel yoktur. Peki Tanrının bilgisi nasıl elde edilecektir? İşte bu soru Pascal’ın doğa, bilgi ve Tanrı arasında kurduğu ilişkiyi analiz etmek adına elzemdir.

1. AKIL VE DOĞA

Pascal en çok bilinen ama tamamlamadan öldüğü eseri *Pensées*’te, doğa bilgisi ve Tanrı bilgisinin aynı biçimde elde edilip edilemeyeceğine dair soruyu cevaplamaya çalışır ki aslında eser, aklın sınırları hakkında bir eserdir. *Pensées*’te Pascal, Tanrı söz konusu olduğunda hiçbir değeri olmadığı için aklı reddetmeyi amaçlamaz; bundan ziyade, aklın insanlık durumuna dair tam bir

kavrayış sağlamadaki yetersizliğini gösteren bir epistemoloji ortaya koyar. Ona göre böylesi bir kavrayışı yalnızca kalp sunabilir. Bu argümanın devamında da hem içinde yaşanılan fiziksel dünya hem de insan doğası anlamında doğayı, mutluluğun yalnızca Tanrı bilgisi yoluyla elde edilebileceği sonucuna ulaşmak adına bir araç olarak kullanır. Yine de her ne kadar dini yazılarıyla daha çok biliniyor olsa da, Pascal'ın erken dönem yazılarının bilim ve matematik çalışmalarını barındırdığını eklemek gerekir. Babası Etienne ve iki kız kardeşi ile Cornelius Jansen adlı bir Hollandalı tarafından kurulan, özellikle tövbe ve adanmışlık kabulleriyle tanınan, özgür irade ve kader inançlarıyla ilk Hıristiyanların, özellikle de Augustinus'un düşüncelerine geri dönmeyi amaçlayan Jansenizm mezhebiyle tanışmasının ardından ilgi alanı teolojiye kayar. Bu geçiş çoğunlukla Pascal'ın "İlk Din Değiştirmesi" olarak anılır. Mart 1656'da Pascal'ın yeğeni Marguerite Périer'in, İsa'nın çarımhta giydiği ve Port-Royal'de saklanan Dikenli Taç'ın bir parçası olduğu varsayılan Kutsal Diken kalıntısına dokunduktan sonra uzun süredir devam eden göz apsesi iyileştir. Bu Pascal'ı derinden etkiler ve genellikle "İkinci Din Değiştirme" olarak anılan bu olaydan sonra bilim ve matematikten tamamen uzaklaşarak Jansenizme ve teolojiye döner. Hatta son sözleri "Tanrı beni terk etmesin" olmuştur (Mesnard, 1952, s. 129).

Buradan hareketle doğanın Pascal için farklı dönemlerde farklı anlamlara geldiğini söylemek mümkündür. İlk dönemlerinde Pascal için doğa, fiziksel bir varlığa sahiptir; matematik ve fen bilimleri yoluyla bilgisini elde etmenin peşinde koşulabilir. Buradaki amaç ise doğanın nasıl bilinebileceğidir. Aslında bu amaçta aklın sınırlarına dair bir tartışmayı beraberinde getirir. Pascal bunu cevaplamak için yani doğayı bilmede aklın sınırlarını göstermek için yine doğayı kullanır. Bu anlamda ne saf bir rasyonalist ne de empiristtir. Her ikisi arasında bir yerde durur. Dolayısıyla Aristoteles'e benzer biçimde bilgiyi duyu/deneyim bilgisiyle başlatmaktan yanadır. Fakat sonraki döneminde rasyonalizm Tanrının doğasına dair bilgi edinme karşısında eksik kabul edilecektir. Bu nedenle Pascal için doğa ve rasyonalizmin, farklı dönemlerinde farklı anlamlara sahip olduğu söylenebilir. Şöyle ki, hayatının ilk dönemlerinde bu iki kavram bilimsel bir boyutta ele alınırken, sonraki dönemde teolojik bir havaya bürünmüş ve bunun bir sonucu olarak da Tanrının bilgisi karşısında aklın sınırlarını göstermeye çalışmıştır.

İlk fiziksel çalışmaları, doğanın belirsizliği içinde bir yokluğun -boşluğun- varlığını tanımaya ve kavramaya hizmet ederken teoloji üzerine olan çalışmalarında, kutsal kitapların ve dünyanın belirsizlikleri içinde yokluk, Tanrı'nın varlığını kavramak için hizmet eder (Jones, 2001, s. 140). Bu bağlamda Pascal, Francis Bacon'a benzer biçimde tanrısallığı doğal bilgidен ayırmaya çalışır. Hiçbir zaman tamamlanmayan ve yayınlanmayan "Vakum Üzerine İnceleme"sinin sık sık alıntılanan fragman halindeki önsözünde (*Préface sur le Traitè du vide*), dini konularda otoriteye duyulan ihtiyacı bilimsel konularda deneyime duyulan ihtiyaçtan keskin bir biçimde ayırır. Bu önsözde doğanın dört yönünden bahsedilir:

- I. Doğanın sırları gizlidir. Ancak, her zaman için herkesten saklı değildirler.
- II. Doğa etkindir. Ancak bu etkinlik her zaman fark edilmez.
- III. Doğa sabittir yani her zaman kendi içinde eşittir.
- IV. Doğa hakkında sahip olduğumuz bilgi deney yoluyla elde edilir (Pascal, 2017, ss. 90-91).

Doğaya dair bu kabuller kişiyi, Pascal'ı Aydınlanmanın ilk deneycilerinden biri olarak ele almaya sevk eder. Pascal için doğanın bilgisine ulaşmanın yolu akıl değil deneyimdir. Bu düşüncesi onu çağdaşı Descartes'la ve bir sonraki yüzyılda Fransız bilimsel düşüncesinde yükselen rasyonalizmle karşı karşıya getirir. Ama bu onun tamamen Descartes'a karşı olduğu anlamına gelmez. Aksine analitik geometrinin babası olarak kabul edilen Descartes'a hem bir matematikçi hem de zamanının en etkili düşünürlerinden biri olarak hayranlık duyar. Ancak konu doğanın bilgisini elde etmek olduğunda Pascal, Descartes ile çatışır çünkü rasyonalizmi değil de empirizmi seçer. Bu nedenle Descartes'ın şüphe etmeye dayanan yöntemine karşı çıkar. Öte yandan Copleston, Pascal'ın tümdengelim ve kanıtlanma alanında matematiksel yöntemin üstünlüğünü savunduğu ölçüde hala bir Kartezyen olduğunu, ancak uygulanabilirliği ve yararlılığının kapsamı konusunda Descartes'ın kanaatlerini hiçbir şekilde paylaşmadığını vurgular (Copleston, 1993, s. 159). Pascal *Pensées*'te aklın sınırlarından bahsederken sık sık Descartes'ın adını anar. Descartes'ın *cogitosa* gibi sabit bir başlangıç noktasına sahip değildir (Phillips, 2003, s. 34) ve onun *cogito ergo sum*unu Tanrıyı dışarıda bırakan bir argüman olarak kabul eder:

“Descartes’ı affedemem. Tüm felsefesinde Tanrı’dan vazgeçmeye oldukça istekli olabilirdi. Ama dünyayı harekete geçirmek için O’nun bir destek vermesi gerekiyordu; bunun ötesinde, Tanrı’ya daha fazla ihtiyacı yoktur” (Fragman 77) (Pascal, 2024).

Aslında bu eleştirilerin, özellikle Tanrı’nın yeri ve etkisine dair eleştirilerin çok da yerinde olmadığı açıktır. Çünkü şüpheyi kendinde açık seçik bilgiye ulaşmada bir yöntem olarak kullanan Descartes’ın sonunda şüphe üzerinden kendinden şüphe edilemeyecek tek şey olarak şüphe eden bir bene ulaşması ve tüm bu süreci Tanrıya bağlaması kaçınılmaz olacaktı. Tanrı onun evreninin, düşüncesinin adeta garantörüdür. O halde Pascal neden bunun için Descartes’a kızgındır? Belki de bunu Tanrının doğadaki ya da bilgideki yerinden ziyade Descartes’ın rasyonalizme sıkı bağlılığında aramak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi Pascal, hayatının son dönemlerinde doğal olandan teolojik olana doğru kaydıkça, rasyonalizm ve genel olarak filozoflar hakkında olumlu düşünmekten de kesilmiştir. Diğer bir deyişle, aklın alanına giren şeylerin bilgisine ve bunu açıklamaya dair verdiği önem giderek azalır. Üstelik “filozoflar” kavramını yalnızca kendi çağındaki anlamıyla matematikçiler ve bilim adamları için değil gerçek anlamıyla kendinden önce gelen birçok filozof için de kullanır (Sebba, 1972, s. 108); dolayısıyla mesele yalnızca Descartes ile kalmaz. Aksine aklın sınırları sorunu üzerinden bilginin ilkeleri ve doğaya dair bilginin kaynağını göstermek adına daha kapsamlı bir tartışmaya gireriz. Örneğin 331. ve 533. Fragmanlar, Platon ve Aristoteles üzerinden klasik felsefeye ve onun bilgi anlayışına karşı çıkar:

“Platon ve Aristoteles’i sadece büyük cübbeler içinde düşünebiliriz. Onlar da diğerleri gibi dürüst insanlardı, arkadaşlarıyla gülüp eğleniyorlardı ve *Yasalar* ile *Politika*’yı yazarak kendilerini oyaladıklarında bunu bir eğlence olarak yapıyorlardı. Hayatlarının bu kısmı en az felsefi ve en az ciddi olanıydı; en felsefi olan basit ve sessiz yaşamaktı. Eğer siyaset üzerine yazıyorlarsa, sanki bir tımarhane için kurallar koyuyorlardı; ve eğer büyük bir meseleden bahsediyor görüntüsü veriyorlarsa, bunun nedeni konuştukları delilerin kendilerini kral ve imparator zannettiklerini bilmeleriydi. Deliliklerini mümkün olduğunca az zararlı hale getirmek için ilkelerine girdiler...” (Fragman 331) (Pascal, 2024).

Tüm bu filozoflarda ortak olarak gördüğü rasyonalizme olan sarsılmaz inançtır. Oysaki Pascal hem bilimsel hem de felsefi görüşlerinde, doğa hakkında bilebileceklerimiz konusunda temelde şüphecidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi onun için doğa her zaman etkindir ama doğrudan bilinemez. Kitaplarında, neden doğayı tamamen bilemeyeceğimize dair birçok nedenden bahseder:

“Sonuç olarak, diyor Pascal, doğayı sadece etkileri aracılığıyla inceleyebiliriz. Ancak bu etkilerin hepsini bilemeyiz çünkü sonsuzdurlar; ayrıca sonsuz büyük ve sonsuz küçüktürler. Bununla birlikte, deneyim ve deneyim hakkında akıl yürütme yoluyla, zaman içinde doğal dünya hakkında giderek daha fazla şey keşfedebiliriz. Ve bunu doğa yasaları olarak kodlayabiliriz. Giderek daha fazla veri topladıkça, doğa hakkında daha önce kabul edilen görüş ve hipotezlerin çoğunun artık savunulamaz olduğunu ve yerlerine yenilerinin konması gerektiğini makul bir şekilde beklemeliyiz. Dünya tarihinin herhangi bir döneminde, doğaya ilişkin yorumlarımız topladığımız deneyimle sınırlıdır. Doğanın kendisi hakkındaki gerçekler değişmez. Ancak bu gerçeklere ilişkin anlayışımız insanlık tarihinin gelişiminin bir parçasıdır ve tarihsel gelişimimiz değiştikçe değişir. ... Bunun ışığında, eski bilimsel görüşleri ya da Aristoteles gibi düşünürleri, daha yeni araştırmalara dayanan modern bilim adamlarının görüşlerine tercih etmek için özel bir neden yoktur.” (Popkin, 1989, ss. 4-5).

Fakat yine de doğanın bilgisinin tam anlamıyla elde edilemeyeceğine dair bu güvensizliği, onun mutlak bir şüphe içinde bırakmıştır dememiz zordur. Evet, belki hakikatin bilgisi rasyonalizm yoluyla elde edilebilir görünmemektedir ama zaten Pascal için bu bilgi rasyonalizmin ve rasyonel kanıtların ötesindedir. Bu bağlamda onun için aklın ve şüpheciliğin ötesinde yatan şey Tanrı'nın hakikatidir: “Pascal, insanın ikilemiyle karşılaştığında şüphecidir, ancak Tarih Tanrısı, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı ile karşılaştığında şüpheci olmaktan çıkar.” (McElroy, 1950, s. 207).

Bu şüphecilik üzerinden aslında tüm düşünürler içinde en fazla eleştirdiği kişi Montaigne'dir. Çünkü 16. yüzyılın en büyük hümanistlerinden biri kabul edilen Montaigne aynı zamanda 16. yüzyıl boyunca şüpheciliğin yeniden doğuşuna büyük katkıda bulunan kişidir de. Bu bağlamda *Pensées*'in yüz yetmişten

fazla fragmanında Montaigne'e atıf vardır ve bunlardan sadece iki tanesi onun hakkında iyi bir şeyler söylemektedir. Montaigne'i nadiren iyi olarak andığı bir başka eseri ise *Conversation with Mr. De Saci* adını taşır. Burada Montaigne'i "bilimlerde sarsılmaz gerçekler bulanları hayal kırıklığına uğrattığı için" över:

... "Bu okumaların yararlılığına gelince," dedi M. Pascal, "size görüşlerimi çok basitçe anlatacağım. Epiktetos'ta, huzuru dışsal şeylerde arayanların huzurunu bozmak ve onları gerçekten köle ve sefil kökler olduklarını anlamaya zorlamak için eşsiz bir beceri buluyorum; kendilerini kayıtsız şartsız yalnızca Tanrı'ya teslim etmedikleri sürece kaçtıkları hata ve acıdan başka bir şey bulmaları imkansızdır. Montaigne, inancın dışında, kendilerine gerçek bir adalet elbisesi giydirenlerin gururunu kırdığı için; kendi görüşlerine sarılanları ve bilimlerde sarsılmaz gerçekler bulduklarını sananları hayal kırıklığına uğrattığı için; ve akli, anlayış eksikliği ve başıboşluğu konusunda öylesine iyi ikna ettiği için eşsizdir ki, onun ilkeleri iyi kullanıldığında, gizemlerde iğrençlikler bulmaya kalkışmak zordur: Çünkü zihin bunlarla o kadar yıpranmıştır ki, sıradan insanların çok sık tartıştığı Enkarnasyonun ya da Efkaristiya gizeminin mümkün olup olmadığına karar vermek istemekten çok uzaktır." (Popkin, 1989, s. 89).

Pensées'in 63. Fragmanına geldiğimizde övgüyle bahsettiği Montaigne'i bu defa birçok yönden hatalı bulur. Bununla birlikte, Pascal tüm düşüncülerinde bu kadar gönderme yaptığı Montaigne'e ve onun düşüncelerine belli bir değer verdiği için bunu yapıyor da olabilir. Bu bağlamda Chambers, Pascal'ın Montaigne'in şüpheciliğini, Hıristiyan inancına karşı koyan gururlu insan aklını alçaltmak için kullanmasını önemseydiğini belirtir (1950, s. 797). Pascal'ın Montaigne'de sevdiği şey, aklın değeri üzerine bu tür bir şüpheciliktir. Chambers, Montaigne'in "Pascal'ı tamamen insani alanda takdire şayan bir şekilde yönlendirdiğini; sonra geri döndüğünü ve Pascal'ı insanın Tanrı ile ilişkileri alanında tek başına ilerlemeye bıraktığını" vurgular (1950, s. 804). Çünkü Pascal için insani durumun bilgisine akılla değil ancak imanla ulaşılabilir. Ama Montaigne ılımlı bir Hıristiyan'dır ayrıca metafiziğe dair de belli bir şüpheciliğe sahiptir ki Pascal'ı Montaigne'den uzaklaştıranlar da bunlardır. Teolojik döneminde Pascal bilim ve matematikle ilgili değildir artık; onu ilgilendiren "insana özgü" olan, insan ve insanın doğasıdır.

2. TANRI VE DOĞA

Bu ilgi değişikliğini takiben de akıl ve rasyonalizm yoluyla elde edilen bilgiyi, (1) doğada ve bilimde empirizmle bilinmesi gereken şeylerin bilgisini; (2) doğa dışındaki şeylerin bilgisini, yani Tanrı ve teolojiyi içeren doğaüstü bilgiyi; (3) gören herkes için açık olan sıradan şeylerin sezgisel bilgisini ve (4) ilk ilkelerin bilgisini sınıflandırmaya girişir. Bu sınıflandırma içinde ilk ilkelerin bilgisi doğrudan metafizik bir alana kaymayı sağlar. İlk ilkelerin bilgisinin aklın ötesinde olduğunu çünkü ilk ilkelerin Tanrı'dan geldiklerini belirten Pascal yine de istediğinin akılı dışlamak değil ama bazı konularda onun yetersiz kaldığını vurgulamak olduğunu belirtir. Zaten 183. Fragmanda bize “iki aşırılık” olduğundan bahseder: “aklı dışlamak” ya da “akıldan başka hiçbir şeyi kabul etmemek”. Akıl her durumda Pascal için bir düzenleme ve analiz etme işi görür gibidir. Ama mesele Tanrı ve doğa ilişkisi olduğunda, iş değişir. Çünkü tanrının bilgisi akıl yoluyla gelmez. Pascal onu doğadan da çıkaramayacağımız ekler. O zaman çözüm nerededir? Pascal'a göre genel anlamıyla metafizik özel anlamıyla Tanrı söz konusu olduğunda işin içine giren akıldan ziyade kalptir. Bu bağlamda *Pensées*, insanlık durumunu aklın değil, yalnızca imanın açıkladığı üzerinedir. Pascal doğaya baktığında Tanrının varlığına dair kimi kanıtları gözlemler. Fakat onun için bu gözlemlerden Tanrıya dair rasyonel bir açıklama çıkarmak, Tanrı'yı açıklamaya yetmez; Tanrı akıl değil, kalp işidir. Üstelik Tanrı'nın olduğu yerde mucizeler kaçınılmazdır. Diğer bir deyişle, mucizeler beklenmedik şeyler oldukları ölçüde bizi Tanrıya daha fazla yaklaştırırlar; bunun nedeniyse insanın Tanrı'yı bulduğu yerin, tıpkı mucizeler de olduğu gibi beklenmedik bir yer olmasıdır. Tanrının doğası söz konusu olduğunda, “... Çünkü doğa Lütuf'un bir imgesidir ve görünür mucizeler görünmez olanın imgeleridir (Fragman 674) (Pascal, 2024). Buna bağlı olarak onun için mucizelerin birincil işlevi Tanrıya dair gerçek öğretiyi tanımaktır.

Öte yandan Pascal, her mucizenin doğru olmadığını da farkındadır. Ama ona göre yanlış olanların olması, doğru olanların olmasının kanıtı da sayılabilir. O halde yapılması gereken mucizelere dair güvenilir bir kriter bulmaktır:

“Başlangıç:-Mucizeler öğretiyi yargılamamızı sağlar ve öğretiyi de mucizeleri yargılamamızı sağlar.

Sahte ve gerçek mucizeler vardır. Bunları bilmek için bir ayırım olması gerekir; aksi takdirde yararsız olurlardı. Şimdi ise yararsız değillerdir;

tam tersine, temeldirler. Şimdi bize verilen kural öyle olmalıdır ki, gerçek mucizelerin, mucizelerin ana amacı olan gerçeğin kanıtını yok etmesin.

Musa iki kural vermiştir: kehanetin gerçekleşmemesi ve putperestliğe yol açmamaları ve İsa Mesih.

Eğer öğreti mucizeleri düzenliyorsa, mucizeler öğreti için yararsızdır.

Eğer mucizeler... öğretiyi düzenliyorsa” (Fragman 802) (Pascal, 2024).

“Mucize, kendisi için kullanılan araçların doğal gücünü aşan bir etkidir; mucize olmayan şey ise, kendisi için kullanılan araçların doğal gücünü aşmayan bir etkidir. Bu nedenle, şeytanı çağırarak şifa verenler bir mucize yaratmazlar; çünkü bu şeytanın doğal gücünü aşmaz. Ama ...” (Fragman 803) (Pascal, 2024).

O halde mucizeler Tanrıya dair hakikati açığa çıkarmak için elzemdirler. Çünkü tek bir mucize bile doğanın olağan akışındaki bir düzensizliği, bu akışın saldırıya uğradığını ve buradan hareketle yeni bir iddia ortaya koymanın “meşruluğunu” gösterebilir. Fakat söz konusu olan tek bir deney olduğunda bu doğanın olağan akışına müdahale edilmediği meselesini ya da buna dair bilgi arayışını meşrulaştıramaz (Dear, 1990, s. 677). Pascal'ın mucizelere bu kadar yer vermeye çalışmasının nedeni, Cennetten Kovulma ya da Düşüş doktrinini fazlasıyla önemsemesidir ki burada da onun Jansenizmle olan ilişkisi göze çarpar. Jansenistler, Augustinus'un da etkisiyle ilk günah kabulü üzerinden Düşüş doktrinine büyük önem verirler. Onlar için Düşüş, alegorik olmanın aksine oldukça büyük bir tarihsel bir öneme sahiptir: “Adem'in Düşüşü ve ilk günah insanlık tarihinin en önemli olayı olarak görülüyordu, çünkü bu olay insan zihninin bozulmasına ve insan kalbinin yozlaşmasına neden olmuştu.” (Harrison, 2002, s. 141). Dolayısıyla ilk günah ve Düşüş kavramları Pascal'ın insan doğası ve insanlık durumu hakkındaki *Pensées*'te geçen görüşlerinin temelinde durur. İnsanlık ancak imanla iyileştirilebilir ve böyle bir iman da ancak kalpte bulunabilir:

“Kendi adıma, Hıristiyan dini insan doğasının yozlaşmış ve Tanrı'dan uzaklaşmış olduğu ilkesini ortaya koyar koymaz, gözlerimin her yerde bu gerçeğin işaretini görmeye açıldığını itiraf ediyorum: çünkü doğa öyle bir şeydir ki, hem insanın içinde hem de dışında, her yerde kayıp bir Tanrı'ya ve yozlaşmış bir doğaya tanıklık eder.” (Fragman 441) (Pascal, 2024).

“İlk günah insanlar için aptallıktır, ama böyle olduğu kabul edilmektedir. O halde bu doktrinde akıl olmadığı için beni suçlamamalısınız, çünkü bunun akılsızca olduğunu kabul ediyorum. Ama bu budalalık insanların tüm bilgeliğinden daha bilgedir, ... çünkü bu olmadan insanın ne olduğunu söyleyebiliriz? Onun bütün durumu bu algılanamaz noktaya bağlıdır. Akla aykırı bir şey olduğuna ve akıl onu kendi yöntemleriyle bulmak bir yana, kendisine sunulduğunda ona karşı çıktığına göre, akli tarafından nasıl algılanabilir?” (Fragman 445) (Pascal, 2024).

Bizim bu yozlaşmış doğadan sıyrılmamızı sağlayan duyular olamaz çünkü onlar kendilerinde tutkuları da barındırır. Akıl da olamaz çünkü o da Tanrının doğasına dair yetersizdir; o halde elimizde kalan tek mümkün yöntem imandır. Düşüle insan diğer varlıklarla aynı seviyeye indirgenmiş durumdadır; hayvanlar gibi doğanın sıradan bir parçası haline gelmiştir. Oysaki Düşüşten önce mükemmelliğe sahip, doğayla eşit ya da ondan aşağı değil aksine ondan üstteydi. İnsanı bu düşmüşlüğü azabından kurtaracak olanlar, iman ve Lütfun ışığıdır, bunlar sayesinde gerçek yerimize, doğanın üstündeki yerimize dönebiliriz. Bu dönüş de sadece kalp sayesinde gerçekleşir çünkü yalnızca kalp, “... insan ile Tanrı arasında bir ilişki kurmaya muktedirdir.” Pascal için, “Tanrının ne olduğunu bilmeden de var olduğunu pekala bilebiliriz.” Diğer bir deyişle, varlığın bilgisi onun zorunluluğunu anlamaya bağlı değildir. Bu ne akılla erişilebilen doğa bilgisi, ne empirizmle erişilebilen doğa bilgisi, tekrardan ne de empirizmle erişilebilen olguların bilgisidir (Moles, 1969, s. 557).

“Gördüğüm ve beni rahatsız eden şey bu. Her tarafa bakıyorum ve her yerde sadece karanlık görüyorum. Doğa bana şüphe ve endişe konusu olmayan hiçbir şey sunmuyor. Eğer orada bir Tanrısallığı ortaya koyan hiçbir şey görmeseydim, olumsuz bir sonuca varırdım; eğer her yerde bir Yaratıcının işaretlerini görseydim, huzur içinde inançta kalırdım. Ama inkar edilecek çok şey ve emin olunacak çok az şey gördüğüm için, acınacak bir durumdayım; bu nedenle yüzlerce kez, eğer bir Tanrı doğayı sürdürüyorsa, O'na açıkça tanıklık etmesini ve verdiği işaretler aldatıcı ise, onları tamamen bastırmasını diledim; her şeyi söylemeli ya da hiçbir şey söylememeli ki, hangi nedeni izlemem gerektiğini görebileyim. Oysa şimdiki durumumda, ne olduğumu ya da ne yapmam gerektiğini

bilmediğimden, ne durumumu ne de görevimi biliyorum. Kalbim tamamen gerçek iyiliğin nerede olduğunu bilmeye ve onu takip etmeye meyillidir; sonsuzluk için hiçbir şey benim için çok değerli olamaz.

İnancı böylesine dikkatsizce yaşadıklarını gördüğüm ve bana öyle geliyor ki, benim çok farklı bir şekilde kullanacağım bir armağanı böylesine kötü kullananlara imreniyorum.” (Fragman 229) (Pascal, 2024).

Pensées'teki tüm bu kabullere benzer biçimde Pascal, doğanın bilgisi bağlamında aklın sınırları meselesini ve Tanrıya dair imanın önemini, *Lettres Provinciales (Taşra Mektupları)* eserinde de tartışır. Özellikle Peder Annat'a yazdığı XVIII. mektubunda Pascal, bilgimizin üç farklı ilkesinden yani duyular, akıl ve inançtan bahseder ve bunların her birinin ayrı bir nesnesi ve kesinlik derecesi olduğunu vurgular:

“... O halde olguların hakikatini ne şekilde öğreneceğiz? Aklın doğal ve elverişli şeylerin, imanın ise doğaüstü ve vahyedilmiş şeylerin doğru yargııcı olması gibi, bu tür konuların meşru yargııcı olan gözlerle olmalıdır, Peder. Beni bu tartışmaya zorlayacağınıza göre, size şunu söylememe izin vermelisiniz: Kilisenin en büyük iki rahibi olan Aziz Augustinus ve Aziz Thomas'ın düşüncelerine göre, bilgimizin bu üç ilkesi olan duyular, akıl ve iman her birinin ayrı nesnelere ve kendi kesinlik dereceleri vardır. Ve Tanrı, imana giriş yapmak için duyuların müdahalesini kullanmaktan hoşnut olduğu için (“iman işitmekle gelir”), imanın duyuların kesinliğini yok etmesi bir yana, duyuların sadık bildirimini sorgulamak iman yok olmasına yol açacaktır.” (Popkin, 1989, ss. 168-169).

Alıntıdan da görüleceği üzere akıl, doğal ve akledilebilir şeylerin doğru yargııcı olarak kabul edilirken en meşru yargıç, duyulardır. Dolayısıyla hakikat empirizm yoluyla elde edilir. Bu üç farklı ilkedeki hareketle yorumcular Pascal'da “üç düzen doktrini” (*Trois ordres*) adını verdikleri bir kabulün olup olmadığını ele alırlar. Örneğin H. Broome için bu doktrin Pascal'ın düşüncesinde “merkezi bir konum”a sahiptir (1965, s. 102). J. Morgan ise doktrinin “Pascal'ın çalışmalarının genel bağlamında geleneksel olarak varsayıldığından çok daha sınırlı bir öneme sahip olduğunu” vurgular (1978, s. 755). Yine de hem doktrinin tarafında olanlar hem doktrine karşıt olanalar genellikle *Pensées*'in 308 ve

933. Fragmanına başvururlar çünkü “üç düzen” ifadesinin geçtiği nadir yerler, fragman 308 ve 933’tür. Morgan’a göreyse, “En açık ve en dikkatli şekilde ifade edilmiş olması nedeniyle üç düzenin açıklanması için temel metin”, 308. Fragmandır (1978, s. 763):

“Akıl ve beden arasındaki sonsuz mesafe, akıl ve hayırseverlik arasındaki daha sonsuz mesafenin bir sembolüdür; çünkü hayırseverlik doğaüstüdür. Büyüklüğün tüm ihtişamı, anlama arayışındaki insanlar için hiçbir parıltıya sahip değildir.

Zeki insanların büyüklüğü krallar, zenginler, şefler ve tüm dünyevi büyükler için görünmezdir.

Tanrı’dan değilse hiçbir şey olmayan bilgeliğin büyüklüğü, bedensel düşünenler ve akıllılar için görünmezdir. Bunlar tür olarak farklı üç düzendir. ...

Bütün bedenlerden tek bir düşünce bile elde edemeyiz; bu olanaksızdır ve başka bir düzendedir. Tüm bedenlerden ve akıllardan, gerçek bir hayırseverlik duygusu üretemeyiz; bu imkansızdır ve başka ve doğaüstü bir düzendir.” (Pascal, 2024).

O halde üç ayrı düzen olarak beden (*corps*), ruh (*esprit*) ve hayırseverlikten (*charite*) bahsedebiliriz ve açıktır ki düzenler arasında bir hiyerarşi bulunur ve hayırseverlik metafiziksel bir statüye sahiptir. Morgan’a göre her bir düzen, değerleri içinde buldukları düzenle sınırlı olan ve böylece diğer tüm değerlerin onlar için görünmez olduğu bir grup insan tarafından karakterize edilir ve bu da insanlar arasında bulunduğu varsayılan bir hiyerarşinin kabulüne yol açar. Öyle ki ruhlar mertebesi bedenler mertebesinden, hayırseverlik mertebesi ise her ikisinden de üstündür (Morgan, 1978, s. 756). Bu hiyerarşik düzen ayrımı Pascal’ın bilgi ayrımlarına da denk gelir gibi görünür. Pascal için herhangi bir önermeyi incelemeyi önce onun doğasına ve dolayısıyla ona uygulanacak ilke ya da kritere karar vermemiz gerekir. Eğer mesele doğaüstü ile ilgiliyse, onu Kutsal Kitap ve geleneğe atıfta bulunarak iman yoluyla yargılamalıyız; eğer doğal olanla ilgiliyse (vahye bağlı olmayan her şey) onu akıl yoluyla yargılamalıyız ve eğer bir olguya atıfta bulunuyorsa onu duyularımızla yargılamalıyız. Aslında yapılan ayırım temelde doğal ve doğaüstü arasındadır (Morgan, 1978, s. 759).

Demek ki söz konusu olan doğa ve onda meydana gelenler/olgular olduğunda Pascal bir kez daha duyuların doğayı açığa çıkardığı görüşünü tekrarlar çünkü onun için duyular olguların tüm bilgisini sağlar. Fakat olgular bilim için tek başlarına yetersiz kalırlar; bunun nedeniyse dikkate alınması gerekenin olgular değil olgular arasındaki ilişki olmasıdır. Öte yandan Pascal, bu ilişkiyi belirlemek için aklın gerekli olduğunu kabul eder. Buna ek olarak, duyuların ve aklın her birinin ayrı konuları olduğu gibi, her birinin kendi “kesinlik” dereceleri de vardır. Dolayısıyla, Pascal burada akıldan olumlu terimlerle bahsederken, aynı zamanda sınırlı bir etki alanına sahip olduğunu bir kez daha vurgular.

SONUÇ

Sonuç olarak, Pascal'ın bilimsel dönemi dikkate alınırsa bu zaman diliminde doğayı merkez alırken deneye dayalı bir epistemolojiden hareket ettiği açıktır. Dolayısıyla aklı, doğanın bilgisinin kaynağı olmadığı için eleştirir ve rasyonalizm yerine empirizmi geçirir. Teolojik dönemine ve bu döneme dair en önemli eseri olan *Pensées*'e baktığımızdaysa doğaya dair göndermeleri artık farklı bir epistemolojik mesele yani Tanrı'nın nasıl bilindiği üzerinedir. Akıl, *Pensées*'te Tanrı'yı doğaya referansla gösterme girişiminde kusurludur ve Tanrı'nın bilgisini elde etmeyi sağlayacak diğer bilgi yollarını tanımak adına da yetersizdir. Dolayısıyla Pascal'ın bu iki dönem arasındaki geçişte doğa üzerine olan argümanları farklılaşmaya başlamıştır. Doğa artık empirizm ve rasyonalizm arasındaki savaş alanı değildir. Doğa, Tanrı'nın bilgisini göstermek için kullanılması gereken bir araçtır ve inanç, iman meselesidir.

Doğa ve Tanrı arasındaki ilişki, Pascal'ın *Pensées*'te dış dünyanın bilimsel doğasını geride bırakıp doğanın manevi dünyasına yönelmesi sayesinde inşa edilir. Doğa artık bilimsel bir epistemolojik tartışmanın (rasyonalizme karşı empirizm) konusu değil, metafizik bir epistemolojik tartışmanın (rasyonalizme karşı inanç) konusudur. Doğa, yani fiziksel anlamda doğa, bize doğada “hiç” olduğumuzu ve doğanın sonsuzluğunda yalnızca bir nokta olduğumuzu ifşa etmektedir. Doğadaki bu vahiy sayesinde, evrenin “küçük zindanına” hapsediğimizi anlamamız gerekir (Fragman 199). Kurtuluşumuz, yani insan doğamızın kurtuluşu, yalnızca Tanrı'nın bilgisiyle mümkündür. Böyle bir bilgiye akıl yoluyla erişilemez ve ancak aklın ötesine geçilerek bilinebilir. “Kalbin, aklın hiç bilmediği kendine özgü nedenleri vardır.....” (Fragman 423).

KAYNAKÇA

- Aristotle (2006), *Physics Books I and II*. Çev. W. Charlton. Clarendon Press.
- Broome, H (1965). *Pascal*. Barnes & Noble.
- Chambers, F. M. (1950). "Pascal's Montaigne". *PMLA* 65 (5), ss. 790-804.
- Copleston, F (1993). *A History of Philosophy: Medieval Philosophy. Vol. II*. Doubleday.
- Dear, P. (1990). "Miracles, Experiments, and the Ordinary Course of Nature". *Isis* 81 (4), ss. 663-683.
- Harrison, P. (2002). "Original Sin and the Problem of Knowledge in Early Modern Europe". *Journal of the History of Ideas* 63 (2), ss. 239-259.
- Jones, M. L (2001). "Writing and Sentiment: Blaise Pascal, the Vacuum, and the Pensées." *Studies in History and Philosophy of Science* 32 (1), ss. 139-181.
- McElroy, H. C (1950). "Brunschvicg's Interpretation of Pascal". *Philosophy and Phenomenological Research* 11(2), ss. 200-212.
- Mesnard, J. (1952). *Pascal, His Life and Works*. Philosophical Library.
- Moles, E. (1969). "Pascal's Theory of the Heart", *MLN* 84 (4), ss. 548-564.
- Morgan, J. (1978). "Pascal's Three Orders." *The Modern Language Review* 73 (4), ss. 755-766.
- Pascal, B. (2017). *Risalaler*. Çev. Murat Erşen. Pinhan Yayıncılık.
- Pascal (2024). "Pascal, Pensées." Erişim tarihi: 23.06.2024. <https://www.gutenberg.org/files/18269/18269-h/18269-h.htm>.
- Phillips, H. (2003). "Pascal's Reading and the Inheritance of Montaigne and Descartes." içinde *The Cambridge Companion to Pascal*, Ed. Nicholas Hammond. CUP, ss. 20-39.
- Popkin, R. H. (ed.) (1989). "Introduction". *Pascal Selections*. Macmillan Publishing Company.
- Popkin, R. H. (ed.) (1989). "Conversation with Mr. De Saci." *Pascal Selections*. Macmillan Publishing Company.
- Sebba, G (1972). "Descartes and Pascal: A Retrospect." *MLN* 87 (6), ss. 96-120.

7. BÖLÜM

TÜRKİYE’ DE SUÇUN MEKANSAL ANALİZİ

Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü,
kadriye.ozturk@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4108-993X>*

Prof. Dr. Serpil TÜRKYILMAZ

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Fakültesi,
İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü
serpil.turkyilmaz@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7193-4148>*

GİRİŞ

Suç, toplumun belirlediği kuralların ihlal edilmesi sonucunda toplumsal düzeni tehdit eden bir olgu ve yasaklı her türlü davranışı kapsayan hukuki bir ifadedir. Toplumdaki hemen hemen tüm bireylerin ortak endişesi ve dünya çapında ciddi bir sosyal sorun olması sebebiyle suç, günümüzde sadece hukuk alanında değil sosyoloji, psikoloji, iktisat gibi farklı disiplinlerde de araştırmacılar ve uzmanlar tarafından sıkça incelenen bir kavram haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyıl ve sonrasında suç üzerine yapılan çalışmalar hızlı bir artış göstermiş, suç bilimi gelişmiştir. Suç bilimi suç kavramını tüm yönleriyle anlama, suçların nedenlerini belirleme, suçluların profillerini ve davranışlarını inceleme konularında önemli bir rol oynamaktadır. Suç bilimi

artan suç oranlarının düşürülmesi için çeşitli çözümler üretir. Ülkelerin suçla mücadele etme performansını değerlendirmek için önemli bir ölçüt olarak kabul edilen suç oranları sosyal, ekonomik, politik, demografik faktörlere bağlı olarak ülkeler ve bölgeler arasında farklılık göstermektedir (Baharom & Habibullah, 2009:1).

Birçok ülkede özellikle pandemi süreci ile birlikte suç oranları ciddi bir artış göstermiştir. Bu artış işsizlik, gelir eşitsizliği, nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi, yasal düzenlemeler, psikolojik problemler gibi birçok olası nedenden kaynaklanabilir. Politika yapıcıların toplumun düzenini korumaya, huzurunu arttırmaya yönelik alacağı kararları belirlemesi ve bu kararları etkin bir biçimde uygulaması suç oranlarının düşürülmesi adına büyük önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda belki de en önemli adım, suç oranlarını etkileyen faktörlerin doğru bir şekilde tespit edilmesidir (Lauridsen vd., 2013:6). İstatistikler suç oranlarındaki artışın nedenlerini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bilimsel çalışmalar ve yöntemler, yetkililerin suç oranlarını etkileyen faktörleri tespit etme ve suç önleme stratejileri geliştirme çabalarına yardımcı olmaktadır.

Ulusal ve uluslararası dizinde suç ve suç oranları üzerine yapılmış önemli çalışmalar mevcuttur. İzleyen kısımda söz konusu literatür özetlenmiştir.

Chintrakarn ve Herzer (2012), Panel eş bütünleşme tekniklerini kullanarak gelir eşitsizliğinin suça etkisini ortaya çıkarmak istemişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri’ni kapsayan çalışmanın sonucunda gelir eşitsizliğindeki artışın suç üzerinde azaltıcı bir rolü olduğu bulunmuştur.

Aslan ve Öcal (2012), Türkiye’deki 81 il için 1998-2006 yılları arasında çeşitli suç türlerine ait verileri kullanarak Türkiye’deki suç oranlarının sürekliliğini panel birim kök testi ile incelemişlerdir. Test sonuçlarında yaralama, dolandırıcılık, kaçakçılık, icra-iflas, uyuşturucu madde ve rüşvet suçlarının süreklilik gösterdiği görülmüştür.

Lauridsen vd. (2013), AB-15 ülkelerinde enflasyon oranı, eğitim düzeyi, gelir, nüfus ve istihdam değişkenlerinin suç oranları üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla bu ülkelere ait 2000-2007 yıllarını kapsayan veri setini kullanarak mekânsal panel veri çalışması gerçekleştirmişlerdir. Sonuçlara bakıldığında enflasyon oranı, istihdam ve nüfus artışı ile birlikte suç oranlarının arttığı görülmüştür. Ekonomik kapasite ve eğitim düzeyi ise suç oranlarını negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca AB-15 ülkeleri arasında suç oranları açısından

mekânsal bir bağıllık vardır.

Yıldırım (2014), suç olgusu üzerinde durarak literatür yardımıyla suçu etkileyen faktörleri değerlendirmiş, ardından Malatya ili için cezaevinde bulunan hükümlülerin özelliklerini kapsayan 2008 yılı TÜİK verilerinden hareketle suç ve toplumsal yapı için çözümleme yapmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgular şu şekildedir; Malatya'daki hükümlülerde en çok suç işleme yaş aralığı 18-35 iken en az 12-14 yaş aralığı bulunmuştur. Cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerde suç işleme oranı kadınlara göre daha yüksektir. Yerleşim yerine göre suç işleme oranı şehirde yaşayanlarda fazladır. İşsiz kesimin suç işleme oranı en yüksek, öğrenci ve emeklinin en düşüktür. Malatya'da işlenen suç türlerinden yaralama suçu ilk sırayı alırken, orman suçları ve kötü muamele en az işlenen suç türlerindedir.

Kilishi vd. (2014), Nijerya'da işsizlik sorununu ele alarak işsizliğin suç oranları üzerindeki etkisine odaklanmışlardır. Nijerya'da bulunan 36 eyaletin dahil edildiği çalışmada, 1996-2005 yıllarına ait veriler kullanılarak OLS, WLS, Tahminci Arası, Sabit etki ve Rastgele Etki modelleri ile tahmin yapılmıştır. Bulgulara göre işsizlik oranlarındaki artış toplam suç ve silahlı soygun suçu üzerinde önemli bir artışa neden olurken, adam kaçırmaya ve araç hırsızlığı suçları üzerinde bir etkisi bulunmamıştır.

Yiğit ve Teker (2018), gelir ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin suç oranları üzerindeki etkisini araştırmak için 36 Avrupa ülkesinin 2008-2016 yıllarına ait 5 farklı suç verilerini kullanarak gruplama çalışması gerçekleştirmişlerdir. Gelir değişkeni olarak ülkelerin kişi başına düşen milli gelir oranlarını, gelir dağılımındaki eşitsizlik için Gini Katsayısı'nı kullanmışlardır. Gruplamalar sonucunda beklenilen aksine suç oranlarının yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğinin düşük, milli gelirin ise yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Küçükay (2019) çalışmasında suç kavramı üzerinde durmuş, suç istatistiklerini inceleyerek psikolojik ve hukuksal açıdan suça sebep olabilecek faktörleri değerlendirmiştir. Araştırma sonucuna göre bireylerin ve toplumların yaşam kalitesini arttırmak, güvenli ortamlar sağlamak suçu en aza indirmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca yazar ahlaki gelişimin önemine dikkat çekerek toplumun ve ailenin önemine vurgu yapmıştır.

Kassem vd. (2019), Johansen Eşbütünleşme yöntemini kullanarak Pencap, Pakistan eyaletleri arasındaki işsizlik, nüfus yoğunluğu, sanayileşme, havale ve sosyal alt yapının suç oranı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma Pakistan

İstatistik Bürosu, Çoklu Gösterge Kümesi Araştırması (MIC) ve Pencap Geliştirme İstatistikleri (2018) veri tabanlarından alınan 1981-2017 yılları arasındaki verilere dayanmaktadır. Elde edilen bulgulara göre tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İşsizlik ve nüfus yoğunluğu Pencap, Pakistan eyaletleri arasında suç oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip iken sanayileşme, havale ve sosyal altyapı miktarı negatif bir etkiye sahiptir.

Cömertler (2019), suç ve mutluluk ilişkisine yönelik olarak literatür taraması niteliğinde bir çalışma yapmıştır. Yazar literatürden hareketle suç ve suç korkusundaki artışın mutluluk düzeyinde azalmaya yol açtığı, suç mağduru kadınların erkeklerden daha mutsuz olduğu, mülk sahibi suçluların kiracı suçlulara oranla mutsuzluğunun yüksek olduğu, suç türlerine göre mutluluk düzeyinin değiştiği sonuçlarına ulaşmıştır.

Boman ve Gallupe (2020), Covid-19 pandemi döneminde hükümet kısıtlamalarının suç oranlarını ne şekilde etkilediğini tespit etmek amacıyla literatüre dayalı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri’ni (ABD) kapsayan çalışmada sonucunda pandemi döneminde devlet müdahalelerinin suç oranlarını etkilediği, sokağa çıkma yasağının suç oranlarında düşüşe neden olduğu tespit edilmiştir. Yazarlar, bu düşüşün ABD’de oldukça yaygın görülen gruplar halinde işlenen küçük suçlardaki düşüşten kaynaklandığını savunmaktadırlar.

Şenol ve Güven (2020) psikolojik bir bakış açısıyla teorik çerçevede, suç oranları ile birlikte artan suç korkusunu etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Çalışmada cinsiyet, yaş, statü, gelir, güven problemi, mekân, medya ve kent yaşamı faktörleri üzerinde durulmuştur. Sonuçlar kadınlarda suç korkusunun erkeklere kıyasla fazla olduğunu, yaş ilerledikçe korkunun arttığını, gelir arttıkça bireylerin suç korkusunun düştüğünü, bazı mekanların suç işleme olasılığını arttırdığını, medyanın suça teşvik ettiğini ve kent yaşamında suç korkusunun ortaya çıktığını göstermektedir.

Light vd. (2020) yapmış oldukları çalışma ile ABD’nin Teksas eyaletinde yaşayan kaçak göçmenler, yasal göçmenler ve ABD vatandaşları arasındaki suç oranlarını karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Texas Kamu Güvenliği ve İç Güvenlik Departmanlarından alınan 2012-2018 yılları tutuklama verilerini kullanarak ilk olarak duyarlılık analizi ile kaçak göçmenlerin suç oranının hem ABD vatandaşları hem de yasal göçmenlere göre önemli ölçüde düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ardından doğrusal bir trend analizi ve artırılmış Dickey-

Fuller (ADF) testi uygulanmış ve zaman içinde kaçak göçmenlerin tutuklama oranı sabit veya düşüşte bulunmuştur.

Rosenfeld ve Lopez (2020), 2020 yılı boyunca 34 ABD şehrinde on farklı suç için aylık suç oranlarını incelemişlerdir. Yıl boyunca suç oranlarındaki değişiklikleri tahmin etmek için Yapısal Kırılmalar Yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında en dikkat çeken suç türü cinayet olmuştur. Cinayet oranları 2020 yılı boyunca 34 şehrin neredeyse tamamında ciddi bir artış göstermiştir. Yazarlar, cinayet oranlarındaki değişiklikleri açıklamak amacıyla 2016-2019 yıllarına ait evde kalma süresi, şehir nüfusu, yaş, yoksulluk seviyeleri ve işsizlik oranları yıllık verilerini kullanarak, bu değişkenler ile 2020 cinayet oranları arasındaki ilişkiyi sabit etkileri kontrol eden bir regresyon modeli yardımıyla tahmin etmişlerdir. Yoksulluk ve işsizlik değişkenlerinin cinayeti yüksek oranda etkilediği sonucuna varılmıştır.

Gültekin ve Oğuzhan (2021), 2008-2018 dönemi için Türkiye Düzey2 bölgelerinde suç sayıları ve suç sayılarını belirleyen sosyo-ekonomik faktörleri ele alarak sabit etkili panel veri ve mekânsal panel veri yöntemleri yardımıyla bu faktörlerin hırsızlık ve yaralama suçları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kurulan iki modelden hırsızlık modeli değerlendirildiğinde işsizlik oranı, sabit etkili panel veri modeline göre anlamsız iken mekânsal panel veri modelinde anlamlı ve negatif bulunmuştur. Kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla, kentleşme oranı ve okuma yazma bilmeyen oranı her iki modelde de pozitif, genç nüfus oranı ise negatif olarak elde edilmiştir. Yaralama modeline bakıldığında sabit etkili panel veri modelinde kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla, işsizlik ve kentleşme değişkenleri anlamlıdır. Mekânsal panel veri modelinde kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla ve okuma yazma bilmeyen değişkenlerinin anlamlı ve pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir.

Bhattacharyya vd. (2021) Hindistan'da kadınlara karşı işlenen suçların belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 24 eyalete ait 1995-2015 yılları arasındaki 5 farklı zaman noktası için (1995, 2000, 2005, 2010, 2015) çeyiz ölümü, tecavüz, taciz ve işkence değişkenlerini ele alarak öncelikle Spearman korelasyon testi ile değişkenler arasındaki korelasyonu incelemişler, ardından iki farklı mekânsal panel regresyon yöntemi ile çeyiz ölümü üzerine bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Korelasyon testine göre yüksek taciz vakası görülen eyaletlerde daha fazla tecavüz, işkence ve çeyiz ölümleri yaşanmaktadır. Mekânsal panel regresyon tahmin sonuçlarına göre çeyiz ölümlerinin mekânsal

etkiye bağlı olarak eyaletler arasında farklılık gösterdiği görülmüştür.

Işık vd. (2022), Türkiye’de 1983-2020 dönemine ait kamu eğitim harcamaları verilerini kullanarak suç oranları üzerindeki etkisini Kesirli Frekanslı Fourier ARDL Sınır Testi ile incelemişlerdir. Çalışma sonunda elde edilen bulgulara göre bölgesel kamu eğitim harcamalarının suç oranlarını etkilemediği ortaya çıkmıştır.

Cadena Urzúa vd. (2022) çalışmalarında, Şili Büyükşehir Bölgesi komünlerinde suçu etkileyen sosyoekonomik ve demografik değişkenleri belirleyerek mekânsal ilişkiyi dikkate alan sabit etkilere sahip mekansal panel modeli kurmuşlardır. Çalışmanın evrenini 2010-2018 dönemine ait, insana ve mala karşı işlenen 12 farklı suç türü ve suç oranlarını etkilemesi muhtemel çeşitli sosyoekonomik ve demografik değişkenler oluşturmaktadır. Analiz sonucunda bu değişkenlerden bebek ölüm oranı, doğum oranı, yoksulluk ve yeşil alanlar suç türleri üzerinde önemli ve pozitif bir etkiye sahip iken, okula devam yüzdesi negatif etkili bulunmuştur. Ayrıca bağımlı değişkenin mekânsal gecikme katsayısı anlamlı ve pozitifdir. Komşu komünlerdeki suçlar birbirini etkilemektedir.

Odabaşı (2022), çalışmasında iki amaca odaklanmıştır. Bunlardan ilki en küçük kareler, iki aşamalı en küçük kareler ve sabit etki yöntemlerini kullanarak 2015-2019 yıllarında Türkiye’de bulunan 81 il için işsizlik oranları ile suç oranları arasındaki ilişkiyi tahmin etmek; ikincisi ise bu ilişkiyi cinsiyet gruplarına göre değerlendirmektir. En küçük kareler yöntemine göre hem kadın hem erkek gözlem gruplarında işsizlik ve toplam suç oranları arasında anlamlı, pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. İki aşamalı en küçük kareler tahmin sonuçları erkek gözlem grubu için işsizlik ile birlikte cinayet suç oranının arttığını göstermektedir. Sabit etki yöntemi sonuçlarına bakıldığında erkek gözlem grubu için işsizlik oranındaki artışın hırsızlık suçunda artışa neden olduğu bulunmuştur.

Kayaoğlu (2022), araçsal değişkenler, farkların farkı tahmincisi (DiD) ve aşamalı DiD yöntemlerini kullanarak Türkiye’de mültecilerin kısa ve uzun vadede suç oranlarını etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. 2012’den 2017’ye kadar Asliye ve Ağır Ceza Mahkemelerinde açılan dava sayısını kullanarak yaptığı çalışmanın ampirik sonuçları kısa ve uzun vadede Türkiye’deki mültecilerin suç oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Meyer vd. (2022), Covid-19 pandemi döneminde kısıtlamalar ile birlikte suç oranlarının nasıl değiştiğini ABD'deki 28 şehir için incelemiştir. Veri seti 2018-2020 yıllarındaki 5 farklı suç türünün haftalık verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada George Floyd'un öldürülmesiyle ortaya çıkan protestolardan önceki haftaya kadar olan 2020 verilerini içeren ve 2020'nin dört dönemindeki mevsimsel suç eğilimlerinin önceki iki yıldan önemli ölçüde farklı olup olmadığını test eden iki farklı Poisson Regresyon modeli kullanılmıştır. Sonuçlar cinayet suçunun üç pandemi döneminde de artış gösterdiğini, hırsızlık ve soygun suçlarının kısıtlamalar nedeniyle azaldığını, otomobil hırsızlığının ise arttığını göstermektedir.

Wang vd. (2022), geleneksel DiD ve sınırlı DiD modellerini kullanarak Çin'de yüksek öğrenim kayıtlarındaki artışın suça etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırmacılar 1988'den 2012'ye kadar olan süreci kapsayan yıllık verilerle çalışmışlardır. Geleneksel DiD modeli tahminleri yüksek öğrenimdeki genişlemenin suç oranları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan sınırlı DiD modeline göre yüksek öğrenimdeki genişlemenin suç üzerinde caydırıcı bir etkisi vardır.

Yavuz ve Susam (2022), 2011-2016 döneminde 17 OECD ülkesi için öğrenci başına yapılan eğitim harcamalarının hırsızlık suçu üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Spearman Sıra Korelasyon analizi uygulamışlardır. Korelasyon analizi sonuçları, öğrenci başına yapılan eğitim harcamalarının hırsızlık suçu üzerindeki önemli negatif etkisini göstermektedir.

Yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere suç oranlarındaki artış hala tartışılan ve geliştirilmeye açık bir problemdir. Toplumda hissedilen güvensizlik suçun nedenlerini anlamayı ve suçla mücadele yöntemlerinin geliştirilmesini elzem hale getirmiştir. Bu nedenle, suçun önlenmesi ve azaltılması amacıyla yürütülen araştırmalar dünya genelinde yükselen bir öneme sahip olmuştur.

Suçlar, amaçlarına göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Mala kasteden suçlar, cana kasteden suçlar ve uyuşturucu ile ilgili suçlar suç kategorileri arasında en yaygın olanlardandır. Bu suçlar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde büyük zararlara neden olmakla birlikte ekonomik ve sosyal açıdan birçok maliyeti de beraberinde getiren, ciddi sonuçları olan suçlar olarak kabul edilirler. Mala kasteden suçlar, bir kişinin mülkiyetine kasıtlı olarak zarar vermek şeklinde tanımlanabilir. Hırsızlık, yağma, mala zarar verme, dolandırıcılık gibi çeşitli suç türlerini içermektedir. Cana kasteden suçlar ise, bir kişinin kasıtlı

olarak başka bir kişiye zarar vermesi veya öldürmesi anlamına gelir. Bu suç kategorisi, öldürme, yaralama, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma, tehdit gibi suç türlerini içermektedir. Dünya genelinde en ciddi sonuçlara sahip suç olarak kabul edilmektedir ve çok ağır cezaları vardır. Uyuşturucu ile ilgili suçlar ise uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanımı, imalatı, ticareti, nakli, satışı ile ilgili suçları kapsar (Yalvaç, 2020: 289). Uyuşturucu ile ilgili suçlar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde birçok zarara neden olur (Özmen & Kubanç, 2013:358). Bu suçlar, bağımlılık, beden ve zihin sağlığı üzerinde olumsuz etkiler, ölüm, sosyal ve ekonomik sorunlar gibi ciddi sonuçlara sebep olmaktadır.

Bu makalede mala kasteden suçlar, cana kasteden suçlar ve uyuşturucu suçları ile bu suç türlerini etkilemesi muhtemel sosyo-ekonomik değişkenler ele alınarak Türkiye’de suç oranlarını etkileyen faktörler, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey2 (İBBS Düzey2) bölgeleri kapsamında incelenmiştir. Çalışmada mekânsal ekonometri yöntemleri kullanılarak ilgili suçlara ilişkin veriler, zamana ve mekâna bağlı olarak analiz edilerek suçun mekânsal dağılımının ve bölgesel farklılıklarının hangi faktörlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

1. YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye’deki İBBS-2. düzey (26) bölge için ekonomik ve demografik faktörlerin suç üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede oluşturulacak ampirik modelde ilgili değişkenler arasındaki ilişkiler 2020 yılı verileri kullanılarak mekânsal ekonometri yaklaşımıyla elde edilmektedir.

Mekânsal ekonometrik regresyon modellerinde yatay kesit verilerinin şehir, ülke, bölge, kıta gibi coğrafi konumlardan oluşması durumunda mekânsal etkilerden söz etmek mümkündür. Söz konusu mekânlar arasında mekânsal komşuluk varsa ve bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirine yakınlığına göre birbirleri üzerindeki etkilerini belirlemek için mekânsal ekonometrik modeller kullanılmaktadır. Mekânlar arasındaki etkileşim mekânsal etki olarak tanımlanmakta ve mekânsal etkiler modelleri mekânsal bağımlılık ve mekânsal heterojenlik olarak iki şekilde etkilemektedir. Mekânsal bağımlılık yatay kesit bağımlılığının özel bir durumu iken mekânsal heterojenlik de yatay kesit heterojenliğin özel bir durumudur. Mekansal ekonometride mekânlar arasındaki

bağımlılığı ifade etmek için mekânsal ağırlık matrisinden yararlanılmaktadır. Mekânsal ağırlıklar için, her bir veri noktası için uygun bir komşu kümesi uzaydaki konumlarına göre tanımlanarak konumlar arasındaki komşuluk ilişkilerini ortaya koyan bu ağırlıklar $N \times N$ boyutlu simetrik mekânsal ağırlık matrisini (W) oluşturmaktadır (Zeren, 2019:5). Her bir konum için (ülke, bölge, şehir vb.) i konumundaki satır elemanı ile j konumundaki sütun elemanı arasındaki ilişkinin gücü (W_{ij}) ile gösterilmektedir. Eğer i ve j konumları arasında komşuluk yoksa ($W_{ij}=0$), komşuluk varsa ($W_{ij}=1$) olur. Ağırlık matrisi aşağıdaki gibidir (Yerdelen Tatoğlu, 2022:3-4; Güriş ve Çağlayan, 2018:280):

$$W = \begin{bmatrix} 0 & w_{12} & \dots & w_{1n} \\ w_{21} & 0 & \dots & w_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_{n1} & w_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$$

Mekânsal ağırlık matrisinin $W_{ij}^* = W_{ij} / \sum_j W_{ij}$ ile satırları standardize edilerek, mekânsal ağırlık matrisi (W)'nde ilgili mekânın kendisiyle olan komşuluğu sıfır olduğu için köşegen elemanlarının sıfır olması ve fazla sayıda komşuluğa sahip konumların ağırlıklarının yüksek çıkmaması durumu giderilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2022:4; Tuzcu, 2016:408). Mekânsal ağırlıkları oluşturabilmek için farklı yaklaşımlar söz konusu olmasına rağmen genellikle sınır komşuluğu ve uzaklığa göre komşuluk yapısı kullanılmaktadır. Sınırdışlık yaklaşımına göre mekanların ortak kenar ve köşe paylaşımlarına bağlı olarak kale, fil ve vezir sınır komşuluğu kullanılmaktadır. Kale komşuluğunda $W_{ij}=1$ ise mekânlar (i ve j) ortak bir kenarı paylaşmaktadır. Fil komşuluğunda ise $W_{ij}=1$ ise mekanlar (i ve j) ortak bir köşeyi paylaşırken vezir komşuluğunda ortak bir kenarı veya köşeyi paylaşmaktadır (Zeren, 2019:7; Yücel, 2021: 64-64; Yerdelen Tatoğlu, 2022:3).

Mekânsal bir etki söz konusu ise mekânsal ekonometrik modelleme öncesinde mekânsal bağımlılıkların testi söz konusudur. Bu amaçla mekânsal ilişkilerin görsel olarak hızlı bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı bir araç olan Moran diyagramı kullanılmaktadır. Bu diyagram Y değişkeninin değerlerinin X ekseninde ortalandığı ve W 'nin normalleştirilmiş ağırlık matrisi olduğu, Y eksenindeki komşu gözlemler WY için değişkenin ortalama

değerlerinin bulunduğu bir dağılım grafiğidir(Anselin, 1996:115-116; Anselin vd., 2007: 295-296). Moran diyagramında gözlemler rastgele dağılmışsa, Y ile WY arasında belirli bir mekânsal ilişki yoktur.

Mekânsal bağımlılıkların testi için Moran (1950) tarafından Moran-I yöntemiyle bağımlı, bağımsız değişkenlerdeki ve hata terimlerindeki mekânsal bağımlılığın kontrolü için kullanılabilen mekânsal otokorelasyon testi geliştirilmiştir. Moran-I istatistiği genel olarak mekânsal bağımlılığın varlığının testi için uygulandığında Global Moran-I testi, bir bölgenin komşu bölgelerle mekânsal nasıl bir ilişki içerisinde bulunduğunu belirlemek için yapıldığında ise Lokal Moran-I testi adını almaktadır(Yerdelen Tatoğlu, 2022:121; Yılıgör, 2019:67-69). Testin hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$H_0: (\text{mekânsal otokorelasyon yoktur})$$

$$H_1: (\text{mekânsal otokorelasyon vardır})$$

Moran-I istatistiği aşağıdaki gibi elde edilmektedir (Cliff ve Ord, 1973:12; Yerdelen Tatoğlu, 2022:122; Yılıgör, 2019:68;).

$$I = \frac{n}{s_0} \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (Y_i - \bar{Y})(Y_j - \bar{Y})}{\sum (Y_i - \bar{Y})^2} \quad (1)$$

Burada n:gözlem sayısı, w_{ij} : mekânsal ağırlık matrisi elemanları, s_0 : standartlaştırma vektörü ve ağırlık matrisindeki elemanların toplamını ifade etmektedir. Hata terimi için Moran-I istatistiği ise (2)’ de verilmektedir(Aral ve Aytaç, 2018:7-8; Yerdelen Tatoğlu, 2022:122).

$$I = \frac{n}{s_0} \frac{\sum_i \sum_j \hat{e}_i w_{ij} \hat{e}_j}{\sum_i \hat{e}_i^2} \quad (2)$$

Burada w_{ij} , mekânsal ağırlık matrisi elemanlarını, e :hata vektörünü ($e=Y-Xb$ regresyon modelinin EKK yöntemiyle tahmin edilmesinden elde edilen) göstermektedir. Moran I istatistiği mekânsal otokorelasyonun yönü ve şiddetini göstermektedir. İstatistiğin işareti pozitif olduğunda ise pozitif mekânsal otokorelasyon söz konusudur. Moran-I istatistiğinin anlamlılık testi için z istatistiği (Cliff ve Ord(1973))’ e göre:

$$z = \frac{I - E(I)}{SS(I)} \quad (3)$$

ile elde edilir. Burada $E(I)$: Moran-I istatistiğinin beklenen değeri, $SS(I)$ ise standart sapmasını ifade etmekte olup Global Moran-I istatistikleri mekânsal kümelenmeler ile genel bilgiler vermektedir. LISA (Local Indicators of Spatial Association) Lokal Moran-I istatistikleri ise Y bağımlı değişkeni için (4)' deki gibi hesaplanmaktadır (Rangel ve Rivero, 2020:9; Yerdelen Tatoğlu, 2022:123).

$$I = \frac{n}{s_0} \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (Y_i - \bar{Y})(Y_j - \bar{Y})}{\sum (Y_i - \bar{Y})^2} \quad (4)$$

Burada s : standart sapmadır. Lokal Moran-I istatistiği için de z test istatistiği ise;

$$z = \frac{I_i - E(I_i)}{SS(I_i)} \quad (5)$$

ile hesaplanmaktadır.

Klasik doğrusal regresyon modelleri mekânsal etkilerin varlığı durumunda karşılaştırmalı bir yaklaşımla ilk olarak tahmin edilebilmektedir ve doğrusal regresyon modeli tahmini sonrası mekânsal etkilerin varlığı test edilerek uygun modele genişletilebilmektedir. Mekânsal modellerden bazıları özet olarak izleyen kısımda tanıtılmaktadır¹.

1.1. Genel Yuvalanmış Mekânsal Model (GNS)

Klasik doğrusal regresyon modelinde mekânsal bağımlılık, bağımlı değişkende mekânsal bağımlılık ve hata teriminde mekânsal bağımlılık olarak iki model yaklaşımıyla değerlendirilmektedir. Mekânsal etkileşimlerin tüm etkilerini içeren Genel Yuvalanmış Mekânsal Model, Manski (1993) tarafından geliştirilmiştir ve (6) da matris gösterimiyle ifade edilmiştir (Doğaner, 2022:218; Yerdelen Tatoğlu 2022: 53).

$$Y = rWY + Xb + WXq + u \quad u = lWu + e \quad (6)$$

1 Daha fazla bilgi için Bkz: Tatoğlu Yerdelen, 2022:1-230.

Y: (Nx1) boyutlu bağımlı değişken vektörü, X:(Nxk) boyutlu (k parametre sayısı) bağımsız değişken matrisi, W: (NxN) boyutlu mekânsal ağırlık matrisi, u: (Nx1) boyutlu hata terimi vektörü’dür (Yerdelen Tatoğlu 2022: 53). Maksimum benzerlik (ML) yöntemiyle tahmin edilen Genel Yuvalanmış Mekânsal Model mekânsal gecikmeli bağımlı değişken, mekânsal gecikmeli bağımsız değişkenler ve mekânsal otoregresif hata terimi içermektedir.

1.2. Genel Mekânsal Model (SAC)

Genel mekânsal modelde, mekânsal olarak gecikmeli bağımlı değişken ve mekânsal otoregresif hata terimi yer almaktadır. Bir başka ifade ile model, Genel Yuvalanmış Model’ den mekânsal gecikmeli dışsal değişkenler çıkartılarak elde edilmektedir. Bu modelde bağımlı değişkenler komşu mekânların bağımlı değişkeni ile ilişkilidir ve mekânların hata terimleri etkileşim halindedir. Matris gösterimi ile SAC modeli;

$$Y=rWY+Xb+u \quad u=lWu+e \quad (7)$$

Genel mekânsal model, maksimum benzerlik (ML), genelleştirilmiş momentler (GMM), iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) ve genelleştirilmiş mekânsal iki aşamalı en küçük kareler (GS2SLS) yöntemi ile tahmin edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2022:55).

1.3. Mekânsal Gecikme Modeli (SAR)

Modelde mekânların bağımlı değişkenleri ilişkilidir. Bir başka ifade ile mekânsal gecikmeli bağımlı değişkenler modelde yer almaktadır. $q=l=0$ kısıtı ile GNS modelden, $q=0$ kısıtı ile Mekânsal Durbin Modeli’nden ve $l=0$ kısıtı ile Genel Mekânsal Model’den farklılık göstermektedir. Matris formuyla (8) deki gibi ifade edilmektedir.

$$Y=rWY+Xb+e \quad (8)$$

Mekânsal Gecikme Modeli maksimum benzerlik (ML) ve iki aşamalı en küçük karelerle tahmin edilmektedir (Doğaner, 2022: 218).

1.4. Mekânsal Hata Modeli (SEM)

Hata teriminde bir etkileşim söz konusu ise, bir başka ifade ile birbirine komşu mekânların hata terimleri birlikte hareket ediyorsa Mekânsal Hata Modeli'nden bahsedilmektedir. $r=q=0$ kısıtı ile Genel Yuvalanmış Mekânsal Model'den $r=0$ kısıtı ile Genel Mekânsal Model'den ve $q=0$ kısıtı ile Mekânsal Durbin Hata Modeli'nden farklılık göstermektedir. Matris notasyonu ile (9) daki gibi ifade edilmektedir.

$$Y=Xb+u \quad u=lWu+e \quad (9)$$

Mekânsal Hata Modeli tahmini için maksimum benzerlik (ML) ve genelleştirilmiş momentler (GMM) yöntemi kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2022: 56-57).

2. BULGULAR

2.1. Veri

Çalışmada Türkiye'de İBBS-2. düzey (26) bölge için ekonomik ve demografik faktörlerin suç üzerindeki etkileri yatay kesit veri kullanılarak mekânsal ekonometrik bir yaklaşımla analiz edilmektedir. Bu amaçla 2020 yılı için mevcut olan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilen İBBS-3. düzeyde, suç türü ve suçun işlendiği ile göre ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayıları elde edilmiştir. Veriler suç türüne göre cana kasteden suçlar (Öldürme-Yaralama-Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Bırakma-Tehdit), mala kasteden suçlar (Hırsızlık-Yağma-Dolandırıcılık-Mala Zarar Verme) ve uyuşturucu ile ilgili suçlar (Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti-Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma, satın alma) olarak seçilmiştir. Suç türüne göre gruplandırılan veriler ilgili gruplar için toplamları alınarak İBBS-2. düzey (26) bölgeye göre düzenlenmiş ve hükümlü sayıları bölgelerin toplam nüfusuna oranlanarak oransal veriler elde edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak cana kasteden suçlara göre hükümlü oranları, mala kasteden suçlara göre hükümlü oranları ve uyuşturucu ile ilgili suçlara göre hükümlü oranları olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise İBBS-2. düzey (26) bölge için; Bölgelerin Aldığı Göç, Hanehalkı Büyüklüğü, İşsizlik, İstihdam, Nüfus Yoğunluğu, Okullaşma Oranı, Yabancı Uyruklu Sayısı ve Kişi Başı GSYİH olarak benzer biçimde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde

edilmiştir. Değişken tanımlamaları Tablo 1’de özet olarak verilmiştir.

Tablo 1: Değişken Tanımlamaları

Değişken	Tanım
CKSGHO	Cana kasteden suçlara göre hükümlü oranı
MKSGHO	Mala kasteden suçlara göre hükümlü oranı
USGHO	Uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranı
GOC	Bölgelerin aldığı göç-kişi sayısı
THHS	Toplam hane halkı sayısı
OHHB	Ortalama hane halkı büyüklüğü
ISSIZLIK	15 ve + yaştaki nüfus için işsizlik oranı(%)
ISTIHDAM	15 ve + yaştaki nüfus için istihdam oranı(%)
NUFYOG	Km ² ye düşen kişi sayısı
OKULLASMAORANI	Ortaöğretim okullaşma oranı (%)
YUSAY	Yabancı Uyruklu Nüfus
KBGSYIH	Kişi Başına GSYIH (2009-Bazlı)

Tablo 1’de bilgileri verilen değişkenlerden GOC, THHS, OHHB, NUFYOG, YUSAY ve KBGSYIH değişkenleri logaritmik dönüşümleri (LGOC, LTHHS, LOHHB, LNUFYOG, LYUSAY ve LKBGSYIH) kullanılmıştır. İBBS-2.düzye (26) bölge bilgileri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de İBBS-2.Düzye Göre (26) Bölge Sınıflandırması

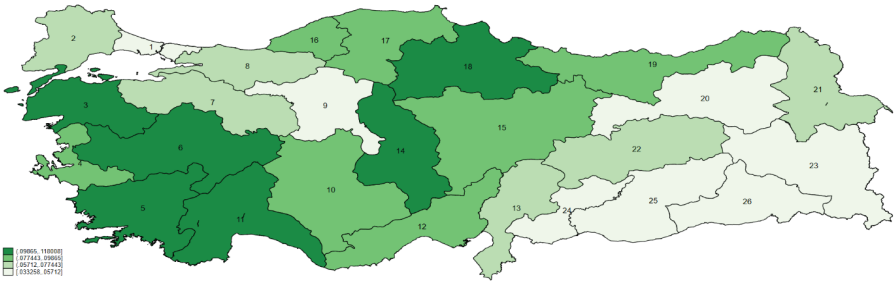
Bölge No	Kod/Alt Bölge Adı/(İller)
1	TR10 / İstanbul/ (İstanbul)
2	TR21 / Tekirdağ/ (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)
3	TR22 / Balıkesir/ (Balıkesir, Çanakkale)
4	TR31 / İzmir/ (İzmir)
5	TR32 / Aydın/ (Aydın, Denizli, Muğla)
6	TR33 / Manisa/ (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)
7	TR41 / Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)
8	TR42 / Kocaeli/ (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)
9	TR51 / Ankara/ (Ankara)
10	TR52 / Konya/ (Konya, Karaman)
11	TR61 / Antalya/ (Antalya, Isparta, Burdur)
12	TR62 / Adana/ (Adana, Mersin)
13	TR63 / Hatay/ (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)

14	TR71 / Kırıkkale/ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)
15	TR72 / Kayseri/ (Kayseri, Sivas, Yozgat)
16	TR81 / Zonguldak/ (Zonguldak, Karabük, Bartın)
17	TR82 / Kastamonu/ (Kastamonu, Çankırı, Sinop)
18	TR83 / Samsun/ (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)
19	TR90 / Trabzon/ (Trabzon)
20	TRA1 / Erzurum/ (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
21	TRA2 / Ağrı/ (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
22	TRB1 / Malatya/ (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)
23	TRB2 / Van/ (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)
24	TRC1 / Gaziantep/ (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)
25	TRC2 / Şanlıurfa/ (Şanlıurfa, Diyarbakır)
26	TRC3 / Mardin/ (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

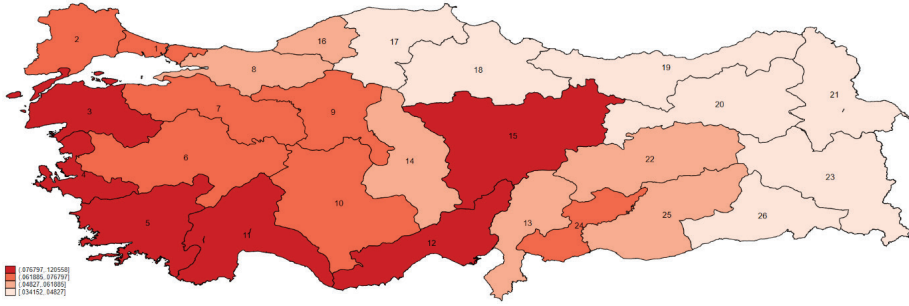
İzleyen bölümde çalışma bulgularına ve analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

2.2. Analiz

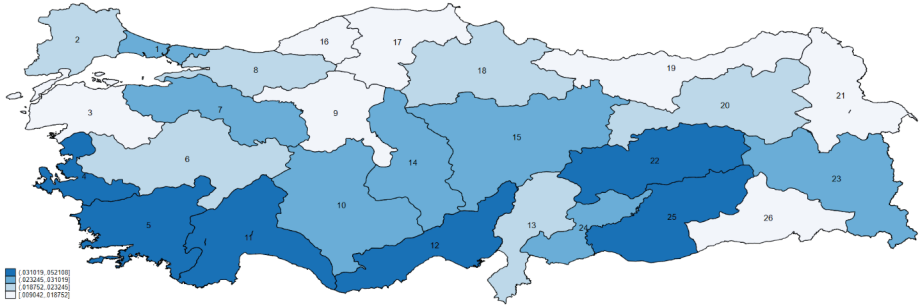
Bu bölümde öncelikle bağımlı değişkenlerin İBBS-2. düzey bölgelerine göre etkileşimleri mekânsal haritalandırmalar ile değerlendirilmiştir. Cana kasteden suçlara göre hükümlü oranları (CKSGHO), mala kasteden suçlara göre hükümlü oranları (MKSGHO) ve uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranları (USGHO)'nın mekânsal dağılım haritaları Şekil 1-3' de sunulmuştur.

Şekil 1: İBBS-2. Düzey (26) Bölgeye Göre CKSGHO'nun Mekânsal Dağılımı

Şekil 2: İBBS-2. Düzey (26) Bölgeye Göre MKSGHO'nun Mekânsal Dağılımı

Şekil 3: İBBS-2. Düzey (26) Bölgeye Göre USGHO'nun Mekânsal Dağılımı

Şekil 1-3’deki haritalardaki koyu renk tonları, ilgili değişkenin en yüksek değerlerine sahip olan bölgeleri, daha açık renk tonları sırasıyla daha düşük değerlere sahip bölgeleri ifade etmektedir. Şekil 1’de verilen CKSGHO’nun mekânsal dağılımını incelendiğinde değişkenin bölgeler itibariyle rassal bir dağılım göstermediği ve (3, 5, 6, 11) - (7, 8) - (10, 12, 15, 19) - (16, 17) - (13, 22) - (20, 23, 24, 25, 26) - (14, 18) nolu bölgelerde kümelenmelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Benzer biçimde Şekil 2’de bölgelerin MKSGHO değişkenine ait mekânsal dağılım haritası değerlendirildiğinde birbirine komşu bölgeler arasında (3, 4, 5, 11, 12, 15) - (6, 7, 9, 10) - (1, 2) - (8, 16) - (13, 22, 25) - (17, 18, 19, 20, 21, 23, 26) nolu bölgelerde kümelenmelerin olduğu gözlenmektedir. Bir başka ifade ile mekânsal otokorelasyonların varlığından söz etmek mümkündür. Şekil 3’de ise USGHO’nun haritasına ilişkin (4, 5, 11, 12) - (7, 10, 14, 15) - (22, 25) - (9, 16, 17) - (19, 21) nolu bölgelerde kümelenmeler söz konusudur. Bu görsel değerlendirmeye bağlı olarak, mekânsal haritaların her üç değişken için de rassallık göstermemesi ve kümelenmelerin varlığı mekânsal bir analizi de

gerekli kılmaktadır. Bu amaçla; CKSGHO, MKSGHO ve USGHO değişkenleri için mekânsal otokorelasyonu belirleyen Global Moran-I istatistiklerine ilişkin anlamlılık sınaması testi sonuçları Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3: Mekânsal Otokorelasyon Testi Sonuçları (Global Moran-I)

Değişken	Moran-I İst.	z	p-Değeri
CKSGHO	0.558	4.577	0.000**
MKSGHO	0.567	4.743	0.000**
USGHO	0.238	2.182	0.015**

*** , %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 3’ de “ H_0 : Mekânsal otokorelasyon yoktur” şeklindeki temel hipotezin testi için Global Moran-I istatistiği sonuçları incelendiğinde CKSGHO değişkeni için %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. CKSGHO, MKSGHO ve USGHO için “ H_0 : Mekânsal otokorelasyon yoktur” için lokal Moran-I ya da LISA istatistikleri ise Tablo 4’ de gösterilmiştir.

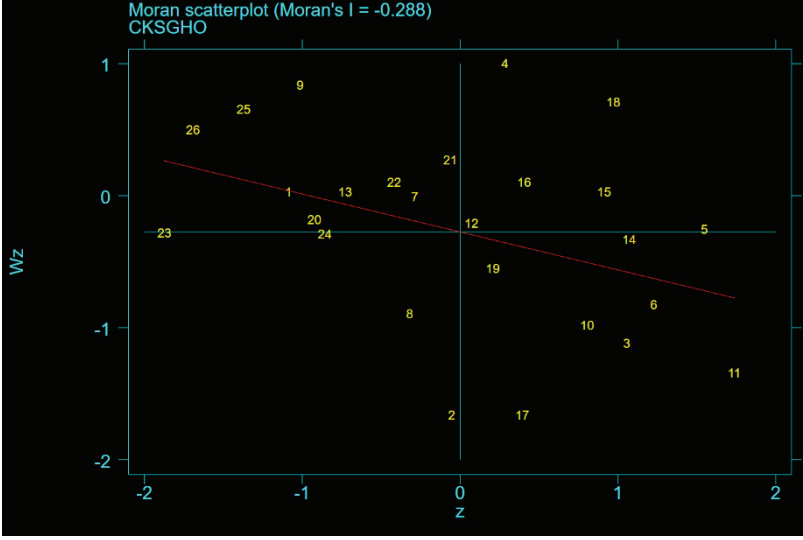
Tablo 4: Lokal Moran-I İstatistikleri

BÖLGE NO	CKSGHO		MKSGHO		USGHO	
	I(i)	p-value*	I(i)	p-value*	I(i)	p-value*
1	0.090	0.453	0.093	0.452	0.088	0.543
2	0.094	0.445	-0.307	0.390	0.380	0.330
3	-1.261	0.036**	-0.612	0.195	-0.148	0.435
4	0.287	0.369	-1.355	0.085***	-0.887	0.188
5	-0.461	0.333	0.546	0.271	-0.096	0.477
6	-1.094	0.141	0.267	0.374	0.049	0.463
7	0.012	0.462	-0.067	0.480	-0.010	0.478
8	0.307	0.361	0.215	0.395	0.164	0.415
9	-0.849	0.204	-0.029	0.496	-0.356	0.370
10	-0.849	0.204	-0.029	0.496	-0.356	0.370
11	-2.478	0.006**	-1.463	0.069***	1.663	0.037
12	-0.018	0.487	-0.826	0.119	-0.369	0.310
13	0.080	0.462	0.001	0.643	0.001	0.643
14	-0.402	0.296	0.147	0.389	-0.221	0.393

15	0.076	0.466	0.002	0.601	0.001	0.643
16	0.030	0.459	0.746	0.119	1.300	0.022**
17	-0.692	0.252	1.313	0.079***	1.864	0.023**
18	0.684	0.143	-0.616	0.193	-0.494	0.247
19	-0.126	0.437	0.543	0.137	0.441	0.182
20	0.203	0.327	0.045	0.437	0.013	0.460
21	-0.015	0.486	-0.131	0.446	-0.158	0.429
22	-0.031	0.496	-0.618	0.273	0.963	0.147
23	0.608	0.106***	0.059	0.426	0.020	0.455
24	0.288	0.314	-0.207	0.401	0.028	0.459
25	-0.889	0.058***	-0.344	0.284	0.071	0.417
26	-0.828	0.073***	0.392	0.208	0.635	0.102***

*** , %5 ve *** , %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. I(i):mekânsal otokorelasyonları göstermektedir.*

Tablo 4’ de verilen lokal Moran-I ya da LISA istatistikleri incelendiğinde CKSGHO için 3, 11, 23, 25 ve 26 nolu bölgeler için MKSGHO için 4, 11 ve 17 nolu bölgeler için ve USGHO için 16, 17 ve 26 nolu bölgeler için istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. CKSGHO için (Balıkesir, Çanakkale), (Antalya, Isparta, Burdur), (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgeleri arasındaki mekânsal otokorelasyonlar anlamlıdır. MKSGHO için (İzmir), (Antalya, Isparta, Burdur) ve (Kastamonu, Çankırı, Sinop) bölgeleri için mekânsal otokorelasyonlar istatistiksel anlamlı iken benzer şekilde USGHO değişkeninin (Zonguldak, Karabük, Bartın), (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgeleri için de anlamlıdır. Buna göre cana kasteden suça göre hükümlü oranı (CKSGHO)’ nın anlamlı mekânsal otokorelasyonları, belirtilen bölgeler için 23 nolu bölge dışında negatif olarak elde edilmiştir. Mala kasteden suça göre hükümlü oranı (MKSGHO)’ nın anlamlı mekânsal otokorelasyonları 17 nolu bölge dışında negatif olarak bulunmuştur. Uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranı (USGHO)’ nın anlamlı mekânsal otokorelasyonları ise tümü pozitifdir. Mekânsal yayılımın bireysel olarak bölgeler açısından ele alındığı lokal Moran-I ya da LISA istatistiğine ait ilgili bağımlı değişkenler için elde edilen serpilme diyagramları da Şekil 4-6’ da verilmiştir. Moran-I serpilme diyagramlarında LH: Düşük-Yüksek, HH: Yüksek-Yüksek, LL: Düşük-Düşük ve HL: Yüksek-Düşük bölgeleri ifade etmektedir.

Şekil 4: CKSGHO Değişkeninin Moran-I Dağılım Diyagramı

Şekil 4 cana kasteden suçlara göre hükümlü oranının (CKSGHO) Moran-I serpilme diyagramını göstermektedir. Moran-I serpilme diyagramına göre bölgelerin mekânsal otokorelasyonlarına ilişkin özet dağılım Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: CKSGHO için Moran-I Dağılım Diyagramına İlişkin Özet Tablo

Yüksek-Yüksek	Yüksek-Düşük	Düşük-Yüksek	Düşük-Düşük
4- İzmir/ (İzmir)	3- Balıkesir/ (Balıkesir,Çanakkale)	1- İstanbul/ (İstanbul)	2- Tekirdağ/ (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)
5- Aydın/ (Aydın, Denizli, Muğla)	6- Manisa/ (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	7- Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	8- Kocaeli/ (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)
12- Adana/ (Adana, Mersin)	10- Konya/ (Konya, Karaman)	9- Ankara/ (Ankara)	23- Van/ (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)
15- Kayseri/ (Kayseri, Sivas, Yozgat)	11- Antalya/ (Antalya, Isparta, Burdur)	13- Hatay/ (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	24- Gaziantep/ (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)
16- Zonguldak/ (Zonguldak, Karabük, Bartın)	14- Kırıkkale/ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	20- Erzurum/ (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	
18- Samsun/ (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	17- Kastamonu/ (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	21- Ağrı/ (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	
	19- Trabzon/ (Trabzon)	22- Malatya/ (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	
		25- Şanlıurfa/ (Şanlıurfa, Diyarbakır)	
		26- Mardin/ (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	

Tablo 5’ de belirtilen (Yüksek-Yüksek) bölgeleri (4-5-12-16-18) bağımlı değişken cana kasteden suça göre hükümlü oranı CKSGHO değerlerinin ilgili bölgenin kendisinde yüksek iken komşularında da yüksek olduğunu, (Düşük-Düşük) bölgeler (2-8-23-24) ise CKSGHO değerlerinin ilgili bölgenin kendisinde düşük iken komşularında da düşük olduğunu bir başka ifade ile her iki durum pozitif otokorelasyonu ifade etmektedir. (Yüksek-Düşük) bölgeler (3-6-10-11-14-17-19), CKSGHO değerlerinin ilgili bölge için kendisinde yüksek iken komşularında düşük, (Düşük-Yüksek) bölgeler (1-7-9-13-20-21-22-25-26) ise kendisinde düşük iken komşularında yüksek olduğunu göstermektedir. Cana

kasteden suçlara göre hükümlü oranının (CKSGHO) Moran-I lokal istatistikleri ve serpilme diyagramı birlikte değerlendirilerek anlamlı bulunan bölgeler için mekânsal korelasyonlar Şekil 5’ de haritalandırılmıştır.

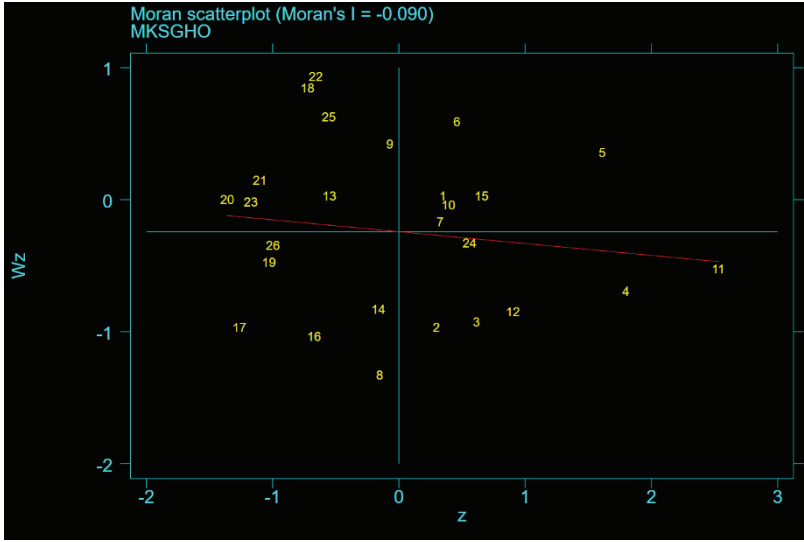
Şekil 5: CKSGHO Değişkenine Göre Mekânsal Otokorelasyonu Anlamlı Olan Bölgeler

Şekil 5’deki harita incelendiğinde kırmızı renkli bölgeler Yüksek-Düşük mekânsal otokorelasyona sahip olan bölgelerdir. Tablo 6’ da bu kümelenmeler özetlenmiştir.

Tablo 6: CKSGHO İçin Mekânsal Otokorelasyonlar

Otokorelasyon	Bölge
Yüksek-Düşük	3 Balıkesir Bölgesi (Balıkesir, Çanakkale)
Yüksek-Düşük	11 Antalya Bölgesi (Antalya, Isparta, Burdur)

Tablo 6 ve Şekil 5 birlikte değerlendirildiğinde cana kasteden suça göre hükümlü oranları (CKSGHO)’nın Balıkesir ve Antalya bölgeleri için kendilerinde yüksekken komşu bölgelerde düşük olduğunu söylemek mümkündür.

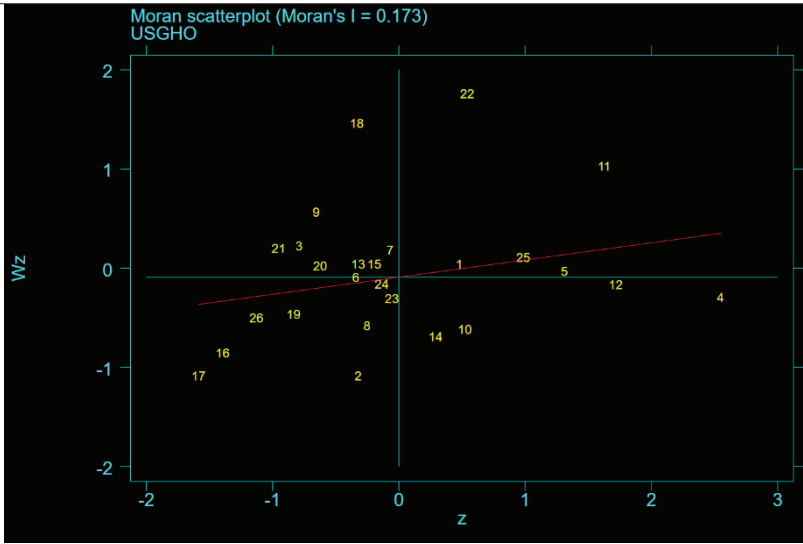
Şekil 6: MKSGHO Değişkeninin Moran-I Dağılım Diyagramı

Şekil 6, mala kasteden suçlara göre hükümlü oranının (MKSGHO) Moran-I serpilme diyagramını göstermektedir. Moran-I serpilme diyagramına göre bölgelerin mekânsal otokorelasyonlarına ilişkin özet dağılım Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7: MKSGHO için Moran-I Dağılım Diyagramına İlişkin Özet Tablo

Yüksek-Yüksek	Yüksek-Düşük	Düşük-Yüksek	Düşük-Düşük
1- İstanbul/ (İstanbul)	2- Tekirdağ/ (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	9- Ankara/ (Ankara)	8- Kocaeli/ (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)
5- Aydın/ (Aydın, Denizli, Muğla)	3- Balıkesir/ (Balıkesir, Çanakkale)	13- Hatay/ (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	14- Kırıkkale/ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)
6- Manisa/ (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	4- İzmir/ (İzmir)	18- Samsun/ (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	16- Zonguldak/ (Zonguldak, Karabük, Bartın)
7- Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	11- Antalya/ (Antalya, Isparta, Burdur)	20- Erzurum/ (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	17- Kastamonu/ (Kastamonu, Çankırı, Sinop)
10- Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	12- Adana/ (Adana, Mersin)	21- Ağrı/ (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	19- Trabzon/ (Trabzon)
15- Kayseri/ (Kayseri, Sivas, Yozgat)	24- Gaziantep/ (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	22- Malatya/ (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	26- Mardin/ (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)
		23- Van/ (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	
		25- Şanlıurfa/ (Şanlıurfa, Diyarbakır)	

Tablo 7' deki Yüksek-Yüksek bölgeler (1-5-6-7-10-15) bağımlı değişken mala kasteden suça göre hükümlü oranı MKSGHO değerlerinin ilgili bölgenin kendisinde yüksek iken komşularında da yüksek olduğunu, Düşük-Düşük bölgelerde (8-14-16-17-19-26) ise hükümlü oranının kendisinde düşük iken komşularında da düşük olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Düşük-Yüksek bölgelerde (9-13-18-20-21-22-23-25) ve Yüksek-Düşük bölgelerde (2-3-4-11-12-24) ise negatif mekânsal otokorelasyon söz konusudur. Mala kasteden suçlara göre hükümlü oranının (MKSGHO) Moran-I lokal istatistikleri ve serpilme diyagramı birlikte değerlendirilerek % 5 anlam düzeyine göre anlamlı bulunan bölgeler için mekânsal korelasyonlar elde edilememiş ve haritalandırılmamıştır.

Şekil 7: USGHO Değişkeninin Moran-I Dağılım Diyagramı

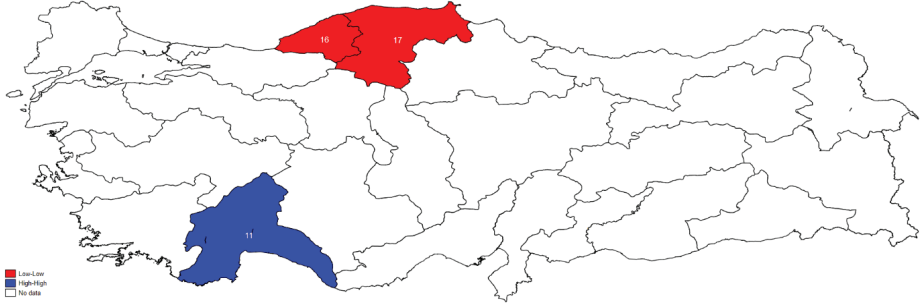
Şekil 7 uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranının (USGHO) Moran-I serpilme diyagramını göstermektedir. Diyagrama göre, bölgelerin mekânsal otokorelasyonlarına ilişkin özet dağılım ise Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8: USGHO için Moran-I Dağılım Diyagramına İlişkin Özet Tablo

Yüksek-Yüksek	Yüksek-Düşük	Düşük-Yüksek	Düşük-Düşük
1- İstanbul/ (İstanbul)	4- İzmir/ (İzmir)	3- Balıkesir/ (Balıkesir, Çanakkale)	2- Tekirdağ/ (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)
5- Aydın/ (Aydın, Denizli, Muğla)	10- Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	7- Bursa/ (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	6- Manisa/ (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)
11- Antalya/ (Antalya, Isparta, Burdur)	12- Adana/ (Adana, Mersin)	9- Ankara/ (Ankara)	8- Kocaeli/ (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)
22- Malatya/ (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	14- Kırıkkale/ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	13- Hatay/ (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	16- Zonguldak/ (Zonguldak, Karabük, Bartın)
25- Şanlıurfa/ (Şanlıurfa, Diyarbakır)		15- Kayseri/ (Kayseri, Sivas, Yozgat)	17- Kastamonu/ (Kastamonu, Çankırı, Sinop)
		18- Samsun/ (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	19- Trabzon/ (Trabzon)
		20- Erzurum/ (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	23- Van/ (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)
		21- Ağrı/ (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	24- Gaziantep/ (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)
			26- Mardin/ (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

Tablo 8’ deki Yüksek-Yüksek bölgeler (1-5-11-22-25) bağımlı değişken uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı USGHO değerlerinin ilgili bölgenin kendisinde yüksek iken komşularında da yüksek olduğunu, Düşük-Düşük bölgelerde (2-6-8-16-17-19-23-24-26) ise uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranının kendisinde düşük iken komşularında da düşük olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Düşük-Yüksek bölgelerde (3-7-9-13-15-18-20-21) ve Yüksek-Düşük bölgelerde (4-10-12-14) ise negatif mekânsal otokorelasyon söz konusudur. Bir başka ifade ile uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı ilgili bölgenin kendisinde düşük(yüksek) iken komşularında yüksek(düşük) anlamına

gelmektedir. Uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranının (USGHO) Moran-I lokal istatistikleri ve serpilme diyagramı birlikte değerlendirilerek anlamlı bulunan bölgeler için mekânsal korelasyonlar ise Şekil 8’de haritalandırılmıştır.

**Şekil 8: USGHO Değişkenine Göre
Mekânsal Otokorelasyonu Anlamlı Olan Bölgeler**

Şekil 8’deki USGHO değişkeninin haritası incelendiğinde kırmızı renkli bölgeler Düşük-Düşük mavi renkli bölgeler Yüksek-Yüksek mekânsal otokorelasyona sahip olan bölgelerdir. Tablo 9’da bu kümelenmeler özetlenmiştir.

Tablo 9: USGHO İçin Mekânsal Otokorelasyonlar

Otokorelasyon	Bölge
Düşük-Düşük	16- Zonguldak/ (Zonguldak, Karabük, Bartın) 17- Kastamonu/ (Kastamonu, Çankırı, Sinop)
Yüksek-Yüksek	11- Antalya Bölgesi (Antalya, Isparta, Burdur)

Tablo 9 ve Şekil 8 birlikte değerlendirildiğinde uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranları (USGHO)’nın Zonguldak ve Kastamonu bölgeleri için kendilerinde düşükken komşu bölgelerde de düşük olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde anlamlı mekânsal otokorelasyonlar Antalya bölgesi için uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranları (USGHO)’nın kendisinde yüksek iken komşularında da yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Buna göre CKSGHO, MKSGHO ve USGHO bağımlı değişkenleri için mekânsal etkileşim söz konusu olduğundan bu etkiler göz önünde bulundurularak göç (GOC), ortalama hane halkı büyüklüğü (OHHB), toplam hane halkı

sayısı (THHS), işsizlik (ISSIZLIK), istihdam (ISTIHDAM), nüfus yoğunluğu (NUFYOG), okullaşma oranı (OKULLASMAORANI), yabancı uyruklu nüfus (YUSAY) ve Kişi Başına GSYIH (KBGSYIH) arasındaki ilişkilerin yapısını doğru yansıtan mekânsal modeli belirlemek amacıyla uygulanan tanısıl testler en küçük kareler regresyonu tahminine dayanmaktadır. Bu amaçla ilk olarak CKSGHO, MKSGHO ve USGHO' nın bağımlı değişken olarak belirlendiği klasik en küçük kareler (EKK) model tahminleri elde edilmiş ve bulguları Tablo 10-12' de verilmiştir.

Tablo 10: Klasik EKK Model Tahmin Sonuçları (CKSGHO)

Bağımlı Değişken: CKSGHO				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t	p-Değeri
Sabit Terim	0.5236881**	0.2400179	2.18	0.044
LTHHS	0.0417318**	.0169988	2.45	0.026
LOHHB	-0.1453214**	0.0469485	-3.10	0.007
LGOC	-0.0638894**	0.0235095	-2.72	0.015
ISTIHDAM	0.0007227	0.0013863	0.52	0.609
ISSIZLIK	0.0011254	0.0011381	0.99	0.337
LNUFYOG	-0.0116699***	0.0061159	-1.91	0.074
OKULLASMAORANI	-0.0018398	0.0012133	-1.52	0.149
LYUSAY	0.0129764**	0.0054842	2.37	0.031
LKBGSYIH	-0.0067472	.0152684	-0.44	0.664
R ² = 0.8071		F=7,44 (p-Değer=0,000)		
Düzeltilmiş R ² =0.6986				

Not: L(.) logaritmik dönüşümlü değişkenleri, ** , *** %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11: Klasik EKK Model Tahmin Sonuçları (MKSGHO)

Bağımlı Değişken: MKSGHO				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t	p-Değeri
Sabit Terim	-0.0719086	0.2896561	-0.25	0.807
LTHHS	0.0757613**	0.0205143	3.69	0.002
LOHHB	-0.0917646	0.0566579	-1.62	0.125
LGOC	-0.0886839**	0.0283715	-3.13	0.007

ISTIHDAM	0.0001511	0.001673	0.09	0.929
ISSIZLIK	0.0016577	0.0013734	1.21	0.245
LNUFYOG	-0.0110173	0.0073807	-1.49	0.155
OKULLASMAORANI	-0.0028819***	0.0014642	-1.97	0.067
LYUSAY	0.0090284	0.0066184	1.36	0.191
LKBGSYIH	0.0373444***	0.0184261	2.03	0.060
R ² = 0.6864 Düzeltilmiş R ² =0.5101		F=3.89 (p-Değer=0,000)		

Not: L(.) logaritmik dönüşümlü değişkenleri, **, *** %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 12: Klasik EKK Model Tahmin Sonuçları (USGHO)

Bağımlı Değişken: USGHO				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t	p-Değeri
Sabit Terim	0.1593577	0.1971239	0.81	0.430
LTHHS	0.0319827**	0.0126386	2.53	0.022
LOHHB	-0.0388631	0.0400464	-0.97	0.345
LGOC	0.0071466	0.0125123	0.57	0.575
ISTIHDAM	-0.0005625	0.0011693	-0.48	0.637
ISSIZLIK	-0.0001362	0.0009477	-0.14	0.887
LNUFYOG	0.0014264	0.004777	0.30	0.769
OKULLASMAORANI	-0.0011143	0.0010344	-1.08	0.296
LYUSAY	0.0027574	0.0046551	0.59	0.561
LKBGSYIH	-0.006939	0.0124149	-0.56	0.584
R ² = 0.2420 Düzeltilmiş R ² =0.1148		F= (p-Değer=0,000)		

Not: L(.) logaritmik dönüşümlü değişkenleri, **, *** %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Gözlenen mekânsal yapının hangi etkiden kaynaklandığını belirlemek amacıyla, CKSGHO, MKSGHO ve USGHO değişkenlerine ilişkin model artıkları kullanılarak tanısal testler uygulanmış ve her modele ait test sonuçları model seçiminde değerlendirilmiştir. CKSGHO için test sonuçları Tablo 13’de özetlenmiştir.

Tablo 13: Mekânsal Bağımlılık Test Sonuçları (CKSGHO)

Testler	Test İstatistiği (p-Değeri)
LM_{τ}	94.1718** (0,000)
LM_0	0.1882 (0,6644)
Dirençli LM_0	5.8933** (0.0152)
LM_{λ}	94.0188** (0,000)
Dirençli LM_{λ}	13.963** (0,000)

****, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. (.) *p*-değerlerini gösterir.

Tablo 13’ de bulguları verilen cana kasteden suça göre hükümlü oranı bağımlı değişkenine ait mekânsal bağımlılık test sonuçları incelendiğinde mekânsal gecikme ve hata bağımlılığının birlikte varlığını test etmek için kullanılan LM_{τ} , %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır. Buna göre etkilerin ayrı ayrı anlamlılıklarına bakılmalıdır. Mekânsal hata bağımlılığını test eden LM_{λ} %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı iken mekânsal gecikme bağımlılığını sınanan LM_{τ} istatistiksel anlamlı değildir. Mekânsal etkilerin ikisinin anlamlı olması durumunda model seçimi için dirençli istatistikler kullanıldığından CKSGHO değişkeni için dirençli istatistikleri değerlendirmeye gerek yoktur. Sonuç olarak, genel mekânsal model (SAC) ve CKSGHO değişkenindeki mekânsal hata bağımlılığını göz önünde bulunduran Mekânsal Hata Modeli (SEM) bulguları Tablo 14’ de verilmiştir.

Tablo 14: Mekânsal Model Sonuçları (CKSGHO)

Bağımlı Değişken: CKSGHO		
Değişken	SAC	SEM
Sabit Terim	1.049566**	1.096969**
LTHHS	0.042112**	0.0460638**
LOHHB	-0.2297557**	-0.2465944**
LGOC	-0.0646684**	-0.0692459**
ISTIHDAM	-0.0004739	-0.0005066
ISSIZLIK	0.0005225	0.0006448
LNUFYOG	0.0019466	0.0013433
OKULLASMAORANI	-0.0028988**	-0.0031186**

LYUSAY	0.0152204**	0.0161112**
LKBGSYIH	-0.0391535**	-0.0398592**
λ	-1.226762**	-1.221412**
ρ	0.1011231	-
(Buse) R ²	0.6788	0.6362
F (p-Değeri)	3.7562** (0.0091)	3.1090** (0.0091)
Log L.	88.8147	88.7218
AIC	0.0004	0.0004
SIC	0.0006	0.0007
HQ	0.0004	0.0005
Shibata	0.0003	0.0003
Rice	0.0007	0.0008
Amemiya	0.0004	0.0004
GCW Craven-Wahba Generalized Cross Validation	0.0004	0.0005

** , %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 14’deki Cana kasteden suçta göre hükümlü oranları (CKSGHO) için tahmin edilen mekânsal model sonuçları incelendiğinde SAC modelinin mekânsal gecikme parametresi (τ)’nin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olmadığı fakat mekânsal hata parametresi (λ)’nin istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre tahmin edilen mekânsal hata SEM modelinin bulguları değerlendirildiğinde ISTIHDAM, ISSIZLIK ve LNUFYOG değişkenlerine ilişkin katsayıların %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olmadığını, diğer değişkenlerin katsayılarının anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. SEM modeli parametreleri değerlendirildiğinde; Bölgedeki toplam hane halkı sayısındaki %1’lik artış cana kasteden suçta göre hükümlü oranını % 0.00046 artırmaktadır. Ortalama hane büyüklüğündeki %1’lik artış cana kasteden suçta göre hükümlü oranını % 0.0025 birim azaltmaktadır. Bölgenin almış olduğu göç sayısındaki %1’lik artış cana kasteden suçta göre hükümlü oranını % 0.00069 birim azaltmaktadır. İlgili bölgedeki okullaşma oranındaki 1 birimlik artış cana kasteden suçta göre hükümlü oranında % 0.312 azalışa sebep olmaktadır. Benzer biçimde bölgedeki yabancı uyruklu sayısındaki %1’lik artış cana kasteden suçta göre hükümlü oranını % 0.00015 artırmaktadır. Bir bölgedeki kişi başına GSYIH’deki %1 birimlik artış ise suçta göre hükümlü oranını % 0.00016 azaltmaktadır.

İstihdam, işsizlik ve nüfus yoğunluğu değişkenlerinin ise cana kasteden suça göre hükümlü oranları üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Mekânsal hata SEM modelinin mekânsal hata parametresinin (1) anlamlılığı her bir bölge için cana kasteden suça göre hükümlü oranlarının (CKSGHO) diğer anlamlı değişkenlerden etkilenmesi haricinde komşu bölgelerdeki cana kasteden suça göre hükümlü oranlarındaki artış ya da azalışlardan da etkilendiği anlamına gelmektedir. Ayrıca (1)'nin negatif olması bir bölgedeki cana kasteden suça göre hükümlü oranlarının komşu bölgelerde de negatif olarak yön değiştireceğini ifade etmektedir. Komşu bölgelerin hata terimleri arasında negatif korelasyon anlamına gelmektedir. MKSGHO için mekânsal bağımlılık test sonuçları ise Tablo 15' de özetlenmiştir.

Tablo 15: Mekânsal Bağımlılık Test Sonuçları (MKSGHO)

Testler	Test İstatistiği (p-Değeri)
LM_{α}	55.6905** (0,000)
LM_{ρ}	0.0178 (0.8938)
Dirençli LM_{ρ}	2.341 (0.126)
LM_{λ}	28.6462** (0,000)
Dirençli LM_{λ}	5.055** (0.025)

** , %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. (.) p-değerlerini gösterir.

Tablo 15' de bulguları verilen mala kasteden suça göre hükümlü oranı (MKSGHO) bağımlı değişkenine ait mekânsal bağımlılık test bulguları incelendiğinde mekânsal gecikme ve hata bağımlılığının birlikte varlığını test etmek için kullanılan LM_{α} , %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır. Buna göre etkilerin ayrı ayrı anlamlılıklarına bakılmalıdır. Mekânsal hata bağımlılığını test eden LM_{ρ} %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı iken mekânsal gecikme bağımlılığını sınavan LM_{ρ} istatistiksel anlamlı değildir. Mekânsal etkilerin ikisinin anlamlı olması durumunda model seçimi için dirençli istatistikler kullanıldığından MKSGHO değişkeni için de dirençli LM istatistiklerini değerlendirmeye gerek yoktur. Sonuç olarak, genel mekânsal model (SAC) ve MKSGHO değişkenindeki mekânsal hata bağımlılığını göz önünde bulunduran Mekânsal Hata Modeli

(SEM) bulguları Tablo 16’ da verilmiştir.

Tablo 16: Mekânsal Model Sonuçları (MKSGHO)

Bağımlı Değişken: MKSGHO		
Değişken	SAC	SEM
Sabit Terim	-0.0500172	-0.0745307
LTHHS	0.075388**	0.07525**
LOHHB	-0.0829496	-0.091392**
LGOC	-0.0890013**	-0.0888864**
ISTIHDAM	0.0000429	0.0002217
ISSIZLIK	0.0016572	0.0016802
LNUFYOG	-0.0106174***	-0.011977**
OKULLASMAORANI	-0.0029155**	-0.0028365**
LYUSAY	0.0083381***	0.0097219**
LKBGSYIH	0.0368846***	0.0374667**
λ	0.8354045**	0.2370634**
ρ	0.0478527	-
(Buse) R ²	0.7169	0.6843
F (p-Değeri)	4.5022** (0.0038)	3.8533** (0.0081)
Log L.	78.8376	77.9396
AIC	0.0003	0.0003
SIC	0.0005	0.0005
HQ	0.0003	0.0004
Shibata	0.0002	0.0003
Rice	0.0006	0.0006
Amemiya	0.0003	0.0003
GCW Craven-Wahba Generalized Cross Validation	0.0004	0.0004

** , *** %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 16’ daki mala kasteden suçta göre hükümlü oranları (MKSGHO) için tahmin edilen mekânsal model sonuçları incelendiğinde SAC modelinin mekânsal gecikme parametresi (r)’ nun %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olmadığı fakat mekânsal hata parametresi (l)’ nin istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre tahmin edilen mekânsal hata SEM modelinin bulguları değerlendirildiğinde cana kasteden suçta göre hükümlü oranlarına benzer ISTIHDAM ve ISSIZLIK değişkenlerine ilişkin katsayıların %5 anlamlılık

düzeyinde istatistiksel anlamlı olmadığını, diğer LTHHS, LOHHB, LGOC, LNUFYOG, OKULLASMAORANI, LYUSAY ve LKBGSYIH değişkenlerin ise MKSGHO üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre; Bir bölgedeki toplam hane halkı sayısındaki %1' lik artış mala kasteden suça göre hükümlü oranını % 0.0007525 artırmaktadır. Bölgedeki ortalama hane halkı büyüklüğündeki %1' lik artış mala kasteden suça göre hükümlü oranını % 0.000914 azaltmaktadır. Bir bölgenin almış olduğu göç sayısındaki %1'lik artış ise benzer biçimde % 0.00089 azalışa sebep olmaktadır. Bölgedeki nüfus yoğunluğundaki %1'lik artış mala kasteden suça göre hükümlü oranını % 0.000120 azaltmaktadır. Okullaşma oranındaki 1 birimlik artış ise mala kasteden suça göre hükümlü oranını % 0.28365 azaltmaktadır. Bir bölgedeki yabancı uyruklu sayısındaki %1'lik artış mala kasteden suça göre hükümlü oranını % 0000972 artırırken, kişi başına GSYIH' daki %1'lik artış ise % 0.0003747 artırmaktadır. İstihdam ve işsizlik değişkenlerindeki değişmelerin ise mala kasteden suça göre hükümlü oranlarındaki etkileri anlamlı bulunamamıştır.

Benzer şekilde SEM modelinin mekânsal hata parametresinin (I) anlamlılığı her bir bölge için mala kasteden suça göre hükümlü oranları (MKSGHO) üzerinde diğer değişkenlerin etkileri ile birlikte komşu bölgelerdeki mala kasteden suça göre hükümlü oranlarındaki artış ya da azalışların da etkilerinin varlığı anlamına gelmektedir. Ayrıca (I)' nın pozitif olması bir bölgedeki mala kasteden suça göre hükümlü oranlarının komşu bölgelerde pozitif olarak yön değiştireceğini ifade etmektedir. Komşu bölgelerin hata terimleri arasında pozitif korelasyon söz konusudur.

USGHO için mekânsal bağımlılık test sonuçları ise Tablo 17' de özetlenmiştir.

Tablo 17: Mekânsal Bağımlılık Test Sonuçları (USGHO)

Testler	Test İstatistiği (p-Değeri)
LM_{r_k}	9.5058 (0.0086)**
LM_{ρ}	3.0728 (0.0796)***
<i>Dirençli</i> LM_{ρ}	5.963** (0.015)
LM_{λ}	8.4717** (0.0036)
<i>Dirençli</i> LM_{λ}	6.271** (0.012)

******, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. (.) *p*-değerlerini gösterir.

Tablo 17’ de bulguları verilen uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) bağımlı değişkenine ait mekânsal bağımlılık test bulguları değerlendirilirse mekânsal gecikme ve hata bağımlılığının birlikte varlığını test etmek için kullanılan LM_{ρ} , mekânsal bağımlılık için LM_r ve mekânsal hata bağımlılığı için LM_1 %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlıdır. Mekânsal etkilerin ikisinin anlamlı olması durumunda model seçimi için dirençli istatistikler kullanıldığından *Dirençli LM_r* ve *Dirençli LM_1* istatistiklerinin de %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre; USGHO için genel mekânsal model (SAC), mekânsal gecikme modeli (SAR) ve mekânsal hata modeli (SEM) bulgularına Tablo 18’ de yer verilmiştir.

Tablo 18: Mekânsal Model Sonuçları (USGHO)

Bağımlı Değişken: USGHO			
Değişken	SAC	SAR	SEM
Sabit Terim	0.1942684**	0.0409539**	0.1766697**
LTHHS	0.0260902**	0.028587**	0.0377898**
LOHHB	-0.0470704**	-0.0327144**	-0.0575503**
LGOC	-0.0257043**	-0.024438**	-0.0359355**
ISTIHDAM	-0.0005909	-0.0001389	-0.0006175
ISSIZLIK	0.0000476	0.0002695	0.0002472
LNUFYOG	0.0013042	-0.0023396	-0.0012428
OKULLASMAORANI	-0.0011868**	-0.0011131***	-0.001591**
LYUSAY	0.003524	0.0016793	0.0030962
LKBGSYIH	-0.0086072	0.0004981	-0.0041425
λ	-0.8106658**	-	-0.6494199**
ρ	0.4232503***	0.4228731***	-
(Buse) R^2	0.5262	0.4872	0.4038
F (p-Değeri)	1.9744*** (0.1086)	1.6888 (0.1683)	1.2039 (0.3538)
Log L.	92.5675	90.4375	91.3106
AIC	0.0001	0.0001	0.0001
SIC	0.0002	0.0002	0.0002
HQ	0.0001	0.0001	0.0002
Shibata	0.0001	0.0001	0.0001
Rice	0.0002	0.0002	0.0003
Amemiya	0.0001	0.0001	0.0001

GCW Craven-Wahba Generalized Cross Validation	0.0001	0.0001	0.0002
---	--------	--------	--------

******, ******* %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

(.) *p-Değerlerini gösterir.*

Tablo 18’deki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranları (USGHO) için tahmin edilen mekânsal model sonuçları incelendiğinde SAC modelinin mekânsal gecikme parametresi (r) %10 anlamlılık düzeyinde ve mekânsal hata parametresi (l)’nin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğu, SAR modelinin mekânsal gecikme parametresi (r) %10 anlamlılık düzeyinde, SEM modelinin mekânsal hata parametresi (l)’nin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre tahmin edilen mekânsal model bulguları birlikte değerlendirildiğinde uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranları değişkeni üzerinde ISTIHDAM, ISSIZLIK, LNUFYOG, LYUSAY ve LKBGSYIH değişkenlerinin etkisinin tüm modellerde %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığını, diğer LTHHS, LOHNB, LGOC, OKULLASMAORANI değişkenlerinin ise USGHO üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

SEM ve SAC modelinin mekânsal hata (l) parametresinin anlamlılığı her bir bölge için uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranları (USGHO) üzerinde diğer değişkenlerin etkileri ile birlikte komşu bölgelerdeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranlarındaki artış ya da azalışların da etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca (l)’nin negatif olması bir bölgedeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranlarının komşu bölgelerde negatif olarak yön değiştireceğini ifade etmektedir. SAC ve SAR modelinin mekânsal gecikme parametresi (r)’nin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Bu durum her bir bölge için uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranının modellerdeki anlamlı değişkenlerden etkilenmesinin yanı sıra komşu bölgelerdeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranlarından da etkilendiği anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile bir bölgedeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranının düşük/yüksek olması kendisine komşu bölgedeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranının da düşük/yüksek olmasına sebep olmaktadır.

USGHO için tahmin edilen mekânsal modellerin seçim kriterleri değerlendirildiğinde SAC modelinin daha uygun olduğunu söylemek mümkündür. Model tahmin sonuçlarına göre; Bir bölgedeki toplam hane

halkı sayısındaki %1’lik artış uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranında % 0.000261’lik artışa sebep olmakta, ortalama hane halkı büyüklüğündeki %1’lik artış ise uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranında % 0.000471 lik bir azalışa sebep olmaktadır. Bölgenin aldığı göç sayısındaki %1’lik artış uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranını % 0.000257 azaltmaktadır. Benzer şekilde, bir bölgedeki okullaşma oranındaki 1 birimlik artış, uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranında % 0.11868’lik azalışa sebep olmaktadır. İstihdam, işsizlik, nüfus yoğunluğu, yabancı uyruklu sayısı ve kişi başına GSYİH değişkenlerindeki değişmelerin ise uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı üzerinde anlamlı etkileri yoktur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye’de İBBS-2.düzy (26) bölge için suç üzerinde bazı ekonomik ve demografik faktörlerin etkisi mekânsal ekonometrik model yaklaşımı ile incelenmiştir. Bu amaçla 2020 yılı için mevcut olan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilen İBBS-3. düzeyde suç türü ve suçun işlendiği ile göre ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayıları elde edilmiştir. Suç türüne göre cana kasteden suçlar (Öldürme-Yaralama-Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Bırakma-Tehdit), mala kasteden suçlar (Hırsızlık-Yağma-Dolandırıcılık-Mala Zarar Verme) ve uyuşturucu ile ilgili suçlar (Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti-Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma, satın alma) olarak veriler üç grupta seçilmiştir. Bu üç grup suç türü için veriler ilgili gruplara göre toplamları alınarak İBBS-2. düzey (26) bölgeye göre düzenlenmiş ve hükümlü oranları elde edilmiştir. Ayrıca analizde bağımsız değişken olarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilen İBBS-2. düzey (26) bölge için; Bölgelerin Aldığı Göç, Hanehalkı Büyüklüğü, İşsizlik, İstihdam, Nüfus Yoğunluğu, Okullaşma Oranı, Yabancı Uyruklu Sayısı ve Kişi Başına GSYİH verileri kullanılmıştır. Üç ayrı suç türüne göre; bağımlı değişken olan hükümlü oranlarına bağımsız değişkenlerin etkileri mekânsal yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmada öncelikle bağımlı değişkenler cana kasteden suçlara göre hükümlü oranları (CKSGHO), mala kasteden suçta göre hükümlü oranları (MKSGHO) ve uyuşturucu suçlarına göre hükümlü oranları (USGHO)’nın mekânsal dağılımları haritalandırılmıştır. Mekânsal analiz için önsel bir değerlendirme olan mekânsal dağılım haritaları incelendiğinde üç suç grubuna göre de hükümlü oranlarının bölgeler itibariyle rassal bir dağılım

göstermediği ve kümelenmelerin söz konusu olduğu belirlenmiştir. Mekânsal otokorelasyonların varlığı için CKSGHO, MKSGHO ve USGHO değişkenlerine ilişkin hesaplanan Global Moran-I istatistikleri %5 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel anlamlı bulunmuştur. CKSGHO, MKSGHO ve USGHO bağımlı değişkenleri için mekânsal etkileşim söz konusu olduğundan mekânsal etkiler göz önünde bulundurularak göç (GOC), ortalama hane halkı büyüklüğü (OHHB), toplam hane halkı sayısı (THHS), işsizlik (ISSIZLIK), istihdam (ISTIHDAM), nüfus yoğunluğu (NUFYOG), okullaşma oranı (OKULLASMAORANI), yabancı uyruklu nüfus (YUSAY) ve kişi başına GSYIH (KBGSYIH) arasındaki ilişkilerin yapısını doğru yansıtan mekânsal modeli belirlemek amacıyla tanısıl testler için en küçük kareler regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Tahmin edilen model artıklarına uygulanan tanısıl test bulguları değerlendirildiğinde; CKSGHO için genel mekânsal model (SAC) ve mekânsal hata modeli (SEM) tahmin edilmiştir. SAC modelinin mekânsal gecikme parametresi (r) 'nın %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı olmadığı, mekânsal hata parametresi (l)'nın ise istatistiksel anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre CKSGHO için katsayı ve mekânsal parametre anlamlılıkları birlikte değerlendirildiğinde uygun model olarak SEM modeli belirlenmiştir. Model bulgularına göre; bölgedeki toplam hane halkı sayısı cana kastedilen suçta göre hükümlü oranı (CKSGHO)'nu pozitif olarak etkilerken ortalama hane halkı büyüklüğünün cana kastedilen suçta göre hükümlü oranı (CKSGHO)'nın etkisi negatiftir. Benzer şekilde bölgenin almış olduğu göç sayısının, okullaşma oranının ve kişi başı gayri safi yurt içi hasıla değişkenlerinin cana kastedilen suçta göre hükümlü oranı (CKSGHO) üzerindeki etkisi negatif fakat yabancı uyruklu sayısının cana kastedilen suçta göre hükümlü oranı (CKSGHO)'na etkisi pozitif olarak elde edilmiştir. İstihdam, işsizlik ve nüfus yoğunluğunun ise cana kastedilen suçta göre hükümlü oranları üzerindeki etkisi istatistiksel anlamlı bulunamamıştır. SEM modelinin mekânsal hata parametresi (l)'nın istatistiksel anlamlı ve negatif olması; her bir bölgedeki cana kastedilen suçta göre hükümlü oranı (CKSGHO)'nın diğer anlamlı değişkenlerden etkilenmesi haricinde bir bölge için, komşu bölgelerin yaşadığı şokların negatif yönde etkilerinin söz konusu olduğu anlamına gelmektedir.

Mala kastedilen suçta göre hükümlü oranı (MKSGHO) için tahmin edilen mekânsal model parametre anlamlılıklarına ve kriterlere göre seçilen en uygun model SEM modeli sonuçlarına göre; İstihdam ve işsizlik değişkenlerinin mala kastedilen suçta göre hükümlü oranı (MKSGHO) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Ortalama hane halkı büyüklüğü, göç sayısı, nüfus yoğunluğu,

okullaşma oranı değişkenlerinin mala kasteden suçta göre hükümlü oranı (MKSGHO) üzerindeki etkileri negatif iken toplam hane halkı sayısı, yabancı uyruklu sayısı ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH)’nin etkisi ise pozitif yönlüdür. Uygun model olarak seçilen SEM modelinin mekânsal hata parametresi (I) ise istatistiksel anlamlı ve pozitif elde edilmiştir. Buna göre; her bir bölgedeki mala kasteden suçta göre hükümlü oranı (MKSGHO) diğer anlamlı değişkenlerden etkilenmekle birlikte bir bölge için, komşu bölgelerin yaşadığı şokların pozitif yönde etkilerinin olduğu anlamına gelmektedir.

Uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) için tahmin edilen mekânsal model parametre anlamlılıklarına ve kriterlerine göre seçilen en uygun mekânsal model SAC modeli bulguları değerlendirildiğinde; istihdam, nüfus yoğunluğu, yabancı uyruklu sayısı ve kişi başına gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değişkenlerinin uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) üzerindeki etkileri istatistiksel anlamlı bulunmamıştır. Toplam hane halkı sayısının uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) üzerindeki etkisi pozitif iken ortalama hane halkı büyüklüğü, göç ve okullaşma oranı değişkenlerinin etkileri ise negatif olarak elde edilmiştir. SAC modelinin mekânsal hata parametresi (I) negatif ve istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Her bir bölgedeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) diğer anlamlı değişkenlerden etkilenmekle birlikte bir bölge için, komşu bölgelerdeki şokların negatif yönde etkilerinin olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca istatistiksel anlamlı bulunan pozitif mekânsal gecikme parametresi (r) ilgili bölgedeki uyuşturucu suçuna göre hükümlü oranı (USGHO) yüksek ise komşu bölgelerdeki hükümlü oranlarında da yüksek olacağı anlamını taşımaktadır.

Türkiye’de İBBS-2.düzey (26) bölge için suç türüne göre cana kasteden, mala kasteden suçlara göre ve uyuşturucu suçuna göre olmak üzere üç grupta incelenen suç üzerinde bazı ekonomik ve demografik değişkenlerin etkisi incelenmiş ve mekânsal etkiler istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Uyuşturucu suçu üzerinde sadece hane halkı büyüklüğü, göç ve okullaşma oranının etkileri anlamlıdır. Üç grup için de suç üzerinde istihdam ve işsizliğin mekânsal etkisi anlamlı değildir. Cana ve mala kasteden suçun belirleyicileri olarak hane halkı büyüklüğü, göç, okullaşma oranı, yabancı uyruklu sayısı ve kişi başı GSYİH’nin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre bir bölgedeki suç artışının önlenmesinde komşu bölgelerdeki ilgili değişkenlerin ve bu değişkenlerdeki şokların da göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Özellikle bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkların giderilmesi, eğitime yapılan yatırımlarla

bölgelerde eğitimli nüfusun artırılması, yabancı uyruklu sayısının dengeli ve kontrollü olması, bölgeler arasındaki göçün önlenmesi, suçun azaltılmasına etki eden faktörler olarak değerlendirilebilir. Türkiye’ de suç, bölgeler arasındaki mekânsal etkilere de bağlı olduğu için bir bölgedeki suçun azaltılmasına yönelik çalışmaların komşu bölgelerde de etkili olması beklenmektedir. Çalışmanın geliştirilebilir yönü Türkiye’ de suçun belirleyicilerinin panel mekânsal ekonometrik yaklaşımla ele alınması olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anselin, L. (1996). “*The Moran Scatterplot as an ESDA Tool to Assess Local Instability in Spatial Association*”. In *Spatial Analytical Perspectives on GIS in Environmental and Socio-Economic Sciences*, edited by Manfred Fischer, Henk Scholten, and David Unwin, 111–25. London: Taylor; Francis.
- Anselin, L., Sridharan, S. and Gholston, S.(2007). “*Using Exploratory Spatial Data Analysis to Leverage Social Indicator Databases: The Discovery of Interesting Patterns*”. *Social Indicators Research*, 82: 287-309.
- Aral, N. ve Aytaç, M. (2018). “*Türkiye’ de İşsizliğin Mekânsal Analizi*”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(49): 1-20.
- Aslan, A., & Öcal, O. (2012). “*Türkiye’de Suç Oranlarının Sürekliliği*”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 85-92.
- Baharom, A. H., & Habibullah, M. S. (2009). “*Crime and income inequality: The case of Malaysia*”. *J. Pol. & L.*, 2, 55.
- Bhattacharyya, A., Haldar, S. K., & Banerjee, S. (2022). “*Determinants of crime against women in India: A spatial panel data regression analysis*”. *Millennial Asia*, 13(3), 411-441.
- Boman, J. H., & Gallupe, O. (2020). “*Has COVID-19 changed crime? Crime rates in the United States during the pandemic*”. *American journal of criminal justice*, 45, 537-545.
- Cadena-Urzuá, P., Briz-Redón, Á., & Montes, F. (2022). “*Crime Analysis of the Metropolitan Region of Santiago de Chile: A Spatial Panel Data Approach*”. *Social Sciences*, 11(10), 443.
- Chintrakarn, P., & Herzer, D. (2012). “*More inequality, more crime? A panel cointegration analysis for the United States*”. *Economics Letters*, 116(3), 389-391.

- Cliff, A. and Ord, J. (1973). “*Spatial autocorrelation*”. Pion Limited:London, UK.
- Cömertler, N. (2019). “*Suç ve Mutluluk*”. Kriminoloji ve İktisat Suç ve Ceza İktisadi Üzerine İncelemeler içinde, 168-184.
- Doğaner, A. (2022). “*Analysis of the Relationship Between Economic Growth and Housing Demand for Türkiye with Spatial Panel Econometrics Approach*”. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 7(2), 214-223.
- Gültekin, H., & Oğuzhan, A. (2021). “*Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Suç Üzerine Etkisi: Düzey-2 Bölgeleri Mekânsal Panel Veri Analizi*”. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (31), 293-310.
- Gürüş, S. ve Çağlayan, T. (2018). “*Mekânsal Yapı İktisadi Büyüme Etkileri mi: OECD Ülkeleri Örneği*”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 10(19):277-290.
- Işık, S., Sezgin, B. S., & Öksüz, M. (2022). “*Türkiye’de Kamu Eğitim Harcamalarının Suç Oranları Üzerindeki Etkisi*”. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2), 108-118.
- Kassem, M., Ali, A., & Audi, M. (2019). “*Unemployment rate, population density and crime rate in Punjab (Pakistan)*”: an empirical analysis. Bulletin of Business and Economics (BBE), 8(2), 92-104.
- Kayaoglu, A. (2022). “*Do refugees cause crime?*”. World Development, 154, 105858.
- Kilishi, A. A., Mobolaji, H. I., Usman, A., Yakubu, A. T., & Yaru, M. A. (2014). “*The effect of unemployment on crime in Nigeria: A panel data analysis*”. British Journal of Economics, Management & Trade, 4(6), 880-895.
- Küçükay, P. A. (2019). “*Suç önleme stratejileri ve güvenlik politikalarına psikolojik bir bakış*”. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, (38), 343-392.
- Lauridsen, J. T., Zeren, F., & Ari, A. (2013). “*A spatial panel data analysis of crime rates in EU*”. Institut for Virksomhedsledelse og Økonomi, Syddansk Universitet.
- Light, M. T., He, J., & Robey, J. P. (2020). “*Comparing crime rates between undocumented immigrants, legal immigrants, and native-born US citizens in Texas*”. Proceedings of the National Academy of Sciences, 117(51), 32340-32347.
- Manski, Charles F. (1993), “*Identification of Endogenous Social Effects: The Reflection Problem*”, The Review of Economic Studies, 60 (3): 531-542.
- Meyer, M., Hassafy, A., Lewis, G., Shrestha, P., Haviland, A. M., & Nagin, D. S. (2022). “*Changes in crime rates during the COVID-19 pandemic*”. Statistics and Public Policy, 9(1), 97-109.
- Moran, P. (1950). “*A Test for the Serial Independence of Residuals*”. Biometrika, 37,

178-181.

- Odabaşı, S. (2022). “Türkiye’de Suç ve İktisadi Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(3), 586-606.
- Özmen, F., & Kubanç, Y. (2013). “Liselerde Madde Bağımlılığı--Mevcut Durum ve Önerilere İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Bakış Açuları”. *Electronic Turkish Studies*, 8(3).
- Rangel, M.C.R. and Rivero, M.S. (2020). “Spatial Imbalance Between Tourist Supply and Demand: The Identification of Spatial Clusters in Extremadura”, Spain, *Sustainability*, 12(1651): 1-20.
- Rosenfeld, R., & Lopez, E. (2020). “Pandemic, social unrest, and crime in US cities”. Council on Criminal Justice.
- Şenol, D., & Gülver, Ö. (2020). “Suçun Sosyal Psikolojik Maliyeti: Suç Korkusu ve Suç Korkusuna Neden Olan Faktörler”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (5), 25-41.
- Tuzcu, S.E. (2016). “Mekânsal Ekonometri ve Sosyal Bilimlerde Kullanım Alanları”, *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2): 401-436.
- Wang, C., Liu, X., Yan, Z., & Zhao, Y. (2022). “Higher education expansion and crime: New evidence from China”. *China Economic Review*, 74, 101812.
- Yalvaç, G. (2020). “Ceza ve yargılama hukuku yasaları”, TC Anayasası, TCK, CMK, CGTİK ve ilgili mevzuat (36. baskı). Ankara: Adalet Yayınları.
- Yavuz, E., & Susam, N. (2022). “Eğitim ve Suç İlişkisi: OECD Ülkelerinde Ortaöğretim Eğitim Harcamaları ve Hırsızlık Suçları Arasında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Sosyoekonomi*, 30(52), 257-282.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2022). “Mekansal Ekonometri Stata Uygulamalı”. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, A.Ş.
- Yıldırım, A. (2014). “Sosyo-kültürel yapı ve suç olgusu arasındaki ilişki: Malatya ili örneği”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 1-7.
- Yılıgör, M. (2019). “Geoda, Arcgis, Matlab Uygulamalı Mekânsal Ekonometri Mekânsal Yatay Kesit ve Mekânsal Panel Veri Modelleri”. İstanbul: Der Yayınevi.
- Yiğit, A. G., & Teker, T. (2018). “Gelir ve Gelir Dağılımındaki Adaletin Suç Oranları Üzerindeki Etkisi”. II. Uluslararası Multidisipliner Akademik, 53.
- Yücel, M. A. (2021). “Çevresel Sürdürülebilirliğin Değerlendirilmesi: Dinamik Mekânsal Panel Veri Yaklaşımı”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 53-90.

Zeren, F. (2019). “*Mekânsal Ekonometri-Geoda-GeoDaSpace ve R Uygulamalı*”.
İstanbul: Der Yayınevi.

8. BÖLÜM

ESKİ ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ MÜHÜRLERİNDE ASLAN BAŞLI ADAMLAR

Dr. Kübra KARAKÖZ¹

Eskiçağ Tarihi

karakozkubraa@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0003-3624-0332>

GİRİŞ

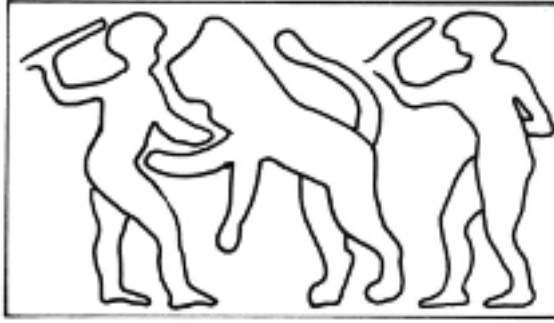
Karasal hayvanların en büyük yırtıcılarından biri olan aslan, tarih boyunca dünyanın her yerinde, her döneminde birçok sembolik anlama gelen bir hayvandır. Aslanın bir hiyerarşinin yöneticisi olması, aslanları sosyal ve siyasi organizasyon yeteneği ile bağdaştırılmasına neden olmuştur. Bu açıdan yüzyıllar boyunca siyasi, sosyal ve insanın benliği ile yakın ilişki kurulmuş, bu durum aslanın sembolik anlamlarını çeşitlendirmiştir. Aslan, tarih boyunca birçok kültürde erdem, gücün, hâkimiyetin, yönetimin ve krallığın sembolü olmuştur (Williams ve Kinoshita, 2015, s. 13). Siyasi gücü ile paralel toplumsal düzenle olan ilişkisi ve yaşadığı alanda üstünlük kurmasından ötürü, merkezi otorite, iktidar, egemenlik, idare gücü ve kudreti ile özdeşleştirilmiştir (Tutaysalgır ve Arı, 2023, s. 435).

Toplumsal düzen ve siyasi otorite ile olan bağlantısı aslanı ilahi bir sembol haline getirmektedir (Williams ve Kinoshita, 2015, s. 13). Özellikle Eskiçağ'da krallıkların var olan düzeninin tanrılar tarafından oluşturulduğuna inanılmaktaydı. Bu düzen kutsal bir biçimde yaratılmış ardından krallıklara bahşedilmiş ve krallıkların da bu düzeni koruması beklenmişti (Karaköz, 2024, s. 654). Bu açıdan

¹ Dr., Bu çalışma, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da (M.Ö. 2.bin) Demon İnancı” isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

aslan, kralların tarih boyunca kendilerini özdeşleştirdiği bir hayvandır.

Aslan tanrısal düzene, krallığa karşı gelen unsurlarla da bağdaştırılmıştır. İlahi ve düzeni temsil eden bir hayvan olarak ayrıca intikam ve tanrısal bir ceza olarak görülmüştür (Strawn, 2005, s. 134). Bunun yanı sıra düşmanlığı ve kaosu da temsil etmekteydi (Williams ve Kinoshita, 2015, s. 13). Bu bağlamda aslan, yalnızca yırtıcı hayvanları temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda uygar yaşam biçimine yönelik her türlü tehdidin sembolü haline gelmiştir. Çünkü hayvanlar dünyasında aslan, diğer canlı türleri için bir tehditti. Hem vahşi hayattaki diğer hayvanlar hem de evcilleştirilmiş hayvanlar için tehlikeli bir unsurdu. Örneğin çobanların sorumluluklarından biri bu yırtıcıları diğer hayvanlardan uzak tutmaktı. Böyle bir mücadele, ilk çiftçi topluluklarının da yaşamında önemli bir konu haline gelmiştir. Bu nedenle en erken ikonografik görüntülerde aslanı avlama ya da kovalama sahneleri yer almıştır (Garfinkel, 2018, s. 12).

Resim 1: Aslan avı (Garfinkel, 2018, s. 12).

Yönetim ile olan çift yönlü ilişkisi nedeniyle hem koruyucu hem düşman olan aslan aynı zamanda insanın egosunu da sembolü olarak görülmüştür (Ürkmez, 2021, s. 362). Bu bağlamda, aslanın sembolik anlamları tarih boyunca genişlemiş ve derinleşmiş, aslan evrensel bir sembol haline gelmiştir.

Aslan sembolizm hem ikonografi de hem de edebiyatta yer almaktadır. Aslan heykelleri asalet, egemenlik, güç ve hükümdarlığı temsil etmektedir. Tapınakların ve sarayların girişlerinde, tahtlarda otoritenin simgesi olarak sunulur. Kraliyet konutlarında, surlarda ve diğer yerlerde aslan, büyü ve koruyucu bir sembol olarak tasvir edilirdi (Ulanowski, 2015, s. 261). Aslan, edebi belgelerde sıklıkla savaşçı krallar ve tanrılar için kullanılan bir betimlemedir (Black & Green, 2003, s. 36). Krallar kendilerini ve başarılarını aslana ya da aslanın pençesine benzetirdi.

Aslan ve sembolizmi, dünyanın her yerinde görülmektedir. Aslan, Mezopotamya ve Anadolu’da kırsal alanda yaygın bulunan bir hayvandı. Fakat gerek kurban törenleri, av törenleri, ritüel ya da avcılık faaliyetleri yüzünden soyları azalmıştır. Eski Mezopotamya’da aslan, güç, kudret ve liderlik gibi erdemlerin simgesi olarak kabul edilmiştir. Nitekim yazılı belgelere göre, Enlil’in yönetim ve hiyerarşi ile ilişkili göksel auraları dağıtırken, Enlil krallıkla ilişkili dördüncü aurasını aslana vermiştir (Ulanowski, 2015, s. 255). Bu nedenle hem kralların hem de tanrıların sembolü olarak küçük sanat eserlerinden tapınak süslemelerine kadar oldukça geniş bir yelpazede kullanılmıştır.

Eski Mezopotamya’da aslan genellikle tek başına koruyucu ya da ritüel figürü olarak; aslan ile ilişkili av ve savaş sahnelerinde; aslanla özdeşleştiren kahraman tasvirinde yer almakla beraber ayrıca melez bir varlık olarak tasvir edilmiştir.

Av ve savaş sahnelerindeki aslan tasviri diğer tasvirlerle oranla daha erken dönemde görülmektedir. Kralların ve kahramanların fiziki ve siyasi güçlerini halklarına ve çevre bölgelere ispatlamak istemelerinin en etkili yollarından birisi haline gelen avcılık, dolaylı yoldan vahşi hayvanların iktidarın gücünü temsil etmesine neden olmuştur (Koca & İmamoğlu, 2019, s. 274). Eski Mezopotamya’da aslan avcılığı törenlerde seyirci önünde de yapılırdı. Aslanlar kafeslerden bırakıldıktan sonra köpekler ve avcılar aslana saldırırdı. Zayıf düşürülen aslan, kralın önüne bırakılırdı. Kral, yorgun düşen aslanı mızrak veya yay yardımıyla öldürürdü. Ardından dini tören yapılırdı.

Bilinen en eski aslan avlama sahnesi Uruk’ta bazalt bir stel üzerinde betimlenmiştir. Uruk steli, bir düşman, düzene yönelik bir tehdit ya da kötü bir varlık olarak temsil edilmiştir.

Resim 2: Uruk Steli (Strawn, 2005, s. 135)

Aslan, stelde tehlikeli ve saldırgan bir figürdür. Uruk Stelindeki tasvir, hem sembolik hem de şematiktir (Strawn, 2005, s. 135). Bir kraliyet figürü, yay ve mızrakla aslan ve diğer varlıkları püskürtürken tasvir edilmiştir. Stel aslanı düşman olarak tanımlamaktadır. Burada aslanla mücadele eden kişi rahip-kraldır (Garfinkel, 2018, s. 18). Nitekim aslanla mücadele, tanrısal gücün sembolüydü (Güney & İmamoğlu, 2024, s. 285). Aslan eti ya da kürkü için avlanmazdı. Bu sahne, vahşi hayvanlara karşı koruyan çobanı; sembolik olarak da krallığını koruyan kralı temsil etmektedir.

Düşman olan aslan ile hükümdar arasındaki bağlantı düzeni koruma ve yeniden sağlama konusunda sembolik anlatıma sahiptir (Strawn, 2005, s. 134). Nitekim Nisaba'ya yazılan bir Sumer ilahisinde de tanrıça bir aslanı alt etmektedir. Bu kral adına onu meşrulaştırmak için yapılan bir hamledir (Ulanowski, 2015, ss. 255-256). Uruk stelinde olduğu gibi hükümdarın düşmanı aslan, tehdit ve düzensizliğin sembolüdür.

Aslanın vahşiliği ve düşmanlığına karşı onunla dövüşebilen ve onu avlayan yegâne güç, kraldır. Kral, kaosa karşı savaşı ve düzeni koruyan bir figürdür (Strawn, 2005, s. 153). Bu nedenle tarih boyunca krallar ikonografik verilerde ya da edebi eserlerde aslana karşı mücadele ederek gösterilmiş ya da yazılmıştır (Kağnıcı, 2020, s. 2907). Bu zaman içerisinde başta Mezopotamya olmak üzere kralların yoğunlukla kullandıkları bir propaganda aracı haline gelmiştir. Örneğin, V. Şamsi-Adad'ın sefer esnasında karşısına çıkan aslanları öldürdüğü yazılı belgelerde belirtilmiştir (Kağnıcı, 2020, s. 2908).

İkonografik açıdan II. Asurnasirpal'e ait aslan avı rölyefleri, kralın kahraman rolüne atıfta bulunmaktadır (Toptaş, 2022, s. 198). Kralın öldürdüğü aslan hem onun avcılık yeteneklerine doğrudan bir gönderme hem de dolaylı açıdan düşmanlarına karşı aldığı zaferin sembolik anlatımıdır. Rölyefte kral, bir savaş arabacısı eşliğinde okunu yaydan çıkartırken tasvir edilmiştir. Sahnedeki düşmüş aslan ise atların altında kalırken tasvir edilmiştir. Bu sahnede kral, öldürücü darbeyi yapan son kişidir. Toptaş'a göre, sahne ile verilen mesaj tehlikeli varlıklar aracılığıyla kötü düşmanların Asur kralının ellerinde yok edildiğidir (Toptaş, 2022, s. 198). Aslan avlanma sahnesi zaman içerisinde kralın gücünü temsil eden propaganda aracı haline gelmiştir (Ürkmez, 2021, s. 359).

Aslan avı, Yeni Asur otoritesinde önemlidir. Aslan avı sahnesine bir diğer örnek ise Asurbanipal dönemine tarihlenmektedir. Asurbanipal, rölyefteki sahnede ebat olarak diğer figürlerden daha büyük tasvir edilmiştir. Bu, kralın

diğer insanlar karşısındaki üstünlüğünü vurgulamaktadır (Toptaş, 2022, s. 196). Asurbanipal'ın Ninova'daki sarayında yer alan rölyeflerde, bir elinde yaralı bir aslanı tutarken diğer eliyle de kılıcını aslana sapladığı görülmektedir (Özüdoğru, 2013, s. 73).

Mezopotamya krallarının aslanla olan ilişkisinde Gılgamış en erken örneklerden biridir. Gılgamış, Uruk'un efsaneleşmiş kralıdır. Gılgamış, mitoslarda aslanı alt eden, onu evcilleştiren ve kontrol eden bir kahramandır (Ürkmez, 2021, s. 359). Gılgamış, ikonografik görsellerde aslanı tutarken ya da avlarken betimlenmiştir. Sert ve propagandist bir anlayışa sahip Asurlular, aslan ve kral ilişkisinde Gılgamış gibi uluslaştırılması olarak görmüşlerdir. Bu açıdan daha sonraki dönemlerde kralların ve kahramanların aslan göndermeleri Gılgamış figürüne benzemektedir.

İkonografi'de aslan betimlemesi bir de melez bir figür şeklindedir. Hayvanların, karışık varlıklarla birlikte antropomorfik biçimde tasvir ediliyor olması insan ile uygar yaşamın düşmanları arasındaki süren çatışmayı temsil etmektedir (Strawn, 2005, s. 136). Melez varlıklar, demonlar, kozmogonideki insan ve tanrı arasındaki ruhların birer yansımasıdır. İkonografisindeki karışık özellikler, animistik dönemdeki her yerde her şekilde bulunabilen ruh kavramından gelmektedir.

Mezopotamya'da aslan adam tasvirleri, insan bedeni ile aslan başından oluşmaktaydı. Aslan adamlar Sumer yazılı kaynaklarda ^{LU}UR.MAH olarak geçmektedir. Yeni Asur ve Yeni Babil Dönemlerine ait belgelerde aslan adamlara Ugallu denilmekteydi (Oral, 2012, s. 151). Yazılı kaynaklara göre göksel auraya sahip olan aslan adamlar yani Ugallu, büyük hava yaratığıdır. İkonografik verilerde zaman içerisinde değişen görüntüsü genel olarak havada tutulmuş kartal pençeli, kısa etekli ve hançerle tasvir edilmiştir. Korkutucu ve tehditkar bir görüntüye sahiptir (Wiggermann, 2007, s. 110). Ugallu yani aslan adamlar, gündüz sınıfı demonlarıdır. Yani geceleri ortaya çıkarak hastalık ve kötülük yayan ifritler değil, gündüz hastalıkları kovalayan ve kötülükleri yok eden demonlardır (Wiggermann, 2007, s. 102). Ugallu aynı zamanda tanrıça İstar'ın habercisi ve yardımcısıdır (Black & Green, 2003, s. 115). Ninurta ve Nergal ise diğer ilişkilendirilen tanrılardır (Ulanowski, 2015, s. 271).

Aslan tarih boyunca Mezopotamya'da av hayvanı, koruyucu hayvan ya da karışık melez olarak tasvir edilmiştir. Anadolu'da da benzer biçimde bir süreç görülmektedir. Anadolu'da aslanın bir hayvan olarak değil, melez bir

varlık olarak yapılan tasvirlerin en erken örnekleri Asur Ticaret Kolonileri Dönemine tarihlenmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Döneminde aslan-adamlar, Asurlu tüccarlar aracılığıyla Anadolu'ya getirilen mühür, mühür baskısı başta olmak üzere küçük boyutlu sanat eserlerinde yer almaktadır. Bu dönemde, mühür baskılarında karışık varlıklar yoğun olarak kullanılmaktaydı. Bu mühür baskılarındaki karışık melez varlıklar genel olarak, farklı hayvanlara ait fiziksel özellikler ile insana dair özelliklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu sentez, kainatı, kozmosu, canlı ve cansız varlıkların özelliklerinin bir araya getirilmesini temsil etmektedir. Yani tasvirler doğada yer alan güçlerin mitolojik yansımasıdır.

1. ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ MÜHÜRLERİNDE ASLAN ADAM

Aslan adam, insan gövdeli ve aslan başlı mitolojik varlıklardır. Bu figürler genellikle üst bedeni çıplak alt bedeni ise uzunluğu dönemlere göre değişen bir etekle tasvir edilirdi (Black & Green, 2003, s. 38). Aslan adamlar, dik kulaklı ve kuş ayaklı melez bir figürdür. Bu melez varlık, en erken Eski Babil Döneminden itibaren mühürlerde görülmeye başlamıştır (Green, 1988, s. 252). Mühürlerde, karışık ilahi sahnelerde koruyucu bir figür olarak rastlanılmaktadır.

Aslan adamın kötülük ve hastalığı kovduğuna inanılmaktadır. Wiggermann'a göre aslan adamlar, Nergal ile özdeşleşen varlıklardır (F. Wiggermann, 1993, s. 251). Nergal'in başta palasında aslan tasviri olmak üzere çeşitli betimlemelerde aslanla olan ilişkisi, aslan adamların hastalıkları ve kötülüğü kovucu özellikleri onların yer altı dünyası ile bağlantısını göstermektedir (F. Wiggermann, 1993, s. 251). Bu açıdan aslan adamlar, yeraltı ile özdeşleşen gündüz demonlarıdır.

Aslan adam tasvirleri ikonografide en az rastlanılan gruplardandır. İkonografik açıdan aslan adamlar Mezopotamya kökenli değildir (Oral, 2012, s. 152). Aslan adamlar, genellikle mühürlerde tasvir edilir. Eski Babil Döneminden itibaren görülen melez figür, Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve İran'da örnekleri bulunmuştur.

Önasya genelinde yaklaşık dört farklı aslan adam tipolojisi vardır. Aslan adamlar, aslan demonu, aslan humanpid, aslan-sentör ve aslan postu giymiş insan olarak tasvir edilirdi (Black & Green, 2003, ss. 38-39). Aslan demonu, yarısı insan yarısı aslan karışık biçimde tasvir edilen özellikle Anadolu ve

Mezopotamya'daki mühür baskılarında görülen tiplendir. Ugallu olarak da bilinir (Black & Green, 2003, ss. 38-39). Diğer bir tip aslan humanoid ise aslan adam olarak çevrilen, belden yukarısı insan ama aslan bacaklı, aslankuyruklu karışık varlıktır. Daha çok Yeni Asur ve Seleukos sanatında görülmektedir (Black & Green, 2003, ss. 38-39). Aslan sentör, boğa adam ve akrep adam örnek alınarak oluşturulan karışık bir varlıktır (Black & Green, 2003, ss. 38-39). Orta ve Yeni Asur sanatında görülen bu tiplendir, alt kısmı aslan vücutlu, üst kısmı ise insan başına, koluna ve ellerine sahip melez bir varlıktır. Tanrısallığı temsil eden bir başlık takmaktadır (Black & Green, 2003, ss. 38-39). Diğer figür aslan postuna giymiş insan tasviri de özellikle Yeni Asur Dönemi sanatında görülen bir tiplendir (Black & Green, 2003, ss. 38-39):

Aslan humanoid

aslan-ifrit

aslan-sentör

Aslan adam tasvirleri, mühür ve mühür baskılarında görülmektedir. Anadolu'da hem yerli hem de Asur mühürlerinde en az rastlanılan karışık varlık aslan adamdır (Özgüç, 1965, s. 30). Anadolu'da bazı örneklerde ise aslan adamın kanatlı tasvir edildiğini görmekteyiz.

Asur Ticaret Kolonileri Döneminde aslan adamın yer aldığı mühür baskılarına Kültepe ve Acemhöyük'te bulunmuştur. Kültepe'de ele geçirilen örnekler sayıca Acemhöyük örneklerinden fazladır.

1.1. Kültepe Örnekleri

Kültepe'de (CS. 14 Kt. a/k 936), pişmiş, yarısı kırık yarım küre biçiminde ip delikli bir mühür baskısı ele geçirilmiştir (Özgüç & Tunca, 2001, s. 27). Dışbükey

yüzünde, Eski Suriye üslubunda bir silindir mühürün baskısı yer almaktadır. Baskıda, oturan tanrı ile ona küçük tapanı elinden getiren bir tanrının izleri yer alır. Sahne bir tapınma sahnesidir (Özgüç, 1989, s. 385). Sahnede bir aslan adam yer alır. Ağzı açık, kulak ve yüz detayları belirgin biçimde tasvir edilen aslan adam, uzun bir elbise giymiştir (Özgüç, 1989, s. 384). İki yana açtığı ellerinde bir şey tuttuğu görülmektedir (Özgüç & Tunca, 2001, s. 27):

Kt. a/k 936

Resim 3: mühür baskısı (Özgüç & Tunca, 2001, s. 27).

Kültepe’de ele geçen silindir mühür baskılarından günümüze kadar yalnızca bir mühür baskısında (Kt. c/k I86) kanatlı aslan adam tasviri yer almaktadır. Kanatlı aslan adam, Anadolu grubu mühür baskılarından (Özgüç, 1965, s. 40). Sahne oldukça karışıktır. Sahnede, boynundan kanat çıkan aslan adamın sağ elinde baş aşağı asılı duran bir aslan, sol elinde ise boynundan yakaladığı bir ceylan yer almaktadır (Özgüç, 1965, s. 30). Ağzı açık biçimde tasvir edilen aslan adamın kanatlarının üstünde bir kuş yer almaktadır. İnce uzun bacakları tüylerle kaplıdır. Mitolojik sahnede, tanrı Ea yer alır. Ea’nın ayaklarının altında balıklar yer almaktadır. Tanrının önüne gaga ağızlı testiyle sunu yapan bir tanrı, koruyucu tanrı ile oğlak kurban eden elbiseli bir adam yer almaktadır. Ayrıca sahnede aslanla mücadele içinde bir kahraman figürü görülmektedir (Özgüç, 1965, s. 40).

Resim 4: mühür baskısı (Özgüç, 1965, s. 40).

Kültepe’de Ib katında ele geçirilen Eski Hitit üsluplu bir mühür baskısında aslan adam tasviri yer almaktadır. Öncelikle ikonografideki sahne oldukça silik ve kırıklıdır. Zarf üzerindeki damga mühür baskısında, ağzı açılmış uzun kuyruklu, geniş insan ayaklı bir aslan adam yer almaktadır (Özgüç, 1968, s. 7).

Resim 5: mühür baskısı (Özgüç, 1968, s. 7).

Kültepe’de ele geçen diğer bir mühür baskısında, sağ elinde antilop sol elinde ise yılan tutan kanatlı aslan adam tasviri yer almaktadır. Uzun boyunlu

betimlenen aslan adamın yukarı doğru uzanan kanatları yer almaktadır. Sahne karışık bir temaya sahiptir. Mühür baskısının sağında hilalli güneş kursu yer alırken, altında bir tanrı oturmaktadır. Oturan tanrının önünde iki figür yer alır. Figürlerin yanında bir hayvan ile savaşıyor boğa adam yer almaktadır. Boğa adamın yanında ise antilop tasvir edilmiştir (Özgüç, 1991, ss. 295-296).

1.2. Acemhöyük Örnekleri

Acemhöyük'te ele geçen bir silindir mühür baskısında (Ac. CS 41), Eski Babil üslubuyla yapılmış bir aslan adam yer almaktadır. Düzensiz bir oval plak üzerinde dört yüzünde aynı tapma sahnesi yer almaktadır (Özgüç, 2015, s. 102). Sahnede, aslan adamın sol elinde hilalli güneş kursu yer alırken sağ elinde bir gürz görülmektedir. Oldukça silik olan sahnede, aslan adam uzun bir kıyafetle betimlenmiştir. Aslan adamın ağzı açıktır. Sahnede sağ elinde ucu kıvrık gürz ile sol elinde eğri bir kılıç tutan tanrıça İştâr yer almaktadır. İştâr'a libasyon yapan bir adam figürü sahnede görülmektedir. Sahnede ayrıca tanrıçanın arkasında oturan bir maymun betimlenmiştir (Özgüç, 2015, s. 236):

Resim 6: mühür baskısı (Özgüç, 2015, s. 236).

Acemhöyük'te bulunan bir mühür baskısı, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde eşine rastlanılmayan bir örnek yer almaktadır (Özgüç, 1966, s. 13). Bu mühür baskısında, arkası dönük biçimde tasvir edilen ayağa kalkmış bir aslanın ensesinden ve kuyruğundan yakalamış bir çıplak kahraman ve melez bir varlık yer almaktadır. Melez varlık insan bacaklı ve insan gövdelidir. Başlarından biri insan diğeri ise aslandır. Bu ikonografiye benzer bir tasvir

günümüze kadar bulunamamıştır. Her iki baş, ters yöne bakmaktadır. Aynı şekilde kollar da paralel biçimde uzanmıştır. Dizlerinin üzerine inen bir elbise yer alır. Sağ ayağının ucu ise yukarı doğru hareket eder pozisyonundadır:

Resim 7: Mühür baskısı (Özgüç, 1966, s. 13).

Acemhöyük'te ele geçmesine rağmen günümüzde New York Metropolitan Müzesinde yer alan aslan adam tasvirleri spesifiklerdir. Pratt Koleksiyonunda sergilenen eser muhtemelen bir saray eşyasıydı. Eserin üst ve alt kısımlarında bağlantı delikleri bulunur bu da eserin bir mobilya süsü olduğunu göstermektedir. Aslan adam, fildişi ve altın varaklıdır (Özgüç, 1991, s. 313). Gözleri kakma yöntemiyle işlenmiştir. Tek bacağını örten bir etek giymiş aslan adamın ağız ve burnu detaylıca işlenmiştir (Oral, 2012: 290). Yeleleri başının arkasından omzuna kadar uzanmaktadır. Günümüze kadar gelen eserler içerisinde benzerine ulaşılmamıştır, bu açıdan spesifik bir eserdir. Sağ elinde bir çiçek, bitki sapı olduğu görülmektedir. Gözleri, kakma bir madde ile doldurulabilecek bir çukurlukta yapılmış olan demonun saçları gerisinde omzuna kadar düşmektedir. Saçları daha çok peruğa benzer bir yapıdadır. Üzerinde altın kaplama olduğu anlaşılan figürün Mısır kökenli aslan tanrıça Sekhmet'e benzerliği bulunmaktadır:

Resim 8: aslan adam tasviri

Kültepe mühürlerinde görülen aslan adamın hayvanlarla olan ilişkisi, II. Nabukadnezar zamanından kalma bir amuletteki domuz, köpek veya aslan gibi muhtelif canlılarla ilişkilendirilen Lamaştı ile bağlantılı olmalıdır (Özgüç, 1965, s. 30). Nitekim, hayvanlar da insanlar gibi tanrısal ruha sahip varlıklardı. Evrende diğer canlılarla beraber yer almaktaydılar. Hayvanların insanlar ve tanrılar ile olan ilişkisi onları insanlar ya da tanrılarla değil, demonlara yakın bir sınıf yapmaktaydı. Yani Eski Mezopotamyalılar için hayvanlar demonlara yakın bir sınıftı, bu nedenle demonik varlıklar karışık hayvan parçalarından oluşmakta aynı zamanda hayvanlarla gösterilmekteydi.

Karışık melez varlıkların tarih boyunca birçok ikonografide yer aldığı bilinmektedir. Aslan melez gruplar içerisinde boğa, balık, kuş ve diğer canlılara göre daha az rastlanılan hayvandır. Bunun sebebi aslanların vahşi olması, evcilleştirilmemesi, insanların doğal yaşam alanlarına görece uzakta yaşaması gibi nedenler sıralanmaktadır. Aslanların insanlarla olan ilişkisi, toplum nezdinde algılanış biçimi sembolizmini etkilemiştir. Aslanlar, kendi sürüsünün lideri ve sosyal organizasyon yeteneğine sahip bir hayvandır. Bu nedenle aslan, gücün hakimiyetin ve egemenliğin sembolü olarak görülmüştür. Krallar kendisini aslana benzetmiş ve aslan savaşın bir sembolü haline gelmiştir. Aslan karasal hayvanların en vahşilerindedir. Bu aslanların tehlikeli ve düşman olarak görülmesine neden olmuştur. Aslan tasvirlerine oranla aslan adam tasvirleri ikonografide daha az yer kapsamaktadır. Aslanın çift yönlü bütünleşik sembolizmi bu durum üzerinde etkili olmuş olmalıdır.

Aslan adam tasvirleri Mezopotamya'da dört gruba ayrılmaktadır. Anadolu'da aslan adam tasvirleri, aslan ifrit şeklindedir. Mezopotamya'da görülmeyen ek bir özellik, aslan adamların Anadolu'da kanatlı biçimde tasvir edilmiş olmasıdır.

Aslan adam betimlemeleri, savaş, av ve mitolojik sahnelerde tasvir edilmiştir. Aslan-demonu da denilen bu tasvirler, Eskiçağ insanının kozmogonik inancını, evren anlayışını göstermektedir. Aslan demonları, aslanın temsil ettiği vahşilik ve egemenliğin subjektif yorumudur. Yani aslan demonları tıpkı aslan sembolizmi gibi egemen, güçlü ve tehditkar bir unsurdur. Fakat insanlar lehine kullanıldığı için subjektiftir. Bağlı olduğu şehri, mimariyi korumakta, kötülükleri uzaklaştırmaktadır.

SONUÇ

Aslan adam figürü, eski Önasya ikonografisinde önemli bir yere sahiptir. Bu figürler, genellikle koruyucudur. Bu durum onların toplumdaki ve dini hayattaki önemini vurgulamaktadır. Mezopotamya’da aslan adamlar Nergal gibi yeraltı tanrılarıyla ilişkilendirilmiş ve gündüz ifritleri olarak kötülüğü uzaklaştırıcı bir figür olarak görülmüştür. Aslan adam figürlerinin çeşitli formları ve sembolik anlamları Eskiçağ insanının zengin perspektifini sunmaktadır.

Aslan adam tasvirleri, farklı kültürlerin etkileşimleri ve bu figürlerin sembolik anlamlarını göstermektedir. Kültepe ve Acemhöyük gibi arkeolojik kazılarda ele geçen mühür baskıları, aslan adamların dini ritüellerden gündelik hayata nasıl bir yer tuttuğuna dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Kültepe’deki mühür baskılarında aslan adamların, tanrılarla ve mitolojik sahnelerle birlikte tasvir edilmesi, onların dini ritüellerde ve koruyucu figürler olarak ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Özellikle Anadolu’da görülen kanatlı aslan adam tasvirleri, bu figürlerin demonik boyutunun diğer bölgelerdeki farklılığını göstermektedir. Aslan adam figürlerinin Mezopotamya’da dört ana tipolojiye ayrılması ve Anadolu’da kanatlı biçimde tasvir edilmesi, bu figürlerin bölgesel varyasyonlarını ve kültürel adaptasyonlarını ortaya koymaktadır. Anadolu’da bulunan mühür baskılarında kanatlı aslan adamların yer alması, Mezopotamya’da görülmeyen ek bir ikonografik özellik olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, Mezopotamya kökenli aslan adam figürlerinin, Anadolu’da yerel inanç ve sanat formlarıyla nasıl harmanlandığını göstermektedir. Aslan adamlar, Anadolu’da yeryüzündeki birçok yere ulaşım sağlayabilen varlıklar olarak görülmüştür.

Aslan adam figürleri diğer melez canlılara oranla daha nadir ve karmaşık bir sembolizm içermektedir. Bu onların Mezopotamya mitolojisindeki eşsiz yerini ve önemini belirgin kılmaktadır. Aslan adamlar, savaş, av ve mitolojik sahnelerde güçlü ve tehditkâr varlıklar olarak tasvir edilmesi kozmolojik inançları ve evren anlayışını yansıtmaktadır. Aslan adamlar, mühür baskılarında korumanın ve egemenliğin sembolüdür. Eski Babil Döneminden itibaren mühürlerde belirginleşmektedir. aslan adam figürleri Mezopotamya mitolojisi ve ikonografisinde hem koruyucu hem de tehditkar özellikler taşıyan, kompleks semboller olarak değerlendirilebilir. Mühür baskılarında yer alan bu tasvirler, Eskiçağ toplumların kozmolojik inançlarını, evren anlayışlarını ve dini ritüellerdeki rollerini yansıtmaktadır. Bu figürler, Mezopotamya ve çevresindeki

kültürel dinamiklerin, mitolojik sembolizmin ve ikonografik çeşitliliğin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Black, J. A., & Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrular İfritler Semboller* (N. Hasgül, Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Garfinkel, Y. (2018). "Chasing Away Lions and Weaving: The longue durée of Talmudic Gender Icons". İçinde *Sources and Interpretation in Ancient Judaism* (ss. 11-31). Leiden & Boston & Köln: Brill. doi: 10.1163/9789004366985_003
- Green, A. (1988). "A Note on the Lion-Demon". *IRAQ*, 50, 167-168. doi: 10.2307/4200290
- Güney, G., & İmamoğlu, O. (2024). "Antik Dönemde Kralların Aslanlarla Olan Mücadelelerinin Sportif Yönden İncelenmesi". *International Journal of Social Humanites and Administrative Sciences*, 10(2), 283-297.
- Kağmıcı, G. (2020). "Asur Kral Yazıtlarında Hayvanlar: Siyasi ve Edebi Kayıt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme". *History Studies International Journal of History*, 12(6), 2895-2918. doi: 10.9737/hist.2020.947
- Karaköz, K. (2024). "Eski Mezopotamya'da Bir Yaratılış Anlatısı: Dunnu Teogonisi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 64(1), 651-671. doi: <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.26>
- Koca, F., & İmamoğlu, G. (2019). "Antik Çağlarda Aslan Figürlü Mücadelelerin Yorumlanması". *Antik Çağlarda Aslan Figürlü Mücadelelerin Yorumlanması*, 274-279. Antalya.
- Oral, E. (2012). "Yazılıkaya B Odası Girişindeki Aslan Demonlarının İkonografik ve İkonolojik Değerlendirmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2(1), 148-156.
- Özgüç, N. (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, N. (1966). "Achemhöyük Kazıları". *Anadolu*, (10), 1-28.
- Özgüç, N. (1968). *Kaniş Karumu İb Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, N. (1989). "Bullae from Kültepe". İçinde K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, & N. Özgüç (Ed.), *Anatolia and The Ancient Near East, Tahsin Özgüç'e Armağan/Studies*

- in Honor of Tahsin Özgüç* (Ankara, ss. 377-405). Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Özgüç, N. (1991). "The composite creatures in Anatolian art during the period of Assyrian trading colonies". İçinde M. Mori, H. Ogawa, & M. Yoshikawa (Ed.), *Near Eastern Studies, dedicated to H.I.H. Prince Takahito Mikasa on the occasion of His Seventy-Fifth Birthday* (ss. 293-317). Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Özgüç, N. (2015). *Acemhöyük-Burushaddum I Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar Cylinder Seal and Bullae with Cylinder Seal Impression*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, N., & Tunca, Ö. (2001). *Kültepe-Kanis Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özudoğru, Ş. (2013). "Arkaik Dönem'den Bir Likya Dynast Mezarı Üzerindeki "Aslan Öldürme" Sahnesi: Anlamı ve Kökeni Üzerine Değerlendirmeler". *Anadolu*, 39, 69-86.
- Strawn, B. A. (2005). *What Is Stronger than a Lion? Leonine Image and Metaphor in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. Göttingen: Academi Press Fribourg. Geliş tarihi gönderen <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/150391>
- Toptaş, K. (2022). "Yeni Asur İmparatorluğu'nda Saray Rölyeflerinin ve Anıtların Propaganda Aracı Olarak Kullanımı". *Archivum Anatolicum*, 16(1), 185-223. doi: 10.46931/aran.2022.16.1.9
- Tutaysalgır, O., & Arı, S. (2023). "Aslan Sembolizminin Tarihsel Yolculuğu ve Güncel Logo Tasarımlarında Kullanımı". *Motif akademi Halkbilim Dergisi*, 16(41), 434-453. doi: 10.12981/mahder.1119532
- Ulanowski, K. (2015). *The Metaphor of the Lion in Mesopotamian and Greek Civilization* (R. Rollinger, Ed.). Münster: Ugarit-Verlag.
- Ürkmez, Ö. (2021). "Eskiçağ'daki Adam – Aslan İlişkinin Zooikonografik Analizi". *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 359-387. doi: <https://doi.org/10.33469/oannes.938331>
- Wiggermann, F. (1993). Mischwesen. A. *Reallexikon der Assyriologie*, 8, 222-246.
- Wiggermann, F. A. M. (2007). "Some Demons of Time and their Functions in Mesopotamian Iconography". İçinde *Some Demons of Time and their Functions in* (ss. 102-116). De Gruyter. doi: 10.1515/9783110204155.1.102

9. BÖLÜM

AVRUPA YATIRIM BANKALARI KREDİLERİ İLE KÜRESEL SERMAYENİN NEOLİBERAL İNŞASI

Dr. F. Müge ALGAN

Türk Standardları Enstitüsü

Standardizasyon Grup Başkanlığı

mugealgan@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8959-1174>

GİRİŞ

Neoliberal politikalar sermayeye yer açmaya çalışırken ulus devletin küçültülmesini gerektirmiştir. Kamu yönetiminin neoliberal politikalar doğrultusunda geçirdiği değişim Rhodes tarafından paradigma değişimi olarak tanımlanmaktadır (1996: 655). Bu paradigma değişimini 1980’li yılların başında kamu yönetimi (public administration) yerine kamu işletimi (public management), 1980’lere gelindiğinde yeni kamu işletimi (new public management) ve 1990’lı yılların sonunda kamu yönetimi (public governance) terimlerinde görmek mümkündür. Yaşanan paradigma değişimi devletin neoliberal politikalar doğrultusunda piyasa kuralları ile örgütlenmesini sağlamıştır (Güler, 2003a:101).

Yönetişim modeli bu tasarım değişikliğinin önemli bir yöntemi olmuştur. Dünya Bankası tarafından az gelişmiş ülkelerdeki kalkınma sorununa çözüm olarak önerilen yönetim modeli kamu yönetiminin farklı aşamalardan geçmesine de tanıklık etmiştir. Yönetişim terimini kamu yönetimi literatürüne

katan Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği (AB) gibi diğer küresel aktörlerin de katkılarıyla ulus devletin politika belirleme erki üzerinde güçlerini artırmış ve bu gücü küresel sermayenin neoliberal politikalar doğrultusunda inşası ve genişlemesi için kullanmıştır. 1990'lı yıllar bu paradigma dönüşümü ile tamamlanırken 2000'li yıllara gelindiğinde küresel aktörler çeşitli ortaklık yapıları ile ulus devleti daha güçlü kuşatmaya başlamıştır (Algan, 2021: 798). Bu kuşatma küresel sermayenin kamu yönetimine daha rahat monte edilmesinin önünü açmıştır. Böylece küçültülen devlet piyasa esaslarına göre yönetilmiştir. Güler, bunu kamu yönetiminin piyasalaştırılması olarak tanımlamaktadır (2021: 417).

Türkiye'de neoliberal devlet reformu Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), AB ve Birleşmiş Milletler tarafından yönlendirilmektedir (Güler, 2003b: 1). Dünya Bankası Türk kamu yönetiminin dönüşümünü ilk yıllarda yapısal ve sektörel uyarlama kredileri aracılığıyla yapmış bu krediler ile dönüşümü sağlanan sektörler proje kredileri ile piyasalaştırılmıştır. Yeniden yapılanma 1979 yılında beş yapısal uyarlama kredisi ile başlamış ve bu krediler (1,6 milyon Dolar) enerji sektörünün özelleştirilmesi, finans piyasasının güçlendirilmesi ve tarım gibi sektörlerde devlet tekelinin azaltılması için kullanılmıştır (Güler, 2000: 6). 1985 yılına gelindiğine sektörel yapısal uyum kredilerine geçilmiş ve bu krediler finans, tarım, enerji gibi sektörlerin piyasalaşması ve özel sektöre açılması için kullanılmıştır. Bu yıllarda proje kredileri sağlık, eğitim, yerel yönetimler alanında gerekli hazırlıkların yapılması için kullanılmıştır (Algan, 2024a: 311-312).

1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde Kamu Maliyesi Yönetimi Kredisi, Ekonomik Reform Kredisi ve Program Amaçlı Mali ve Kamu Yönetimi Uyarlama Kredileri kamu yönetiminin neoliberal politikalara uyumunu sağlamıştır. Bu kapsamda 2001 yılında 1,100 milyon dolar, 2002 yılında 1,350 milyon dolar ve 2004 yılında 1,0 milyon dolar tutarında kredi kullanılmıştır (Halisçelik, 2008: 68). Bu krediler ile hedeflenen merkezi yönetim, hukuk, adalet ve kamu yönetiminin yeniden tasarımı ile ilgili politikaların uygulanması olmuş ve her kredinin kullanımı kamu yönetimi örgütlenmesi ve personel rejimi gibi diğer reformların yapılmasına bağlı tutulmuştur (Güler, 2003a: 3).

Tüm bu kredi ve koşullu politikalar sistematığı içerisinde yerel yönetimlerin merkezi yönetimden ayrılmasının yolu açılmış ve İller Bankası gibi kuruluşların tasfiyesi sağlanmıştır. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu devletin bazı görevlerinin belediyelere devrini sağlamış ve yerel yönetimler hem küresel

aktörlerin hem de sermayenin müdahalesine açık hale getirilmiştir. *Piyasalaşmış* yerel yönetimler yaratma adına 2011 yılında 6107 Sayılı İller Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun ile İller Bankası'nın İllbank A.Ş.'ye dönüşümü tamamlanmıştır (Serter, 2015: 6). Bu dönüşüm ile yerel altyapı hizmetleri piyasa malı olarak kurgulanmış bu yatırımların kredilendirilmesi küresel aktörlere, inşa edilmesi ise özel sektöre sunulmuştur. Yerel yönetimleri merkezi mali yapıdan ayıran ve küresel piyasalara açan bu düzenleme sonucunda İller Bankası kuruluş amacından uzaklaşarak bir kredi sağlayıcı haline getirilmiştir. Yerel yönetimler reformunda Dünya Bankası'nın tasarımı yanında AB'nin *subsidiarite* izlerini de görmek mümkündür (Algan, 2024a: 311-312).

Kamu yönetimlerindeki büyük değişimi tamamlayan Dünya Bankası 2000'li yıllara gelindiğinde Ülke Ortaklık Çerçevesi (Country Partnership Framework-CPF) çerçevesinde proje kredileri kullanılmaya başlamıştır. Türkiye için hazırlanan CPF 2018-2021, 2022-2023 dönemi için de kullanılmış ve 10,9 milyar Dolar ile başlayan kredi paketi toplamda 17 milyar Dolar tutarına ulaşmıştır. Türkiye bu CPF kapsamında 2020 yılında 1,855 milyon dolar, 2021 yılında 1,500 milyon dolar, 2022 yılında 1,591 milyon dolar ve 2023 yılında 3,881 milyon dolar kredi kullanmıştır. 2021 yılı verilerine göre Türkiye Dünya Bankası'na borcu en çok olan on ülke arasında yer almıştır. Bu kredilerin yapısal ve sektörel uyarılama kredileri gibi altyapı hizmetlerine yoğunlaştığını ve altyapı hizmetlerin finansman ve inşasının özel sektöre devredildiğini görmek mümkündür (Algan, 2024a: 312-313).

Yapısal uyarılama ve sektörel uyarılama kredilerinden farklı olarak CPF kredileri kamu maliyesinin bütünlüğünü bozmakta ve dış borcun plansız bir şekilde artmasına sebep olmaktadır. Kamu denetiminin hükmünün azaldığı bu borçlanma sistemi denetim hizmetinin de piyasalaşmasını sağlamaktadır. Dünya Bankası CPF finansmanının denetimini Ernst & Young, Pricewaterhouse Coopers LLP gibi küresel şirketlerin yapmasını şart koşmaktadır. Üstelik bu denetimin kredi bütçesinden karşılanması uygun görülmemekte denetim maliyeti ülkelere ayrı bir yük olarak bırakılmaktadır (Algan, 2024a: 313).

Türk kamu yönetiminde etkili bir başka küresel aktör de OECD'dir. 1960'lı yıllardan beri küresel politikalar üzerinde baskın bir güç olan OECD, yapısal reformlar aracılığıyla politika transferi yapmaktadır. PUMA (Public Management Committee) gibi komiteler, ülke gözden geçirmeleri gibi yöntemlerle kamu politikalarına nüfuz eden OECD, piyasa sisteminin güçlendirilmesi için

çalışmaktadır. Bu faaliyetler politika önerilmesi, ülkelere reçete verilmesi ile sonlanmakta ve ülkelerin önerilen politikalara uyumu ülke raporları ile takip edilmektedir. AB ve AB kurumları ile ortaklıklar kurarak AB genişleme politikalarının yaygınlaştırılmasını sağlayan OECD'nin AB ile ortaklık çalışmalarına SIGMA Programı (Support for Improvement in Governance and Management), Güneydoğu Avrupa Ülkeleri Bölgesel Programı, Avrupa için Küçük İşletmeler Yasasının (Small Business Act for Europe-SBA) gözden geçirilmesi örnek gösterilebilir (Algan, 2024b: 308). Bu çalışmalar ise daha çok projelerin finansmanını sağlayan AB adına ülkelerin AB üyelik sürecine uyumunu sağlama ve denetleme yönünde olmaktadır.

AB'nin Türk kamu yönetimini tasarlaması ise üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bu tasarım kanunların iç mevzuata aktarılması, AB mevzuatının kabul edilmesi ve Kopenhag Kriterleri gibi kriterlere uyum sağlanması temelinde yapılmaktadır. AB de yönetim modelini geliştiren küresel aktörlerdendir. Etkinlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi ilkelerle çalışmalarını yürüten AB, üye ülkelerden bu kriterlere uyum sağlamalarını beklemektedir. AB'nin ekonomik uyumlaştırma politikalarına bakıldığında Gümrük Birliği Anlaşması, AB'nin ticari mevzuatının uyumlaştırılması gibi ekonomik alanda yapılan uyum çalışmalarının Türkiye'nin AB ticaretinin artmasına katkı sağladığı görülmektedir. Bu düzenlemeler Türk firmalarının AB ile ticaret ilişkilerinde onlara kolaylık sağlamaktadır.

Diğer yandan AB tarafından ülkelere sunulan subsidiarite ilkesi yönetimin kamunun en düşük seviyeli birimi tarafından çözülmesini ifade eder. Nitekim AB üyelik süreci kapsamında öngörülen bu ilke Dünya Bankası tarafından sahada uygulanmış yerel yönetimlerin karar verme, yatırım yapma gücü artırılırken onların dış finansmana erişim olanakları da artırılmıştır. Bu dış finansmana ulaşım olanağı ülkenin kamu maliyesinin parçalanmasına ve ülke dış borcunun plansız artmasına neden olmuştur.

AB üyelik sürecinde ve genişleme sürecinde yer alan ülkelerin AB gerekleri doğrultusunda dönüşümünü gerçekleştirmek ve bu ülkelerde neoliberal politikaların benimsenmesini sağlamak için farklı kuruluşlarını görevlendirmektedir. Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Yatırım Fonu ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası bu kuruluşlara örnek olarak verilebilir. Bu finansman kuruluşları tahsis ettikleri krediler aracılığıyla ülkelerde özelleştirmelerin artırılması, kamu hizmetlerinin piyasalaşması, ülkelerin finans güçlerinin

artırılmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. AB, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşları ile Türkiye'ye de kredi desteği sağlamaktadır. Bu krediler daha çok kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması için kullanılmaktadır. Kredilerin çoğu özel sektörün finansmanı için kullanılmakta ve daha çok yerel yönetimlerin altyapı yatırımları desteklenmektedir.

Bu kapsamda Dünya Bankası, OECD, AB gibi küresel aktörlerin ortaklaşa yönetişimi ile kapsamlı dönüşümü tamamlanan Türk kamu yönetimi Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kurumlar ile piyasalaştırılmaya devam etmektedir. Bu kitap bölümü bu iki kurumun kredileri ışığında kamu hizmetlerinin dönüşümünü ve bu hizmetlerde küresel sermayeye yer açma yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

1.AVRUPA YATIRIM BANKALARI

1.1.Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank-EIB)

Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Roma Anlaşmasından sonra 1958 yılında kurulmuştur. EIB, kamuya ve özel sektöre uzun vadeli finansman sağlama ve AB'nin siyasi hedeflerine ulaşmasına aracı olma amaçlarını taşımaktadır (Aslan, 2008: 43).

EIB'in sermayesi AB üyelerinin katılımı ile meydana gelmiştir ve İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa'nın %16 oranında ortaklığı bulunmaktadır. İspanya bankada %9 sermayeye sahiptir. Diğer ülkelerin sermayeleri mali durumları ve nüfuslarına göre belirlenmiştir (Ersan, 2010).

EIB, AB'nin kredi veren koludur ve dünyanın en büyük çok taraflı finans kuruluşlarından biridir. EIB, kuruluşundan bu yana bir trilyon Euronun üzerinde yatırım yapmıştır. EIB'in öncelikli faaliyetleri iklim eylemi, dijitalleşme ve teknolojik yenilik, güvenlik ve savunma, modern bir uyum politikası, tarım, sosyal altyapı, küresel yatırım ve sermaye piyasaları birliğidir (EIB, 2024a).

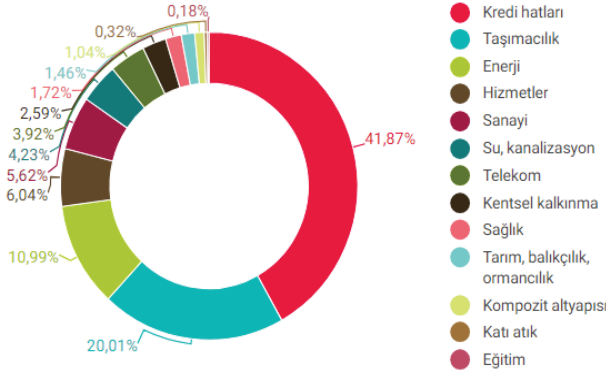
EIB, Avrupa entegrasyonunu ve AB'nin gelişimini teşvik etmek ve dünya çapında 160'tan fazla ülkede AB politikalarını desteklemek için diğer AB kurumlarıyla yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. EIB, 2023'te iklim eylemi, sürdürülebilir altyapı ve sağlık hizmetleri gibi alanlardaki projeler için 87,85 milyar Euroluk yeni finansman imzalamıştır (EIB, 2024a).

EIB, 1965 yılından beri Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Bu süre zarfında

toplam 263 proje finanse edilmiş, 30,86 milyar Euro kredi sağlanmıştır. EIB, Türkiye’de taşımacılık ve kent altyapısının, çevre ve tarım projelerinin finansmanının yanı sıra küçük işletmelerin finansmana erişimini güçlendirmek amaçları ile faaliyet göstermektedir (EIB, 2024b).

Bankanın finansmanında öne çıkan sektörler; altyapı, taşımacılık, enerji, sanayi, hizmetler, su, telekom, kentsel kalkınma, sağlık, vb. sayılabilir. EIB’in Türkiye’ye sağladığı finansman sektörlerle göre aşağıdaki tabloda görülmektedir (EIB, 2024b).

Tablo 1. Sektörlere Göre EIB Türkiye Finansmanı (EIB, 2024b)

EIB, Türkiye’de bankalar ile yürüttüğü kredi programlarını sürdürmektedir. Marmaray, İstanbul Metrosu, Bursa Yenişehir Cam Kompleksi (Şişecam A.Ş.), Osmaniye Rüzgâr Santrali, Eskişehir Büyükşehir Belediyesinin Hafif Raylı Sistem projesi, Bursa Atık Su Arıtma Tesisi, İstanbul Deprem Risklerini Azaltma Projesi, Ankara-İstanbul Karayolu projesi EIB’in kredi sağladığı programlardır (Lök, 2018: 315).

1.2. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank For Reconstruction and Development-EBRD)

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand’ın bir Avrupa kalkınma bankası olması fikrini sunması ile Nisan 1991’de merkezi Londra’da faaliyete geçmiştir. EBRD, Soğuk Savaş sonrası

Orta ve Doğu Avrupa’da yeni bir dönemin inşası amacıyla kurulmuştur. O tarihten bu yana 7.000’den fazla projeye 190 milyar Eurodan fazla yatırım yaparak bölgede ve ötesinde değişimi teşvik etmeye çalışmıştır. EBRD, piyasa odaklı ekonomilere yönelik ilerlemeyi sağlama amacıyla çalışmaktadır (EBRD, 2024a).

Türkiye’nin kurucu ortak statüsünde olduğu EBRD’nin sermayedarları AB ve EIB ile birlikte 73 ülkedir. Her hissedar, Banka üzerinde genel yetkiye sahip olan Governörler Kurulunda temsil edilir. Faaliyetleri tarım, altyapı, ulaştırma ve diğer birçok sektörü kapsamaktadır (EBRD, 2024a).

EBRD’nin hissedarlarının da yatırımlarının da sayısı her geçen gün artmaktadır. Son yeni üyeler arasında Çin, Hindistan, San Marino, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Cezayir yer almaktadır. EBRD yatırımları 2022 yılında en yüksek seviyesi olan 13,1 milyar Euroya ulaşmıştır. EBRD, yalnızca yatırımlarını alan ülkelerin değil tüm hissedarlarının (beş kıtadan 73 ülke), AB ve EIB’in çıkarlarına hizmet etmektedir (EBRD, 2024a).

Banka, piyasa ekonomisine sahip olan Orta ve Güney Avrupa ekonomilerinde özel girişimciliği geliştirmek amacını taşımaktadır. EBRD, kullanılacak finansmanın devlet kuruluşlarının işleyişini, piyasaları güçlendiren niteliklere sahip olmasını amaçlar. Piyasa ekonomisini, rekabeti, yeniliği artırma, hukuk ve düzenleyici çerçeveyi geliştirmeyi prensip edinir (Lök, 2018: 3015).

EBRD, bankacılık sistemi reformu, fiyatların serbestleştirilmesi, özelleştirme (yasallaştırma ve politika diyalogu) ve mülkiyet haklarına yönelik uygun yasal çerçevelerin oluşturulması gibi neoliberal politikalar ile yoğun bir şekilde ilgilenmektedir (EBRD, 2024a). EBRD, hükümetler ve STK’lar ile olduğu kadar OECD, IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler ile de çalışmaktadır (Lök, 2018: 316).

Özelleştirme ve belediyelerin geliştirilmesine destek sağlamak üzere kredilendirme yapan EBRD, Türkiye’de bugüne kadar 440 proje yürütmüş ve toplamda 19,493 milyon Euro tutarında yatırım yapmıştır (EBRD, 2024b). EBRD’nin Türkiye yatırımları altyapının geliştirilmesi, finans sektörünün güçlendirilmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, demiryolu ve lojistik sektörlerin desteklenmesi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. EBRD, Gaziantep Temiz Ulaşım Çözümleri, Metro İstanbul, Hatay Su Projesi gibi projeleri desteklerken Erdemir, Aksa EHS, Egessil Kimya, Akfen RE, Rönasans gibi yerli ve Global Ports gibi küresel şirketlere finansman sağlamıştır (Algan, 2024b: 309).

EBRD, faaliyetlerini yürüttüğü ülkelerde özelleştirmeyi, ekonomik büyüme, girişimciliği, finansal kurumların güçlendirilmesini, altyapının geliştirilmesini, rekabeti, *yapısal ve sektörel reformları* teşvik etmektedir. Banka kredilerin en az %60'ı kamu işletmelerinin özelleştirilmesi için kullanılmaktadır (Lök, 2018: 316).

2. AVRUPA YATIRIM BANKALARI ORTAKLAŞA YÖNETİŞİMİ

Türkiye’de kamu yönetiminin dönüşümü Dünya Bankası kredileri ile başlamıştır. Banka yapısal ve sektörel uyarılama kredileri aracılığıyla kamu yönetimini yeniden yapılandırmıştır. Bu dönüşüm yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin piyasalaştırılmasını sağlarken bu yönetimlerin kamu bütçesinden ayrı bir şekilde borçlanmalarının önünü açmıştır. Bu borçlanma küresel piyasalardan gerçekleştirilmiş ve çok değişik küresel aktörler aracılığıyla küresel sermayenin Türkiye’ye girişi sağlanmıştır. Bu esnada kamu hizmetlerinin sunumu da el değiştirmiş ve çokuluslu şirketlerin ülke içindeki faaliyetleri artırılmıştır. AB üyelik süreci ve OECD yapısal reformları ile pekiştirilen devletin dönüşümü küresel sermayenin inşası ve genişlemesini sağlamıştır.

Avrupa Yatırım Bankaları EIB ve EBRD de kendilerinden önce açılan bu yolda ilerlemeye devam etmektedir. Bu Bankalar ulaştıkları ülkelerde kendilerinden önce Dünya Bankası ve OECD tarafından uygulanan düzenleyici ve yasal reformları destekleyecek faaliyetler yürütmekte ve kamu sektörünün işleyişinin güçlendirilmesi, özel sektörün desteklenmesi, finans kuruluşlarının güçlendirilmesi, özelleştirmelerin ve rekabetin artması için çalışmalar yürütmektedir (EBRD, 2020).

Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) ortaklıkları ve altyapı proje kredilendirmesi bu iki küresel aktörün Türkiye’deki önemli faaliyet alanlarından. Dünya Bankası KÖİ’yi özel sektörün riskini aldığı ve yönetim sorumluluğunu üstlendiği kamu hizmetlerinin sunulması için özel-kamu ortaklığı kurulan sözleşme süreleri uzun işbirlikleri olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 2012: 11). OECD ise KÖİ’yi devlet ve özel kesimin ortaklık kurarak kamu hizmetinin özel sektör tarafından bir anlaşma olarak tanımlamaktadır. OECD, bu anlaşmada kâr amacı olduğunu ve riskin özel sektör tarafından üstlenildiğini belirtmektedir (OECD, 2008: 12). İlk uygulamaları İngiltere’de görülen KÖİ, Almanya, Portekiz,

Yunanistan, Fransa, İspanya gibi birçok ülkede uygulanmıştır. Ülkemizde ise kamu özel işbirliği projeleri 1994 yılında çıkarılan 3996 Sayılı Kanun ile yaygınlaşmış ve farklı sektörde uygulama alanı bulmuştur (Tuna & Aksoy, 2023: 465). KÖİ projeleri altyapı, enerji, sağlık, eğitim gibi alanlarda Yap-İşlet-Devret, Yap-Kirala-Devret, Yap-İşlet ve İşletme Hakkı Devri gibi farklı modeller çerçevesinde uygulanmaktadır (Tulukcu, 246).

Bu kitap bölümü EIB ve EBRD'nin kredi tahsis ettiği KÖİ ve altyapı projelerini Marmaray Tüneli, Avrasya Tüneli ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi özelinde incelemekte ve projeler ile Türk kamu sistemine küresel sermayenin ve çokuluslu şirketlerin nasıl nüfuz ettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

2.1.Marmaray Tüneli

Marmaray veya Halkalı-Gebze ve Ataköy-Pendik (B1) Banliyö Treni, İstanbul ve Kocaeli illerinde hizmet veren banliyö treni sistemidir. Marmaray Tüneli 29 Ekim 2013 tarihinde faaliyete başlamış hattaki son genişletme 12 Mart 2019 tarihinde tamamlanmıştır (TCDD, 2024).

Tünel, raylı tüp tünel geçişi BC1, banliyö demiryolu hatlarının iyileştirmesi CR1 ve demiryolu araçlarının temini CR2 bacağında gerçekleştirilmiştir. Tünelin maliyeti; BC1 ve istasyonlar 3,3 milyar TL, CR1 1,042 milyar Euro, CR2 586 milyon Euro ve müşavirlik hizmeti 264 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Proje Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), EBRD ve EIB tarafından finanse edilmiştir. JICA, proje için planlanan 140 milyar 810 milyon Japon Yeni finansman tutarını 183 milyar 789 milyon Japon Yenine artırmıştır. (TCDD, 2024).

BC1 İhalesini TGN konsorsiyumu kazanmıştır. TGN'nin lider ortağı Japon TAISEI Corporation'dır. Konsorsiyumun diğer ortakları Nuro İnşaat ve Ticaret A.Ş. ve Gama Endüstri Tesisleri İmalat ve Montaj A.Ş.'dir.

CR1 ile ilgili olarak EIB'den sağlanan 200 milyon Euro'luk 1. dilim kredi sözleşmesi yürürlüğe girdikten sonra CR1 ihalesi AMD konsorsiyumu Alstom-Marubeni-Doğuş Grubuna verilmiştir.

İkinci dilim kredi sözleşmesi 20 Şubat 2006'da 450 milyon Euro olarak tahsis edilmiştir. 14 Haziran 2006 tarihinde EIB'den sağlanan 400 milyon Euro'luk

kredi sözleşmesi yürürlüğe girmiştir.

21 Haziran 2007 tarihinde CR1 kapsamında Alstom-Marubeni-Doğuş (AMD) grubu işe başlamıştır. AMD, mevcut şartlarda projeye devam edemeyeceğini ifade etmiş ve 13 Temmuz 2010 tarihinde Milletlerarası Tahkim Divanı'na (ICC) başvurmuştur (Kamu Gözü, 2024).

CR2 ihalesi 10 Kasım 2008 tarihinde sonuçlanmış ve Hyundai Rotem firması ile sözleşme imzalanmıştır.

CR3 projesi ihalesi (1 milyar 42 milyon Euro) Obrascon Huarte Lain (OHL) SA- Dimetronic SA Ortak Girişimine verilmiştir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile OHL uzatma kararı alarak teslim tarihini 31 Aralık 2018 olarak belirlemiştir. Projede Kalyon, Kolin ve Cengiz müteahhitlik şirketleri görevlendirilmiştir. CR1 olarak başlayan ve daha sonra CR3 olarak adlandırılan Banliyö Hatları İyileştirmesi projesi İspanyol firma OHL tarafından 12 Mart 2019 tarihinde tamamlanmıştır (Kamu Gözü, 2024).

4 Ağustos 2013 tarihinde Marmaray Tüneli deneme seferlerine başlamış ve 29 Ekim 2013 tarihinde Tünelin ilk etabı hizmete girmiştir. Üçü yer altı ikisi yer üstü beş ayrı istasyonda hizmet veren Tünel, Asya ve Avrupa arasında seyahat süresini dört dakikaya indirmiştir (TCDD, 2024).

2014 yılında EIB, Marmaray için ilave 200 milyon Euro kredi tahsis etmiş böylece toplamda projeye 1,25 milyar Euro finansman sağlamıştır (EIB, 2014). EBRD ise Marmaray Tüneli genişletilmesi için Soci t  G n rale'nin A/B yapısı altında 20 milyon Euro'luk dilimini sağlayacağı 97,5 milyon Euro'luk bir sendikasyon kredisi açmıştır. Black Sea Trade and Development Bank (BSTDB) tarafından ayrıca 77,5 milyon Euro tutarında ek kredi verilmiştir. Projenin toplam maliyeti 410 milyon Eurodur (EBRD, 2019).

Projenin ikinci etabı da üç yeni hat ile 12 Mart 2019 tarihinde hizmete girmiştir. Marmaray, 185 dakikalık Gebze-Halkalı yolunu kesintisiz 108 dakikaya indirmiştir. Tünelin günde 1 milyon 700 bin yolcuya hizmet vermesi planlanmıştır.

Marmaray istasyonları Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'na (TCDD) bağlıdır ve Marmaray İstasyon ve altyapısından sorumluluğu TCDD'ye aittir (TCDD, 2024).

2.2. Avrasya Tüneli

Avrasya tüneli (İstanbul Boğazı Karayolu Tüp Geçişi Projesi) temeli 26 Şubat 2011’de atılan Asya ve Avrupa’yı deniz altından bağlayan ve boğazdan geçme olanağı sağlayan 14,6 kilometrelik karayolu tüneldir. Avrasya Tüneli, Marmaray Tünelinden sonra deniz altından geçen ikinci tüneldir (AYGM, 2024).

Tünelin yapımı için EIB 350 milyon dolar, EBRD ise 150 milyon dolar kredi sağlayacağını duyurmuştur. EIB ve EBRD desteği ile Tünel yapımına Sumitomo Mitsui Banking Corporation (SMBC), Standard Charter, Mizuho Bank, Kore Eximbank ve K-Sure’dan (Kore Ticaret Sigorta Şirketi) finansman ve garanti sağlamıştır. Tünelin finansör ve garantörleri arasında Türkiye İş Bankası, Garanti Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası da bulunmaktadır (Algan, 2024b: 309). Tünel yapımında risklerden korunma kredi verenler yanında Deutsche Bank tarafından sağlanmıştır (EBRD, 2012).

Tünel yapımı için 10 farklı kuruluştan kredi alınmıştır. Bu kuruluşlar arasında kalkınma ve EXIM bankaları bulunmaktadır. Toplam kredi tutarı 960 milyon Dolar olmuştur. Proje, 18 yıllık vadesi ile ulaştırma alanındaki en uzun vadeye sahip kredi olmuştur. Tünelin yabancı ortağının yüzde 50 sermayesi ile toplamda 1,245 milyar Dolar olan yatırımın %89’luk kısmı doğrudan yabancı yatırımlardan gerçekleşmiştir (Avrasya Tüneli İşletme İnşaat ve Yatırım, 2022). Yap-işlet-devret modeliyle tamamlanan Tünel, 22 Aralık 2016 tarihinde kullanıma açılmıştır (AYGM, 2024).

Avrasya Tüneli Projesi için Yapı Merkezi ve SK E&C şirketlerinin ortaklığı ile kurulan Avrasya Tüneli İşletme İnşaat ve Yatırım A.Ş. (ATAŞ) görevlendirilmiştir. İşletme süresi tamamlandıktan sonra Avrasya Tüneli kamuya devredilecektir (AYGM, 2024).

Tünelin yapımı dört yıldan fazla sürmüş ve işletme süresi ise 24 yıl 5 ay olarak planlanmıştır. Tünel için yılda 25 milyon araç (günde 68.500 araç) geçme garantisi verilmiştir (AYGM, 2024). Garanti edilen sayının altında araç geçmesi durumunda Hazine aradaki farkı üstlenecektir. Tünelin açılmasından sonra 17 Mart 2023 tarihi Tünelde en yüksek günlük geçiş sayısına (75 bin 865 araç) ulaşılan gün olmuştur. Günlük hedeflere ulaşılmaya başlanmasına rağmen altı yılda verilen geçiş sayısı garantisine ulaşılammıştır. 2017-2021 yılları arasında 120 milyonun üzerinde aracın geçmesi hedeflenen Tünelden 17 Mart 2023 itibarıyla toplam 102 milyon 636 bin araç geçmiştir. Geçmeyen her araç için Hazine 132 lira ödemektedir. Hazine geçmeyen araçlar için bu meblağı öderken

gişe ücreti 79 lira olarak alınmaktadır (T24, 2024).

Hazine sadece Şubat-Ekim 2022 tarihleri arasında 1,2 milyar TL katkı payı ödemesi yaparken geçmeyen araçlar için de ortalama 534 milyon TL garanti ödemesi yaparak toplam 1 milyar 734 milyon lira ödemiştir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Avrasya Tüneli, Osmangazi Köprüsü, Çanakkale Köprüsü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Ankara-Niğde Otoyolu ve Kuzey Marmara Otoyolu için yaklaşık 55 milyar lira katkı ve garanti ödemeleri ödeneği ayırmıştır (T24, 2024).

Diğer yandan 2020 KİT Komisyon Raporuna göre kamuya devri 30.01.2042 tarihinde gerçekleşecek olan Tünelin işletmecisi ATAS'ın tahmini kazancı 2 Milyar 777 Milyon Dolar olarak öngörülmektedir. Bu rakamlar ışığında Yapı Merkezi ve SK E&C firmalarının ortaklığı ile kurulan ATAS'ın Tünelden kâr marjı yüzde 100 olacaktır (TBMM KİT Komisyonu Raporu, 2020).

2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridorunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa'nın en uzun doğal gaz boru hattı olan TANAP, Azerbaycan'ın Şah Deniz Sahasında üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasını amaçlamaktadır (TANAP, 2024).

TANAP, Türkiye Gürcistan sınırında Ardahan ilinden başlayıp 20 ili geçerek Yunanistan sınırında Edirne'de son bulmaktadır. TANAP, bu noktadan sonra Avrupa ülkelerine doğal gaz aktaracak olan TAP Doğal Gaz Boru Hattına bağlanmaktadır. TANAP, Azerbaycan'ı Türkiye'nin ikinci büyük gaz tedarikçisi ve Avrupa Birliği'nin yeni gaz tedarikçisi konumuna getirmeyi amaçlamaktadır (TANAP, 2024).

Güney Gaz Koridoru, altı ülkeden geçen 3.500 kilometrelik ve toplam maliyeti 40 milyar Doları olan bir boru hattına yönelik gaz altyapı yatırımlarını içermektedir. Ana bileşenler Azerbaycan'daki Şahdeniz açık deniz gaz sahası, Azerbaycan ve Gürcistan'daki Güney Kafkasya Boru Hattı, Türkiye'deki TANAP ve Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden geçen Trans Adriyatik Boru Hattıdır (TAP). Başlangıçtaki yıllık üretim kapasitesi 16 milyar metreküp olacak ve bu da bölgedeki 10 milyondan fazla hanenin yıllık enerji tüketimine eşdeğer olacaktır (EBRD, 2017).

Avrupa'nın enerji alanında Rusya'ya bağımlılığını azaltması amaçlanan proje için EBRD 500 milyon Dolar ve EIB 270 milyon Dolar tutarında finansman sağlamıştır (EIB, 2016). Toplam proje maliyeti 4,5 milyar Euro olması planlanan proje için EBRD, 2018 yılının başında 1,5 milyar Euro'luk kredi uygunluğunu onaylamıştır (EBRD, 2018). EBRD, 17 ticari bankadan oluşan bir gruba sağlanan 1 milyar Euro tutarındaki sendikasyon kredisi ile bu konsorsiyumun bir parçası olup, 500 milyon Euro'su Bankanın kendi hesabından aktarılmıştır. Finansman, EBRD, EIB ve Fransa, Almanya ve İtalya ihracat acentelerinin yanı sıra 17 ticari bankadan oluşan bir grup tarafından sağlanmıştır (EBRD, 2018).

TANAP için Dünya Bankası Boru Hatları Petrol Taşıma AŞ'ye (BOTAŞ) ve Azerbaycan Güney Gaz Koridoru AŞ'ye (SGC) 400'er milyon Dolar olmak üzere toplam 800 milyon Dolar kredi açmıştır. Asya Altyapı Yatırım Bankası da TANAP için SGC'ye 600 milyon Dolar kredi vermiştir (Anadolu Ajansı, 2016).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki Şahdeniz geliştirme ve üretim projesinde yer alan şirketlerin payları BP İngiltere yüzde 28.83, TPO Türkiye yüzde 19.99, Statoil Norveç yüzde 15.50, SOCAR Azerbaycan yüzde 16.67, Lukoil Rusya yüzde 10 ve NIOC İran yüzde 10'dur (Erdoğan, 2017: 14). Türkiye Yunanistan sınırında TANAP'tan alınan gazı Arnavutluk'a ve Adriyatik Denizi'nin altından geçerek İtalya'ya taşıyacak ve AB ülkelerine dağıtacak olan TAP boru hattının Konsorsiyumu hissedarları ise Statoil Norveç yüzde 42.5, Axpo İsviçre yüzde 42.5 ve Eon Almanya yüzde 15 paya sahiptir (Erdoğan, 2017: 18).

TANAP, Azerbaycan gazını Avrupa'ya iletmek üzere 1 Temmuz 2019 tarihi itibarıyla hazır duruma gelmiştir. Güney Gaz Koridoru'nun son bölümü olan Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) tamamlandıktan sonra Azerbaycan doğalgazı Avrupa'ya ulaştırılacaktır. TANAP'ın ortakları arasında SGC (%51), BOTAŞ (%30), BP Pipelines (TANAP) Limited (%12), SOCAR Turkey Enerji A.Ş. (%7), şirketleri bulunmaktadır (TANAP, 2024).

DEĞERLENDİRME

Avrupa Yatırım Bankaları EIB ve EBRD'nin kredileri kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini ve piyasalaşmasını teşvik etmektedir. Bu Bankalar Global Ports gibi çokuluslu şirketleri Akfen, Rönesans gibi Türk şirketlerini altyapı hizmetlerine dahil etmektedir.

Marmaray Tüneli yapımında Japon TAISEI, Japon Marubeni, İtalyan

Alstom, İspanyol Obrascon Huarte Lain (OHL) SA, İspanyol Dimetronic SA ve Güney Koreli Hyundai Rotem şirketleri projeye katılmışlardır. Marmaray Tüneli için finansman EIB ve EBRD'nin yanında; Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), Fransız Société Générale ve Türkiye, Azerbaycan, Bulgaristan, Arnavutluk, Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya ve Ukrayna ortaklığı olan Black Sea Trade and Development Bank (BSTDB) tarafından sağlanmıştır. Marmaray Tüneli yapımına dahil olan Türk şirketleri ise Gama, Nurol, Doğuş Grubu, Kalyon, Kolin ve Cengiz müteahhitlik şirketleri olmuştur.

Avrasya Tüneli için aynı inceleme yapıldığında KÖİ'nin finansmanının EBRD ve EIB dışında Japon Sumitomo Mitsui Banking Corporation (SMBC), İngiliz Standard Charter, Japon Mizuho Bank, Kore Eximbank ve Kore K-Sure tarafından yapıldığı görülmektedir. Alman Deutsche Bank ise KÖİ'nin risklerden korunmasını sağlamıştır. Tünelin Türk sermayedarları ise Türkiye İş Bankası, Garanti Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası olmuştur. Tünelin işletmesi 2042 yılına kadar ATAŞ İşletmesindedir. ATAŞ, bir Türk şirketi olan Yapı Merkezi ve Güney Kore menşeli SK E&C şirketi ortaklığıdır.

Neo-liberal politikalar sonucunda devletin ve kamu hizmetlerinin sunumunun yeniden tasarlanması KÖİ modelinin (Marmaray Tüneli ve Avrasya Tüneli) ve altyapı proje ortaklıklarının (TANAP) kullanılmasını artırmıştır. Dünya Bankası, EIB, EBRD gibi küresel aktörler bu kamu-özel ortaklık modellerini desteklemekte ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması koşuluyla kredi kullandırmaya devam etmektedir. Bu ortaklıklar dünyanın dört bir tarafından küresel sermayenin ve birçok çokuluslu şirketin ülkeye girmesine neden olmaktadır.

Kamu hizmetinin tasfiyesine yol açan bu ortaklıklar Türkiye'ye küresel sermaye girişini artırmakta ve bu sermayenin hareket alanı genişledikçe devletin borçlanma üzerindeki etkisi, kontrol gücü ve denetim kabiliyeti azalmaktadır.

Kamu hizmetlerinin vatandaşa özel sektör tarafından sunulmasını gerektiren bu ortaklıklarda hizmetlerin daha kaliteli ve daha uygun maliyetli sunulması garanti altına alınamamaktadır. Kamu personeli kamu hizmetlerinin sunumundan uzaklaştıran bu ortaklıklar Dünya Bankası'nın kamu personel rejimi politikalarının *de facto* olarak uygulanmasını sağlamaktadır.

Kamu maliyesi üzerinde artan bir yük olan bu borçlanma yönteminin sonuçları da kamu maliyesi için *yük* oluşturmaktadır. Otoyol, tünel, köprü gibi

hizmetlerde KÖİ modelinin maliyetleri tüketiciye yansıtıldığında tüketiciler bu hizmetlerden yararlanmamayı tercih edebilmektedir. Bu da yatırımların işlevsiz kalmasına neden olmaktadır (Karahanoğulları, 2012: 112). Nitekim Polonya ve İskoçya’da KÖİ modeli ile yapılan köprüler için yüksek ücretlendirme yapılması kullanıcıların bu köprüleri kullanmamasına neden olmuş ve KÖİ ortağı şirketlerin zararı devlet tarafından karşılanmıştır (Price, 2009).

Türkiye’de benzer sonuçları görmek mümkündür. Geçiş ücretlerinin yüksek olması nedeniyle vatandaşların kullanmayı tercih etmediği otoyol, köprü ve tüneller için Hazine devreye sokulmaktadır. 2023 yılında Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Avrasya Tüneli, Osmangazi Köprüsü, Çanakkale Köprüsü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Ankara-Niğde Otoyolu ve Kuzey Marmara Otoyolu için yaklaşık 55 milyar Lira katkı ve garanti ödemesi ödeneği ayırmıştır (T24, 2024). Bu kamu hizmetlerini sunan işletme ve konsorsiyumlar kâr ederken altyapının kullanılmama bedeli veya geçmeyen araçların bedeli Hazine tarafından karşılanmaktadır. Tam da bu noktada vatandaşların *alternatif yolları tercih edebilmeleri* bu yatırımların gerekliliğini de tartışmaya açmaktadır. Bu yatırımların bilanço dışında kalması da kamu maliyesi açısından öngörülebilirlik, şeffaflık ve büyük bir mali risk anlamına gelmektedir (Karahanoğulları, 114).

Yukarıda sayılan Marmaray Tüneli, Avrasya Tüneli gibi yapıların yapımında yer alan yabancı ve Türk şirketlerinin nasıl seçildikleri, ihale koşulları ve Avrasya Tüneli gibi yıllar sonra devlete devri sağlanacak bu altyapı yatırımlarının *işletilme* koşulları da tartışmaya açıktır.

Diğer yandan KÖİ ve yapı ortaklıklarının tamamlanmama riski de bulunmaktadır. Nitekim Marmaray Tünelinin yapımında Marmaray AMD Konsorsiyumu, sözleşmeyi mevcut sözleşme şartlarında projeye devam edemeyecekleri gerekçesiyle feshetmiş ve Milletlerarası Tahkim Divanı’na başvurmuştur (Kamu Gözü, 2024).

Bir başka örnek de KÖİ modeliyle yapılan Londra metro inşaatı için verilebilir. KÖİ projesi Metronet adlı şirketin iflas etmesi ile 400 milyon Sterlin tutarındaki yatırım kamu borcuna dönüşmüştür. Bu borcun kamu maliyesi kalemlerinde yer almaması kamu maliyesinin gerçek bilançosunun iflas anında ortaya çıkmasına neden olmuştur (Price, 2009). Böylece bu projelerde devletin kamu hizmetini özel sektöre devri beraberinde pek çok sorunu, cezai yaptırımı ve öngörülemeyen maliyeti de beraberinde getirmektedir.

Bu olumsuzluklar yanında KÖİ modeli çevre sorunlarını da beraberinde

getirmektedir. Avrasya Tüneli için 1 Mart 2011’de Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, projenin kamuyu zarara uğrattığı, imar planı olmadığı ve tahrip edeceği tarihi yapıların tespit edilmemiş olduğunu iddia ederek Koruma Kurulu’nun kararına karşı dava açmıştır (SOL, 2011). Bu anlamda çevre ve doğal kaynaklar gibi unsurların özel sektör tarafından devlet kadar gözetilmeyeceğini göz önünde bulundurulmalıdır.

Kamu-özel ortaklıklarını ön plana çıkaran ülkelere müteahhitlik ve teknik bilgi ve yardım transferi sağlayarak altyapı yatırımları yapılmasını sağlayan KÖİ modeli kamu maliyesi kontrolünün azalması, hizmetlerin devreye girmesinde sorun yaşanması, maliyet artışı, hizmet kalitesinin düşmesi gibi riskleri beraberinde getirmektedir. Tüm bu sorunlar nedeniyle ilk uygulayıcısı İngiltere başta olmak üzere dünyada artık tercih edilmeyen KÖİ modelinin en büyük sorunsalını ise kamu hizmetlerinin tasfiyesi ve piyasalaştırılması yapılırken küresel sermaye ve çokuluslu şirketlerin hareket alanının riskli bir şekilde artırması olarak görülmelidir.

KÖİ projelerinden farklı değerlendirilmesi gereken TANAP, siyasi ve ekonomik önemi açısından önemli bir yatırımdır. TANAP, Azerbaycan’ın Şah Deniz Sahasında üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye’ye, ardından Avrupa’ya taşınmasını amaçlamaktadır. Avrupa’nın Rusya’ya bağımlılığını azaltacak olan TANAP, Türkiye ve Azerbaycan’ın eko politik değerini ve ekonomik kazanımını arttıracaktır. Bu denli önemi olan TANAP için finansman, Dünya Bankası, Asya Altyapı Yatırım Bankası, EBRD, EIB ve Fransa, Almanya ve İtalya ihracat acentelerinin yanı sıra 17 ticari bankadan oluşan bir grup tarafından sağlanmıştır.

TANAP’ın ortaklık yapısına bakıldığında Azerbaycan ortaklığı olan Güney Gaz Koridoru Şirketi-SGC, BOTAŞ, İngiliz BP Pipelines (TANAP) Limited ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR’ın yer aldığı görülmektedir. İngiliz BP, Azerbaycan ve Türkiye için siyasi ve ekonomik önemi büyük olan bu projede sermayeyi temsil etmektedir. TANAP ayrıca toplam üç bacağında İngiliz BP yanında; Norveçli Statoil, Rus Lukoil, İranlı NIOC, İsviçreli Axpo ve Alman Eon’u projeye dahil etmektedir. Böylece iki ülke için siyasi ve ekonomik önemi büyük olan bu yatırım da küresel sermaye tarafından finanse edilmiş ve çokuluslu şirketler tarafından çevrelenmiş olmaktadır. KÖİ modelinde yaşanan sorunu TANAP örneğinde de görmek mümkündür. Türkiye ve Azerbaycan projenin farklı bacaklarında küresel sermaye tarafından finanse edilmekte ve çokuluslu şirketlerin müdahalesine maruz kalmaktadır.

Bu örnekler ışığında ülkelerde bıraktığı olumsuzluklara rağmen Avrupa Yatırım Bankalarının KÖİ modeli ve kamu-özel altyapı ortaklıklarını destekleme nedeni açıkça görülmektedir. Dünya Bankası'ndan OECD'ye AB'den AB kurumları olan EIB ve EBRD'ye uzanan bu politika transferi zinciri özelleştirmeleri ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasını sağlayarak kamu hizmetlerini tasfiye etmektedir. Bu tasfiye süreci Türkiye'nin Dünya Bankası ve Avrupa Yatırım Bankaları gibi küresel aktörlerin ve İspanya, Japonya, Almanya, İngiltere, İtalya, Güney Kore, Balkanlar ve Fransa gibi dünyanın dört bir yanından gelen küresel sermayenin ve çokuluslu şirketlerin müdahalesine açık hale gelmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Algan, F.M. (2024a). *Yapısal ve Sektörel Uyarılama Kredilerinden Proje Kredilerine Dünya Bankasının Türk Kamu Yönetimine Nüfuzu*, 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu, Munzur Üniversitesi, ss. 311-314, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Algan, F.M. (2024b). *AB-EBRD-OECD Ortaklaşa Yönetişiminde Politika Transferi*, 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu, Munzur Üniversitesi, ss. 307-310, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Algan, F. M. (2021). Ortaklaşa Yönetişim-Uluslararası Kuruluşların Politika Yönlendirmesi, *Mülkiye*, Cilt: 45 Sayı: 3, s. 793-832.
- Anadolu Ajansı (2016). Asya Altyapı Yatırım Bankasından TANAP'a 600 milyon dolar kredi, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/asya-altyapi-yatirim-bankasindan-tanapa-600-milyon-dolar-kredi/711749>, 23.06.2024.
- Aslan, M. (2008). Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye'ye Yönelik Mali Yardım ve Kredileri ve Vergisel Durumu Üzerine, *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, s.42-51.
- AYGM (2024). İstanbul Boğazı Karayolu Boğaz Tüp Geçiş Projesi Avrasya Tüneli (YİD), http://www.aygm.gov.tr/BLSM_WIYS/DLH/tr/DOKUMAN_SOL_MENU/Demiryollari/Demiryolu_Devam/20160921_112735_10288_1_84851.pdf, 22.06.2024.
- Avrasya Tüneli İşletme İnşaat ve Yatırım (2022). Kamu Özel Sektör İşbirliği (KÖİ) Modeli ve Avrasya Tüneli Projesi Raporu, *Avrasya Tüneli İşletme İnşaat ve Yatırım A.Ş. Yayınları: 01*.

- EBRD (2024a). EBRD, <https://www.ebrd.com/home>, 24.06.2024.
- EBRD (2024b). The EBRD in Türkiye, <https://www.ebrd.com/t%C3%BCrkiye.html>, 21.06.2024.
- EBRD (2020). Altyapı Sektörü Taslak Strateji Belgesi (v10.0) 2025-29, London.
- EBRD (2019). Financial package for istanbul Metro extension, <https://www.ebrd.com/news/2019/financial-package-for-istanbul-metro-extension.html>, 21.06.2024.
- EBRD (2018). EBRD Board approves up to €500 million loan for Trans Adriatic Pipeline, London.
- EBRD (2017). EBRD Board approves financing for Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline, London.
- EBRD (2012). New Bosphorus tunnel in Istanbul will connect Europe and Asia, <https://www.ebrd.com/news/2012/new-bosphorus-tunnel-in-istanbul-will-connect-europe-and-asia.html>, 13.01.2023.
- EIB (2024a). EIB Overview, <https://www.eib.org/en/about/index.htm>, 24.06.2024.
- EIB (2024b). Türkiye ve AYB, <https://www.eib.org/en/projects/country/turkey>, 21.06.2024.
- EIB (2016). TANAP Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline, Luxembourg.
- EIB (2014). Turkey: Further EUR 200 million from the EIB for the Marmaray project in Turkey, Luxembourg.
- Erdoğan, N. (2017). TANAP Projesinin Türkiye Ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz, Cilt-Sayı: 10(3), s. 10-26.
- Ersan, T. (2010). Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye, *Ekonomik Forum*, Ankara, s. 58-61.
- Güler, B. A. (2021). Küreselci Reformların Sonrası, *SBF Dergisi*, s. 413-435.
- Güler, B. A. (2003a). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, *Praksis*, Kış- Bahar, Sayı: 9, s. 93-116.
- Güler, B. A. (2003b). Devlette Reform, Konferans Konuşma Metni, academia.edu.
- Güler, B. A. (2000). Restructuring The State, *Turkish Public Administration Annual*, Vol.24-26, s.3-16.
- Halisçelik, E. (2008). Dünya Bankası'nın Yapısı, Faaliyetleri ve Türkiye'de Finansmanı Dünya Bankasınca Sağlanan Kredilerin ve Etkilerinin Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*.

- Kamu Gözü (2024). Marmaray Projesi Niçin Çok Uzun Sürdü?, <https://kamugozu.com/sponsor-yayinlari/f/marmaray-projesi-ni%C3%A7in-%C3%A7ok-uzun-s%C3%BCrd%C3%BC>, 21.06.2024.
- Karahanoğulları, Y. (2012). Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi, *SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 2, 2012, s. 95-125.
- Lök, H. (2018). Avrupa Yatırım Bankası Kaynaklı Özel Sektör Proje Kredileri ve Türkiye Uygulaması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, s. 313-322.
- OECD (2008). *Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money*, France: OECD Publishing, ISBN: 9789264042797.
- Price, D. (2009). Kamu-Özel Ortaklığının Faydası Net Değil, <http://www.euractiv.com.tr/6/interview/kamu-zel-sektre-ortakl-nn-faydas-net-deil-007038>, 15.09.2011.
- Rhodes, W. (1996). The New Governance: Governing without government, *Political Studies*, XLIV, Volume 44, Issue 4, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>.
- Serter, G. (2015). Belediyeler Bankası'ndan İlbank A.Ş.'ye Bir Dönüşümün Öyküsü, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 24 Sayı 4, s.1-26.
- SOL (2011). Avrasya Tüneli yargıya taşındı, <https://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/avrasya-tuneli-yargiya-tasindi-haberi-39777>, 03.07.2024.
- TANAP (2024). <https://www.tanap.com/tanap-projesi>, 23.06.2024.
- TBMM KİT Komisyonu Raporu (2020). Yap-İşlet-Kâr Et, CHP Raporu.
- TCDD (2024). Marmaray, <https://www.tcdd.gov.tr/projeler/marmaray/?content/103>, 23.06.2024.
- TULUKCU, İ. (2019). Kamu-Özel Ortaklıkları: Farklı Kurumsal İşleyiş ve Hedefler Varlığında Yönetişim Becerileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research)*, Cilt: 19/ Sayı: 38, s: 242-263.
- Tuna, P.C. & Aksoy, A. (2023). Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Kamu Özel İşbirliği: Dünya ve Türkiye Uygulamaları, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:21, s. 460-475.
- T24 (2024). Geçmeyen her araç için Hazine 132 lira ödüyor; Avrasya Tüneli'nde 5 yıllık hedefe 6 yılda ulaşılamadı, https://t24.com.tr/haber/gecmeyen-her-arac-icin-hazine-132-lira-oduyor-avrasya-tuneli-nde-5-yillik-hedefe-6-yilda-ulasilamadi.1099462#google_vignette, 22.06.2024.
- World Bank (2024). <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/brief/world-bank->

[group-country-partnership-framework-for-turkiye-fy24-28](#), 28.06.2024.

World Bank (2012). *Public-Private Partnerships Referance Guide*, Version 1.0,
Washington DC.: International Bank for Reconstruction and Development.

10. BÖLÜM

DAMGALANMADAN DESTEĞE: TOPLUMUN BİR ÜYESİ OLARAK BAĞIMLI KADINLAR

Nihal TURAN

Üsküdar Üniversitesi Bağımlılık ve Adli Bilimler

Doktora Öğrencisi,

uzm.psikolognihalturan@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-6441-3471>

GİRİŞ

Kadınlar arasında bağımlılık, biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel boyutları iç içe geçiren çok yönlü bir konudur. Birçok toplumda, bağımlılık deneyimi cinsiyetten büyük ölçüde etkilenmekte, bu da yalnızca bağımlılık modellerini değil, aynı zamanda bağımlı bireylerin karşılaştığı sosyal ve kişisel sonuçları da etkilemektedir. Kadın bağımlılığı ile ilişkili damgalama özellikle şiddetlidir ve genellikle toplumsal beklentiler ve geleneksel cinsiyet rolleri tarafından daha da şiddetlendirilmektedir (Ünübol vd., 2019). Bağımlılıkla mücadele eden kadınlar sıklıkla destek ve tedavi hizmetlerine erişimlerini engelleyebilecek yüksek düzeyde ayrımcılık ve ötekileştirme ile karşılaşmaktadır (Tuchman, 2010). Bu toplumsal önyargı, yalnızca kişisel yaşamlarını değil, aynı zamanda mesleki ve yasal konumlarını da etkileyerek, üstesinden gelmesi gereken karmaşık bir zorluklar ağı yaratmaktadır.

Bağımlılığın kadınlar üzerindeki psikolojik etkisi derindir ve genellikle depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi eşlik eden psikolojik bozukluklarla karakterize edilmektedir (Chander ve McCaul, 2003). Bu koşullar hem bağımlılığa katkıda bulunabilmekte hem de bağımlılıktan

kaynaklanabilmekte ve kırılması zor bir kısır döngü yaratmaktadır. Bağımlılık sorunları olan kadınların fiziksel veya cinsel istismar da dahil olmak üzere travma yaşamış olma olasılığı daha yüksektir ve bu durum bağımlılık kalıplarını ve iyileşme süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Najavits, Weiss ve Shaw, 1997; Greenfield vd., 2010).

Ayrıca, kadınlar arasında bağımlılığı etkileyen sosyoekonomik faktörler de önemlidir. Ekonomik istikrarsızlık, işsizlik ve eğitimsizlik, madde kullanımı ve bağımlılığına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu faktörler genellikle birbiriyle ilişkilidir ve bağımlı kadınların finansal bağımsızlık ve istikrar elde etmelerinin zor olduğu bir durum yaratmaktadır. Kadınların ekonomik olarak dezavantajlı olma olasılığı daha yüksektir, bu da kaliteli sağlık ve destek hizmetlerine erişimlerini sınırlandırabilir (NIDA, 2020; SAMHSA, 2024). Bu ekonomik kırılganlık, kadınları hayatta kalma aracı olarak riskli davranışlara girmeye daha yatkın hale getirerek bağımlılıklarını daha da pekiştirebilir ve iyileşme çabalarını zorlaştırabilir.

Adli açıdan bakıldığında, bağımlılık ve suç davranışının kesişimi başka bir karmaşıklık katmanı sunmaktadır. Bağımlılık sorunları olan kadınlar genellikle ya doğrudan madde kullanımlarıyla ilgili ya da bağımlılıklarını desteklemek için suç faaliyetlerine karışmaktadır. Bu katılım, küçük çaplı hırsızlıklardan daha ciddi suçlara kadar uzanabilmekte ve bu durum kadınların hukuk sistemiyle etkileşimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bağımlılığın kriminalize edilmesi hapsedilmeye yol açabilir, bu da rehabilitasyon ve topluma yeniden entegrasyon için ek zorluklar ortaya çıkarabilir. Hukuk ve ıslah sistemleri, bağımlı kadınların ihtiyaçlarını ele almada önemli zorluklarla karşılaşmakta ve genellikle etkili rehabilitasyonu kolaylaştırmak için gerekli kaynaklardan ve destek mekanizmalarından yoksun kalmaktadır (Richie, 2001). Bu adli hususların anlaşılması, bağımlı kadınları cezalandırmak yerine destekleyen politika ve uygulamaların geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bölümün amacı, bağımlı kadınların karşılaştığı zorlukları keşfetmek ve bu sorunları bağımlılık ve adli perspektifler merceğinden incelemektir.

2. BAĞIMLILIKTATOPLUMSALCİNSİYETFARKLILIKLARI VE TOPLUMSAL ALGILAR

Bağımlılık, cinsiyet de dahil olmak üzere sayısız faktöre bağlı olarak bireyleri farklı şekillerde etkileyen karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Kadınlar bağımlılığı biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilenerek erkeklerden farklı şekillerde deneyimlemektedir. Bu farklılıklar, kadınlar arasında yaygın olan bağımlılık türlerinde, madde kullanım şekillerinde ve tedavi ve destek arayışında karşılaştıkları zorluklarda kendini göstermektedir. Bu bölümde kadınları etkileyen çeşitli bağımlılık türleri ele alınmakta, bağımlılığın kadınlarda erkeklere kıyasla nasıl farklı tezahür ettiği araştırılmakta ve bağımlı kadınların toplumdaki kültürel bağlamı ve damgalanması incelenmektedir.

2.1. Bağımlılık Türleri

Kadınlar, her birinin kendine özgü yaygınlığı ve düzeni olan çeşitli bağımlılık türlerine karşı hassastır. Alkol, reçeteli ilaçlar ve yasadışı uyuşturucuların kötüye kullanımı da dahil olmak üzere madde kullanım bozuklukları kadınlar arasında önemli bir sorundur (Atlam vd., 2023). Alkol kullanım bozukluğu özellikle yaygındır ve araştırmalar, erkeklerin genellikle daha yüksek alkol tüketim oranlarına sahip olmasına rağmen, kadınların bunu yakaladığını ve içki içme alışkanlıklarının erkeklerinkine daha benzer hale geldiğini göstermektedir (Goh vd., 2024). Kadınların opioidler ve benzodiazepinler gibi genellikle ağrı veya anksiyete için reçete edilen reçeteli ilaçları kötüye kullanma olasılığı da daha yüksektir (Ellis vd., 2024).

Madde kullanım bozukluklarına ek olarak, kumar ve internet bağımlılığı gibi davranışsal bağımlılıklar da endişe vericidir. Kumar bağımlılığı, tarihsel olarak erkekler arasında daha yaygın olsa da, kadınları giderek daha fazla etkilemektedir. Araştırmalar, kadınların kumara daha geç yaşlarda başlama olasılığının daha yüksek olduğunu ve stres veya duygusal sıkıntılarla başa çıkma aracı olarak kumar oynama eğiliminde olduklarını göstermektedir (Miller vd., 2023). İnternet bağımlılığı, özellikle sosyal medya ve çevrimiçi oyunların yükselişiyle birlikte büyüyen bir başka endişe kaynağıdır. Kadınlar interneti gerçeklikten kaçmanın veya olumsuz duyguları yönetmenin bir yolu olarak kullanabilir ve bu da bağımlılık yaratan davranışlara yol açabilir (Mari vd., 2023).

2.2. Bağımlılıkta Cinsiyet Farklılıkları

Kadınlarda bağımlılığın ortaya çıkışı, çeşitli biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörler nedeniyle erkeklerdekinden farklıdır. Biyolojik olarak, kadınlar ilk kullanımdan bağımlılığa erkeklerden daha hızlı ilerleme eğilimindedir, bu “iç içe geçme” olarak bilinen bir olgudur. Bu hızlı ilerleme, maddelerin vücutta nasıl işlendiğini etkileyen vücut bileşimi ve metabolizma farklılıklarından kaynaklanabilir. Örneğin, kadınlar genellikle daha şiddetli yoksunluk semptomları yaşar ve erkeklere kıyasla nüksetme riski daha yüksektir (Becker vd., 2017; Atlam vd., 2023).

Psikolojik olarak, bağımlılığı olan kadınlarda depresyon, anksiyete ve TSSB gibi eşlik eden ruh sağlığı bozukluklarının oranı genellikle daha yüksektir (Chander ve McCaul, 2003). Bu bozukluklar hem madde kullanımına katkıda bulunabilir hem de madde kullanımından kaynaklanabilmekte, bu da tedavi ve iyileşmeyi zorlaştıran bir döngü yaratmaktadır. Kadınların ayrıca fiziksel veya cinsel istismar dahil olmak üzere travma yaşama olasılığı daha yüksektir ve bu da madde kullanım kalıplarını ve iyileşme süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Greenfield vd., 2010). Bu travma genellikle hem bağımlılığı hem de altta yatan psikolojik sorunları ele alan bir tedavi yaklaşımı gerektirmektedir.

Sosyal olarak kadınlar, bağımlılıklarını ve iyileşmelerini etkileyebilecek zorluklarla karşı karşıyadır. Genellikle çocuklar ve diğer aile üyeleri için birincil bakıcı konumundadırlar, bu da tedavi arama ve tedaviye katılma becerilerini sınırlayabilir (Atlam vd., 2023). Ayrıca, toplumsal beklentiler ve toplumsal cinsiyet rolleri, bağımlılığı olan kadınlara yönelik damgalama ve ayrımcılığın artmasına neden olabilir. Bu damgalama, sağlık hizmeti sağlayıcılarının yargılayıcı tutumları, sosyal izolasyon ve destek hizmetlerine erişimin azalması gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir (Tuchman, 2010).

2.3. Kültürel Bağlam ve Damgalama

Bağımlılığa ve özellikle bağımlı kadınlara yönelik kültürel tutumlar, onların deneyimlerini ve bakıma erişimlerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Batı toplumları da dahil olmak üzere birçok kültürde, bağımlılık genellikle tıbbi bir durumdan ziyade ahlaki bir başarısızlık olarak görülmekte ve bu da onu çevreleyen damgalamayı daha da kötüleştirir. Kadınlar için bu damgalama, kadınlık ve anneliğe ilişkin toplumsal beklentilerle daha

da artmakta, bu da daha sert yargılamalara ve daha fazla sosyal dışlanmaya yol açabilmektedir (Ünübol vd., 2019).

Türk toplumu bağlamında, kültürel normlar ve toplumsal beklentiler kadınlar arasındaki bağımlılık algısını büyük ölçüde etkilemektedir. Geleneksel Türk kültürü, aile onuru ve itibarına güçlü bir vurgu yapmakta, bu da kadınlar üzerinde belirli davranış ve rollere uyma konusunda önemli bir baskıya yol açabilmektedir. Bu kültürel arka plan, bağımlılığın damgalanmasını şiddetlendirerek kadınların yardım ve destek aramasını daha da zorlaştırmaktadır. Bağımlılık sorunları olan kadınlar ailelerine utanç getiriyor olarak görülebilir, bu da izolasyonun artmasına ve tedavi arama isteğinin azalmasına yol açabilir (Ünübol vd., 2019; Atlam vd., 2023).

Ayrıca, Türk kültüründe toplumsal cinsiyet ve bağımlılığın kesişmesi, genellikle kadınlar için özel tedavi seçeneklerinin eksikliğine neden olmaktadır. Birçok bağımlılık tedavi programı erkekler göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır ve kadınların çocuk bakım sorumlulukları ve travma geçmişleri gibi özel ihtiyaçlarına hitap etmeyebilir (Saçaklı ve Odabaş, 2023). Hizmetlerdeki bu boşluk, kadınların etkili tedavi ve desteğe erişimini engelleyerek bağımlılık ve ötekileştirme döngüsünü devam ettirebilir.

Kadın bağımlılığıyla ilişkili damgalama, kadınların psikolojik sağlığı üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Bağımlı kadınlar genellikle yoğun suçluluk ve utanç duyguları yaşamakta, bu da madde kullanımlarını şiddetlendirebilmekte ve iyileşmelerini engelleyebilmektedir. Bu duygusal yükler, toplumsal yargı ve ayrımcılıkla birleşerek daha fazla psikolojik sıkıntıya ve izolasyona yol açabilir (Luoma vd., 2008).

Sonuç olarak, bağımlılığa ilişkin toplumsal cinsiyet farklılıklarını ve toplumsal algıları anlamak, bağımlı kadınlara yönelik etkili müdahaleler ve destek sistemleri geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Kadınların karşılaştığı zorlukları kabul ederek ve bağımlılıklarına katkıda bulunan kültürel ve sosyal faktörleri ele alarak, daha kapsayıcı ve destekleyici tedavi yaklaşımları için çalışılabilir.

3. PSİKOLOJİK VE DUYGUSAL ZORLUKLAR

3.1. Psikolojik Sorunlar

Bağımlılık sorunları olan kadınlar genellikle iyileşme süreçlerini zorlaştıran çok sayıda psikolojik zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. En yaygın psikolojik sorunları arasında depresyon, anksiyete ve travmaya bağlı bozukluklar yer almaktadır (Chander ve McCaul, 2003). Bağımlı kadınlarda depresyon, madde kullanımının hem bir nedeni hem de bir sonucu olabilir. Araştırmalar, kadınların depresyon yaşama olasılığının erkeklerden iki kat daha fazla olduğunu ve bu yaygınlığın madde kullanım bozukluğu olanlar arasında daha da yüksek olduğunu göstermektedir. Bağımlılık ve depresyonun döngüsel doğası, madde kullanımının depresif semptomları şiddetlendirdiği ve bunun da bir başa çıkma mekanizması olarak maddelere olan bağımlılığı artırdığı kendi kendini sürdüren bir döngü yaratabilir (Martin vd., 2020).

Bağımlı kadınlar arasında anksiyete bozuklukları da yaygındır; araştırmalar kadınların erkeklere kıyasla anksiyete bozuklukları geliştirme olasılığının daha yüksek olduğunu ve bu bozuklukların genellikle madde bağımlılığıyla komorbid olduğunu göstermektedir. Anksiyetenin varlığı, bir kadının bağımlılık tedavisine katılma ve tedaviden yararlanma becerisini önemli ölçüde etkileyebilir, çünkü anksiyete kaçınma davranışlarına yol açabilir ve iyileşme için gerekli başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesini engelleyebilir. Ayrıca, anksiyete ve madde kullanım bozuklukları genellikle birbirlerini şiddetlendirerek zorlu bir tedavi ortamı yaratmaktadır (Ait-Daoud vd., 2019).

TSSB, bağımlılığı olan kadınlar arasında özellikle belirgindir. Madde kullanım bozukluğu olan birçok kadının, bağımlılıklarını ve ruh sağlıklarını önemli ölçüde etkileyen fiziksel veya cinsel istismar geçmişleri vardır. TSSB prevalansı kadınlarda, özellikle de madde kullanım bozukluğu olanlarda, erkeklerden belirgin şekilde daha yüksektir. Bu travma, geri dönüşler, kabuslar ve şiddetli anksiyete gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir ve bunların hepsi bir başa çıkma aracı olarak madde kullanımını tetikleyebilir. Travmayla ilgili bu sorunların ele alınması, bağımlılığın tedavisinde kritik öneme sahiptir ve madde kullanımı ile travma semptomlarını aynı anda ele alan entegre yaklaşımlar gerektirmektedir (Fullilove vd., 1993; Edwards vd., 2022).

3.2. Duygusal Yük

Bağımlılığın kadınlar üzerindeki duygusal yükü derin ve çok yönlü olup; suçluluk, utanç ve izolasyon duygularını kapsamaktadır. Bu duygular genellikle toplumsal beklentiler ve cinsiyet rolleri ile iç içe geçerek bağımlılığın duygusal etkisini yoğunlaştırabilir. Suçluluk, özellikle anne veya bakıcı olan bağımlı kadınlar arasında yaygın bir duygudur. Rollerini ve sorumluluklarını yerine getiremedikleri için suçluluk hissedebilirler ve bu suçluluk hem madde kullanımı için bir tetikleyici hem de yardım aramanın önünde bir engel olabilir (Covington, 2002).

Utanç, bağımlı kadınları etkileyen bir diğer yaygın duygudur. Bağımlılıkla ilişkili damgalanma, değersizlik ve kendinden nefret etme duygularına yol açabilir ve bu da bağımlılık döngüsünü devam ettirebilir. Kadınlar, madde kullanımlarına ilişkin toplumsal yargıları içselleştirebilir, bu da öz-değer duygusunun azalmasına ve bir başa çıkma mekanizması olarak madde kullanımının artmasına neden olabilir (Luoma vd., 2008; Ünübol vd., 2019). Utanç aynı zamanda kadınların tedavi arayışına girmesini de engelleyebilir, çünkü sağlık hizmeti sağlayıcıları ve çevreleri tarafından yargılanmaktan korkabilirler.

İzolasyon, bağımlı kadınlar için önemli bir sorundur ve hem bağımlılığın damgalanması hem de madde kullanımı ile mücadele ederken sosyal bağlantıları sürdürmenin pratik zorlukları ile daha da kötüleşir. Bağımlılık sosyal ağların bozulmasına yol açabilir, aile ve arkadaşlarla ilişkiler gerginleşebilir veya kopabilir. Kadınlar yalnızlık ve sosyal destek eksikliğiyle başa çıkmak için maddeye yönelebileceğinden, bu izolasyon madde kullanımını daha da güçlendirebilir (Greenfield vd., 2007). Ayrıca, bağımlı kadınların yaşadığı izolasyon, destek ve kaynaklara erişimlerini engelleyerek iyileşmeyi daha zor hale getirebilir.

3.3. İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Bağımlılık, aile ilişkilerini ve kişiler arası dinamikleri derinden etkileyerek genellikle önemli aksaklıklara ve çatışmalara yol açmaktadır. Aile birimi içinde bağımlılık, iletişim ve güvende bozulmaya neden olarak ilişkilerin gerilmesine ve duygusal mesafeye yol açabilir. Bağımlılık sorunları olan kadınlar kendilerini eş veya anne olarak rollerini yerine getiremez halde bulabilir, bu da yetersizlik

duygularına yol açarak aile dinamiklerini daha da zorlayabilir (Ünübol vd., 2019).

Bağımlılığın yakın ilişkiler üzerindeki etkisi özellikle şiddetli olabilir. Bağımlı kadınların eşleri, sevdiklerini anlamakta veya desteklemekte zorlanabilir, bu da çatışmaya ve potansiyel ilişki bozulmalarına yol açabilir. Buna ek olarak, madde kullanımı gerilimleri artırabildiğinden ve istismarcı davranışlara katkıda bulunabildiğinden, bağımlılık sorunları olan kadınların aile içi şiddete maruz kalma riski daha yüksektir. Bağımlılık ve aile içi şiddetin kesişmesi, kadınlar için tehlikeli ve zorlu bir ortam yaratarak yardım ve destek aramalarını zorlaştırmaktadır (El-Bassel vd., 2005).

Ebeveyn ilişkileri de bağımlılıktan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bağımlı annelerin çocukları, ebeveynlerin madde kullanımına eşlik edebilen istikrarsızlık ve ihmalden kaynaklanan bir dizi duygusal ve davranışsal sorun yaşarlar. Bu çocuklar kendi ruh sağlığı sorunları, akademik güçlükler ve sosyal zorluklarla mücadele ederek nesiller boyunca devam edebilecek bir işlev bozukluğu döngüsü yaratabilirler. Bağımlılığın ebeveynlik üzerindeki etkisi derindir ve bu sorunların ele alınması hem annenin hem de çocukların ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir (Johnson ve Leff, 1999).

Sonuç olarak, bağımlı kadınların karşılaştığı psikolojik ve duygusal zorluklar karmaşık ve çok yönlüdür. Depresyon, anksiyete ve travma, iyileşmeyi zorlaştıran yaygın psikolojik; suçluluk, utanç ve izolasyonun getirdiği duygusal yükler ise bağımlılığı daha da derinleştirmektedir. Bağımlılığın hem yakın hem de ailevi ilişkiler üzerindeki etkisi derindir ve önemli aksaklıklara ve çatışmalara yol açmaktadır. Bu zorlukları anlamak, bağımlı kadınların kendine özgü ihtiyaçlarını karşılayan etkili tedavi ve destek stratejileri geliştirmek için çok önemlidir.

4. SOSYOEKONOMİK VE ADLİ FAKTÖRLER

4.1. Ekonomik Zorluklar

Bağımlılık, kadınların ekonomik istikrarını derinden etkilemekte ve genellikle işsizlik, mali istikrarsızlık ve yoksulluk gibi önemli zorluklara yol açmaktadır. İşsizlik oranları, madde kullanım bozukluğu olan kadınlar arasında genel nüfusa kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir. Bu eşitsizlik, bağımlılığın damgalanması da dahil olmak üzere, iş kaybına ve yeni iş bulmada zorluğa yol açabilen çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır (Henkel, 2011). Bağımlılık

sorunları olan kadınlar, madde kullanımları nedeniyle istihdam geçmişlerinde sıklıkla kesintiler yaşamakta ve bu da potansiyel işverenlere açıklanması zor boşluklara neden olmaktadır. Ayrıca, bağımlılıkla ilişkili fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, düzenli istihdamı sürdürme becerilerini engelleyebilmektedir (Atlam vd., 2023).

Mali istikrarsızlık, bağımlı kadınların karşılaştığı bir diğer kritik sorundur. Bir bağımlılığı sürdürmenin maliyeti, kişisel mali durumu tüketerek borçlanmaya ve ekonomik sıkıntıya yol açabilir. Kadınlar, madde kullanımlarını finanse etmek için yasadışı faaliyetlerde bulunmak veya trans seks gibi riskli davranışlara başvurabilir ve bu da mali istikrarsızlıklarını daha da kötüleştirebilir. Bu ekonomik kırılganlık, finansal baskıların sürekli madde kullanımını teşvik ettiği ve bağımlılığın da finansal istikrarsızlığı sürdürdüğü bir kısır döngü yaratabilir (Henkel, 2011).

Yoksulluk, kadınlar arasında bağımlılığın hem nedeni hem de sonucudur. Madde kullanım bozukluğu geliştiren birçok kadın, kaynaklara ve fırsatlara sınırlı erişimin bağımlılığın başlamasına katkıda bulunduğu ekonomik olarak dezavantajlı geçmişlerden gelmektedir. Yoksulluk, kaliteli sağlık, eğitim ve destek hizmetlerine erişimi sınırlandırarak kadınların bağımlılık döngüsünden kurtulmasını zorlaştırabilir. Buna ek olarak, bağımlı kadınlar genellikle evsizlikle veya güvenli olmayan ortamlarda yaşamakla sonuçlanabilecek barınma istikrarsızlığıyla karşı karşıya kalmakta ve bu da iyileşme çabalarını daha da zorlaştırmaktadır (Grant vd., 2011).

4.2. Eğitim ve İstihdama Erişim

Eğitim ve istihdam önündeki engeller, bağımlılıkla mücadele eden kadınlar için önemli zorluklardır. Kısmen kritik eğitim dönemlerinde bağımlılığın hayatları üzerindeki yıkıcı etkisi nedeniyle, madde kullanım bozukluğu olan kadınlar arasında eğitime katılım genellikle daha düşüktür (White, 2002). Okulu bırakmak veya yüksek öğrenime devam etmemek, kariyer fırsatlarını ve kazanç potansiyellerini sınırlayarak uzun vadeli ekonomik dezavantajı artırabilmektedir.

Bağımlı kadınlar için istihdam fırsatları da damgalanma, sabıka kayıtları ve gerekli beceri veya niteliklerin eksikliği gibi çeşitli faktörler nedeniyle ciddi şekilde sınırlıdır. İşverenler, güvenilirlik veya potansiyel yasal sorunlardan korkarak madde kullanım geçmişi olan bireyleri işe almakta isteksiz

davranabilmektedir. Bağımlılık sorunları olan kadınların madde kullanımlarıyla ilgili sabıka kayıtları da olabilir ve bu da birçok alanda istihdamın önünde önemli bir engel teşkil edebilir. Ayrıca, istikrarlı bir istihdam geçmişlerinin olmaması ve özgeçmişlerinde boşluklar bulunması, bu kadınların iş piyasasında rekabet etmelerini zorlaştırmaktadır (Şamar ve Buz, 2022; Atlam vd., 2023).

Ayrıca, devam eden tedavi ve destek ihtiyacı, tam zamanlı istihdamda yer almalarını engelleyebilmektedir. Birçok kadın tıbbi bakım, danışmanlık ve destek gruplarına erişim ihtiyacı duymaktadır ve bu da geleneksel çalışma programlarıyla çelişebilmektedir. Tedavi ihtiyaçlarını karşılayacak esnek iş fırsatlarının olmaması, ekonomik zorluklarını daha da artırmakta, finansal bağımsızlık ve istikrar elde etmelerini zorlaştırmaktadır (Şamar ve Buz, 2022; Atlam vd., 2023).

4.3. Suç Davranışı ve Yasal Sistem Etkileşimi

Birçok kadın madde kullanımını desteklemek için yasadışı faaliyetlere yönelmesi nedeniyle bağımlılık ve suç davranışı arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Uyuşturucu bulundurma, hırsızlık ve fuhuş gibi madde bağımlılığıyla ilgili suçlar bağımlı kadınlar arasında yaygındır. Bu suç davranışları genellikle uyuşturucu veya alkol için fon sağlama ihtiyacının yanı sıra kadınların bağımlılıkları sırasında dahil olabilecekleri suç ağlarının etkisinden kaynaklanmaktadır (Richie, 2001).

Yasal sistemle etkileşim, bağımlı kadınlar için ek zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Madde kullanımının kriminalize edilmesi, bağımlılık sorunları olan birçok kadının ceza adaleti sistemine girmesi ve burada tutuklanma, hapsedilme ve yasal cezalarla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Hapsedilmenin kadınlar için ciddi sonuçları olabilmekte, hayatlarını sekteye uğratabilmekte ve onları bağımlılık ve suç davranışları döngüsüne daha da sokabilmektedir. Cezaevi ortamı genellikle bağımlılık için yeterli tedavi ve destek hizmetlerinden yoksundur, bu da kadınların iyileşmek için ihtiyaç duydukları yardımı almalarını zorlaştırır (Altuner vd., 2009; Karakartal, 2020).

Bağımlılık sorunları olan kadınlar, toplumsal cinsiyet önyargıları ve bağımlılık, toplumsal cinsiyet ve yoksulluğun kesişimselliği nedeniyle ceza adaleti sistemi içinde genellikle daha sert muameleye maruz kalmaktadır. Benzer suçları işleyen erkeklere kıyasla daha uzun cezalar alabilir veya şartlı

tahliyeye erişimde daha büyük zorluklarla karşılaşabilirler. Hukuk sisteminin rehabilitasyondan ziyade cezaya odaklanması, bağımlılığın altında yatan nedenleri ele almakta başarısız olmakta, suç davranışı ve madde kullanımı döngüsünü devam ettirmektedir. Hapsedildikten sonra toplumla yeniden bütünleşme, bağımlı kadınlar için bir başka önemli zorluktur. Sabıka kaydının yarattığı damgalanma, devam eden madde kullanımı sorunlarıyla birleştiğinde istihdam, barınma ve sosyal destek önünde engeller yaratmaktadır. Birçok kadın istikrarlı bir konut veya yaşanabilir bir ücret sağlayan iş bulmakta zorlanmakta, bu da hayatlarını yeniden inşa etmelerini ve suç faaliyetlerine geri dönmekten kaçınmalarını zorlaştırmaktadır (Altuner vd., 2009; Karakartal, 2020).

Sonuç olarak, bağımlı kadınları etkileyen sosyoekonomik ve adli faktörler karmaşık ve birbiriyle ilişkilidir. İşsizlik, mali istikrarsızlık ve yoksulluk gibi ekonomik zorluklar, iyileşme ve istikrarın önünde önemli engeller oluşturmaktadır. Eğitim ve istihdama erişim, damgalanma, sabıka kayıtları ve sürekli tedavi ihtiyacı gibi çeşitli faktörlerle sınırlıdır. Bağımlılık ve suç davranışı arasındaki ilişki, bu kişilerin hukuk sistemiyle etkileşimini daha da karmaşık hale getirmekte ve genellikle hapsedilmelerine ve devam eden yasal zorluklara neden olmaktadır.

5. DESTEK SİSTEMLERİ VE REHABİLİTASYON

5.1. Destek Hizmetlerinin Kullanılabilirliği

Bağımlı kadınlar için destek hizmetlerinin mevcudiyeti ve etkinliği, iyileşme yolculuklarında çok önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetleri, danışmanlık ve rehabilitasyon programları dahil olmak üzere kapsamlı destek hizmetleri, bağımlı kadınların çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamak için gereklidir. Bağımlı kadınlar için sağlık hizmetleri genellikle tıbbi detoksifikasyon, eşlik eden ruh sağlığı bozuklukları için tedavi ve sürekli tıbbi bakımı kapsar. Ancak bu hizmetlere erişim, coğrafi konum, mali kısıtlamalar ve sosyal damgalama gibi çeşitli faktörlerle sınırlı olabilmektedir. SAMHSA (2024) tarafından yapılan bir araştırma, kısmen bu engeller nedeniyle kadınların bağımlılık tedavi hizmetlerine erişiminin erkeklere kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Danışmanlık ve psikoterapi, duygusal destek sağlayan ve kadınların bağımlılıklarını yönetmek için başa çıkma stratejileri geliştirmelerine yardımcı olan bağımlılık tedavisinin ayrılmaz bileşenleridir. Kadınların kendine özgü

ihtiyaçlarını ele alan toplumsal cinsiyete duyarlı danışmanlık yaklaşımlarının geleneksel yöntemlerden daha etkili olduğu gösterilmiştir. Örneğin Covington'ın (2002) “Kadınların İyileşmesine Yardımcı Olmak” modeli, kadınların iyileşmesi için çok önemli olan travmayı ele almanın ve güçlenmeyi teşvik etmenin önemini vurgulamaktadır. Fiziksel, duygusal ve ruhsal iyileşme de dahil olmak üzere bütünsel yaklaşımları içeren rehabilitasyon programları da uzun vadeli iyileşme için gereklidir. Bu programlar genellikle grup terapisi, bireysel danışmanlık ve bağımlılık ve iyileşme üzerine eğitim oturumları içermektedir (Atlam vd., 2023).

Bu hizmetlere duyulan ihtiyaç bilinmesine rağmen, bu hizmetlerin bulunabilirliği önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Özellikle kırsal bölgelerde uzmanlaşmış tedavi tesisleri bulunmayabilir ve bu da kadınları bakıma erişmek için uzun mesafeler kat etmeye zorlayabilir. Finansal engeller de önemli bir rol oynamaktadır, zira birçok kadının sigorta kapsamı veya tedavi için ödeme yapma imkanı olmayabilir. Ayrıca, bağımlılığı çevreleyen damgalama, sağlık hizmeti sağlayıcılarının ve toplumlarının yargılamasından korkan kadınların yardım aramasını engelleyebilir (Atlam vd., 2023).

5.2. Toplum ve Aile Desteği

Toplum ve aile desteği, bağımlı kadınlar için iyileşme sürecinin kritik bileşenleridir. Aile üyelerinin katılımı duygusal destek sağlayabilir, izolasyon duygularını azaltabilir ve iyileşme motivasyonunu artırabilir. Araştırmalar, aile terapisi ve destek grupları gibi aile temelli müdahalelerin kadınlar için tedavi sonuçlarını iyileştirmede etkili olduğunu göstermektedir (Avşar vd., 2016; Jia vd., 2024). Bu müdahaleler, madde kullanımına katkıda bulunabilecek aile dinamiklerinin ele alınmasına yardımcı olabilir ve daha sağlıklı ilişkileri teşvik edebilir.

Toplum temelli müdahaleler ve destek grupları da bağımlı kadınların desteklenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Bu programlar, kadınların deneyimlerini paylaşabilecekleri, teşvik alabilecekleri ve benzer zorluklarla karşılaşmış diğerlerinden bir şeyler öğrenebilecekleri, yargılayıcı olmayan bir ortam sunmaktadır. Toplum temelli kuruluşlar genellikle barınma yardımı, iş eğitimi ve çocuk bakımı gibi ek hizmetler sunarak iyileşmenin önündeki bazı pratik engelleri ortadan kaldırabilir. Başarılı toplum temelli müdahaleler genellikle sağlık hizmeti sağlayıcıları, sosyal hizmetler ve kar amacı gütmeyen

kuruluşlar da dahil olmak üzere çeşitli paydaşlar arasında işbirliğini içermektedir. Ülkemizde Yeşilay tarafından ortaya koyulan girişimler, hastaların bireysel ihtiyaç ve özelliklerine göre tedaviyle eşleştirilmesinin sonuçları iyileştirdiğini göstermiştir. Bu tür kişiselleştirilmiş yaklaşımlar, erkeklere kıyasla farklı tedavi ihtiyaçlarına sahip olabilen kadınlar için özellikle faydalı olabilir.

Toplumun genelini iyileşme sürecine dahil etmek, damgalanmayı azaltmaya ve iyileşme sürecindeki kadınlar için destekleyici bir ortamı teşvik etmeye yardımcı olabilir. Eğitim kampanyaları ve topluma erişim programları, bağımlılığın ahlaki bir başarısızlıktan ziyade tıbbi bir durum olduğu konusunda farkındalığı artırarak daha şefkatli tutumları teşvik edebilir ve yardım aramanın önündeki engelleri azaltabilir (Ünübol vd., 2019; Atlam vd., 2023).

Sonuç olarak, bağımlı kadınlara yönelik destek sistemleri ve rehabilitasyon stratejileri, karşılaştıkları karmaşık zorlukların ele alınmasında kritik öneme sahiptir. Sağlık hizmetleri, danışmanlık ve rehabilitasyon programlarının mevcudiyeti ve etkinliği iyileşmede önemli bir rol oynamaktadır. Toplum ve aile desteği, motivasyonu artıran ve destekleyici bir ortam sağlayan temel bileşenlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağımlı kadınlar, depresyon, anksiyete ve travmaya bağlı bozuklukların daha yüksek oranda görülmesi de dahil olmak üzere farklı psikolojik ve duygusal yüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu psikolojik sorunlar, genellikle yoğun suçluluk, utanç ve izolasyon duygularıyla iç içe geçmekte ve tüm bunlar toplumsal damgalama ve geleneksel toplumsal cinsiyet beklentileriyle daha da kötüleşmektedir. Bu duygusal ve psikolojik zorlanmalar yalnızca iyileşme sürecini zorlaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda aile ilişkilerini ve kişiler arası dinamikleri de önemli ölçüde etkilemektedir. Bağımlılık sıklıkla aile bağlarının gerilmesine ve aile içi şiddet riskinin artmasına yol açarak kadınları bağımlılık ve istismar döngülerine daha da hapsedmektedir.

Ekonomik açıdan, bağımlı kadınlar genellikle yoksulluk, işsizlik ve mali istikrarsızlık kısır döngüsü içinde sıkışıp kalmaktadır. Bu sosyoekonomik zorluklar bağımlılığın hem nedeni hem de sonucudur ve kadınların iyileşme için gerekli kaynaklara ve fırsatlara erişimini sınırlamaktadır. Bağımlı kadınlar sıklıkla ayrımcılıkla, özgeçmişlerinde boşluklarla ve nitelik eksikliğiyle

karşılaştıklarından, eğitim ve istihdam önündeki engeller özellikle ciddidir. Madde kullanımının kriminalize edilmesi bu sorunları daha da kötüleştirmekte, birçok bağımlı kadın yasal sistemle karşılaşmakta, tutuklanma, hapsedilme ve sonrasında topluma yeniden entegrasyon zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Destek sistemleri ve rehabilitasyon hizmetleri bu karmaşık zorlukların ele alınmasında hayati önem taşımaktadır. Ancak, bu tür hizmetlerin mevcudiyeti ve etkinliği büyük farklılıklar göstermektedir. Tıbbi detoksifikasyon ve birlikte ortaya çıkan psikolojik bozuklukların tedavisi için kapsamlı sağlık hizmetleri esastır ancak coğrafi, mali ve sosyal engeller nedeniyle genellikle erişilme oranının düşük olduğu söylenebilir. Danışmanlık ve psikoterapi iyileşmede kritik rol oynamakta ve cinsiyete duyarlı yaklaşımların özellikle etkili olduğu kanıtlanmıştır. Duygusal destek ve pratik yardım sunan toplum ve aile desteği de çok önemlidir. Aile temelli müdahaleler, destekleyici bir ev ortamını teşvik ederek, aile dinamiklerini ele alarak ve daha sağlıklı ilişkileri destekleyerek tedavi sonuçlarını iyileştirebilir.

Bağımlı kadınların desteklenmesi ve rehabilitasyonunun iyileştirilmesi için özellikle kırsal alanlarda kapsamlı sağlık hizmetlerine erişimin genişletilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu, travma ve güçlendirme gibi kadınların özel ihtiyaçlarını ele alan toplumsal cinsiyete duyarlı tedavi programlarının mevcudiyetinin artırılmasını da içermektedir. Toplum temelli destek programlarının geliştirilmesi ve eğitim kampanyaları yoluyla damgalanmanın azaltılması, daha fazla kadının yargılanma korkusu olmadan yardım aramasını teşvik edebilir. Aile terapisi ve eğitim kaynakları sağlayarak aile destek sistemlerini güçlendirmek, ev ortamını iyileştirebilir ve iyileşmeyi destekleyebilir. Mesleki eğitim ve işe yerleştirme hizmetleri yoluyla eğitim ve istihdam fırsatlarına erişimi artırarak sosyoekonomik engelleri ele almak ekonomik istikrar için gereklidir. Konut yardım programları da iyileşme sürecindeki kadınlara güvenli yaşam ortamları sağlanmasında hayati bir rol oynayabilir. Hukuk ve ıslah sistemlerinin cezalandırma yerine rehabilitasyona odaklanacak şekilde reforme edilmesi çok önemlidir. Hapsetmek yerine tedavi sunan saptırma programlarının uygulanması ve bağımlı kadınlara yönelik cezalandırıcı tedbirlerin azaltılması için yasal reformların savunulması, bu kadınların topluma başarılı bir şekilde yeniden entegre olma şanslarını önemli ölçüde artırabilir. İyileşmenin fiziksel, duygusal ve psikolojik yönlerini ele alan bütüncül ve toplumsal cinsiyete duyarlı tedavi yaklaşımlarının teşvik edilmesi uzun vadeli başarı için gereklidir. Bu kapsamlı stratejileri benimseyerek, bağımlı kadınların rehabilitasyonu için daha

destekleyici ve etkili bir çerçeve oluşturabilir, kendilerine özgü ihtiyaçlarını ele alabilir ve uzun vadeli iyileşme ve refahı teşvik edebiliriz. Bu çabalar sadece ilgili bireylere fayda sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda daha sağlıklı ailelere ve toplumlara katkıda bulunacak ve nihayetinde daha şefkatli ve adil bir topluma yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Ait-Daoud, N., Blevins, D., Khanna, S., Sharma, S., Holstege, C. P., & Amin, P. (2019). Women and addiction: an update. *Medical Clinics*, 103(4), 699-711.
- Altuner, D., Engin, N., Gürer, C., Akyay, İ., & Akgül, A. (2009). Madde kullanımı ve suç ilişkisi: kesitsel bir araştırma. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 87-94.
- Atlam, D., Demirtaş, G. N., Kaylı, D. S., & Kırılı, U. (2023). Kadınlarda bağımlılık ve kadına özgü tedaviler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 263-281.
- Avşar, G., Koç, F., & Aslan, G. (2016). Madde bağımlısı hastalarda sosyal destek ve benlik saygısı. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (1), 44-49.
- Becker, J. B., McClellan, M. L., & Reed, B. G. (2017). Sex differences, gender and addiction. *Journal of neuroscience research*, 95(1-2), 136-147.
- Chander, G., & McCaul, M. E. (2003). Co-occurring psychiatric disorders in women with addictions. *Obstetrics and Gynecology Clinics*, 30(3), 469-481.
- Covington, S. S. (2002). Helping women recover: Creating gender-responsive treatment. In S. L. A. Straussner & S. Brown (Eds.), *The handbook of addiction treatment for women* (pp. 52-72). Jossey-Bass.
- Edwards, K. M., Siller, L., Ullman, S. E., Lee, K. D., & Murphy, S. B. (2022). Post-traumatic growth in women with histories of addiction and victimization residing in a sober living home. *Journal of interpersonal violence*, 37(13-14), NP11180-NP11197.
- El-Bassel, N., Gilbert, L., Wu, E., Go, H., & Hill, J. (2005). Relationship between drug abuse and intimate partner violence: a longitudinal study among women receiving methadone. *American journal of public health*, 95(3), 465-470.
- Ellis, R. A., Bailey, A. J., Jordan, C., Shapiro, H., Greenfield, S. F., & McHugh, R. K. (2024). Gender differences in illicit drug access, use and use disorder: Analysis of National Survey on Drug Use and Health data. *Journal of psychiatric research*, 175,

118-122.

- Fullilove, M. T., Fullilove, R. E., Smith, M., Winkler, K., Michael, C., Panzer, P. G., & Wallace, R. (1993). Violence, trauma, and post-traumatic stress disorder among women drug users. *Journal of Traumatic Stress, 6*, 533-543.
- Goh, C. M. J., Asharani, P. V., Abdin, E., Shahwan, S., Zhang, Y., Sambasivam, R., ... & Subramaniam, M. (2024). Gender differences in alcohol use: a nationwide study in a multiethnic population. *International Journal of Mental Health and Addiction, 22*(3), 1161-1175.
- Grant, T. M., Jack, D. C., Fitzpatrick, A. L., & Ernst, C. C. (2011). Carrying the burdens of poverty, parenting, and addiction: Depression symptoms and self-silencing among ethnically diverse women. *Community Mental Health Journal, 47*, 90-98.
- Greenfield, S. F., Back, S. E., Lawson, K., & Brady, K. T. (2010). Substance abuse in women. *Psychiatric Clinics, 33*(2), 339-355.
- Greenfield, S. F., Brooks, A. J., Gordon, S. M., Green, C. A., Kropp, F., McHugh, R. K., ... & Miele, G. M. (2007). Substance abuse treatment entry, retention, and outcome in women: A review of the literature. *Drug and alcohol dependence, 86*(1), 1-21.
- Henkel, D. (2011). Unemployment and substance use: A review of the literature (1990-2010). *Current Drug Abuse Reviews, 4*(1), 4-27.
- Jia, D., Zhang, K., & Xu, Y. (2024). The relationship between social support and relapse tendency among those who struggle with drug addiction: Multiple mediators of exercise self-efficacy and health-related quality of life. *Journal of Drug Issues, 54*(1), 120-133.
- Johnson, J. L., & Leff, M. (1999). Children of substance abusers: Overview of research findings. *Pediatrics, 103*(Supplement_2), 1085-1099.
- Karakartal, D. (2020). Uyuşturucu madde kullanımı ve suç ilişkisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 6*(14), 614-617.
- Luoma, J. B., Kohlenberg, B. S., Hayes, S. C., Bunting, K., & Rye, A. K. (2008). Reducing self-stigma in substance abuse through acceptance and commitment therapy: Model, manual development, and pilot outcomes. *Addiction research & theory, 16*(2), 149-165.
- Mari, E., Biondi, S., Varchetta, M., Cricenti, C., Frascchetti, A., Pizzo, A., ... & Quaglieri, A. (2023). Gender differences in internet addiction: A study on variables related to its possible development. *Computers in Human Behavior Reports, 9*, 100247.
- Martin, C. E., Scialli, A., & Terplan, M. (2020). Addiction and depression: unmet

- treatment needs among reproductive age women. *Maternal and child health journal*, 24, 660-667.
- Miller, L., Mide, M., Arvidson, E., & Söderpalm Gordh, A. (2023). Clinical differences between men and women in a Swedish treatment-seeking population with gambling disorder. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 1054236.
- Najavits, L. M., Weiss, R. D., & Shaw, S. R. (1997). The link between substance abuse and posttraumatic stress disorder in women: A research review. *American Journal on Addictions*, 6(4), 273-283.
- National Institute on Drug Abuse (NIDA) (2020). *Substance Use in Women*. Erişim adresi: <https://www.drugabuse.gov/publications/research-reports/substance-use-in-women>
- Richie, B. E. (2001). Challenges incarcerated women face as they return to their communities: Findings from life history interviews. *Crime & Delinquency*, 47(3), 368-389.
- Richie, B. E. (2001). Challenges incarcerated women face as they return to their communities: Findings from life history interviews. *Crime & Delinquency*, 47(3), 368-389.
- Saçaklı, G., & Odabaş, D. (2023). Kadınlarda madde bağımlılığı. *Advances in Women's Studies*, 5(2), 44-48.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) (2024). *Addressing the needs of women and girls: developing core competencies for mental health and substance abuse service professionals*. Erişim adresi: <https://store.samhsa.gov/sites/default/files/d7/priv/sma13-4789.pdf>
- Şamar, B., & Buz, S. (2022). Bağımlılık rehabilitasyonunda sosyal hizmet uygulamaları: Erenköy BAHAR Modeli. *Bağımlılık Dergisi*, 23(2), 221-232.
- Tuchman, E. (2010). Women and addiction: the importance of gender issues in substance abuse research. *Journal of Addictive Diseases*, 29(2), 127-138.
- Ünübol, B., Ünübol, H., & Bilici, R. (2019). Kadın bağımlılarda içselleştirilmiş damgalanmanın bağımlılık özelliklerine ve algılanan sosyal desteğe olan etkisinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 377-384.
- White, W. (2002). Women, addiction, and recovery: A historical review. *Counselor Magazine*, 4(3), 52-54.

11. BÖLÜM

DOĞU'DA ÜNİVERSİTE KURMA ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULUŞU

Serhat SEZEK

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Doktora Öğrencisi,

serhatsezek@hotmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Selçuklu Devletinden miras kalan medreseleri özellikle Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde geliştirerek 19.yüzyılın ortalarına kadar Enderun mektebi ile birlikte devletin yönetiminde yer alacak personelin yetiştirilmesi için etkin olarak kullanmıştır. Bu süreç Tanzimat Fermanının ilanına kadar devam etmiştir. Söz konusu zaman dilimi içerisinde medrese teşkilatının yıpranması ile medrese eğitimi alanında yapılan çözüm önerileri özellikle medreselerin geleceğini teminat altına alma şeklinde gelişmiştir. Tanzimat Fermanına kadar Osmanlı eğitim sistemi içerisinde modern ve klasik eğitim veren kurumların birlikte var olması buna paralel olarak birçok farklı bireyin de yetişmesini sağlamış ve eğitim sisteminde bir homojenlik elde edilememiştir. II. Mahmut zamanında ise ilk defa sadece modern insan tipi yetiştirmek amacı ile mektep adı altında eğitim kurumlarının kurulmasına başlandı. (Somel, 2010). Söz konusu okullarda Fransız İhtilali'nin etkisi ile özellikle Avrupa'da başlayan milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerine karşı bir "Osmanlılık" eğitim politikası olarak uygulanmaya başlamışsa da söz konusu okullara devam eden öğrencilerinin büyük çoğunluğunun "Türk" kökenli olması nedeni ile söz konusu politikanın da tam anlamıyla başarılı olduğunu söylemek çok güçtür. (Kodaman, 1991).

Osmanlı Devletinde batılı anlamda ilk üniversitesi sayılan Darülfünun'un kuruluşu her ne kadar 1846 yılına dayanmakta ise de binanın yapımındaki gecikmelerden dolayı Darülfünun da derslerin başlaması 1863 yılını bulmuştur. (Aydemir, 2020).

2. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılından itibaren Darülfünun'daki eğitimin gelişmesi amacıyla pek çok çalışmalar yapılarak gayret sarf edilmiş ve buna bağlı olarak söz konusu yükseköğretim kurumunun dersleri de gözden geçirilmiş ve günün şartlarına uygun olarak Felsefe, Tarih ve Edebiyat dersleri de ders programlarına eklenmiştir. Okulun ismi ise bu dönemde Osmanlı Darülfünunu olarak değiştirilmiştir. (Olgun, 2002).

Cumhuriyetin ilanından 1950 yılına kadar geçen süre içerisinde ülkemizde yer alan yükseköğretim kurumları incelendiğinde, İstanbul'dan Ankara'ya taşınan Baytar Mektebi, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu ve Mekteb-i Fünun-u Mülkiye okullarının temellerinin esasında Osmanlı devletine dayandığı görülmektedir. (Kömürlü, 2023). Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da ise Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1925 yılının Kasım ayında Adliye Hukuk Mektebi açılmış, 1927 yılı Ekim ayında İstanbul'dan nakledilen Orta Muallim Mektebi ise Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ismiyle 1932 yılında mezun vermeye başlamıştır. 1930 yılında İstanbul'da Halkalı Ziraat Mektebi kapatılarak Ankara'da Yüksek Ziraat Mektebi adıyla yeniden başkentte faaliyete başlamış bu gelişmeye ek olarak 1933 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur.

Osmanlı'nın il sivil mühendislik okulu Hendese-i Mülkiye Mektebi olup bu yükseköğretim kurumu da zamanla modern hale getirilerek Yüksek Mühendis Mektebi adı ile faaliyetlerine devam etmiş ve neticede bu okul temel alınarak İstanbul'da ilk Teknik Üniversite 1944 yılında İnönü döneminde kurulmuştur. (Kömürlü, 2023).

1. ATATÜRK DÖNEMİNDE YÜKSEKÖĞRETİM KONUSUNDA YAPILAN REFORMLAR

Atatürk dönemi içerisinde yapılan reform çalışmaları incelendiğinde, onun sosyal kültür, bilim, eğitim ve sosyal hayata yönelik birçok reform yapıldığı görülmektedir. Söz konusu reform çalışmaları içerisinde 1933 yılında gerçekleştirilen “Üniversite Reformu” ayrı bir öneme sahiptir.

Atatürk, 1931 yılından itibaren 1933 yılına kadar geçen iki yıl zarfında yürütülen üniversite reformu çalışmalarını tasarlamak için reform çalışmaları öncesinde Cenevre Üniversitesi’nde görevli pedagoji uzmanı Profesör Albert Malche’nin Türkiye’ye getirilmesini sağlamıştır. Profesör Malche, bu amaçla 1931 yılının Ocak ayında İstanbul’a gelmiş, Ankara’ya geçerek burada Başbakan İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay ile görüşmüş ve tekrar İstanbul’a dönmüştür. Darülfünun’da çalışmaları için kendisine oda tahsisinde bulunulmuş, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde 1932 yılının Mayıs ayında hazırlanmış olduğu İstanbul Darülfünunu Hakkındaki Raporu Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay’a sunmuştur. Albert Malche’nin söz konusu raporu “İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor” adıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Profesör Malche, söz konusu raporu 5 bölüm ve 49 madde olarak hazırlanmış olup raporun aslı 95 sayfadan oluşmaktadır. Atatürk tarafından raporun titizlikle incelendiği ve üzerine bizzat kendisi tarafından 81 yerde not aldığı görülmektedir. (Akt. Erdem, Ali, Rıza, 2012, Güler, 1994).

Esat Sagay’ın 18 Ağustos 1932’de Milli Eğitim Bakanlığı görevinden ayrılması akabinde Dr. Reşit Galip’in Bakanlık görevine getirilmesinden sonra üniversite reformu gerçekleştirilmiştir. Modern bir üniversite oluşturmayı amaçlayan 2252 sayılı Kanun 1933 yılında çıkarılmıştır. Bu nedenle anılan Kanun doğrultusunda 2252 sayılı kanunla Darülfünun lağvedilerek kurulan İstanbul Üniversitesi “Atatürk’ün Üniversite Reformu” olarak adlandırılmaktadır. Bu hukuksal düzenlemeyle “rektör”, “fakülte”, “dekan”, “üniversite”, gibi terimler ülkemizde ilk defa kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, emin, fakülte reisi, müderris, muallim, muallim muavini gibi unvanlarda kaldırılmıştır. Üniversite reform hareketi hiç şüphesiz bu dönemde bilim ve kültür alanına etkisi süreklili olacak katkılardan biridir. (Akt. Erdem, Ali, Rıza, 2012, Güler, 1994).

Atatürk, yükseköğretimi özellikle ülkenin kalkınması, çağdaş bir seviyeye gelmesi ve ülkenin gelişmesi için çok önemli bir etken olarak görmekteydi. Atatürk özellikle bu reform hareketinden Türk İnkılabının önemini kavramış inkıla-

bın ilkelerini ve önemini savunacak ve rejimin desteği olacak üniversiteyi oluşturmayı gaye edinmiş bu doğrultuda üniversite reformunu en küçük ayrıntısına kadar incelemiş ve Almanya'dan getirilen pek çok üniversite öğretim üyesinin de yapmış oldukları analizler neticesinde verdikleri raporlar doğrultusunda yardımlarıyla üniversite reformunu başarıya ulaştırmıştır.

Bununla birlikte; Atatürk, üniversite reformunu sadece bir üniversiteyi kapsayacak şekilde değil tüm ülkeyi kapsayacak şekilde planlamıştır: Bu doğrultuda bir konuşmasında *“Memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde şimdilik değerlendirerek; Garp bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış bulunan ıslahat programı daha radikal bir tarzda uygulayarak Cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırarak merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni de az zamanda kurmak lâzımdır”*, demiştir. (Akt.Gökberk, 1997).

Atatürk 1 Kasım 1933 tarihli TBMM'de konuşmasında da yükseköğretim konusu hakkında *“Arkadaşlar! üniversite tesisine verdiğimiz önemi açıklamak isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu kadar maarifte ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürütmek kesin kararımızdır”* demekte olduğu görülmektedir. (Özata, 2007).

2. DOĞU'DA ÜNİVERSİTE KURULMASI FİKRİNİN OLUŞUMU

Doğu'da üniversite kurma hususu Atatürk tarafından ilk olarak 1 Kasım 1937'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı yasama yılı ilk açılış konuşmasında gündeme gelmiştir: *“Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde Doğu bölgesi için ilkokul ve üniversitesi ile modern bir kültür şehri oluşturmak yolunda şimdiden faaliyete geçilmelidir.”* diyerek Atatürk bu fikri ifade etmiş (Kuyrukçu, 2020); bu maksatla Saffet Arıkan, Milli Eğitim Bakanı olduğu bu dönemde kurulması düşünülen üniversitenin yerini tespit etmek için Van'a gönderilmiştir.

Yurdun tüm bölgelerinin aynı oranda gelişmiş bir eğitim düzeyine erişmesini arzulayan Atatürk, 1938 yılında yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında ise şöyle demiştir: *“Ankara Üniversitesinin tamamlanması ve şark üniversitesinin yapılan etütlerle tespit edilmiş olan esaslar dairesinde Van Gölü civarında kurulması hızla ve önemle devam etmektedir.”* dediği görülmektedir. Söz konusu fikrin uygulanabilmesi, Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı nedeni ile 12 yıl boyunca mümkün olamamıştır. (Akt.Özkaya Olcay,

İnan, Ayşe, Afet, 2021).

1950 yılında söz konusu fikir, hükümet tarafından yeniden gündeme getirilmiş; 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Prof. Dr. Ayşe Afet İnan'ın da aralarında olduğu İstanbul ve Ankara'da çeşitli üniversitelerde görevli öğretim üyelerinden oluşan 15 kişiden meydana gelen bir "Doğu Üniversitesi Teknik Komisyonu" oluşturulmuştur. Komisyon; açılması planlanan doğu üniversitesinin yerini, ilk etapta açılması gerekli fakülte ve enstitülerin neler olduğunu ve üniversitenin işleyişi hakkında rapor hazırlayarak hükümete sunmak ile görevli idi. Komisyon tarafından merkezi Van'da fakülteleri ve enstitüleri Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır gibi çeşitli doğu illerinde olacak şekilde planlanmış bir Doğu Üniversitesinin kurulması önerilmiştir. (Çınar ve Emsen, 2016). Atatürk'ün vasiyeti olarak hükümet tarafından kabul edilen Doğu Üniversitesinin kuruluş çalışmaları her ne kadar 1951 yılında başlamış olsa da yer seçiminde iddialı bir durumda olan diğer doğu şehirleri Van, Diyarbakır ve Elazığ'ın üniversitenin kendi şehirlerinde kurulması talepleri ve ısrarları üniversitenin kuruluş çalışmalarının altı yıl uzamasına neden olmuştur. Erzurum Valisi Cemal Gökten, kurulacak olan üniversitenin yerini seçmek için doğu illerini gezen Doğu Üniversitesi Teknik Komisyonu'nun Erzurum'a da gelmesi için dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı 1951 yılında aramıştır. Celal Bayar'ın da komisyon üyelerinin Erzurum'a gelecekleri bilgisini kendisine vermiştir. Komisyon, Diyarbakır, Van ve Elazığ'da incelemeler yaptıktan sonra Erzurum'a gelmiş şehrin tarihi özellikleri ile ilgili yetkililerden bilgi almıştır. Vali Cemal Gökten tarafından komisyon üyelerine yeni üniversite için uygun arazinin Erzurum'da bulunduğu bilgisinin verildiği Vali Cemal Gökten'in anılarında da yer almaktadır. Bu süre boyunca yerel halkın gelen komisyon üyelerine büyük ilgi gösterdiği bilgisi, zamanın yerel basınında da bulunmaktadır.

Doğu Anadolu'da kurulacak bir üniversite vasıtasıyla gerçekleştirilmesi istenen düşünceleri açıkça belirtmesi bakımından 1952 yılında zamanın iktidarı tarafından hazırlanan Doğu Üniversitesi Kuruluş Kanun Tasarısı gerekçesinde¹ aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

Bu üniversite Bakanlığımızca,

Bölgenin içtimai, iktisadi ve teknik ihtiyaçlarını, bakir enerji kaynaklarını bütün şubeleri ile ziraatını, madenlerini, kendisi için bir öğretim ve araştırma konusu olarak alacak,

1 <https://www.5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TBMM> Erişim Tarihi:30.12.2023

Faaliyet alanı içerisindeki halka rehber olacak onların sorularına cevap verebilecek ve onlardan gelecek tecrübeleri etüt ederek değerlendirebilecek,

Bu çevre gençlerinin mahalli mevzular üzerinde yükseköğrenim yapmalarını sağlayarak kalkınma için lüzumlu insan elemanını yetiştirecek ve bol miktarda münevverimizi orada toplayacaktır.

Bu itibarla Doğu bölgesinin gelişmesinde bir ilim merkezi görevini görecektir bir üniversite olarak kurulmak istendiği anlaşılmaktadır.

Doğuda kurulması düşünülen bir üniversiteden beklenenler ile klasik öğretim yapan diğer üniversiteler arasındaki en büyük fark; Kanun Tasarısından da anlaşılacağı üzere daha büyük ideallere ulaşma, çevrenin ihtiyaçlarına sıkı sıkıya bağlı, kapısı daima halka açık olma ilkelerinin bulunmasıdır.

Bakanlık Müsteşarı Reşat Tardu tarafından kendisinin başkan olarak kurduğu ve on altı kişiden oluşan yeni bir çalışma grubu bu amaçla 1953 yılında; Elazığ, Sivas, Muş, Bingöl, Van, Ağrı, Erzurum, Urfa, Siirt, Diyarbakır, Kars, Bitlis ve Tatvan'a bir inceleme gezisi gerçekleştirmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Sosyal İlimler Fakültesinin Van, Jeoloji, Biyoloji, Ziraat ve Orman Fakültelerinin Elazığ, Mühendislik Fakültesinin Diyarbakır, Veteriner ve Tıp Fakültesi ile Güzel Sanatlar Enstitüsünün ise Erzurum'da kurulması yönünde bir anlayış benimsemişlerdir. (Güzel, 2021).

Erzurum'u gezen heyete Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Reşat Tardu başkanlık etmiştir. Belediye salonunda yapılan toplantıda 1950 tarihli son yapılan nüfus sayımına göre Erzurum'un şehir, ilçe ve köy nüfusuna göre milli savunma bakımından önemi bir kurmay binbaşı tarafından heyete anlatılmıştır. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa da heyeti kabul ederek ordu bakımından Erzurum'da üniversite kurulmasında büyük yararlar olabileceği harita üzerinden heyete anlatılmıştır.

Milli Eğitim Bakanı Rıfki Salim Burçak, yeni kurulacak üniversitenin adının belirlenmesi aşamasında kararı nasıl aldıklarını ise şöyle açıklamıştır: “İlk defa, doğuda bir üniversite açılması fikrini ortaya atan Atatürk'tü. Ayriyeten; bu üniversitenin kurulması ile Doğu bölgelerimizde başlayacağını ümit ettiğimiz kalkınma hareketi, Türkiye'yi çağdaş bir medeniyet seviyesine çıkarmayı yeni Türk nesline gaye olarak göstermiş olan büyük halaskarın adından daima ilham ve hız almalıydı.” Milli Eğitim Bakanı Rıfki Salim Burçak, Bu hususun resmi bir nitelik kazanması maksadıyla hem İkinci İlim Heyetinin kararları hem de yeni kurulacak üniversitenin adı konusunda Cumhurbaşkanı Bayar ile bir

görüşme gerçekleştirmiştir. Burçak, üniversitenin kuruluşunda geçirdiği evrelerden sonra isminin ne olacağı ile ilgili anılarında “*Türlü yönlerden hazırlıkları yapılan üniversite, bu tarihe kadar hep Doğu Üniversitesi adı ile anılmış, çıkarılan yetki kanunlarında da bu isim kullanılmıştı. Bir gün yeni üniversiteye nasıl bir isim verilmesi gerektiği konusunda Müsteşar Reşat Tardu ile görüşürken üniversiteye Atatürk Üniversitesi adının verilmesi hususunda mutabık kaldık. İkinci İlim Heyetinin kararları hakkında Çankaya’da Cumhurbaşkanına bilgi verdiğim sırada bu meseleye de dokundum ve yeni kurulacak üniversiteye ise Atatürk’ün adını koymak istediğimizi söyleyerek bu kararı bizzat kendilerinin duyurmaları hususunu rica ettim. Bayar bu buluşu ve teklifimizi memnunluk içinde takdir duyguları ile karşıladı.*” (Özdemir,2023). Böylece ilk defa yeni kurulacak üniversitenin adının “Atatürk Üniversitesi” olacağı hususu Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 1953 yılı TBMM’yi açış nutkunda ilan edilmiştir. (Namal ve Karakuzu, 2016).

Celal Bayar, Meclisi açış nutkunda, “*Doğu Bölgemizde bir üniversitenin kurulması için yapılan hazırlıklar tamamlanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesine büyük bir medeniyet eserine kavuşturacak olan bu kurum artık tesis ve inşaa aşamasına girmiştir. Yeni üniversitenin Sosyal İlimler Fakülte ve Enstitüleri Van’da; Veteriner ve Güzel Sanatlar Fakülte ve Enstitüleri Erzurum’da; Mühendis Fakültesi Diyarbakır’da; Jeoloji, Biyoloji, Ziraat ve Orman Fakülte ve Enstitüleri ise Elazığ’da açılacaktır. Bu büyük ve yeni kültür müessesemize, yeni Türkiye’nin ve inkılâpların bânisi büyük şahsiyetin ismine ithafen “Atatürk Üniversitesi” adını vermeyi uygun görürüm.*”² ifadelerini kullanmıştır. Bu konuşmadan sonra Atatürk Üniversitesi’nin hazırlıkları için çok yoğun bir çalışma başlatılmış ve kurulması tasarlanan fakültelerin inşalarına bir an önce başlanabilmesi için kamulaştırma faaliyetlerine büyük hız verilmiştir. (Kardaş, 2014).

Rıfki Salim Burçak, 1954 Mayıs’ında kurulan üçüncü Menderes hükümetinin Atatürk Üniversitesi konusunda yeni bir karara varmak eğiliminde olduğu ve meseleyi yeniden incelemekte olduğunu anlaşıldığını anılarında belirtmiştir. Yeni kurulacak üniversitenin bütün ünitelerinin tek bir merkezde toplanacağı ancak Doğu Anadolu’nun belli başlı merkezleri arasında üniversitenin merkezi konusunda rekabetin en ileri dereceye vardığını ve bu rekabetin de hükümeti karar vermekte zorluğa düşürecek kadar şiddetli olduğunu belirtmiştir. (Özdemir, 2023).

2 TBMM TD, IX/25, 1.B. (1.9.1953), s.6; TBMM ZC. X/19, 75. İ. (31.5.1957) Sıra Sayısı 218, s.1-2.

Üniversitenin kuruluşunda isimleri ön plana çıkan Van, Elazığ, Diyarbakır ve Erzurum milletvekilleri tarafından hükümete üniversitenin kendi şehirlerinde kurulması yönünde mahalli tezler ileri sürdükleri ve hükümete siyasi baskı yaptıkları bu bağlamda diğer doğu illerine nazaran Erzurum'un kurulacak olan üniversitenin seçiminde tercih edilmesindeki en önemli unsurun dönemin Milli Eğitim Bakanı Rıfıkı Salim Burçak olduğunu söylemek mümkündür. Rıfıkı Salim Burçak, Erzurumlu olup üniversitenin kuruluş yıllarında üniversitelerin Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olması ve Rıfıkı Salim Burçak ile dönemin Başbakanı Adnan Menderes arasında bulunan olumlu ilişkiler, hükümetin kararının Erzurum olması yönünde pozitif bir kanının oluşmasına neden olmuştur. 1954 yılında Rıfıkı Salim Burçak, Adnan Menderes ile olan bir görüşmesinde Adnan Menderes'in kendisine büyük ve kuvvetli Türkiye'yi hazırlayacak meselelerden birinin doğuda kurulması gereken üniversite olduğunu belirttiğini, Menderes'in aynı ziyarette Milli Eğitim Bakanı Burçak'a "*...Ruhem çok iyi bulunduğum, sevinçli olduğum bir anıma rastladınız. İktidara gelince ilk nutkumu ben orada verdim. Seçim kampanyasını orada açtım; bana çok uğur getirdi. Erzurum'u öyle severim ki bağırma basıp öpesim gelir. Üniversiteyi oraya kuracağız oraya her şeyi yapacağız, Kararım bu yöndedir. Şimdi bakanların muvafakatlerini birer birer alıyorum. Cumhurbaşkanı'nu da ikna ederiz.*" (Güzel, 2021) dediğini söylemektedir.

Rıfıkı Salim Burçak, Erzurum milletvekilleri Rıza Topçuoğlu ve Sabri Erduman'ı da yanına alarak 1955 yılı Şubat ayında İstanbul'da bulunan Başbakan Adnan Menderes'i, Erzurum'da kurulması planlanan üniversite hususunda yeniden ziyaret etmiştir.(Güzel, 2021).

Konunun gizli tutulması yönündeki Adnan Menderes'in uyarılarına tembihihine Rıfıkı Salim Burçak, 28 Şubat 1955 tarihinde Palandöken Gazetesi'ne yazdığı bir makalede, "*Pek yakın bir zamanda yarının Erzurum'u, şdoğunun her bakımından en mamur beldesi, büyük bir irfan ve ilim merkezi haline gelecektir*" diyerek aslında bu husustaki ilk müjdesini Erzurum kamuoyu ile paylaşmıştır. (Güzel, 2021)

Rıfıkı Salim Burçak ayrıca Meclis konuşmalarından birinde söz alarak bölgesine ışık olacak olan bu yeni üniversitenin yalnızca doğu bölgeleri için değil tüm vatan adına çok önemli bir anlam taşıdığına dikkat çekip, "*Atatürk Üniversitesi, Türk milletinin geleceğini onun irfan seviyesinde arayan bir zihniyetin eseri memleketin müstakbel kaderini en muhkem bir teminata bağlamak*

için didinen vatanperver insanların büyük kararlarının bir ürünüdür. Atatürk Üniversitesi, özellikle doğu bölgelerinin hayat şartları üzerinde faaliyette bulunacaktır. Bu bilim merkezi her şeyden önce bölge insanını, onun toprağını, canlı ve cansız bütün servetlerini ilim gözüyle inceleyip, milli ilmi ve yeteneğini en üst derecede değerlendirme gibi bir fonksiyon ifa edecek ve bir rehber rolü üstlenecektir.” demiştir.(Özdemir, 2023).

3. ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ'NİN KURULUŞU

Cumhurbaşkanı Celal Bayar üniversitenin Erzurum'da kurulması yönünde kararını nihayetinde doğrudan bildirmiş, Erzurum'un düşman işgalinden kurtuluşunun 37.yıl dönümü olan 12 Mart 1955 tarihinde yeni üniversitenin isminin Atatürk'ün vasiyeti üzerine Atatürk Üniversitesi adı ile Erzurum'da kurulması, (Güzel, 2021) yeni yönünde karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından Atatürk Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve enstitülerin tek kampüs altında bulunması diğer şehirlere dağıtılması yönünde ortak karar alınmış bu doğrultuda üniversitede büyük bir kampüsün kurulması amaçlanmıştır.

Söz konusu karar alınırken Celâl Bayar'ın başkanlığında yapılan toplantıda üniversitenin kurulacağı şehrin diğer doğu şehirleri ile bağlantısı ve nüfus yoğunluğunu dikkate alınmış ve bu doğrultuda Atatürk Üniversitesinin Erzurum'da kurulmasına karar verilmiştir. Hiç şüphesiz bu kararın alınmasında dönemin Milli Eğitim Bakanı Burçak ve Erzurum milletvekillerinin çalışmaları da süreç içerisinde çok etkili olmuştur.(Kardaş, 2014).

TBMM'de Doğu Üniversitesi kurulması hususunda yapılan konuşmalarda bu bağlamda incelenmeye değerdir:

Dönemin Erzurum milletvekili Hamit Şevket İnce ise Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada, Garb'ın bir çocuğu olarak, Şark'ın unutulduğunu ama verilen bu kuruluş kararıyla buna son verildiğini; Atatürk Üniversitesinin, unvanını Türk'ün atasından aldığını belirtmiştir. İnce, Meclis konuşmasında yaşlandığını ve artık çalışmayacağını; o güne kadar yazdığı ve satın aldığı kitaplarını da alınan karara mukabil Atatürk Üniversitesine vakfedeceğini söylemiş ve konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Şark... Güneş oradan doğar. Bilimin güneşi henüz orada doğmadı. Atatürk'ün ismiyle ilmin güneşini biz oraya götürüyoruz. Hükümeti, bu itibar ile özellikle intihap ettiği bu isim nedeniyle tebrike layık

görüyorum. Erzurum mebuslarıyla hep birlikte oturuyorduk. Bu konu hakkında konuştuk. Ben bu güne kadar topladığım kitaplarımı, söz konusu kanunun geleceğini öğrendiğim vakit o kuruma vakfedeceğimi söyledim ve hepsini yeni kurulacak üniversiteye vakfettim. Benim hukuk külliyatımı oluşturan tüm kitaplar buradadır, şüphe gösteren baksın, Türkiye'de eşi benzeri yoktur. Fatih Sultan Mehmet devrinden başlayıp bu güne kadar gelen hukuk kitaplarım vardır. Özellikle 23 Nisan 1920'de ilk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıp Atatürk'ün bu kürsüden söylediği tüm sözlerin zabitleri bendedir. Bu tarihten beri düzenli ve muttariden bu zabitleri ben toplamışumdır.

Resmi Gazeteleri ise 1 numaradan itibaren topladım benim elimdedir. Mesleğine bağlı bir arkadaşınız olarak söylüyorum ki yaşlandım artık çalışmaya cağım. Bütün kitaplarımı onun için oraya başlıyorum. Hükümeti bu hareketi nedeniyle, özellikle Doğu'da irfan ve zeka nurunu yaymaya gayret göstermesinden dolayı candan kutlarım. Hastayım ve büyük bir heyecan içerisindeyim. Bu üniversiteyi açmak gerçekten büyük bir hizmettir. Bu tarihlerin unutulmayacağı nesilden nesle intikal ettireceği bir gündür.” (Özdemir, 2023).

Söz konusu üniversitenin kuruluş çalışmaları ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde bazı vekillerin tenkit konuşmaları yaptığı da anlaşılmaktadır.

Kars Milletvekili seçilen Erzurum doğumlu Sırrı Atalay, Meclis görüşmelerinde kürsüye gelerek Doğu'da bir Atatürk üniversitesi açılması hususundaki fikirlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Atatürk Üniversitesi'nin Doğu bölgesinde açılması hususunda hükümetin layihasını, Maarif ve Bütçe encümenleri tutanaklarını özenle okudum. Böyle bir üniversitenin açılmasından dolayı hükümete özellikle candan teşekkür eder ve böyle bir girişimi gönülden tebrik ederim.

...Doğu'da bir üniversite kurulacak. Teşekkür ediyorum, minnet ve şükranlarımı belirtiyorum. Fakat ortada bir hakikat vardır. O da şudur: Bu üniversite bir üniversite statüsünü değil, bir ortaokul statüsüne haiz bir yüksek mektep durumundadır. Muhtar bir üniversite hüviyetini maalesef taşımamaktadır. Bunun böyle olduğunu maddeler arasından çıkarmak mümkün olduğu gibi, hükümetin gerekçesinde de görmek mümkündür.

Kurulacak ilim müessesesinin iyi netice vermesi için muhtar olması ve teminata sahip bulunması lazımdır. Maddeler arasından çıkan netice şudur ki kurulacak üniversite ne muhtar olacak ne de muhtariyete haiz bulunacak. Üniversite rektörü, Maarif Vekili'nin teklifi, İcra Vekilleri Heyeti'nin tasvibi

ile seçilecek. Hâlbuki bugün mevcut olan Üniversite Kanunu'nun şekli bu değildir." (Özdemir, 2023).

Dönemin Tunceli Milletvekili Fethi Ülkü ise Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada "...Memlekette üniversitelerin kurulması ve yerleşmesi mevzu bahis olurken bunların, daha önceden esaslı programları tespit edilmiş olmalı ve hiçbir tarafı ümide kaptırmadan, hiçbir tarafı kırmadan doğrudan doğruya ilmin ve tekniğin icap ettirdiği, esasları yerine getirmelidir. Bunun bir misalini bugün kuruluşu ile memnun olduğumuzu ifade ettiğim Atatürk Üniversitesi münasebetiyle arz etmek mümkündür.

Atatürk Üniversitesinin kurulacağı yer bir hayli arandı ve bu arama birçok yerleri ümide kaptırma, oralara adeta vadetme, ümit verici şekilde tecelli etti. Bir aralık Van'a bir aralık Elazığ'a bir zafer takı yapıldı. Devlet ricalinden olan şahıslar "Üniversiteniz hayırlı olsun" temennisiyle oradan geçtiler ve orası büyük bir ümitle üniversiteye bağlandı.

Oralar bu büyük ümitler ve şahlanan arzularıyla hiçbir zaman hata etmediler. Onların bu arzularını huzurunuzda taziz ve tebcil ediyorum. Zira bu arzu kültüre olan aşklarından doğmakta idi. Elazığ, Tunceli, Bingöl ve civarı halkı kendilerine getireceği maddi ve tarafı katiyyen düşünmeksizin onun kendi seviyelerine katmayı vadedtiği, manevi tarafa gönül bağlayarak uzun aylar ve hatta yıllar büyük ümit ve heves içinde kaldılar. Arandı, tarandı, birçok ilmi raporlar hazırlandı, Amerikalı mütehassıslar geldi, gitti ve nihayet Erzurum'a karar verildi. Buna bir itirazımız olduğu sanılmasın, elbette orası da vatan köşesidir ve orada kurulacak üniversite Türkiye'nin her tarafında kurulmuş demektir. Fakat daha önceden yapılmış olan vaatler o muntika halkını yeise düşürdü.

Elazığ'da kurulması vadedilen Atatürk Üniversitesi için pek muazzam sayılan arsalar istimlak edildi. Büyük vaatler neticesinde vatandaşın elinden arsalar alındı. Büyük miktarda arazinin boş olarak bırakıldığı da hakikattir. Benim sormak istediğim husus şu üniversitenin bir fakültesinin oraya yapılması mevzu bahis midir? Başka bir okul açılması için etüt yapılmış mıdır? Yoksa sadece bekletilmek ve sahiplerine iade gibi bir husus düşünülmekte midir?

Diğer bir istirhamım: Bu üniversitenin Erzurum'da kurulacak olan Atatürk Üniversitesinin bütün teşkilatı yalnızca Erzurum'da mı kurulacaktır, yoksa civarda üniversite mevzuu ile alakalı yerlerde –hiç olmazsa- birer etüt merkezleri de kurulacak mıdır?

Bunun içim üniversiteleri tesadüfi olmaktan, biraz evvel arz ettiğim gibi şu-

rada veya burada vatandaşları küstürmek, lüzumsuz israflara yer açmak gibi halleri telafi etmek için esaslı bir ilmi heyet tarafından yurdun nerelerinde niçin ve ne tipte üniversiteler açılması lazım geldiği esaslı olarak tespit edilir, kanunlaşır ve bir daha bozulması mümkün olmazsa hakikaten memleketin tam manasıyla arzu ettiği kültür seviyesinin tahakkukuna bir ümit beslenebilir.” demektedir. (Özdemir, 2023).

6373 Sayılı Kanunla yeni üniversitenin adının “Atatürk Üniversitesi”, üniversitenin merkezinin ise Erzurum ili olması kararlaştırılmıştır. (Malik,2010) Atatürk Üniversitesi Kanunu'nun Meclis tarafından kabul edilmesinin sevinci ile Erzurum Belediyesi tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ve Erzurum'u temsil eden milletvekillerine (Rıfki Salim Burçak, Zeki Çavuşoğlu, Bahadır Dülger, İshak Avni Akdağ, Sabri Erduman, Şevki Erker, Abdülkadir Eryurt, Hamit Şevket İnce, Hasan Numanoğlu, Cemil Önder, Rıza Topçuoğlu, Esat Tuncel) teşekkür telgrafları çekilmesine oy birliği ile karar verilmiştir. Söz konusu telgrafta Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Demokrat Parti Erzurum Yönetim Heyeti İkinci Başkanı Münip Özer tarafından, “Millet Meclisimizin Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'da kurulması için ittifakla kabul buyurdukları kanun yüksek himmet ve ilgilerinizin kıymetli bir sonucudur. Memleketin düşmanlardan kurtarılması hususunda aziz önderimiz ulu Atatürk'ün ilk kongreyi yaptığı bu memlekette büyük Türk evladının adı ile kurulan bu üniversitenin manası ve değeri onun ideallerinin tahakkukunda da büyük bir aşama olması nedeniyle aziz ruhlarını şad ettiğini âmin bulunmaktayız. Bu memleketin çocukları olarak tarihteki kahramanlık ve hamaset destanlarımıza ilim ve irfan vadisinde büyük muvaffakiyetler ilave etmemize çıkır açacak olan bu ilim ve irfan müessesinden dolayı ebedi bağlılık hislerimizle minnet ve şükranlarımızı arz eder, en derin saygılarımızla ellerinizden öperiz.” denmiştir.(Namal ve Karakuzu, 2016).

Demokrat Parti iktidarı, yapılan Meclis görüşmeleri neticesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Faaliyetler Kurumu (FOA) ile Atatürk Üniversitesi için yapılacak yardımı artıran yeni bir proje anlaşması imzalamıştır. Yapılan antlaşma uyarınca Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Nebraska Üniversitesi'nden eğitim uzmanları, söz konusu proje çalışmasının gelişmesinde Türkiye'ye yardımda bulunmaları amacıyla Atatürk Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Atatürk Üniversitesinin eğitim heyeti için seçilecek öğretim üyelerine kendi üniversitelerinde eğitim kolaylıkları sağlamaları Nebraska Üniver-

sitesi, tarafından mümkün hale getirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri tarafından ağırlanacak olan Türk öğretim üyeleri orada incelemelerde bulunduktan sonra ülkemize geri dönecek ve Atatürk Üniversitesinde bir derece alarak terfi ederek çalışmalarına başlayabilecekti.

Atatürk Üniversitesine Dair Kanun Tasarısı, Türk-Amerika Karma Komitesi'nce 1955 ile 1957 yılları aralığındaki süre boyunca çalışılarak Atatürk Üniversitesi Kanun Tasarısı oluşturulmuş ve TBMM'ye onay için sunulmuştur. Tasarı, 31 Mayıs 1957'de, 6990 sayı ile Meclis tarafından kabul edilerek kanunlaşmıştır. Atatürk Üniversitesi'nin kurulması hakkındaki kanun tasarısının TBMM tarafından kabul edilmesi Erzurum halkında büyük bir memnuniyet uyandırmıştır. Erzurum Mebusu Şevki Erker, Atatürk Üniversitesi kanun tasarısı TBMM'de münazara edilirken kurulacak üniversite ile ilgili olarak, *“Doğu bölgemizde, Atatürk Üniversitesi sayesinde yeni bir asır başlayacaktır. Yurt bütünlüğüne gölge veren taraflar ortadan kalkacaktır. Coğrafya ve tarihin kadri-ne ve şansızlıklarına maruz kalıp vatanımızın diğer bölgelerine göre daha geri kalmış bulunan bu yurt parçasının ziraat, imar, maarif, sanayi gibi velhasıl, her koldan, her bakımdan ve her yönden kalkınmasının teminatı ve mihrakı da kurulmuş olmaktadır.”* demiştir.

Atatürk Üniversitesinin temeli 6990 Sayılı Kuruluş Kanununun resmi gazete de yayımlanmasından sonra Erzurum Kongresi'nin 38. yıl dönümünün açılış gününe denk gelen 23 Temmuz 1957'de Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile çok sayıda konuğun katıldığı büyük bir merasimle atılmıştır. Demokrat Parti'nin böylece seçim kampanyalarında yer alan propagandalarındaki *“Her Bölgede Üniversite.”* vaatleri de büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Yeni üniversitenin temeli atıldıktan sonra eğitim-öğretim çalışmalarının 1958 yılına yetiştirilmesi için hızlı bir şekilde yapımına başlanmış olup sonuç itibarıyla 17 Kasım 1958'de Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Devlet Bakanı Celâl Yardımcı, ile ülkemizdeki üniversitelerin rektörlerinin tamamı, dönemin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi ve çevre illerden gelen yaklaşık 80 bin vatandaşın katıldığı bir merasimle açılmıştır. Atatürk Üniversitesi'nin açılışında bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, *“Atatürk'ün emirleri üzerine Başbakan sıfatıyla 8 Kasım 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğum hükümet programında; Doğu bölgemizde bir kültür merkezi kurulacağını söylemiş ve derhal gerekli incelemelere başlanmasını sağlamıştım. Nitekim Atatürk de, 1 Kasım 1938 tarihli gerçekleştirdiği son meclis nutkunda, bu çalışmalara “hızla ve önekle”*

devam edildiğini ifade buyurmuşlardı. Bu önemli ve hayırlı girişimi, bildiğiniz gibi, 1938-1950 yılları arasında bulunan on iki senelik bir duraklamadan sonra tekrar ele almak, bu günkü hükümete nasip olmuştur. Şükranla ifade etmek isterim ki O'nun adını taşıyan üniversitenin Erzurum'da kurulması Van halkının özeleştirisi yapmasına neden olmuş ve bu durum basına şu şekilde yansımıştır: "Bir Vanlı olarak üniversitenin Van'da kurulması için en ufak bir davranış hareket ve gayret gösterilmemiştir. Ayrıca üniversite için tespit edilen arsa devlete fahiş bir ücret ile satılmak istenmiştir. İşte bu yanlış tutum ve biraz da politik sebeplerle üniversiteyi Erzurum'a kaptırmışız". Bu üniversitenin ilk fakültelerini bugün öğretime açmak suretiyle Atatürk'ün bu arzusunu yerine getirebilmiş olmak, Türk Milleti ve onun hükümeti için zevkli bir başarıdır." demiştir.(Karadaş, 2014).

28 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar Amerika Birleşik Devletlerini ziyaret ederek üst düzey yetkililerle Atatürk Üniversitesi konusunda ikili temaslar kurmuş; ülkenin öne çıkan tesislerinin yanı sıra üniversitelerini de inceleme fırsatı bulmuştur. Gezi programı çerçevesinde 1 Şubat 1954 tarihinde Columbia Üniversitesi'ni de ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, Atatürk Üniversitesinin inşa edilerek Türk eğitim sisteminin çağdaş, kaliteli ve modern bir şekilde güçlendirilmesinin gerekli olduğuna yönelik söylemlerine yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da devam ettiği ve yeni kurulan üniversite için destek aradığı görülmektedir.

Bu ziyaret esnasında Atatürk Üniversitesi hakkında Amerikalı yetkililere, "Vatanım, ilmi asırlardan beri buna hakkıyla erişemeyen halka ulaştırılması için sistemli bir şekilde çalışmakta olup bu seferde Türkiye'nin doğu vilayetlerinde bir Atatürk Üniversitesi kurmak ve bunu Amerikan eğitim telakkilerine göre kurmak kararındadır. Memleketimin milli öğretim ve eğitim gayeleri Amerikan demokrasisinin de kendi öğretim ve eğitim müesseseleri için kabul etmiş olduğu gayeleri, esasa taalluk etmeyen küçük farklarla, hemen hemen aynıdır. Bilhassa hürriyete, demokratik vatandaşlık terbiyesine içtimai inkişafa, ferdin yapıcı olmasına önem veren bir terbiye anlayışımız bulunmaktadır. Aynı anlayışla yetişen iki ülke halkının genel görüşleri ile ileride daha derin münasebetler oluşturacaklarından asla şüphe etmiyorum" demiştir. (Namal ve Karakuzu, 2016).

1954 yılının sonbaharında Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulacak olan üniversitenin kuruluşu için Başbakan Adnan Menderes tarafından Amerikalılarla iş

birliği anlaşması imzalanmıştır. Antlaşma uyarınca Bayındırlık Bakanlığı İmar İşleri Genel Müdür Yardımcısı Orhan Alsaç, Ziraat Bakanlığı Başmüşaviri Ni-yazi Öknay, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Üyesi Nusret Köymen ile mali ihtiyaçları Amerika Birleşik Devletleri’nce finanse edilen Nebraska Üniversitesi’nden Ziraat Uzmanı Prof. Dr. W. Lambert, Mühendis M. Green, Halkla İlişkiler Uzmanı Knute O. Broady, Patoloji Uzmanı Carl Olson, oluşan heyet; zaman kaybetmeden çalışmalarına başlamıştır. (Kardaş,2014).

Heyetin 10 Ağustos 1955 tarihinde hazırladığı raporda Erzurum’da kurulacak üniversitenin “Land Grand” modelinde bir bölge üniversitesi olması önerilmiş, bu amaçla hükümetçe Erzurum il sınırları içerisinde 43.000 dekarlık bir arazi üniversite için yer olarak planlanmıştır. (Çınar ve Emsen, 2016). Üniversitenin kurulması için Amerikalılarla ortak oluşturulan Türk-Amerikan Karma Komitesi; üniversitenin çalışma modeli, yapısı ve fakültelerin kuruluşları, gelişmeleri ve alt yapı olanakları gibi akademik konular ile ilgili olarak çalışmalar yürütmüştür. Komitenin çalışmaları neticesinde alınan kararlarda kurulacak olan üniversitenin sadece öğrencilerin eğitimi ile ilgilenmemesi, bunun yanında bölgesel kalkınmaya hizmet etmek için aynı zamanda vatandaşlara da bilginin yayılması yönünde faaliyetlerde bulunması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Atatürk Üniversitesi; vizyon olarak araştırma yapan, bilgi üreten, bölgesel kalkınma için üniversite ve vatandaş arasında güçlü bir etkileşim sağlayan bir şekilde dizayn edilmeye çalışılmıştır.

Üniversitenin yerleşim planı, 1955 senesinde tamamlanan ulusal çapta bir proje yarışmasının neticesinde oluşturulmuştur. Proje yarışmasında; projesini Enver Tokay, Ayhan Tayman, Behruz Çinici ve Hayati Tabanlıoğlu’ndan oluşan ekip birinciliği elde etmiştir. Yerleşim yeri inşaatı 1957 yılından 1970 yılına kadar sürmüştür. (Çınar ve Emsen, 2016).

Üniversiteler, o dönemde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bulunduğundan Atatürk Üniversitesi’nin kuruluşunda söz konusu dönemin Milli Eğitim Bakanları olan Tevfik İleri, Rıfki Salim Burçak, Celal Yardımcı ve Ahmet Özel’in pek çok emeği olmuştur. Hatta Ahmet Özel, kısa bir süreliğine de olsa aynı zamanda Atatürk Üniversitesi’nin ilk rektörü olarak görev yapmıştır. Atatürk Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri Amerikan Yardım Teşkilatı (AID) vasıtası ile Nebraska Üniversitesi ile iş birliği anlaşması imzalayarak çalışmalara başlamış 6990 Sayılı Atatürk Üniversitesi Kanunu’nun 7 Haziran 1957 tarihinde yürürlüğe girmesi akabinde üniversitenin ilk kuruluş çalışmaları da tamamlanmıştır.

(Kaya, 2023).

Atatürk ve Nebraska Üniversiteleri arasındaki iletişim fakülteler arasında karşılıklı yararlı fikirlerin alınıp verilmesinden ibarettir. Bu bağlamda Nebraska ve Erzurum coğrafi yönden çok fazla ortak özelliğe sahiptir. Bahse konu ziraat ekonomisine bağımlı olup tarım ve hayvancılık bölgelerin gelir kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Amerika'nın Nebraska bölgesi, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi gibi sulamalı ziraat tekniklerine ve gıda endüstrilerindeki yöntem ve tekniklere bağlı bulunmaktadır. Nebraska Üniversitesi yetkilileri bahse konu alanlardaki potansiyel problemlere hitap ederek sorunların çözümünde tecrübelidir. Ülkemizde görev yapan araştırmacılar da bu süreçte Türkiye'nin doğu bölgesinin ziraat ve hayvancılığının geliştirilmesi sorunun aşabilme problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu amaçla her iki üniversite de ülkelerinin ekonomik potansiyellerini ortaya çıkarabilme adına iyi eğitilmiş ve eğitilmiş genç bilim insanlarının varlığına ihtiyaç duymuştur.³

Resim 1. Erzurum Lisesi'ne bağlı Şair Nefi Ortaokulu Binası⁴

Atatürk Üniversitesi ana kampüs binası yapılana kadar günümüzde Erzurum Olgunlaşma Enstitüsü olarak faaliyet gösteren tek katlı Erzurum Lisesi bünyesinde bulunan daha önce Şair Nefi Ortaokulu olarak hizmet veren iki katlı bu okulda ilk olarak eğitim vermeye başlamıştır.

3 [https:// www.ziraateciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi](https://www.ziraateciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi), Erişim Tarihi:30.12.2023

4 www.erkurumgazetesi.com. "Atatürk Üniversitesi 64 Yaşında" Erişim Tarihi 20.07.2024

Atatürk Üniversitesi, ilk olarak 17 Kasım 1958 tarihinde Erzurum Lisesi binasının bir bölümü olan Şair Nef-i Ortaokulu binasında eğitim faaliyetine başlamıştır. Kuruluş tarihini takip eden bir yıl içerisinde Ziraat Fakültesinde iki bölüm olan Ziraat Ekonomi ve Zootečni bölümlerinde 115 öğrenci, Fen Edebiyat Fakültesinde üç bölüm olan Kimya, Fizik, Matematik'te 20 öğrenci mevcudu olmak üzere toplam 135 öğrenciye sahiptir. Ülkemizde faaliyet gösteren diğer üniversitelerde görevli öğretim üyeleri Atatürk Üniversitesi'nin kadrosunda olmak istemediklerinden "Nebraska, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinden muvakkatten gelmiş olan üç misafir öğretim üyesi ve 23 asistan ile eğitim-öğretime başlanmıştır. Atatürk Üniversitesinin ilk rektörü Prof. Dr. Ahmet Özel olmuş olup 1962 yılında kurulan Tıp Fakültesi ile fakülte sayısı üçe yükselmiştir. (Kömürlü, 2019). 1961 yılında Ziraat Fakültesi bünyesinde kurulan "Ziraat Araştırma Enstitüsü" ile 1984 yılında "Tarımsal Araştırma ve Yayım Merkezi" adıyla iki özel birim oluşturulmuştur.

Bu nedenle yeni kurulan Atatürk Üniversitesi öğretim üyeleri Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı araştırmalar yapma imkanı sunan kardeş Nebraska Üniversitesi'nin üniversitenin akademik, teknik ve kültürel tecrübelerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Atatürk Üniversitesi açılmadan önce eğitim personeli yetiştirmek; öğretim kadrosunun artırılması ve üniversitenin laboratuvar ve her türlü malzeme ihtiyacını karşılamak amacıyla Nebraska Üniversitesi ile on senelik (1957-1967) bir anlaşma imzalanma yoluna gidilmiştir. Dana sonra bir yıl daha uzatılan bu anlaşmadan yararlanarak fakülteden 49 öğretim yardımcısı (takriben mevcut kadronun yarısı) ABD'ye gönderilmiştir. USAID anlaşması ile ABD'ne gönderilen öğretim görevlilerinden sadece dört öğretim görevlisi PHD unvanı almış, altı öğretim görevlisi ise eğitimlerinin akabinde Atatürk Üniversitesi kadrosundan bu süreç içerisinde ayrılmıştır. Anlaşma gereğince elemanlar iki sene müddetle gönderildiği için akademik derece alan personel sayısı oranı düşük olmuştur. Ancak master eğitimi alma pozisyonunda bulunan öğretim görevlilerinin eğitim süresi birkaç ay daha uzatılabiliştir. Doktora eğitimi alan öğretim görevlileri ise özel burslardan veya üniversite kontenjanından faydalanarak doktora çalışmalarını tamamlayabilmişlerdir. (Aksöz, 1968). 1957 yılından itibaren on dört yıl boyunca maddi olarak masrafları USAID kuruluşu tarafından temin edilen Atatürk Üniversitesi'ne ait 50 kişilik uzun dönem öğretim üyesi kadrosu Nebraska Üniversitesi personeli tarafından doldurulmuştur.⁵

5 [https:// www.ziraatciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi](https://www.ziraatciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi), Erişim Tarihi:30.12.2023

Nebraska Üniversitesi'nden gelen personelin uzmanlık alanları incelendiğinde; gelen personellerin, Zirai Ekonomi, Ziraat Mühendisliği, Zootekni, Fitotekni, Mimarlık ve Planlama, Ekonomi, Kimya, Toprak, Zirai Yayım, Kütüphanecilik, Botanik, Fizik ve İngilizce branşlarından oluştuğu görülmektedir. (Aksöz, 1968).

Söz konusu uzmanların statüsü açık bir şekilde belirtilmediği için uzmanların çalıştırılmasında bazı güçlükler doğmuş, öğretim üyesi sıkıntısı çekildiği halde bir kısım Amerikalı uzman ders vermeyi kabul etmemiş, sadece danışman olarak geldiklerini iddia ederek üniversite de istedikleri gibi çalışmak istemişlerdir. (Aksöz, 1968).

Fakülteadaki kadrolar, 1968 yılına kadar geçen süreç içerisinde Türk personeli tarafından doldurulmuş ve bu süre sonunda Nebraska Üniversitesi personeli ise kurumdan ayrılmıştır.⁶

Bir bölge üniversitesi olarak kurulan Atatürk Üniversitesi bir bölge üniversitesi eğitim ve öğretimden başka araştırma ve yayım çalışmaları ile bölgenin ziraat ve hayvancılık yönü ile kalkınması görevine de haiz olduğu için kurulduğu tarihten itibaren ziraat ve hayvancılık alanında araştırma ve araştırma sonuçlarını analiz ederek yayımlamaya faaliyetleri arasında da geniş yer ayırmıştır. (Aksöz, 1968).

Ziraat Fakültesi tarafından Doğu bölgelerimizde yapacağı ziraat ve hayvancılığı geliştirme ve araştırma çalışmalarına ilaveten ülkemizin gereksinimi olan araştırmacıları yetiştirmek, farklı bakanlıklara ait çeşitli araştırma kurumlarına yardımda bulunmak ve kurumlar arasında koordinasyonu tesis ederek bölgenin ve dolayısıyla ülkemizin kalkınmasına hizmet etmeye çalışmıştır. Ziraat Fakültesine bağlı Zirai Araştırma Enstitüsü tarafından özellikle kuruluşunun akabindeki 1961-1967 yılları arasındaki 6 yıllık süre zarfında 137 adet proje ele alınarak değerlendirilmiş ve anılan projelerden 48 tanesi 1968 yılı itibarı ile sonuçlandırılmıştır. (Aksöz, 1968).

Ayrıca, Ziraat Fakültesi Zirai Araştırma Enstitüsü, yapmış olduğu üretimi artırıcı faaliyetlerini çiftçilere gösterip onlara rehberlik ederek çiftçilerin ilgisini sağlamak amacıyla çeşitli tarla günleri etkinlikleri ve seminer duyurmaya gayret göstermiştir.

Ziraat Fakültesi tarafından yapılması planlanan araştırmalara ve öğrenci uygulamalarına uygun ortamları sağlamak araştırma sonucunda bölgenin şartla-

6 [https:// www.ziraatciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi](https://www.ziraatciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi), Erişim Tarihi:30.12.2023

rina uygunluğu tespit edilen damızlık hayvan ve tohum çeşitlerini çoğaltarak bölge de faaliyet gösteren çiftçilere dağıtmak ve bu suretle zirai ve hayvancılık yönü ile doğu bölgelerimizde verimin artırılmasına paralel olarak tarımda modern metotların ve modern alet ve makinaların çiftçiye tanıtılarak kullanılmasının temin edilmesinde numune olarak bir tarım işletmesi kurulmuştur.1960 senesinde kurulmuş olan söz konusu işletme yukarıda belirtilen görevlerine ek olarak üniversite öğretim görevlilerinin ve memurlarının birçok gıda maddesi (et, yumurta, süt, sebze vb.) gereksinimini de karşılamıştır.

İktisat-İşletme ve Fen-Edebiyat bölümlerinin 1968 yılında ayrı ayrıca fakülteye dönüştürülmesi ile de Atatürk Üniversitesi'nin fakülte sayısı beşe yükselmiştir. 1969 yılı itibari ile Atatürk Üniversitesinin öğrenci sayısı 1733'e, akademisyen sayısı ise 380'e çıkmıştır. (Kömürlü, 2019).

1971 tarihinde, İçel Üniversite Kurma ve Yaşatma Derneği Başkanlığı, Atatürk Üniversitesi'nin, İçel'de bir tıp fakültesi kurmasını Milli Eğitim Bakanlığından talep etmiş, Milli Eğitim Bakanlığı, Atatürk Üniversitesi'nin bu talep doğrultusunda görüşünü almış, Atatürk Üniversitesi yetkili kurulu ise bu talep ile ilgili olarak böyle bir görevin sadece Atatürk Üniversitesi'ne tevdiini şeref olarak kabul etmiştir. Bu amaçla Çukurova Tıp Fakültesi Adana'da kurulmuş ve birinci sınıf öğrencilerinin eğitimine Atatürk Üniversitesi'nde başlanmıştır. Bu çalışma, Atatürk Üniversitesine yıllar sonra "üniversite kuran üniversite" unvanını getirmiştir.(Namal ve Karakuzu, 2016).

SONUÇ

Atatürk Üniversitesi, her ne kadar bölgedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin verimli hale getirilmesi ile ilgili çalışmalar yaparak bölgenin tarım ve hayvancılığının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak ve hayvancılık ve çiftçilik ile uğraşan bölge insanına yol göstermek maksadıyla kurulmuş olsa da tüm bu faaliyetlerinin yanında yıllar içerisinde kurulan diğer bölümler ile de ülkemiz üniversiteleri arasında günümüzde yapılan araştırmalarda, "atf sayısı", "öğretim üyesi başına düşen makale sayısı", "doktora mezun sayısı", "toplam makale sayısı", "toplam bilimsel doküman sayısı", "öğretim üyesi başına düşen toplam bilimsel doküman sayısı", "doktora öğrenci oranı", "öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı" olmak üzere, 9 kriter esas alınarak Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Enformatik Enstitüsü bünyesinde yer alan "URAP Araştırma Laboratuvarı", araştırma sonuçlarına göre ülkemizin en başarılı on dördüncü üniversite-

tesidir.⁷ 2021-22 eğitim-öğretim yılı itibari ile Atatürk Üniversitesinde, 12.158 ön lisans, 36.195 lisans, 7.170 master ve 2.599 doktora seviyesinde öğrencisi olmak üzere toplam olarak 58.122 öğrenci eğitim görmektedir. Üniversite bünyesinde, 641 profesör, 329 doçent, 596 doktor, 305 öğretim görevlisi ve 889 araştırma görevlisi olmak üzere toplam 2.760 akademik personel görev yapmaktadır. Açık öğretim fakültesi öğrenci mevcudu da dikkate alındığında Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük, Anadolu Üniversitesi'nden sonra Türkiye'nin en fazla öğrenci nüfusuna sahip ikinci üniversitesidir.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Aksöz, İbrahim. (1968). “Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesinin Kuruluş Felsefesi ve On Yılda Kaydettiği Gelişme”, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1, s. “5-15”.

Aydemir, Sefa, Salih. (2020). “Türkiye’de Darülfunun’dan Üniversiteye Geçiş Süreci ve 1933 Üniversite Kanunu Sonrası Yükseköğretimdeki Gelişmeler”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı 157, s. “2222-2243” DOI.10.29228/Joh.44043.

Çınar, Recai, Selçuk Emsen.(2001) “Eğitim ve İktisadi Gelişme: Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum İl Ekonomisi ve Sosyal Yapısı Üzerine Etkileri” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 15 s. “35”.

Güler, A. (1994) *Türkiye’de Üniversite Reformları*, Ankara, Adım Yayıncılık, s. “34”

Güzel, Erdal. (2021). “Atatürk Üniversitesinin 64 Yıl Önceki Kuruluş Hikayesi” Gurbetteki Erzurum Gazetesi,

Gökberk, Macit. (1997). “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Kültür Yayınları, “3-154”.

Erdem, Ali, Rıza. (2012). “Atatürk Liderliğinde Üniversite Reformu: Yüksek Öğretim Bili Tarihimizde Dönüm Noktası”, Belgi Dergisi Sayı:4 s. “376-388”

Kardaş, Abdülaziz. (2014). “Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğu'da Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)” Journal of History Studies, 6, s. “149-193”.

Kaya, Havva. (2023). “ABD'deki Nebraska Ünivesitesi'nin Ankara Üniversitesine Yaptığı Yardımlar”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 10, Sayı 6, s. “2177-2200”.

⁷ <http://www.erzurumportali.com>. Atatürk-Üniversitesi-Özellikleri Erişim Tarihi:30.12.2023

Kuyrukçu, Zafer. (2020). “Türkiye’de Kurulan Üniversitelerin Yasal Gereçeklerinin İncelenmesi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE) ISSN:2148-9963,

Kodaman, Bayram. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara s. “2,198”.

Kömürlü, Eren (2019&2023) “1960’lara Kadar Türkiye’de İlk Üniversitelerin Kuruluşları” Üniversite Araştırmaları Dergisi, 2/1, s “35-42.” “Doğu’nun İlk İki Üniversitesinin Kuruluş Tarihçeleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Nefeslik Dergisi, 8, s.”114-125.”

Namal, Yücel, Hasan Karakuzu. (2016). “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesine” Tarih Okulu Dergisi 9/27, 481-517, doi.org/ /10.14225/Joh964.

Olgun, Kenan. (2002). *2.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu Olarak Darülfünun (1908-1912)*.

Özata, Musa. (2007). Atatürk, Bilim ve Üniversite, Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, s. “181”

Özdemir, Ayşe. (2023). *Atatürk Üniversitesinin Kuruluş Hikayesi 1935-1958 Arşivlerin Dilinden* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. “7-143”.

Özkaya, Olcay. (2021). “Ayşe Afet İnan (1908-1985)”. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı.2

Somel, Selçuk, Akşin. (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. “35”.

Yılmaz, Malik. (2010). “Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi Belge Yönetimi Bölümü Kuruluş Aşaması ve Bugünkü Durumu”, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, s. “118-129.”

TBMM TD, IX/25, 1.B. (1.9.1953), s.6; TBMM ZC. X/19, 75. İ. (31.5.1957) Sıra Sayısı 218, s.1-2.

İnternet Kaynakları

<https://www.5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TBMM> Erişim Tarihi:30.12.2023

<https://www.erkurumgazetesi.com>. “Atatürk Üniversitesi 64 Yaşında” Erişim Tarihi 20.07.2024

<http://www.erzurumportali.com>.Atatürk-Üniversitesi-Özellikleri, Erişim Tari-
hi:30.12.2023

<https://www.ziraatciyiz.biz/neden-erzurum-ataturk-universitesi>, Erişim Tari-
hi:30.12.2023

12. BÖLÜM

LEECH'İN ANLAM TÜRÜ MODELİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK MEDYASINDA GÖÇMEN KAVRAMININ “EŞDİZİMSEL ANLAM” AÇISINDAN İNCELENMESİ

Araş. Gör. Dr. Serkan KOÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

serkan.koc@deu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1823-7255>

GİRİŞ

Yazılı ya da sözlü işaret, simge, imge, hareket ya da görsel fark etmeksizin dilsel araçlar, esasında iletişimin en temel bileşeni olan anlamı ifade etmek için kullanılan unsurlardır. Bu nedenle sestem, biçimbirime, öbekten, tümceye dilbilimsel çalışmaların tamamı, söz konusu bu araçlarla oluşturulan anlamın, dilsel ifadeleri üzerine kuruludur. Dilbilim alanında spesifik olarak anlam üzerine odaklanan anlambilim, anlamın kendisinin ya da anlamlandırma sürecinin bilimsel olarak incelenmesi olarak tanımlanır (Baylon ve Mignot, 1995: 3). Bu bağlamda anlambilimin dört ana konusundan söz eden O’Grady ve Archibald (2004: 174) bu konuları (i) anlamın doğası, (ii) anlamın altında yatan kavramsal dizgenin özellikleri, (iii) tümcelerin yorumlanması için sözdizimsel yapının ölçümlenmesi ve (iv) sözcelerin anlaşılmasında dilbilgisi dışı etmenlerin rolü, olarak açıklar.

Ancak anlamın ne olduğuna, nasıl kurgulandığına, ya da iletildiğine ilişkin bakış, felsefe ve dilbilim gibi farklı disiplinlerde çeşitli şekillerde ele alınmıştır.

Platon gibi dile doğalcı yaklaşanlar anlamı bir sözcüğün temsil ettiği şey ya da varlık şeklinde tanımlarken, anlamı bir uzlaşım olarak görenler ise bu süreci etkileşimde bulunan bireylerin aynı anlam alanında karşılıklı bir koordinasyon ile birleşmeleri şeklinde düşünmüşlerdir. Leech (1981: 1-20) anlamı, dilbilgisel işaretler/göstergeler ile onların gerçek dünyada gönderimde buldukları şeyler arasındaki ilişki olduğu kadar göstergelerin kendi aralarındaki ilişki olarak da ele alır. Ona göre en temelde anlam konuşucunun/yazarın zihnindeki kavram ya da düşüncenin dil aracılığıyla alımlayıcının zihnine gönderilmesi ile ilgilidir. Öte yandan Palmer (1981: 40-41) ve Lyons, (1977: 643) tümce ve sözcük anlamı ayırımına giderek doğrudan tümcenin dilbilgisel ve sözlüksek özellikleri aracılığıyla tahmin edilebilen tümce anlamı ile tüm anlamsal ilişkileri içeren sözcük anlamının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Benzer bir ayırma giden Hurford ve Heasley ve Smith de (2007: 3) *konusucun* (yazılı bir metin çerçevesinde yazar olarak da ele alınabilir) ve *tümcenin* anlamlarının ayırımını savlamışlardır. Konuşucunun anlamı dil kullanıcısının dilbilgisel araçları kullanarak karşı tarafa iletmek istediği anlama, tümce anlamı ise bir tümce ya da sözcüğün ilgili dilde karşılığı olan anlama gönderimde bulunur. Başka bir ifade ile konuşucunun anlamı dil üreticisine bağlı iken, tümce anlamı bağlam ile ilişkilidir. Bu karşıtlık istenilen/tasarlanan anlam ile algılanan/yorumlanan anlam ikiliğini de doğurur. Ancak bu çalışma temelinde ele alınan anlam türü modelinde Leech bu ayırmadan kaçınmış ve anlamı, bilginin kaynaktan hedefe transferi çerçevesinde iletişimsel bir etki ile eşitlemiştir.

1. KURAMSAL ARDALAN

Anlam, insan için her zaman merkezi bir konu olmuştur, ancak anlambilim teriminin sadece yüz yılı aşkın bir geçmişi vardır. Anlam üzerine tartışmalar, M.Ö. beşinci yüzyılda Platon'un çalışmalarından günümüze kadar farklı bakış açıları ve yaklaşımlar çerçevesinde yürütülmektedir. Özellikle dilbilimsel bakış açısı ile dilin bir dizge olarak ele alınarak incelenmesi ile sesbilimsel, dilbilgisel, mantıksal, edimbilimsel, bilişsel, işlevsel, biçimsel, toplumsal ve anlambilimsel yaklaşımlar anlamın doğasına ilişkin bilgilere erişmeye çalışmıştır. Bu çalışmanın temelini oluşturan Leech (1981), dilbilgisel araçların kendi başlarına ifade ettikleri anlamın yanında, kullanıldıkları bağlama göre farklı anlamlar kazanmalarını da dikkate alarak bir anlam analizinde sözcük

ya da tümcelerin izole, bağımsız anlam alanları ile değil metnin kendisi ile değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bakış açısından hareketle Leech bir anlam türü modeli geliştirerek dilsel göstergelerin anlamsal değerlerini nasıl aldıklarına ilişkin bir sınıflandırmaya gitmiştir.

1.1. Kavramsal/Mantıksal Anlam

Leech'in (1981:9) kavramsal (ya da kimi zaman bilişsel) anlam olarak adlandırdığı kavram alanyazınında başka çalışmalarda düz anlam (Loebner, 2013: 24-25; Cruse, 2004: 21-22), gösterge ya da bilişsel anlam şeklinde ele alınan kavram ile eşdeğerdir. Kavramsal anlamın genel olarak dilsel iletişimin merkezinde yer aldığı varsayılır ve bu anlam türü dilin temel işleyişi ile bütünleşik bir yapıdadır. Bu doğrultuda Leech, iki yapısal ilkedен söz eder; "karşıtlık/zıtlık" ve "yapı" ilkeleri. Karşıtlık ilkesini Leech, sesbilgisindeki ünsüzlerin birbirlerinden (örneğin + çiftudaksıl, + ötümlü, + sürekli ya da bu özelliklerin eksi olarak değerlendirilmelerine göre) ayrılması gibi, anlambilim için de kullanılabilen bir ilke olarak savlar. Sesbilimle benzer bir biçimde bir dilin kavramsal anlamları da karşıtlık özelliklerine göre çalışılabilir. Örneğin anlamsal düzlemde "kadın" sözcüğü +İNSAN, -ERİL, +YETİŞKİN şeklinde belirtilebilirken, "oğlan" sözcüğü +İNSAN, +ERİL, -YETİŞKİN şeklinde açıklanabilir (1981; 10). İkinci ilke olan yapı ilkesi ise, bir tümceyi sözdizimsel olarak onu oluşturan parçalar aracılığıyla çözümlememize yarayan ve daha büyük dilsel birimlerin, daha küçük birimlerden oluşturulduğu ilkesidir. Söz konusu bu iki ilke dilbilimsel yapının, dil kullanıcısının potansiyel dilsel kullanımlar arasında bir tercihte bulunmasına gönderimde bulunan dizisel (paradigmatic) ve tümcenin bileşik/bütünleşik yapısını oluşturmayı sağlayan dizimsel (syntigmatic) düzlemi dilin nasıl yapılandırıldığını temsil etmektedir. Leech de (1981; 11) bu ilkelerden hareketle tümcenin hiyerarşik olarak daha alt birimlerine ayrılarak çözümlenmesinin, tümcenin anlamsal yapısının çözümlenmesinde de kullanılacak bir araç olduğunu savlamıştır.

Leech bir dilbilimsel sözce üretmek ya da anlamlandırmak için üç dil düzleminin gerekliliğini savunur. 1. Sesbilim düzlemi (sesbilimsel bir temsil), 2. Sözdizim düzlemi (sözdizimsel temsil) 3. Ve anlambilim düzlemi. Sırasıyla üretici 3-2-1 şeklinde bir kodlamaya, dil alımlayıcısı ise 1, 2, 3 şeklinde bir kod çözme süreciyle dili kullanır ve dilsel birimi anlamlandırır (1981:11). Böylesi

bir ayırım her bir düzeyin bir diğerinden türetilmediği ve bir tümcenin analizi için gerekli düzlemleri ortaya koyar. Aynı zamanda bu ayırım kavramsal anlama başvurmadan bir dili tanımlamanın neredeyse imkansız olduğu gerçeğini de vurgular.

1.2. Yan Anlam/Çağrışımsal Anlam

Yan anlam, ifadenin neye gönderimde bulunulduğuna dayanan ve anlamın yalın kavramsal içeriğini de aşan, onun iletişimsel değeridir (Leech, 1981:12). Bir önceki bölümde belirtilen düz anlamın artı ve eksi değerler ile özelliklerinin belirlendiği ve böylelikle bir anlamsal değere sahip olduğu savından hareketle, her dilsel kullanım bu değerlerin çok ötesinde de anlamsal değerlere sahiptir. Kadın sözcüğü örneğinde belirtilen artı ve eksi değerlerin yanında bu sözcüğü betimleyebilecek sayısız değer atfedilebilir. Fiziksel, duygusal ya da toplumsal olarak kadın imgesine atfedilen (örneğin bir rahme sahip olmak, annelik içgüdüsünün öznesi olmak, etek giymek, konuşmada becerikli, yemek yapmada başarılı olmak, kırılgan, duygusal, sulugöz olmak ya da nazik, tutkulu, duyarlı ve çalışkan gibi zamanla eklenen sayısız şekilde örneklendirilebilecek) söz konusu tüm bu ölçüt dışı değerler aslında o sözcüğün yan anlamlarını oluşturur. Benzer bir biçimde yukarıda sıralı yan anlamsal değerler de geçmişten günümüze kadının elde ettiği haklar çerçevesinde yok olmuş, silinmiş ya da toplumlara göre farklılık göstermiş olabilmektedir. Bundan yüz yıl önce pantolon giymemek kadın sözcüğünün anlamsal özellikleri içinde yer alabilecek bir değer iken günümüzde bu durum yan anlamsal düzlemde kalan ve toplumdan topluma, kültürden kültüre ya da kişiden kişiye değişebilen bir zıtlık değeri olarak görülebilir. Bu türden yan anlamsal değerler toplumlar arasında olduğu gibi, aynı toplum içinde farklı bireyler arasında da değişiklik gösterebilmektedir (Leech, 1981:13). Bu bağlamda yan anlam gerçek dünya deneyimleri ile ilgili insanların söylediği ya da işittiği dilsel ifadeler ile ilişkilidir. Kültürel, tarihsel döneme ya da bireysel deneyimlere göre değişiklik gösterebildiği için de nispeten belirsiz ve açık uçludur (Leech, 1981:13). Yan anlamlar sözlük tanımının ötesinde bir sözcüğün çağırıştırabileceği kültürel, kişisel veya sosyal imgeleri içerir ancak bu anlamlar bağlama göre farklılık gösterir ve bireyler tarafından aynı şekilde anlamlandırılmayabilir.

1.3. Toplumsal Anlam

Toplumsal anlam dil kullanımının toplumsal durumlarını yansıtan, aynı dile ait farklı kullanım boyutlarını ve düzeylerini kodlar. Dilin belirli sosyal bağlamlarda kullanılma biçemi ve toplumsal ilişkileri, güç dinamiklerini ya da grup kimliğini nasıl iletebileceği ile ilgilidir. Bu bağlamda toplumsal anlam dilsel bir birimin (sesletim, sözcük, sözce, tümce vb.) kullanıldığı toplumsal koşullar hakkında ilettiği bilgiye gönderimde bulunur ve aynı dil içindeki farklı biçemlerin tanınmasıyla anlaşılır. Lehçe, jargon, resmi/gayrı resmi dil kullanımı, argo gibi dil değişimleri belirli bir toplumsal bağlamda kavramsal anlamdan farklı olabilir ve bu durumda anlam mesajı oluşturan tarafın hangi biçem içerisinde mesajı oluşturduğu, diğer bir ifadeyle neyi, nasıl dediği ile gerçekleşir. Anlamlandırma sürecinde iletişim eylemi içerisinde konuşucuların konumları, aralarındaki yakınlıkları, birbirlerine karşı yükümlülükleri, hakları ve karşısındakine yaptırımları devreye girmektedir. Dolayısıyla bu türden anlamlar toplumsal edim bilim bağlamında oldukça önemlidir (Leech, 1983: 10). Örneğin aynı olay hakkında konuşan iki suçlu arasındaki iletişimde “malları zulalamak” ile bir polis raporundaki “yasadışı kaçak malzemeleri gizli bir yerde saklamak” aynı anlamsal alana gönderimde bulunan farklı dilsel kullanımlardır.

1.4. Duygusal Anlam

Sosyal anlam ile benzerlikler gösteren duygusal anlam, bir sözcüğün kavramsal temsiline dolaylı olarak bağlıdır. Konuşucunun dinleyiciye veya ifade edilen nesneye yönelik kişisel tutum ve duygularını yansıtan bu anlam türü, olumlu anlama sahip sözcükler olduğu kadar hakaret, abartma veya saldırganlık gibi dilsel araçlar aracılığıyla ifade edilir ve duygunun doğrudan aktarmanın yerine dolaylı anlam kategorilerine başvurmayı gerektirir. Bu türden anlamın içeriğinde kibarlık veya politik doğruculuk bağlamında aynı durumu anlatan farklı kullanımlar görülebilmektedir. “*Lütfen sessiz olur musunuz*” ile “*kes sesini*” kullanımları arasında dilbilgisel olarak farklı kullanımlar olsa da anlamsal olarak aynı gönderim alanı etkindir. Duygusal anlam, kelimelerin üretebileceği olumlu veya olumsuz duygusal etkiyle ilgilenir ve bir ifade veya tümcenin bireyi nasıl hissettirdiğini, bu duyguların iyi, kötü veya nötr olup olmadığını kapsar. Duygulara dayalı bu alt metinler kişiye, kültüre veya bağlama göre farklılık gösterebilir bu nedenle öznel ve bağlamsaldır (Leech, 1981: 15-16).

1.5. Yansıma Anlam

Yansıma anlam çoklu kavramsal anlamın gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkan bir anlam türüdür. Burada sözü edilen çoklu anlamlılık, bir sözcüğün anlamının başka bir anlamın parçası olması ile ilişkilidir. Örneğin "*bilgisayar başındasın değil mi? Tamam şimdi bir pencere aç*" söz öbeğinde pencere sözcüğü kavramsal anlamının dışında ve bilgisayar ile ilişkili olarak yeni bir anlam alanına girmiştir. Leech (1981: 16) bu durumu İngilizce *confronter* (karşılayan/ yüzleştiren) ve *the holy ghost* (kutsal hayalet) sözcükleri ile örneklendirerek İngilizcede bir kilise ayininde bu sözcüklerin her ikisinin de üçleme çerçevesinde *kutsal ruh* anlamına gönderimde bulunduğunu ancak gündelik, din-dışı bir ortamda *confronter*'in rahatlatıcı, *the holy ghost*'un ise korkutucu bir anlama büründüğünü belirtir. Burada gözlemlenen durum bir sözcüğün başka bir sözcük ile yan yana geldiğinde temel anlamının silinmesidir.

1.6. Eşdizimsel Anlam

Firth'ün (1951) sözcüksel yapının anlam derecelerini belirlemek amacıyla kullandığı eşdizimlilik, temelde tekil bir sözcüğün başka sözcükler ile birlikte kullanım sıklığı ile ilişkilidir. Bir dil kullanımı bağlamında karakteristik ve sık bir biçimde yinelenen sözcüklerin birliktelikleri bir eşdizimsel anlam oluşturmakta ve sözcük yaygın bir biçimde kullanıldığı diğer sözcüklerin anlamları aracılığıyla bir anlamsal değer kazanmaktadır (Crystal, 2008: 86). Eşdizimli anlam, sözdizimsel düzeyde bir soyutlamadır ve sözcüklerin anlamına kavramsal veya fikirsel yaklaşımla doğrudan ilgili değildir (Sinclair ve diğ., 1970: 3). Bir sözcük ya da sözcük öbeği hiçbir zaman içinde yer aldığı bağlamdan izole edilmez; daha ziyade diğer sözcüklerin anlamsal oluşumunu belirler. Bu bakımdan eşdizimlilik, yapısal olarak tutarlı ve en az iki kelimeden oluşan, anlamsal olarak bütüncül ve rasgele olmaktan ziyade istatistiksel anlamlılık da gösteren bir örüntüdür (Feng, 2014). Eşdizimlilikler bütün dillerde tipolojik bir özellik olarak değerlendirilen, bir sözcüğün belirli bir dizgede anlamlı tekrarlarla kullanıldığı diğer sözcüklerle oluşturduğu dilsel örüntüler olarak tanımlanabilir (Gündoğdu, 2019: 455).

Leech ayrıca (1974: 20) eşdizimliliğin, metinde daha sonra gelecek olanı tahmin etmede önemli etmenlerden biri olduğunu belirterek bilinmedik bir anlamla karşılaşan bireyin anlamı metindeki daha bilindik sözcükler yardımıyla

elde ettiği ipuçlarıyla çıkarsadığını da savlamaktadır (Leech 1974: 20). Örneğin harf sözcüğü sıklıkla alfabe ile ya da Richter ölçeği sözcüğü sıklıkla deprem ile yan yana kullanılan ya da kullanılması beklenen sözcüklerdir. Richter örneğinden hareketle bu sözcüğün anlamını bilmeyen bir dil alımlayıcısı duyduğu ya da okuduğu metindeki eşdizimlilik bağları sayesinde sözcük anlamını oluşturmayı başarabilir. Türkçe gündelik dilden başka bir örnek üzerinde de açıklamak gerekirse kaynana ve kaynar kazan sözcükleri birbirlerinden bağımsızdır ve anlam alanları birbiri ile ilgili değildir. Öte yandan genel yaygın kullanım, şarkı ve espi gibi popüler dilsel uygulamalar neticesinde bu iki sözcüğün birlikte eşdizimsel sıklığı oldukça yaygındır. Böylesi bir kullanım ile kaynar kazan öbeğinin olumsuz anlamının kaynana sözcüğüne ilişitirildiği bilgisi dil alımlayıcısına kaynanaya ilişkin bir negatif anlam yükleme bağlamında ipucu verir.

1.7. Tematik Anlam

Son anlam türü olarak Leech (1981: 19) bir konuşucu ya da yazarın iletisini sıralama, odaklama ve vurgu açısından organize etme şekliyle iletişim kurduğu anlam olarak, tematik anlamı ele almıştır. Bir dil kullanıcısı iletisini karşı taraftaki dil alımlayıcısına iletirken, amacına yönelik olarak hangi anlamı önceleyeceği ya da arka plana iteceğini seçer (Leech. 1974: 19). Leech; (i) “Mary bu kitabı kütüphaneye hediye etti” ve (ii) “Bu kitap Mary tarafından kütüphaneye hediye edildi” tümcelerini ele alarak bu tümcelerin hangi soruların yanıtı olabileceğinden hareketle çıkarımlarda bulunmuştur. İlk tümcenin sorusu “Kitabı kütüphaneye kim hediye etti?”, ikinci tümcenin sorusu ise «Mary tarafından kütüphaneye ne hediye edildi?» gibi görülmektedir. Her iki durumda da Mary'nin söylemde etkileşimli taraflar için daha önceden bilinen bir kişi olduğu çıkarımında bulunulmakta, ancak anlamsal odak farklılık göstermektedir. İlk tümcede vurgulanan sözcük *Mary* iken, ikincisinde vurgulanan sözcük *bu kitaptır*. Alanyazında konu-yorum, eski-yeni bilgi ve canlandırma gibi kuramsal çalışmalarda farklı yönleri ile açıklanan bu anlam örüntüsü, bu çalışma kapsamının dışında kaldığı için detaylıca açıklanmayacaktır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında özetle belirli bir anlam, tek bir dil ya da diller arasında veya kültürel ve bireysel düzlemde farklılıklar gösterse de Leech'in bu sınıflandırması açıklayıcı görülmektedir. Türk medyasında *göçmen*, *mülteci* ve *sığınmacı* gibi sözcüklerin eşdizimliliklerinden hareketle göçmen olgusuna

nasıl çağrışımlar yüklediği sorusuna yanıt bulmayı amaçlayan bu çalışmada veri tabanı olarak kullanılan gazete haber metinleri ağırlıklı olarak düz anlam ya da edebi içerikten uzak bir biçimde bilgilendirici dilsel yapılar içerdiği için tüm anlam türlerinin dağılımları üzerinde bir çözümleme öngörülmemiştir. Eşdizimlilik bölümünde de açıklandığı üzere, bir dilsel ifadenin yoğun bir biçimde eşdizimli olduğu diğer öğeler ile anlam ilişkisi kurduğu savından hareketle çalışmada *göçmen* sözcüğünün eşdizimli olduğu diğer kavramlar saptanacak, bulgulardan hareketle medyada yaratılan anlam alanı betimlenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda en temel anlamıyla "ekonomik, sosyal, siyasî, coğrafi veya kişisel sebeplerle bireysel veya topluluklar hâlinde meydana gelen bir yer değiştirme hareketi"nin (Özdemir, 2008: 19-23; Sezer ve Şanlı, 2017) kılıcıları anlamına gelen *göçmen*, başka bir ülkeye göç sürecinin ardından iltica ettiği ülke tarafından endişeleri haklı bulunup kabul edilen *mülteci* ve henüz mültecilik başvurusu onaylanmamış *sığınmacı* sözcüklerine odaklanmıştır. Bu sözcükler ile eşdizimlenen sözcüklerin dağılım sıklıkları doğrultusunda bu sözcüklerin nasıl bir anlam alanı çerçevesinde temsil edildiğine ilişkin bulgular değerlendirilecektir.

2. VERİ TABANI VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriler Türkçe derlem, veri seti ve doğal dil işleme araçları üretmeyi hedefleyen TS Corpus'tan (<https://tscorpus.com/>) elde edilmiştir. Türkiye Türkçesi için sözcük türü ve biçimbirimsel olarak etiketlenmiş genel amaçlı çevrimiçi Türkçe derlemi olarak kullanıcılara sunulan bu derlem, TS Corpus V2 olarak anılmaktadır (<http://tscorpus.com/corpora/ts-corpus-v2/>). Söz konusu derlemde "Türk Medyasında Göç" başlığı altında yer alan gazete haber metinleri kullanılmıştır (http://cqpweb.tscorpus.com/cqpweb/kavakli_final/). Bu doğrultuda veri tabanını, toplam 518 metinde saptanan *göçmen*, 319 metinde saptanan *mülteci* ve 289 metinde saptanan *sığınmacı* sözcükleri oluşturmaktadır. Eşdizimlilik sınırı Sinclair'de (1970) açıklanan ve sözcüksel birimlerin eşdizimliliklerinin belirlenmesi için uygun aralık olan 5 önceki ve 5 sonraki sözcük olarak belirlenmiştir. Ortaya çıkan dağılım arasından sıklık oranına göre en yüksek 20 eşdizimli sözcük listelenerek çözümleme ve yorumlamaya dahil edilmiştir.

BULGULAR VE ÇÖZÜMLEME

Çalışmanın bulgular ve çözümleme bölümünün ilk kısmında *göçmen*, *mülteci* ve *sığınmacı* sözcüklerinin metinlerdeki genel dağılımları verilmiş ardından, bu sözcükler ile en yüksek eşdizimliğe sahip sözcükler listelenerek metin bağlamında nasıl bir anlam alanı yaratılmaya çalışıldığına ilişkin bulgular saptanmaya çalışılmıştır. Bunun ardından eşdizimlilikleri incelenen bu üç sözcüğün tüm metinlerdeki anlam ilişkileri eşdizimlilik bağlamında incelenmektedir.

Tablo 1. Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı sözcüklerinin Genel Dağılımı

	Göçmen	Mülteci	Sığınmacı
Sözcük Sayısı	1323	643	597
Görülme Sıklığı (1 Milyon sözcükte)	2187	1063	987

Genel dağılımda görüldüğü üzere medya metinlerinde en sık *göçmen* sözcüğü yer bulmuş, ardından sırasıyla *mülteci* ve *sığınmacı* sözcükleri yer almıştır. Göç olgusuna ilişkin akla ilk gelen Türkçe sözcüğün *göçmen* olmasından dolayı böyle bir dağılım beklenen bir durumdur. Bu genel dağılımın ardından sırasıyla her bir sözcük için eşdizimlilik örüntüsüne bakıldığında ise şöyle bir görünüm gözlemlenmiştir.

Tablo 2. Göçmen Sözcüğünün Eşdizimlilik Dağılımı

	Tüm Derlemdeki toplam	Beklenen Eşdizimlilik Sıklığı	Gerçekleşen Eşdizimlilik Sıklığı	İstatistiksel Olabilirlik Değeri
Evleri	98	1.286	66	449.552
Gelmiştir	89	1.168	37	201.353
Evinin	42	0.551	27	179.728
Mültecilere	185	2.428	42	169.771
Kafilesi	27	0.354	22	164.976
Evlerinin	45	0.591	25	155.434
Kaçak	287	3.767	45	147.299
İnşaatı	47	0.617	22	126.415
Şehrimize	108	1.418	27	114.751
Ailesine	51	0.669	19	98.2

Emekçilerin	11	0.144	11	95.342
Evi	59	0.774	19	91.611
Sayısı	392	5.145	37	85.107
Gelmiş	145	1.903	23	75.767
Yakalandı	141	1.851	22	71.742
Piyangosu	10	0.131	9	71.526
Kaçakçılığı	50	0.656	15	69.86
Memleketimize	150	1.969	22	69.028
Geldi	348	4.568	30	64.08
Kaçakçısı	9	0.118	6	40.628

Tablo 2'den hareketle görülmektedir ki, göçmen sözcüğü en yoğun biçimde *ev*, *evinin*, *evlerinin*, *inşaatı* ve *evi* sözcükleri ile eşdizimlenmiştir. Metinlere bakıldığında söz konusu metinlerin ağırlıklı olarak günümüz göç dalgası ile ilgili değil, 1960'lardan 1990'lara kadar özellikle Balkanlar'dan Türkiye'ye yapılan göç ile ilişkili oldukları saptanmıştır. Bu durum daha eski haber metinlerinde ya da dışarıdan Türkiye'ye gelen Türk kökenli göçmenler ile ilgili konularda onların iskanlarının öncelik olduğu algısını yaratmakta, anlamsal değer olarak da pozitif bir kavram alanı eklemektedir. Öte yandan *kaçak*, *yakalanma*, *kaçakçı* gibi kullanımların tamamı, yakın zamanda gerçekleşen göç hareketine ilişkin haberlerde yer bulmuştur. Söz konusu bu eşdizimli sözcükler anlamsal olarak olumsuz bir anlam alanı yaratmaktadır. Bunun dışında göç eyleminin gerçekleşme sürecine ilişkin *gelmiştir*, *gelmiş* gibi kullanımlar eylemsel olarak kodlanmıştır. Son olarak metinlerde sıklıkla görülen şehrimize, memleketimize şeklindeki eşdizimli sözcükler metinler incelendiğinde "burada yaşayan bizler" ve "dışarıdan gelen onlar" şeklinde bir karşıtlığı vurgulanırken bu durum olumsuz bir yargı olarak değil zorda kalan soydaşları misafir etme şeklinde ele alınmıştır.

Tablo 3. Mülteci Sözcüğünün Eşdizimlilik Dağılımı

	Tüm Derlem- deki toplam	Beklenen Eşdi- zimlilik Sıklığı	Gerçekleşen Eşdizimlilik Sıklığı	İstatistiksel Olabilirlik Değeri
Suriyeli	2,449	15.623	69	100.153
Kampına	39	0.249	13	82.149
Kampında	38	0.242	12	74.285

Akını	58	0.37	13	70.317
Kamplarına	22	0.14	9	61.41
Kampı	45	0.287	10	53.891
Kampının	13	0.083	7	52.915
Krizi	89	0.568	12	51.937
Mutfağı	8	0.051	6	51.702
Sorunu	178	1.136	15	50.867
Kabul	539	3.439	23	49.122
Akınından	6	0.038	5	45.153
Statüsü	15	0.096	6	40.589
Kadına	47	0.3	8	38.506
Sayısı	392	2.501	17	36.769
Sayısının	134	0.855	11	36.735
Krizine	22	0.14	6	35.092
Sorunu	44	0.281	7	32.693
Sorununun	33	0.211	6	29.718
Milyon	773	4.931	21	29.123

Mülteci sözcüğünün eşdizimlilik dağılımına bakıldığında yoğun bir biçimde *Suriyeli* sözcüğünün eşdizimlendiği gözlemlenmiştir. Öyle ki bu iki sözcük mülteci olarak gelenlerin nereden geldiklerine bakılmaksızın kullanılan bir söz öbeğine dönüşmüştür. Eşdizimlilik dağılımında ikinci olarak *kampına*, *kampında*, *kamp*, *kampı* gibi sözcüklerin yüksek eşdizimlilik sıklığına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bir önceki tablonun açıklamasında geçmişte Türkiye'ye göçen Türk kökenli vatandaşlara ilişkin temel olgu onların daimi olarak kalacakları evler iken, günümüz göçmenleri için temel iskan *kamp* olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda mülteci sözcüğüne, örtük bir biçimde mültecilerin bir noktada gideceklerine ilişkin bir anlam da eklenmektedir. Üçüncü olarak da *akın*, *kriz*, *sorun*, *akını*, *krizi*, *sorunu* gibi sözcüklerin de mülteci sözcüğü ile yoğun bir biçimde eşdizimliliğe girdiği gözlemlenmiştir. Bu sözcüklerin olumsuz bir anlam niteliği taşıdığı açıktır. Bu bağlamda mülteci sözcüğü ile kullanılan bu olumsuz nitelikler bu sözcüğü de olumsuzlayan bir temsilleştirmede bulunmaktadır. Son olarak sayı, sayısının ve milyon gibi sözcüklerin eşdizimliliği de açık bir biçimde bu sayısal yüksekliğin vurgulanması amacı ile ilgilidir.

Tablo 4. Sığınmacı Sözcüğünün Eşdizimlilik Dağılımı

	Tüm Derlemdeki toplam	Beklenen Eşdizimlilik Sıklığı	Gerçekleşen Eşdizimlilik Sıklığı	Maksimum olabilirlik
Suriyeli	2,449	14.506	74	124.651
Sayısının	134	0.794	24	121.676
Bin	1,670	9.892	53	93.371
Sayısı	392	2.322	27	84.901
Krizinin	45	0.267	12	71.335
Akını	58	0.344	11	57.085
Yaklaşık	387	2.292	18	43.495
Kampında	38	0.225	7	35.878
Krizi	89	0.527	9	34.986
Binlerce	243	1.439	13	34.699
Kamplarında	14	0.083	5	33.156
Iraklı	324	1.919	14	31.98
Milyon	773	4.579	21	31.559
Barındıran	16	0.095	5	31.548
Bulunuyor	148	0.877	10	31.04
Kürt	575	3.406	17	27.852
Ülkesi	33	0.196	5	23.555
AB	227	1.345	10	23.178
Fazla	406	2.405	13	22.996
Kampına	39	0.231	5	21.828
Türkiye'de	459	2.719	13	20.385
Kabul	539	3.193	14	20.028

Sığınmacı sözcüğünün eşdizimlilik dağılımı da mülteci sözcüğü ile koşut bir dağılım sergilemekte ve en yoğun eşdizimlilik *Suriyeli* sözcüğü ile gerçekleşmektedir. Öte yandan sığınmacı sözcüğü sayısının, *sayı*, *bin*, *sayısı*, *binlerce*, *milyon* gibi rakamsal değerler ile de sıklıkla eşdizimlenmiştir. Bu durumda yaratılan anlamsal bütünleşik yapı sığınmacıların çok fazla sayıda oldukları ile ilişkilidir. *Krizinin*, *akını*, *krizi* gibi sözcükler bir önceki tabloda da görüldüğü gibi yoğunlukla sığınmacı sözcüğü ile birlikte kullanılmakta, sığınmacı sözcüğünün anlam alanına olumsuz bir anlam sezdirimi eklenmektedir. Bir önceki mülteci örneğinde de görüldüğü üzere *kampında*, *kampına* ve *kamp* gibi sözcükler de sıklıkla sığınmacı sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumun nedeni eski haber metinlerinde Balkanlardan Türkiye'ye göçen insanlar için

kalıcı konutlar, evler yapmaya ilişkin haberlerin yerini, sığınmacılar için geçici kampların yapılması haberlerinin almasıdır. Bütün bu anlamlar eşdizimli oldukları mülteci ve sığınmacı sözcükleri ile birleştirildiğinde, aslında örtük bir biçimde göçmenlerin yoğunluğu, sorun olmaları ve geçicilikleri üzerinden bir anlamsal değer oluşturulmaktadır.

SONUÇ

Türk medyasında göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi sözcüklerin eşdizimliliklerinden hareketle göçmen olgusuna nasıl çağrışımlar yüklendiği sorusuna yanıt bulmayı amaçlayan bu çalışmada “Türk Medyasında Göç” başlığı altında yer alan gazete haber metinleri kullanılarak toplam 2563 kullanım incelenmiş ve bu kullanımların eşdizimli oldukları sözcükler saptanmıştır. Araştırmanın temel sözcükleri olan göçmen, mülteci ve sığınmacı sözcükleri ile en sık eşdizimlenme gerçekleştirilen sözcükler saptanarak gözlemlenen bu sözcüklerin anlamsal değerleri, göçmen kavramına kattıkları anlamsal değerler açısından incelenmiştir.

Bulgular ve değerlendirme sonucunda Türkiye’de göç ve göçmenler üzerine yapılan haberlerde iki temel ayırım bulunmaktadır. Bu ayırım 1960’lardan 1990’lara kadar Balkanlardan Türkiye’ye yapılan göç ile 2011 yılı sonrası öncelikle Suriye ve ardından Afganistan, Pakistan gibi ülkelerden Türkiye’ye yapılan göçtür. İncelenen metinlerde Türk kökenli kişilerin yurtdışından Türkiye’ye yaptıkları göçe ilişkin haberlerde göçmen sözcüğü, ağırlıklı bir biçimde onların iskan edilmelerine, devletin onlar için yaptığı konutlara odaklanmakta ve *ev, evler, iskan* sözcükleri ile eşdizimlenerek bu göçmenlerin kalıcı konutlara yerleştirilmelerinin önceliğinden söz edilmektedir. Öte yandan 2011 yılı sonrası gerçekleşen göç eylemlerinin aktörleri *göçmen, mülteci* ve *sığınmacıların* bu ülkede geçici olduklarını vurgular biçimde *kamp/ kamplar* ile eşdizimlenmeleri oldukça anlamlı bir karşıtlıktır. Bununla birlikte özellikle günümüz göçmenlerinin eşdizimlendikleri sözcükler *kriz, sorun, kaçak* gibi olumsuz anlamlara sahip sözcüklerdir. Bu durum da aslında açık açık olmasa da örtük bir biçimde günümüz göçmenlerinin anlamsal alanına bu olumsuz niteliklerin haber metinlerinde de eklenmiş olmasının bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Baylon, C. ve Mignot, X. (1995). *Sémantique du Langage. Initiation*. Paris:Nathan.
- Cruse, A. (2004). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th Ed.)*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Feng, H. (2014). *A Corpus-driven Study of Chinese Translators' Use of English Collocations in Commercial Chinese to English Translation*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Auckland University of Technology, Auckland: New Zealand.
- Firth, J. R. (1951). Modes of Meaning. *Papers in Linguistics 1934-1951*. (Ed. J. R. Firth). 190-215. London: OUP.
- Gündoğdu, A.E. (2019). Eşdizimlilik Görünümleri Dilde Bilişsel Yapılanmaya İlişkin Ne Söyler? Türkçede "Aşk, Sevgi, Sevda" Sözcüklerinin Derlem Temelli İncelenmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2), 455-469.
- Hurford, J. R., Heasley, B. ve Smith, M. B. (2007). *Semantics: A Coursebook (2nd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kıran Eziler, A. (2014). Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(6), 719-729.
- Leech, G. (1974). *Semantics*. Harmondworth: Penguin Books.
- Leech, G. (1981). *Semantics the Study of Meaning (2nd Ed.)*. Harmondworth: Penguin Books.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Loebner, S. (2013). *Understanding Semantics (2nd ed.)*. London: Routledge.
- Lyons, J. (1977). *Semantics Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1997). *Semantics Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O' Grady, W. ve Archibald, J. (2004). *Contemporary Linguistic Analysis: An Introduction (Fifth Edition)*. Canada: Pearson Education Inc.
- Özdemir, M. (2008). *Türkiye 'de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics (2nd Ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sezer, A. ve Şanlı, C. (2017). Coğrafya Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Göç Olgusu, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 36,16-25.

13. BÖLÜM

KARŞIYAKA İLÇESİNDE (İZMİR) GÜVERCİNCİLERİN JARGONU

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

serpilersoz@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-9700-3747>

** Seferli erkek.*

** Üç erkeğin üçü de tekte hazır.*

**Postaya nefes verirken görevini yerine getirir.*

GİRİŞ

Günlük hayatta kullanılan dil oldukça çeşitlidir. Bu çeşitliliğin nedenleri arasında farklı alanlarda farklı dil kullanma ihtiyacı, konuya ya da muhabata göre farklı dil kullanma gerekliliği, bireysel konuşma özellikleri, üyesi olunan grubun ya da içinde bulunulan topluluğun talep ettiği dili kullanma ihtiyacı gibi pek çok sebep bulunmaktadır. Aile ve arkadaşlar arasında daha gündelik ve samimi bir dil, kamu kuruluşlarında ve televizyonlarda prestijli standart dil, başkalarının anlamaması istendiğinde bir gizli dil, meslekî alanlarda işin inceliklerini ve detaylarını kolayca ifade edebilmek için bir jargon ...vb kullanım biçimleri tercih edilebilir. Kullanılan dil çeşitleri, bazen de coğrafî, etnik, dinî, sosyoekonomik sınıf, cinsiyet gibi değişkenlere göre farklılık gösterebilir. Hatta bu dil çeşitliliğinin, bir günlük zaman diliminde tek bir insanda bile toplanabildiği kolaylıkla söylenebilir.

Standart dille beraber, bireylerde *idyolekt* ve topluluklarda *sosyolekt*, *diyalekt* ve *varyantlar* olarak adlandırılan bu çeşitlilik, dünyadaki bütün dillerin doğasında olan bir özelliktir (Wardhaugh & Fuller, 2015, s.6). *Bireysel dil* (Vardar 2002, s.45) olarak Türkçeleştirilen *idyolekt*, bireysel bir konuşur tarafından kullanılan (telaffuz, söz varlığı, gramer, pragmatikten oluşan) dil sistemi, olarak tanımlanır (Swan vd, 2004, s.141). Her insan başkalarından biraz farklı konuşur. Yalnızca konuşmasını duyarak, onun kim olduğunu anlayabilme yeteneği de tam olarak bu durumla ilgilidir (Liaw vd, 2013, s.660). Bu tür bireysel dil farklılıkları gibi bir grup insanın dili de diğer grupların kullandığı dilden belirli noktalarda ayrılır. Farklı mesleklerden ya da gruplardan olan konuşurların dili, kendi içinde düzenli farklılıklar gösterdiğinde, söz konusu grupların aynı dildeki farklı kodları kullandığı söylenir (Liaw vd, 2013, s.660). Çoğu toplumda bu kod farklılığına sebep olan etkenlerin başında toplumsal prestij, statü, güç ve zenginlik gelir. Örneğin bankacılarla garsonların ya da profesörlerle tesisatçıların konuşması birbirine benzemez (Guy, 2011, s.159). Belli bir grup ya da topluluğa özgü olan bu tür dil biçimlerine *sosyolekt*, yani *topluluk dili* denmektedir (Vardar, 2002, s.196).

İdyolekt, sosyolekt ve diyalekt, konuşurların bireysel, sosyal ve bölgesel kimlikleriyle ilgilidir. Ancak *kayıt*, *tür* ve *tarz*dan oluşan *varyantlar* ise dilin kullanım bağlamıyla ilgilidir (Wardhaugh & Fuller, 2015, s.52). Konuşurun farklı ortamlarda farklı dil kullanma durumu olarak da tanımlanan *kayıt* (*register*), meslekî veya sosyal gruplarla ilişkilendirilen dil öğelerinin bütünüdür (Wardhaugh & Fuller, 2015, s.53). Aynı zamanda “söz dağarcığı ve dilbilgisi açısından belli bir işleve, bir duruma uygun düşecek biçimde sözlü ve yazılı dil kullanımı”nı da kapsar (Demir, 2011, s.104). Kayıtların, dilbilgisi ve cümle ile birlikte söz varlığını da içerdiğine dikkat etmek gerekir. Buradan hareketle, belirli mesleklere özgü söz varlığı da *jargon* olarak adlandırıldığından, *jargon* konusu *kayıt* (*register*) ile ilgili görülmekte ve bu bağlamda anılmaktadır (Trudgill, 2001, s.11). *Tarz* (*style*), konuşmanın resmîlik derecesi hakkında bilgi verir. Konuşmanın resmî olup olmaması, ortama göre belirlenir. Aile içinde ve arkadaşlar arasında gayri resmî bir dil kullanılırken, bir haber programında ya da kamu kurumlarında resmî dil kullanılır. *Tür* (*genre*) ise büyük oranda *kayıt*la örtüşmektedir. Ancak *kayıt* daha çok sosyal duruma odaklanırken, *tür* metin ile ilgilidir. Belirli çerçevelerle ortaya çıkan bir dizi dilsel özellikler olarak anlaşılır. Örneğin bir yemek tarifinin ya da bir tanıtım filminin anlatım biçimini ifade eder (Wardhaugh & Fuller, 2015, s. 52-53). Her ne kadar *kayıt*, *tür* ve *tarz* burada bu

şekilde tanımlanmış olsa da söz konusu başlıklar ve içeriklerle ilgili bilgilerin literatürde tartışmalı olduğunu da belirtmek gerekir (Lee 2001).

İnsanlar günlük hayatlarında, tek bir dille yetinmeyip sürekli olarak dildeki çeşitlilikten faydalanır ve farklı dilsel davranışlar gösterirler. Dillerdeki bu toplumsal çeşitliliğin temelinde aslında “bireysel kimlik” bulunmaktadır (Wardhaugh & Fuller, 2015, s.7). Bireysel kimlikler, sosyoekonomik sınıf, din veya etnik köken etrafında oluşabileceği gibi “kadın” ya da “erkek”, “öğretmen” ya da “çiftçi”, “eğitilmiş” ya da “eğitimsiz”; “İzmirli” ya da “Vanlı”, “çocuk” ya da “yaşlı”, “avcı” ya da “güvercinci” gibi daha başka pek çok kimlik etrafında da şekillenebilir. Tüm bu bireysel özellikler, aynı zamanda bireylerin sosyal kimliklerini de belirtmektedir. Çünkü bu kimlikler, belli grupların veya toplulukların oluşmasında belirli bir rol oynamaktadır. Bir topluluğu oluşturan insanlar, “zamanla aralarındaki ilişkiyi yansıtacak bir varyant geliştirirler. Çevremize baktığımız zaman aynı mesleği icra eden insanların konuşmalarıyla da diğer gruplardan ayrıldığını görürüz. Bu ayrılma, örnek olarak meslek terimlerinin kullanılması, bazı kelimelere özel anlamlar yüklenmesi, bireyler arasındaki ilişkiler ağını gösterecek kalıp ifadeler vb. özellikler şeklinde olabilir” (Demir, 2011, s.101).

Bir meslek grubunun diliyle ilgili olan *jargon* da dil çeşitliliği içindeki unsurlardan biridir. Yukarıda jargonun *kayıtlar* içerisinde anıldığından bahsedilmişti. Ancak bunlar dışında pek çok çalışmada ise *kayıtlar* içerisinde değil de *kayıtlar* ile aynı düzeyde farklı bir başlıkta değerlendirilmektedir (Brown, S. & Attardo, S., 2005; Kastrati 2017). Jargonun, bu şekilde doğrudan bir *sosyolekt* olarak ele alınması, onun bir sosyal grupta olan sıkı bağlantısından kaynaklanmaktadır.

Jargon

Öncelikle bu terimin literatürde farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Swan ve diğerleri tarafından hazırlanan *A Dictionary of Sociolinguistics*'te, üç ayrı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir (2004, s.157-158):

“1. A rudimentary pidgin, also known as a pre-pidgin, which has an unstable structure and limited vocabulary on account of sporadic use and restriction to a few domains like trade or labour. Jargons contrast with

stable pidgins, which they may evolve into if the circumstances of contact change.

2. Technical or other specialist vocabulary used within a certain social group ± most frequently a professional or special interest group ± and that may not be understood by outsiders. Jargon may be used to facilitate professional communication but it also has social functions, for example marking group membership and excluding non-members.

3. The popular sense of jargon for unnecessary use of technical terms in colloquial speech is rare in sociolinguistics. Jargon in this sense refers to the inappropriate use of a technical register in informal speech.”

Yukarıdaki açıklamadan anlaşıldığı üzere, *jargon* kısaca 1. İlkel bir pidgini, 2. Genellikle bir meslek veya uğraşı alanı ile ilgili söz varlığını veya 3. Teknik kayıtların günlük konuşmadaki uygunsuz kullanımını ifade etmektedir. Ayrıca *jargon* sözcüğü, nörolingüistik alanında ifadelerin akıcı ama anlaşılmaz şekilde kullanımıyla kendini gösteren bir dil bozukluğunu da bildirir (Bussman, 2006, s.608).

Bu makaleye konu olan *jargon*, yukarıda ikinci maddede sıralanan anlamıyla kullanılmıştır. Başka bir deyişle bu makalede *jargon*; bir ticaret, meslek veya belli bir topluluktaki belirli kişilere özgü dil ve kelime dağarcığı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım aynı meslekten olmayan diğerlerini, gruptaki iletişim çemberinin dışında bırakmaktadır (Fenske & Fortney, 1986, s.12). Nitekim *jargon* sözcüğü, “kuşların ötüşü” anlamındaki *garg* kökünden gelmektedir (Liaw vd, 2013, s. 660). Bu bağlamda, ilk kez 14. yy’da belirli bir grup insan tarafından “anlaşılamayan konuşma” manasında kullanılmaya başlanmıştır (Hudson, 1978, s.10; Al-Muttwali, 2024).

Jargon kullanımının amacı, doğru kelimeleri bulma zahmetine girmeden var olan hazır ifadeleri kullanarak grup içindeki iletişimi kolaylaştırmak ve hızlandırmaktır. Böyle bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıktığına dair genel bir kabul vardır (Hudson, 1978, s.12; Liaw vd, 2013, s.662-666,). Ancak daha sonra işlevleri biraz daha genişlemiş ve diğerlerinin anlamaması, gösteriş yapmak veya grup içi üyeliği oluşturmak gibi amaçları olduğu da ortaya konmuştur (Brown, S. & Attardo, S., 2005, s. 118).

Jargon’un asıl amacı gizlilik olmadığından, grup üyesi dışındaki kişiler tarafından istendiğinde öğrenilebilecek türden bir dildir. Bu öğrenme için grup üyeleri ile uzun süreli etkileşime girmek, anlama çabası içerisinde olmak

genellikle yeterlidir. Grup dışı bireyler tarafından öğrenilebilmesi, içindeki bazı sözcüklerin veya ifadelerin standart dile geçip yayılmasını da sağlamaktadır (Liaw vd, 2013, s.662).

Jargon'un, çeşitli sosyal gruplara göre sınıflandırıldığı da görülmektedir. Duisebayeva (2019, s. 18), M. A. Grachev'in *Rus Argosu* adlı çalışmasında şöyle bir tasnif yaptığını belirtir:

- a. Sınıfsal ve tabakasal jargon (aristokrat, köylü, şehirli, din adamları vs.)
- b. Meslekî jargon (bilim adamları, fabrika işçileri ve çalışanları, inşaatçılar vs.)
- c. Merak ve ilgi alanlarına göre jargon (pul meraklısı, kumarbazlar, domino oyuncularını, balıkçılar vs.)
- d. Gençlik jargonu (lise ve üniversite öğrencileri, part-time çalışan öğrenciler, gençlik grupları, müzik grupları vs.)

Jargonların kimi zaman mesleğin icra edildiği ya da topluluğun ait olduğu yer ile ilişkilendirilerek anıldığı da görülmektedir. Aslında “meslek ya da ilgi alanına özel söz varlığı” anlamına gelen jargon, “otel jargonu, kahvehane jargonu, bilgisayar jargonu, sanal oyun jargonu, Facebook jargonu” gibi ifadelerde bir mekan veya ortam dili gibi de anlaşılmaktadır. Meslek ya da topluluğun sıkı bir bağının olduğu mekan/ortamlar sebebiyle kullanılan bu tür ifadeler, makul karşılanmaktadır. Bu sebeple Grachev tarafından yapılan yukarıdaki tasnif, bu durumun da eklenmesiyle şöyle güncellenebilir:

- a. Toplumsal sınıf veya tabaka jargonu
- b. Meslek jargonu
- c. Merak ve ilgi alanı jargonu
- d. Gençlik jargonu
- e. Ortam veya mekan jargonu

Literatürde Tiktok, Whatsapp, Telegram, Facebook gibi sosyal medya kullanıcılarının (Kata, 2021; Octavia, 2018; Meriantini 2023; Aldo & Irwandika 2022; Kartika vd, 2020) ve resepsiyonistler (Lathifah 2023), kütüphaneciler (Naismith & Stein, 1989), fabrika işçileri (Tway, 1976) gibi daha başka pek çok meslek ve grupların dilinde kullanılan jargonların araştırıldığı ya da jargon sözlüklerinin hazırlandığı (Green 1984, Barrere 1967) görülmektedir.

Türkçe literatürde ise jargonla ilgili çalışmaların yeterli seviyede olduğu söylenemez. Şimdiye kadar jargonun, argo, özel dil, slang terimleri arasındaki

yerine değinen (Öz Açık, 2023); öğretmen adaylarının (Batur 2010), öğrencilerin (Durhan 2001), jandarmanın (Öz Açık, 2023), polis (Bozok 2024), asker (Yıldız, 2010), plaza gibi iş merkezlerindeki çalışanların (Efe 2019), gençlerin (Parlak 2023; Ryzhkova, 2011) ... vb. jargonu hakkında çeşitli çalışmalar yayınlanmıştır. Ayrıca aynı ilgi alanlarındaki jargon farklı dil veya lehçelerle de karşılaştırılmıştır (Duisebayeva 2019; Biderkesen 2017). Bunlar dışında makalenin konusuyla doğrudan ilgili olan *Van'da Güvercin Yetiştiriciliğinde Kullanılan Sözcükler* (Sarıca, 2004) başlıklı bir makale de hazırlanmıştır. Bu makalede güvercinlerle ilgili hem adlandırma hem de jargon bir arada verilmiştir.

Güvercincilerin Jargonu

Bir meslek ya da ilgi alanı etrafında oluşan topluluk ya da gruplar, o mesleğin ya da ilgi alanının adıyla anılırlar. Örneğin bankada çalışan insanlar *bankacılar*, üniversitede ders verme göreviyle çalışan insanlar da *akademisyenler* topluluğunu oluşturur. Buna benzer şekilde motosiklet kullanmayı seven ve hobi olarak motosiklet kullanan insanlar *motosikletçiler* grubunu oluşturur. Bu makaleye konu olan *güvercinciler* de böyle bir topluluktur. *Güvercinci* ifadesi, topluluğun kendi üyeleri tarafından yapılan bir iç adlandırmadır. Bu adlandırma, hobi ya da meslek olarak güvercinlerle uğraşan bir sosyal grubu göstermektedir. Güvercincilerin kendilerini aynı zamanda *kuşçu* olarak adlandırdığı da görülür. Grup içinde *oynakçı*, *dönekçi*, *azmancı* ... gibi başka alt gruplar da bulunmaktadır. Bu alt adlandırmalardan ise jargon listesinde bahsedilecektir.

Güvercin adlandırmaları konusunda olduğu gibi güvercincilerin jargonunda da yöresel değişiklikler bulunmaktadır. Örneğin, güvercincilerin jargonu konusunda belirli bir bilgi birikimine sahip olmama rağmen, bu yazının başında bulunan “*Seferli erkek; tekte hazır; nefes vermek*” ifadeleri, benim için anlaşılmalıdır. Bu durum, giriş bölümünde de bahsedilen bireysel kimliğin sosyal kimlik üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Türkiye genelinde güvercinci olan kişilerin farklı coğrafi bölgelerden ve sosyal çevrelerden olmaları, onların bireysel ve dolayısıyla da sosyal kimliklerinin şekillenmesinde etkilidir. Güvercincilerin jargonundaki farklılıklar, tam da bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, sonrakilere örnek olması bakımından şimdilik İzmir’in Karşıyaka ilçesini kapsayacak kadar dar bir bölge özelinde hazırlanmıştır. Veriler, ailemden ve yakın çevremden yıllar içerisinde edindiğim

bilgi birikiminden kaynaklanmaktadır.

Güvercin, güvercinci, mekan ve aksesuar etrafında gelişen jargon varlığı, aşağıdaki şekilde sınıflandırılarak sunulmuştur:

1. Güvercinciler

1.1. Güvercin sahiplerine verilen adlar

1.2. Güvercin sahipleri tarafından yapılan hareketler ile ilgili ifadeler

2. Güvercinler

2.1.. Güvercinlerin karakterleri, davranış özellikleri, nitelikleri ile ilgili ifadeler

2.2. Güvercinlerin yaptıkları hareketler ile ilgili ifadeler:

2.3. Güvercinlerin fiziksel görünüşleri ile ilgili ifadeler

2.4. Güvercinlerin hastalıkları ile ilgili ifadeler

2.5. Eş, eşleşme ve yavru ile ilgili ifadeler:

2.6. Güvercinlerin gelişim dönemleri ilgili ifadeler

3. Mekan

4. Aksesuar

Liste incelendiğinde bazı açıklamalarda ve özellikle örnek cümlelerde güvercin adlandırmalarının da kullanıldığı görülecektir. Bunları anlayabilmek için “Karşıyaka İlçesinde (İzmir) Güvercin Adlandırmaları” (Ersöz 2024) başlıklı makaleye bakılmalıdır.

1. GÜVERCİNCİLER

1.1.Güvercin sahiplerine verilen adlar

Azımcı: 1. Düz uçan güvercinleri besleyen ya da onlara ilgi duyan kişilere denir. 2. Diğer güvercincilere özellikle de oynakçılara şaka amacıyla *azımcı* denir.

Dönekçi: Dönek güvercinleri besleyen ya da onlara ilgi duyan kişi.

Güvercinci: Güvercin besleyen ya da onlara ilgi duyan kişi.

Kuşçu: 1. Güvercin veya kuş besleyen ya da kuşlara ilgi duyan kişi.

Mısırici: Mısıri ırkı güvercin besleyen ya da onlara ilgi duyan kişi.

Oynakçı: Oyunlu güvercin besleyen ya da oyunlu güvercine ilgi duyan kişi.
Ben de eskiden oynakçıydım.

Sayacı: Saya ırkı güvercin besleyen ya da onlara ilgi duyan kişi. *O adam sayacı.*

1.2. Güvercin sahipleri tarafından yapılan hareketler ile ilgili ifadeler

(Güvercinleri birbirine) vurmak: Güvercinleri (birbiriyle) eşleştirmek. *Kara baska erkeği basık beyaza vurdum.*

(Yabancıyı) düşürmek: Tutuşuk olunan kişinin güvercinini, kendi yerine indirmek. *Geçen gün sabah erkenden Yalçın'ın iki güvercinini de düşürdüm, birini yakaladım, diğeri kaçtı.*

(Yırtıcı bir kuş) almak: Uçan bir güvercini havada iken şahin, kerkenez veya atmaca gibi yırtıcı bir kuşun yakalayıp götürmesi. *Tam da oynayan kuşumu şahin aldı.*

(Yırtıcı bir kuş) vurmak: Uçan bir güvercini havada iken şahin, kerkenez veya atmaca gibi yırtıcı bir kuşun yaralaması. *Şahin vurdu.*

Aşağı çekmek: Uçan güvercinlerin aşağı inmelerini sağlamak. *Kuşların arasına yabancı geldi, onları hemen aşağı çektim.*

Ayar yapmak: Güvercinin ayar olmasını, kümesine alışmasını sağlamak. *Kara bozalı yavruları ayar yaptım bile.*

Cımbızlamak: Kanat üstündeki, istenilen rengi bozan tüylerin elle ya da cımbızla kökten sökülerek temizlemesi. *Kafa kuyrukların sırt üstü temizlenmiş.*

Hava göstermek: Ayar olmayan güvercini kümesin olduğu konuma alıştırmak ve yerini belirlemesini sağlamak için dışarı çıkarıp birkaç tur kısa uçuşlar yapmasını sağlamak. *Benim yavru beyazlara ikişer tur hava gösterdim.*

Havada satmak: Satılacak güvercini, havada uçarken göstererek pazarlamak. *Havada yavru satacağım, isteyen gelsin.*

Havaya kaldırmak: Güvercinlerin uçmasını sağlamak. *Sabah erkenden kuşları havaya kaldırdım.*

Kuş göstermek: Uçan bir güvercini indirmek için kümesin önündeki güvercinleri yerden hafifçe havaya kaldırarak uçuşturmak. *Ali'nin kara galaçasına kuş gösterdim, pat düştü.*

Kuş kaldırmak: bk. *havaya kaldırmak*. *Akşam kuşları bir kaldırdım, üçünü rüzgar attı, anca ikisi geri döndü.*

- Kuş saklamak: Birbirlerinin yakaladıkları güvercinlerini iade etmek üzere sözleştikleri hâlde kendi yerine inen diğer kişinin güvercinini, kendisine inmediğini söyleyerek gizlemek. *Veli abi benim kuşu saklamış ama işin aslı sonradan ortaya çıktı.*
- Kuş salmak: Kümesin kapısının açıp güvercinleri dışarı çıkarmak. *Sabah erkenden kuşları salarım.*
- Kuyruk çekmek/sökmek: Kuyruktaki tüyleri çeşitli sebeplerle sökmek. *Kuş hastalandığı zaman önce kuyruğunu çekmek gerekir.*
- Makas atmak/makaslamak: Belirli bir süre uçuşması istenmeyen güvercinlerin kanat tüylerini kesmek. *Yeni aldığım kara bozalı çiftte makas attım.*
- Makaslı kuş: Çeşitli sebeplerle uçuşması istenmediği için kanat tüyleri kesilmiş güvercin. *Benim karanfilli erkek sekiz aydır makaslı.*
- Partal çekmek: Güvercinleri uçuşmasını sağlamak için naylon, poşet, giysi parçası gibi eşyalarla onları ürkütmek. *Akşam üzere kuşlara bir partal çektim, makaslılar bile kümesin üstüne çıktı.*
- Pırlıltı atmak/çakmak: Uçan güvercini indirmek veya döndürmek amacıyla elde tutulan güvercinin kanat çırpmasını sağlamak. *Adam gemli dişiye bir pırlıltı çaktı, kuş tekerlek gibi oldu.*
- Sopalamak / sopa vurmak: Bir sopayı yere vurarak güvercinlerin havaya yükselmesini sağlamak. *Azmanlara vur sopayı uçsunlar.*
- Temizlemek: bk. *cimbızlamak*. *Adam kara kafa kuyrukların sırtlarını hep temizlemiş.*
- Tutuşmak: bk. *tutuşuk olmak*. *Bendeki sarılar yüzünden Ali abiyle tutuştuk.*
- Tutuşuk olmak: İki kişinin, güvercinleri birbirilerinin kümeslerine indiğinde onları geri vermeyeceklerine dair sözlü olarak anlaşmaları. *Eskiden aramız çok iyiydi ama artık tutuşuğuz.*
- Yabancı indirmek: Kümes dışından olan bir güvercinin, kümesin olduğu yere inmesini sağlamak. *Sabah sabah iki tane yabancı indirdim.*
- Yabancı yakalamak: Kümes dışından olan bir güvercini yakalamak. *Dün öğlen indirdiğim iki yabancidan birini yakalayabildim.*

2. GÜVERCİNLER

2.1. Güvercinlerin karakterleri, davranış özellikleri, nitelikleri ile ilgili ifadeler

Ayar olmak: Güvercin için yerine alışmak, yerini bilmek, uçtuğunda geri döneceği yeri öğrenmiş olmak. *Mavi galaça bizim kümese ayar oldu.*

Bir çift: Bir dişi ve bir erkekten oluşan iki güvercin. *Mezattan bir çift güvercin aldım.*

Damarlı: Bir yere alıştığı zaman sadece kendi yerine inen, başkasının yerine inmeyen güvercin. Bunlar kolay kolay kendi yerini unutmaz, başka yere kolay alışmazlar. Kendi yerlerine sadıktırlar. *Güvercin üç gün dolaştı, kimseye inmedi. Çok damarlı güvercinmiş.*

Domuz ayarı olmak: Güvercinler için, uçtuklarında geri dönecekleri yeri yani kendi kümeslerinin olduğu yeri çok iyi bir şekilde öğrenmiş olmak. Bu güvercinler yerini iyice belirlemiştir, uçtuğu zaman kolay kolay kaybolmazlar. *Kırmızılar domuz ayarı oldu. Artık kimseye inmez.*

Hazır dişi: Yavru yapabilecek durumda, eşleşmeye istekli olan dişi güvercin. *Beyler, elimizde karalardan gelme hazır dişimiz mevcut.*

İyi dönüşlü: İstenilen şekilde dönen güvercin. *Sezen abinin gemli galaçası maşallah çok iyi dönüşlü.*

Kanadı tutuk olmak: Güvercinin kanadındaki bir sağlık probleminden dolayı uçamaması. *Dişinin kanadı tutuk.*

Kanı güzel: Gen hattı güzel olan güvercinler için söylenir. *Bu güvercinin kanı güzel, hem damarlı hem oyunlu.*

Kapalı kutu: Oyunlu olduğu düşünülen fakat henüz uçurulmadığı için oyunlu olup olmadığı bilinmeyen güvercin. *Kapalı kutu bir çift kara bozalımız mevcut.*

Kostüm kuşu: Kostümlü olan güvercin. *Kostüm kuşları gösterişli olur.*

Makinalı: Çok hızlı bir şekilde dönme hareketi yapan güvercin. *Akhisar'dan aldığım Edremit, tam bir makinalı.*

Muayyer: Yavrularına iyi bakan, sağlıklı, oyunlu, damarlı ... gibi pek çok iyi özelliğe sahip olan güvercin. *Bir çift muayyer çakalımız var.*

Neşeli: Güvercinin sağlıklı ve keyifli olduğunu bildiren bir ifadedir. *Karalar, maşallah çok neşeli.*

- Oyuncu: Saya güvercinlerin havada kendi kendine dönerek uçanlarına denir. *Bir çift yavrunun ikisi de birbirinden oyuncu.*
- Oyunlu: bk. oyuncu. *Yavruyken çok hareketli bir şekilde uçan güvercinler büyüyünce genelde oyunlu olur.*
- Parça: Adet, miktar. *Satılık üç parça kırmızım var.*
- Takım: Benzer nitelikte yavrular elde edebilmek için renkleri ve ırkları aynı olan eşli güvercinler. *Bir takım sarı muayyer satılık.*
- Tek kan: Bir grup güvercinin aynı anne ve babanın soyundan geldiğini bildiren ifade. *Bunlar tek kan.*
- Tutak: Başka birinin kümesinden kaçarak gelip yakalanan güvercin. *Bu kara bozalı tutak.*
- Tutuk kanat: Kanadındaki bir sağlık probleminden dolayı uçamayan güvercin. *Yatak kuşlar belli bir süre sonra tutuk kanat olur.*
- Uçurmalık: Sadece uçurmak için beslenen güvercin. *Uçurmalık dört çift azman aldım.*
- Yarış kuşu: Yarışa sokulan güvercin. *Rıfat abide iki tane yarış kuşu var.*
- Yarış postası: Yarışa uygun postacı güvercin. *Bir takım yarış postası aldım.*

2.2. Güvercinlerin yaptıkları hareketler ile ilgili ifadeler

- Arasına almak: Toplu halde uçan güvercinlerin yabancı bir güvercini aralarına alması. *Benim postacılar, limoni, mısıriyi aralarına almış. Arasına aldı mı kuş çıkamaz.*
- Aşağı vurmak: Güvercinin yukarıya doğru dönme hareketi yapması. *Kırmızı dişi aşağıya vuruyor, çarpacak diye korkuyorum.*
- Burgu çıkar(t)mak: Güvercinin havada aralıksız, uzun mesafe boyunca yaptığı dönme hareketi. *Arap, burgu çıkartıyor.*
- Çapraza vurmak: Güvercinin, yere doğru çapraz şekilde dönme hareketi yapması. *Sazlı erkek çapraza çapraza vuruyor.*
- Çengel takmak: bk. kanca takmak. *Koca Arap yine çengel taktı, evin önündeki yemiş ağacına girdi.*
- Düz uçmak: Güvercinin oyun yapmadan sadece uçuşması. *Azmanlar toplu hâlde, düz uçarlar.*
- Fişek çekmek: bk. sıkarak gelmek/inmek.

- Girdiği gibi çıkmak: Güvercinin, dönme hareketini çarpmadan, sarsılmadan, kendini kaybetmeden, başladığı gibi bitirmesi. *Mavi galaça tam tekerlek çıkartıyor. Güzel tarafı girdiği gibi çıkıyor.*
- Götüyle dönmek: Güvercinin kıç kısmını önde tutarak dönmesi. *Kara galaça götüyle dönüyor.*
- Gözü havada olmak: Güvercinin kaçmak için uçmaya hazır beklemesi. *Yabancı, yere indi ama gözü devamlı havada.*
- Kanat atmak: Güvercinlerin, genellikle savunma amaçlı birbirlerine kanatlarıyla vurması. *Yeni aldığı postalar birbirlerine kanat atıp duruyorlar.*
- Kanat çekmek/sökmek: Genellikle kuşun uçamayıp yeni kümesine alışması ve geldiği yeri unutmaması için kanattaki tüylerin bir kısmının sökülmesi. *Bugünkü tutağın kanatlarını çektim.*
- Kanaviçe gibi oynamak/işlemek: Güvercinin düzenli ve ahenkli bir şekilde, kendini kaybetmeden dönme hareketleri yapması. *Dayımın aldığı maymun alığı, inan, kanaviçe gibi oynuyor.*
- Kanca takmak: Güvercinin dönüş hareketini yaparken tırnağını boynuna veya burnuna takması. *Benim kara baska çok güzel oynuyor ama bir de çengel takmasa çok güzel olacak. Kanca taktı mı kendini kancadan kurtaramıyor.*
- Makina(lı) gibi oynamak: Güvercinin çok hızlı bir şekilde dönme hareketi yapması. *Kara bozalı makinalı (tüfek) gibi oynuyor.*
- Motor gibi oynamak: bk. *Makina(lı) gibi oynamak. Benim tepeli yavru, motor gibi oynuyor.*
- Oynamak: Güvercinin havada dönme, takla gibi hareketler yapması. *Kara bozalinin tipi çok güzel ama oynar mı bilemem.*
- Oynayarak/oyarken düşmek: Güvercinin dönme hareketi yaparken yere düşmesi. *Çakal dişi, oynarken düştü.*
- Pul olmak: Havada çok yükseğe çıkan güvercinlerin gökyüzünde bir nokta gibi gözükmesi. *Bir partial çektim, hepsi pul oldu.*
- Rüzgar atmak: Rüzgarın uçan güvercini uzaklara savurması. *Rüzgar, sarı dişiyi Şemikler'e attı.*
- Rüzgara karşı oynamak: Güvercinin, dönme hareketini, rüzgarı karşısına alacak şekilde yapması. *Bozalı erkek, rüzgara karşı oynuyor.*

Sıkarak gelmek/inmek: Güvercinin hiçbir dönme hareketi yapmadan kanatları yanlarına çekip doğrudan hızla yere inmesi. *Kırmızı galaça, hâlâ sıkarak iniyor.*

Taş gibi düşmek: bk. *sıkarak gelmek/inmek. Azman yavru taş gibi düştü.*

Tek tek atmak: Güvercinin dönme hareketini kesik kesik, tek tek yapması. *Kara bozalı yanlara tek tek atıyor.*

Tekerlek atmak: bk. *tepsi gibi dönmek.*

Tekerlek çıkartmak bk. *tepsi gibi dönmek.*

Tepsi gibi dönmek: Güvercinin dönerken havada daire görünümü alması. *Geçenlerde üstüme akkuyruk geldi, bir pırlıltı çaktım, tepsi gibi döndü.*

Yan(lar)a yan(lar)a vurmak: Oynak güvercinlerin havada uçarken yere paralel şekilde dönme hareketi yapması. *Maymun alığı yanlara yanlara vuruyor.*

Yanlara vurmak: bk. *yan(lar)a yan(lar)a vurmak. Arap erkek, yanlara vuruyor.*

Yıldız olmak: bk. *pul olmak. Benim kuşları bir sopaladım mı hepsi yıldız oluyor.*

Yıldızda kaybolmak: Havada çok yükseğe çıkan güvercinlerin aşağıdaki yerini kaybetmesi. *Ayarlar yıldızda kaybolabilir ama domuz ayarları kolay kolay kabolmaz.*

Yukarı(ya) vurmak: Güvercinin yukarıya doğru dönme hareketi yapması. *Arap yavru yukarıya yukarıya vuruyor.*

2.3. Güvercinlerin fiziksel görünüşleri ile ilgili ifadeler

Basık: Yerden yüksekliği az olan, alçak boylu güvercin. *Benim basık dişinin yavruları, kapalı karanfil çıktı.*

Erkek gibi dişi: Erkek kadar iri olan dişi güvercin. *Ahmet'in kara galaçası, maşallah çok iri, erkek gibi.*

Gemi gibi: bk. *kayık gibi. Bir tutak yakaladım, maşallah, gemi gibi erkek.*

Jumbo: İri ve başından kuyruğuna kadar uzun olan güvercin. *Bende bir tane jumbo dişi var.*

Kafalı: Kafası büyük olan güvercin. *Bugün yakaladığım güvercin çok kafalı.*

Kapak: Kuyruk altında, kuyruğun gövdeyle birleştiği yerdeki yumuşak

tüyler. *Kuşta kapak yok.*

Kayık gibi: Başından kuyruğuna kadar olan kısmı uzun ve gövdesi yere yakın olan güvercinler için söylenen bir ifade. *Benim kayık gibi olan beyaz, kırmızılardan gelme.*

Kesmesi güzel: Güvercinde kesme diye adlandırılan rengin gövdedeki diğer renkle net sınırlarla ayrılması. *Kara bozalıının kafa kesmesi çok güzel.*

Kuyruk altı: bk. *kapak. Kapalı karanfilin kuyruk altında beyaz var.*

Sülün gibi: Başdan kuyruğa kadar uzun, tüyleri parlak, temiz ve gösterişli güvercin. *Bugünkü kuş pazarında sülün gibi bir Balıkesir gördüm.*

2.4. Güvercinlerin hastalıkları ile ilgili ifadeler

Dönme baş: Eserliden daha ileri safhada boyun sakatlığı olan güvercin. *Bu kuş dönme baş oldu, daha da düzelmez.*

Eserli: Çeşitli sebeplerle boynunda sakatlık olan güvercin. *Eserli kuşlar, oynak kuşlarla çok karıştırılır.*

Gık olmak: Güvercin için boğazındaki bir enfeksiyondan dolayı “gık” sesini çıkarır hâle gelmek. *Yavrular gık oldu.*

Kanadı urlu olmak: Güvercinin kanadında uçmasını engelleyecek şekilde bir şişlik olmak. *Kanadı urlu bunun, uçamaz.*

Kanadı urlu: Kanadında uçmasını engelleyecek şekilde bir şişlik olan güvercin. *Yatak dişinin kanadında ur var.*

Kurumaya girmek: Güvercin için bir hastalık sebebiyle aşırı zayıflamak. Bu durum genellikle ölümle sonuçlanır. *Beyaz dişi kurumaya girdi.*

Pusmak: Güvercinin hastalık gibi sebeplerle keyifsiz olmasından dolayı tüylerini kabartarak durması. *Benim Japon Mısırlilerden biri pusuyor. Kurumaya girdi herhalde.*

Salla baş: Güvercinlerin kafalarını sabit tutamaması, kafasının sürekli sallanması şeklinde kendini gösteren bir çeşit hastalık veya sakatlık. bk. *titrek baş. Jumbo dişi salla baş oldu.*

Titrek baş: bk. *salla baş. Kuşlar titret baş olmasın diye hepsini aşıladım.*

2.5. Eş, eşleşme ve yavru ile ilgili ifadeler

(Kendiliğinden) Eş almak/tutmak/kapmak: Biri erkek biri dişi iki güvercinin,

(arada insan faktörü olmaksızın kendi kedine) birbiriyle eş olması. *Elma başları eş kapatacaktım, kendiliğinden eş tutmuşlar. Küllü azmanla oynak dişi eş kapmış, onları ayırmam lazım.*

Altına (yumurta/yavru) sürmek: Güvercinlerden doğan yumurtaları veya yavruları çeşitli sebeplerle başka güvercin çiftinin altına koymak. *Mavilerin yavrularını Şamillerin altına sürdüm.*

Altından gelen yavru: Bahsi geçen güvercinin doğan yavru. *Beyazla karanın altından gelen yavrular, kıpkırmızı çıktı.*

Boş çıkmak/olmak: Dış görüntüsü oynak güvercine benzemesine rağmen uçtuğunda oynamamak. *Kuşun tipine bak ama boş çıktı.*

Boş kuş: Dış görüntüsü oynak güvercine benzemesine rağmen uçtuğunda oynamayan güvercin. *Bu kuşa oyuncu dediler boş kuşmuş.*

Erkek ensede: bk. *yumurtaya kovalamak. Bir çift muayye kuşum var, erkek ensede.*

Eş kapa(t)mak: Bir çift güvercinin eş olmasını sağlamak için onları belli bir süre bir yere kapatmak. *Kırmızılardan gelme beyazla çakalı eş kapa(t)tm.*

Eş kaptırmak: İki güvercinin birbiriyle eş olmasını sağlamak. *Beyazla Arap'ı eş kaptıracağım.*

Eşli: Eşi olan güvercin. *Eşli kırmızılar satılık.*

Hazır eş: Eşi olmayan ama eş kapmak için istekli olan erkek veya dişi güvercin. *Balıkesir'den iki güvercin aldım, hazır eş.*

Kalem tüylü: Yeni doğan yavruların tüylenmeye başladıklarındaki iğne veya kaleme benzetilen ilk tüylü hâlleri. *Şu an et yavrular kalem tüylü oldular.*

Ötmek: Erkek güvercinlerin kur yaparken ses çıkarması. *Kara galaça, dişi görünce ötmeye başladı.*

Yatak dişi/erkek: Uzun zamandır uçurulmamış dişi güvercin. Böyle güvercinler genellikle damızlık olur. *Bunlar benim yatak dişinin yavruları.*

Yatık kuş: bk. *yatak dişi/erkek. Benim karanfilli erkek, yatık.*

Yavru almak: Güvercinlerin yavru yapmasını ve büyütmesini sağlamak. *Sarılardan iki ağız yavru aldım.*

Yavruya kusmak: Anne ve baba güvercinin yavruyu beslemek için kusması. *Postalar, yavruya güzel kusuyorlar.*

Yeni eş almak: Güvercinin yakın bir zamanda eş olması. *Çakallar yeni eş aldı.*

Yumurta aşırnak: Güvercinlerden kısa sürede çok yavru üretmek amacıyla doğan yumurtaları başka güvercin çiftinin altına koymak. Böylece daha yeni yumurtlayan güvercin yakın zamanda tekrar yumurta yapar. *Yumurtalarını aşırđım ama tekrar yumurta yapmadı.*

Yumurtaya kovalamak: Erkek güvercinin, çiftleştikten belli bir süre sonra dişiyi yumurtlamaya teşvik etmek için onu, arkasından gagalayarak kovalaması. *Bango erkek, dişisini yumurtaya kovalıyor, yakında yumurtlar.*

Yuva kızdırmak: Yumurtlamak üzere bir kutu içerisinde olan erkek ve dişi güvercinin birbirlerine kur yapması. *Japon Mısırliler yuva kızdırıyor, yakında yumurtlarlar.*

2.6. Güvercinlerin gelişim dönemleri ilgili ifadeler

Cik cik: Yem yemesine rağmen hâlâ yavruluktan çıkmamış yavru. *Daha hava yüzü görmemiş cik cik, posta yavrularım var.*

Daha cik cik etmek/yapmak/ötmek: Güvercin yavrusunun yem yemesine rağmen hâlâ yavruluktan çıkmadığı için dokunulduğu zaman cik cik diye ses çıkarması. Biraz büyümesine karşın yavrunun hâlâ küçük olduğunu anlatan bir ifade. *Bugünkü yakaladığım beyaz, daha cik cik ediyor.*

Daha cik cik olmak: Güvercin yavrusunun yem yemesine rağmen hala yavruluktan çıkmadığı için dokunulduğu zaman cik cik etme hâli. Biraz büyümesine karşın yavrunun hâlâ küçük olduğunu anlatan bir ifade. *Bugünkü yakaladığım beyaz, daha cik cikmiş. Bugün gördüğüm beyaz, inanmazsın daha cik cik.*

Et yavru: Yumurtadan yeni çıkmış, daha tüylenmemiş yavru. *Yuvalıklar et yavru dolu maşallah.*

Hava yüzü görmemiş: *Hava yüzü görmemiş posta yavrular var, alan kişide ilk kez uçacaklar.*

Kızgın: bk. *Hazır dişi. Kızgın dişiyi posta ile takas edelim.*

Tüyden çıkmak: Güvercinde mevsimsel geçişlerde tüy değişiminin bitmesi. *Pallar daha yeni tüyden çıktı.*

Tüye girmek: Güvercinin mevsimsel geçişlerde tüy değişiminin başlaması.

Erkeklerden biri tüye girmek üzere, diğeri tüyden yeni çıkıyor.

Yavru kızması: Güvercinlerin yavruduktan çıktığı ilk zamanlar, ilk gençlik dönemi. *Kümete daha hava yüzü görmemiş iki tane yavru kızması var.*

Yeni oyuna girmek: Güvercinin dönme, takla gibi akrobatik hareketler yapmaya henüz başlaması. *Tepeli yavru yeni oyuna girdi.*

Yeni yeme düşmek: Yavru güvercinin yem yemeye başlaması. *Yeni yeme düşmüş veya et yavru lazım.*

3. MEKAN

Kutluk: Güvercinlerin kümesi içinde yumurtlayabileceği küçük tahta kasalardan yapılan kutu. *Kümete üç tane daha kutluk getirdim.*

Kümesi kapatmak: Bir kümesteki bütün güvercinleri satın almak. *Dayımla bir kümesi kapattık, hepsi çıtırbaş.*

Kümesi patlatmak: Kümesteki bütün güvercinlerin çalınması. *Dün gece benim kümesi patlatmışlar.*

Salma: Güvercinlerin, içinde uçabilecekleri kadar geniş, etrafı telle çevrili kapalı alan. *Benim salma, on beş metrekare.*

Yuvalık: bk. kutluk. *Kümesin en altındaki yuvalıklara fare dadanmış.*

4. AKSESUAR

Boncuklu: Ayağında, üreten kişinin bilgilerini barındıran renkli plastik halkanın takılı olduğu güvercin.

Markalı: Ayağında, üreten kişinin bilgilerini barındıran halkanın takılı olduğu güvercin.

SONUÇ

Bir meslek veya ilgi alanı grubunun söz varlığı düzeyindeki özel dilini bildiren *jargon*, bu makalede, güvercincilik alanıyla ilgili olarak çalışılmıştır. Yukarıda verilen jargon listesinde, alanla ilgili tüm söz varlığının sunulduğu

iddia edilemez. Ancak yine de dar bir alanı kapsamasına rağmen oldukça zengin bir içeriğin var olduğu görülmüştür. Bu sebeple bu çalışma, alanla ilgili yeni araştırmalara vesile olacak türden küçük bir örnek olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye Türkolojisinde jargonla ilgili kuramsal alt yapı eksikliğinin varlığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu makaleyle, Türkolojinin bu boşluğu dolduracak türden çalışmalara ihtiyacı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Aldo, N. & Irwandika, G. (2022). The used of jargon on Bali marketplace feature in Facebook. *Jurnal Multidisiplin Indonesia*, 1(2), 701-708.
- Barrere, A. M. V. (1967). *A dictionary of slang, jargon & cant,: Embracing English, American, and Anglo-Indian slang, pidgin English, tinker's jargon, and other irregular phraseology*. Gale Research Co.
- Batur, Z. (2010). Kitle iletişim araçlarının oluşturduğu yeni bir dil katmanı: Öğretmen adaylarının kullandığı kitle iletişim jargonu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 63-73.
- Biderkesen, D. (2017). *Çağdaş Rus dilinde kullanılan gençlik jargonlarının incelenmesi* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozok, E. (2024). Türk polis jargonunda yaşayan eski Türkçe izler. *IJHE*, 10 (21), 220-230.
- Brown, S. & Attardo, S. (2005). *Understanding language structure, interaction and variation*. The University of Michigan Press.
- Bussman, H. (2006). *Routledge dictionary of language and linguistics*. Routledge.
- Demir, N. (2011), Türkçede Varyasyon Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, 17/2, 93-106.
- Duisebayeva, A. (2019). *Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde gençlik jargonu*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durhan, Ö. S. (2001). *A Linguistic study on the language use and the jargon of the Turkish Military Academy Cadets*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efe, K. (2019). Beyaz yakalılar dünyasının dili: Plaza Türkçesi. *ZfWT*, 11 (3), 103-126.
- Fenske, R. E & Fortney, L. M. (1986). The use of jargon in medical school libraries. *Bulletin of the Medical Library Association*, 74(1), 12-15.
- Green, J. (1984). *Newspeak a dictionary of jargon*. Routledge.

- Guy, G. R. (2011). Language, social class, and status. *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (Ed. Rajend Mesthrie), Cambridge University Press.
- Kartika, Y. – Rohmah, A. & Andriani, D. (2020). An analysis of jargon used on Facebook found in account “Mark Zuckerberg”. *Channing: Journal of English Language Education Literature*, 5(2), 63-70.
- Kastrati, D. (2017). *Sociolects. Language variations in sociolinguistics*.
- Lathifah, S. (2023). An analysis of jargons used by receptionists in front office hotels at Lombok. *International Journal of Social Sciences*, 3(4), 529-538.
- Lee, D. YW. (2001). Genres, registers, text types, domains, and styles: Clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle. *Language Learning & Technology*, 5(3.3), 37-72.
- Liaw, J. O. H. - Dani, N. A. & Johari, A. Z. (2013). Language usage of jargon and slang in strategic studies. *Australian Journal Of Basic And Applied Sciences*, 7(4), 661-666.
- Lutfiah, V. & Sudarwati, E. (2021). Jargon used on Tiktok check...”: Language variation revisited. *Jurnal Kata: Penelitian tentang Ilmu Bahasa dan Sastra*, 5(2), 359-371.
- Meriantini, N. L. (2023). An analysis of jargon used by boys’ love fans community on social media Telegram [Undergraduate Thesis]. Universitas Pendidikan Ganesha.
- Naismith, R., & Stein, J. (1989). Library jargon: Student comprehension of technical language used by librarians. *College & Research Libraries*, 50(5), 543-552.
- Octavia, W. (2018). Variasi jargon chatting Whatsapp grup Mahasiswa Tadris Bahasa Indonesia. *Jurnal Kata*, 2(2), 317-325.
- Öz Açıık, G. (2023). Türkçede Jargon: Jandarma Dili Örneği. *Avrasya Terim Dergisi*, 11(3), 95-101.
- Parlak, H. (2023). Öğrencilerin Rusça konuşma becerilerinin şekillendirilmesinde Rus gençlik jargonlarının yeri ve önemi. *Erciyes Akademi*, 37(2), 442-454.
- Romaine, S. (2000). *Language in society: An introduction to sociolinguistics*. Oxford University Press.
- Ryzhkova, İ. (2011). Çağdaş Rusça’da gençlerin kullandığı jargon kelimeler [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıca, B. (2004). Van’da Güvercin Yetiştiriciliğinde Kullanılan Sözcükler. *Kebikeç*, 18, 312-332.
- Swan, J., Deumert; A. Lillis, T & Mesthrie, R. (2004). *A dictionary of sociolinguistics*.

Edinburg University Press.

Trudgil, P. (2001). *Dialects*. Routledge.

Tway, P. (1976). *A case study of occupational Jargon*.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.

Wardhaugh, R. & Fuller, J. M. (2015). *An introduction to sociolinguistics*. Blackwell Publishing Ltd., 7. Edition.

Yıldız, H. (2010). Sözlü kültür malzemesi olarak Türkçede askerlik jargonu. *Milli Folklor*, 88, 112-124.

Hudson, K. (1978). *The Jargons of the professions*. The Macmillan Press LTD.

14. BÖLÜM

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE KURUMSAL İTİBAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Sevda YALÇIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Alaçam Meslek Yüksekokulu

Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü

sevda.yalcin@omu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4370-2454>

GİRİŞ

Günümüzde kurumlar, her şeyden önce kendilerini topluma sunma biçimleri ve yaptıkları işlerle tüketiciler tarafından görülen kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün rekabet ortamında sadece kazandığını satarak uzun vadeli kar elde etme fikri artık geçerli değildir. Buna ek olarak, ürünlerini rekabetin yüksek olduğu bir ortamda satabilme ve başkaları tarafından sevilme, beğenilme, tercih edilme ve güvenilir olma gibi unsurlarla ön planda olmakta zorunlu hale gelmiştir. Toplumun sevdiği bir kurum olmak ve güven oluşturmak sanıldığı kadar kolay değildir. Ürün ve hizmetlerinin kalitesinden çalışanlarına nasıl davrandıklarına ve topluma karşı sorumluluklarına kadar kurumların odaklanması gereken pek çok konu vardır. Bu sorumluluğa dürüstlikle yaklaşan ve anlayan kurumlar, itibar ve istikrarı yakaladığında başarıya ulaşabilmektedir.

Son dönemde yaşanan olayların hızı ve baş döndürücü etkisi pek çok şeyin değiştiğini ve hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını göstermektedir. Pazarlama alanında yaşanan ilerleme, alanda yeni tanımların yapılmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır, bu durum kurumların kendilerini rekabetten fark-

İlaştırmaları için pazarlama yönetimi stratejilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler değer odaklı pazarlama kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurumların topluma hem ekonomik hem de sosyal açıdan katkıda bulunması artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Kurumlar bu bilgiden yola çıkarak kurumsal sosyal sorumluluğa ağırlık vermektedir ve bu faaliyetlerden uzun vadeli faydalar elde edebilmektedir.

İtibar yönetimi her kurum için kritik bir konudur ve bunu başarabilmek kurumu bir sonraki seviyeye taşıyacaktır. İtibarın özünde güven unsuru vardır. Kurumsal itibar öz olarak soyut bir nitelik barındırmasına rağmen aynı zamanda somut olarak ise paydaş değeri oluşturmaktadır, çünkü iç ve dış tüm paydaşları etkilemekte olan bir süreçtir. Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumların doğru bir şekilde uygulaması gereken bir iletişim stratejisidir. Bu bağlamda kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili faaliyetlerin bir tür itibar yönetimi faaliyeti olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Kurumsal itibar yönetimi söz konusu olduğunda asıl dikkate alınması gerekenler çalışanlar, kurumsal kimlik, kurumsal imaj ve kurumsal sosyal sorumluluktur.

Kısacası kurumlar, kurumsal itibarlarını artırmaya yönelik yaptıkları çalışmalarda rekabet üstü tavır sergileyerek kendilerini rakiplerinden farklılaştırma çabasında olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışından destek alarak varlıklarını korumaya odaklanmaktadır. Sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar kavramları arasındaki ilişki üzerine değerlendirme yapılarak bu çalışmanın temeli oluşturulmuştur. Konu içeriğiyle ilişkili kavramlar hakkında genel bilgiler verilerek çalışma özetlenmiştir. Bu çalışma kurumsal itibar yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla gerçekleştirilen literatür taramasına dayanmaktadır.

1. KURUMSAL İTİBAR

Son dönemin hızlı ve baş döndürücü etkisi ile her alanda olduğu gibi kurumları da ciddi derecede etkilemektedir. Değer yaratmak, güven yaratmak, güçlü bir imaj yaratmak ve bu izlenimi oluşturmak ve sürdürmek çok zordur. Özellikle medyanın sınır tanımadığı bir çağda bunu geçerli kılmak, kolayca yapmak çok zordur. İtibarın özüne bakıldığında eylem ve söylemlerin arasında yaşanan tutarlılığın olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. İtibar, güvenilir olmaktır. Kadıbeşgil'e (2006: 30) göre, iletişim dünyasında ilk başlarda kurumsal itibar kavramı

küçük bir konu olarak görülürken, günümüzde toplum ile kurum arasında güven göstergesi haline gelen davranışlar bütünü olarak kabul edilmektedir.

Rekabeti farklı ve sürdürülebilir stratejilerle gerçekleştiren kurumlar ürün bazında insanların algılarına seslenememektedir. Çünkü rekabet ortamında bir kurumun gerçek değeri ile markanın gerçek değeri arasında ayırım yapmanın imkansızlaştığı bir dönem yaşanmaktadır. Çünkü ürün kalitesi belirli bir değerle değil, soyut değer yani marka değeriyle ölçülmektedir (Vural ve Bat, 2013:127). Sağlanan maddi ve manevi faydalar ürünün algılanan değeriyle ilgilidir. Bir kurumun itibarı, sahip olduğu en değerli varlıklarından biridir. İlgili tüm taraflara kurumun kim olduğuyula ilgili mühim çıktılar aktaran itibar kavramı, rakipler aracılığıyla kolay bir şekilde taklit edilemeyeceği için de kurumlara ekstra avantaj sağlamaktadır. Kurumsal itibarın oluşmasına katkı sağlayan pek çok faktörün olduğu söylenebilir. İtibar, şirketin geçmiş ve şimdiki faaliyetlerine ilişkin bilgilerinin yansımasıdır.

Gümüş ve Öksüz'e (2009:134) göre, kurumsal itibar olgusu bir kurumun geçmişine dayanan bir kavram olup, kurumun gelecekteki davranışlarına ilişkin beklentilerini etkilemektedir. Örneğin bir kurum uzun zamandır yüksek kaliteli ürünler üretmekteyse bu durum müşterilere yalnızca mevcut ürünlerinin değil gelecekteki ürünlerinin de yüksek kalitede olacağı mesajını vermektedir. Bir kurumun nasıl çalıştığı, nasıl davrandığı, ne söylediği, nasıl söylediği gibi faktörler aynı zamanda paydaşların görüşlerini etkilemektedir. Paydaşlar kuruma ilişkin deneyim ve görüşlerini diğer kişilerle paylaşmaktadır. Bu durum, başkalarının kurum hakkındaki algısını etkileyebilmektedir.

Kişilerin ve kurumların hayatları boyunca sahip olmak istedikleri ve bunun için çaba gösterdikleri en önemli şey itibarlarıdır. Bu arzusunu yerine getirmek isteyen kişi ve kurumlar aynı zamanda güven ve şeffaf olma gibi unsurlara ulaştığıncaya önem vermektedir. Güven, güçten daha sağlıklı ilişkiler sağlamaktadır. Kurumlardaki çalışanların davranışlarından veya insan kaynaklarına yapılan iş başvurularının içeriğinden kurumun imajının nasıl olduğu, kuruma ne kadar itibar edildiğini anlamak mümkündür (Vural ve Bat, 2013: 128). Kurumsal itibar, bir kurumun piyasa değerine katkı sağlayan, kurumun maddi olmayan değerini taşıyan varlığıdır. Küresel pazarlar dünyası iletişimi hızlandırmış, teknolojiyi yeni boyutlara taşımış ve bu hız sayesinde insanlar ihtiyaç duydukları bilgilere daha kolay ulaşmaya başlamıştır. Pek çok teklifle karşı karşıya kalan tüketiciler, satın alma işlemlerini kolaylaştırmak için kurumlar ve itibarları hak-

kında bilgi arayışına girmektedir.

Bu kapsamda bir değerlendirme yapıldığında Capital dergisinin yaptığı araştırma sonuçlarına yer verilerek konu içeriği detaylandırılmıştır. Güvenilir bir kurum olabilme, finansal olarak sağlam bir kurum olabilme, çalışanına değer verme ya da aidiyet duygusu oluşturabilme ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi kriterlerle ön plana çıkan araştırma sonucuna göre iş dünyasının en beğenilen şirketleri belirlenmiştir. Zenna Araştırma ve Danışmanlık tarafından hazırlanan rapor sonucunda 2023 yılının en beğenilen 20 şirketi belirlenmiş ve listenin ilk sırasında Koç Holding yer alırken Arçelik markası son beş yıldır olduğu gibi ikinciliğini korumayı başarmıştır. Üçüncü sırada ise İş Bankası yer almaktadır. Tablo 1.'de iş dünyasının 2023 yılında en beğenilen 20 şirketinin sıralaması verilmiştir.

Tablo 1. İş Dünyasının En Beğenilen 20 Şirketi 2023

İş Dünyasının En Beğenilen Şirketleri	Sıralama
Koç Holding	1
Arçelik	2
İş Bankası	3
Eczacıbaşı Topluluğu	4
THY	5
Şişecam	6
Sabancı Holding	7
Trendyol	8
Unilever	9
Vodafone / Tüpraş	10
Garanti BBVA	11
Ford Otosan/Opet/Borusan Holding	12
Amazon/Google	13
Coca-Cola/BSH	14
Apple/Aselsan	15
Hepsi Burada/P&G	16
LC Waikiki/Migros	17
Anadolu Grubu	18
Enerjisa/Microsoft	19
Yapı Kredi/ Turkcell	20

Kaynak: (<https://www.capital.com.tr/> 2024)

Bu kapsamda en beğenilen şirket olabilmenin ön koşulları vardır ya da diğer bir ifadeyle bazı sorumlulukları bulunmaktadır çünkü burada güvenilir bir kurum olabilme, finansal olarak sağlam bir kurum olabilme, çalışanına değer verme ya da aidiyet duygusu oluşturabilme ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi kriterlerle belirlenen bir süreç işlemektedir. Araştırma sonucuna göre çıkan raporda iş dünyasının en beğenilen şirketlerinin kim oldukları paylaşılmıştır. Rapor sonucundan yola çıkarak bu başarının kurumlar için bir tesadüf olmadığını ciddi çalışmalar ve emekler sonucunda oluştuğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Şekil 1.'de ise son beş yılın en beğenilen ilk 20 şirketi yer almaktadır. Son beş yılın en beğenilen şirketleri arasında yer alan şirketlerin benzer şirketler olması ise rastlantı olmadığı gibi büyük bir başarı göstergesi olarak karşımıza çıkarak bir önceki araştırma sonucunu doğrular niteliktedir.

5 yılın "en beğenilen" ilk 20 şirketi				
2018	2019	2020	2021	2022
1 Koç Holding	Koç Holding	Koç Holding	Koç Holding	Koç Holding
2 Arçelik	Arçelik	Arçelik	Arçelik	Arçelik
3 Eczacıbaşı Topluluğu	Eczacıbaşı Topluluğu	Unilever	Getir	Eczacıbaşı Topluluğu
4 Turkcell	Unilever	Eczacıbaşı Topluluğu	Trendyol	Trendyol
5 THY	P&G	Turkcell	Unilever	İş Bankası/THY
6 Unilever	İş Bankası/ Turkcell	İş Bankası	İş Bankası	Getir/Amazon
7 İş Bankası	THY	Getir	Eczacıbaşı Topluluğu	Unilever/Coca-Cola
8 Sabancı Hold./Garanti BBVA	Coca-Cola	P&G/Coca-Cola	Opet/Coca-Cola	Şişecam
9 BSH	Vodafone	Trendyol/Yemeksepeti	LC Waikiki/Yemeksepeti	Borusan Holding
10 P&G	Yemeksepeti	LC Waikiki	Google/Amazon/Şişecam	LC Waikiki/Garanti BBVA
11 Coca-Cola	Garanti BBVA	Garanti BBVA/THY	Garanti BBVA/P&G	Turkcell
12 Borusan Holding	LCWaikiki/Google	Google/Borusan Holding	Turkcell/ THY/Ford Otosan	Sabancı Holding
13 Yemeksepeti	BSH	Sabancı Holding/Vodafone	Apple	Opet/Google
14 Vodafone	Borusan Holding	Şişecam	Hepsiburada	P&G/Apple
15 Tüpraş	Apple	Migros	Sabancı Holding	Yapı Kredi
16 Boyner	Şişecam/Microsoft	Opet/Aselsan	Microssoft/BSH	Hepsiburada/BSH/Tüpraş
17 Ford Otosan	Opet	Amazon/BSH	Vodafone	Migros/Sasa
18 Doğuş Holding/Opet/Aselsan	Migros/Sabancı Holding	Microsoft/Tüpraş	Anadolu Grubu/Migros	Aselsan
19 LC Waikiki	Hepsiburada	Apple	Mavi/Borusan Holding	Anadolu Grubu
20 Betek/Migros/Şişecam	Mercedes-Benz Türk	Ford Otosan/Hepsiburada	Anadolu Efes	Vestel

Şekil 1. 5 Yılın En Beğenilen İlk 20 Şirketi

Kaynak: (<https://www.capital.com.tr/> 2024)

Son beş yıl içinde en beğenilen şirket olma özelliğini yakalayan şirketler arasında Koç Holding birinci sırada yer almaktadır. Son beş yıl içinde zirveyi kimseye bırakmayan şirketin başarısı fazlasıyla dikkat çekmektedir. Onu ikinci sırada takip eden şirket ise Arçelik'tir. En beğenilen şirketlerin son beş yılı listesinde yer alan Arçelik şirketi de tıpkı Koç Holding gibi benzer başarı profili çizmektedir. Şekil 1. 'de görüldüğü üzere son beş yılın en beğenilen şirketleri arasında yer alan ikinci isim Arçelik'tir. 2022 yılında Eczacıbaşı Topluluğu

en beğenilen şirket kategorisinde üçüncü sırada yer almaktadır. Üçüncü olma başarısını 2018 ve 2019 yıllarında sürdüren şirket, 2020 ve 2021 yıllarında üçüncülüğü farklı şirketlere bırakmıştır fakat 2022 yılına geldiğimizde en beğenilen şirket olma kategorisinde üçüncü olma özelliğini tekrardan koruma altına almıştır. 2022 yılında dördüncü olan Trendyol şirketi göze çarpmaktadır. Sırasıyla İş Bankası, THY, Gelir, Amazon, Unilever, Coca- Cola, Şişecam, Borusan Holding, LC Waikiki, Garanti BBVA, Turkcell, Sabancı Holding, Opet, Google, P&G, Apple, Yapı Kredi takip etmektedir.

2.KURUMSAL İTİBARLA İLİŞKİLİ OLAN

BAZI KAVRAMLAR

2.1.Kurumsal Kimlik

Örgütün kendisi hakkındaki düşünceleridir. Farklı bir ifadeyle kurumun kendisini nasıl gördüğü ve iç paydaşları tarafından nasıl algılandığı anlamına gelmektedir. İtibarı güçlendirmeye yönelik kurumsal iletişim faaliyetlerini içermektedir (Karaköse, 2007: 5). Tek ve Özgül'e (2008: 309) göre yöneticilerin yaratmayı ve korumayı arzuladıkları kurumları ilgilendiren çağrışımların tümü olarak ifade edilebilmektedir.

2.2.Kurumsal İmaj

İmaj kavramı, kurum kimliği ve kurum kültürünün var olan tüm paydaşlar tarafından algıda bırakmış olduğu izlenimdir. Derin ve Demirel, kurum imajının oluşması sürecinde kurumun sahip olduğu formel politikalarının önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir (2010:159). Kurumsal itibar yaratma süreci genel olarak iç ve dış paydaşlar nezdinde pozitif bir imaj oluşturma çabası olarak da ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen çabalar için kişi ve kurumların etkili bir iletişim ve ilişki içinde bulunmaları şarttır. Kurumsal imaj kavramı kurumların iletmış oldukları sinyaller neticesinde bireyden bireye farklılık gösteren, iç ve dış tüm paydaşların zihinlerinde oluşan bir olgudur ve sonuç olarak uzun vadede doğru kullanılması halinde kurumsal itibara hizmet etmektedir. Peltekoğlu'na göre (2007: 574) kurumsal imaj kavramı, paydaşların kurumu nasıl gördüğüyle alakalı bir durum ya da dış paydaşların kurumla ilgili algıla-

maların tamamını ifade etmektedir.

Kısaca kimlik ve imaj itibar yönetiminin en önemli iki unsurudur ve ikisi arasında mantıksal bir ilişki vardır. Kimlik ve imajın birleşimi kurumun adını ve markasını güçlendirmektedir. İtibar yönetiminin amacı kimlik ve imaj dengesini arttırmaktır. İtibarlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalabilmek için kuruluşların paydaşlarının kim olduğunu, paydaşlarının onları nasıl gördüğünü ve itibarlarının rakipleriyle karşılaştırıldığında nasıl olduğunu, rakipleriyle karşılaştırıldığında güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğunu ve paydaşlarıyla nasıl çalıştıklarını bilmesi gerekmektedir. Hangi yöntemin kullanılacağına dikkatli bir şekilde karar verilmelidir.

3.KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, rekabet olgusu, bilinçli tüketici faktörü gibi unsurlar etkisini hayatın her noktasında önemli oranda göstermektedir. Dolayısıyla günümüzde işletmeler yalnızca kar elde etmeyi düşünmemekle birlikte aynı zamanda toplumun temel dinamiklerini de göz önünde bulundurarak hareket etmektedir. Bu noktada, söz konusu faaliyetler arasında sosyal, ahlaki, çevresel ve ekonomik faktörler gibi unsurlar yer almaktadır. Kurumsal bazda en fazla etki alabilecek tercihler arasında sosyal sorumluluk çalışmaları vardır ve bu sayede kurumlar ciddi oranda artı avantaj ve fayda sağlamaktadır. Aslında bazı gelişmeler kurumsal sosyal sorumluluk gerçeğini daha fazla görünür hale getirmeyi sağlayarak kurumlar tarafından yapılan çalışmalara hız kazandırmıştır. Özellikle kamuoyunda artan duyarlılıkla birlikte artık kurumların paydaşlarına karşı gerçekleştirmiş oldukları girişimlerde daha fazla şeffaf olma, sosyal ve ekonomik performans gibi unsurlar açısından eskiye oranla daha fazla sorumluluk almasına sebep olmuştur.

H. Bowen'in 1953 yılında yayınlanan "İş Adamlarının Sosyal Sorumlulukları" adlı kitabında kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilk defa yer verilerek literatüre kazandırılmıştır. Çalışmada ilk defa yer verilen kavram, iş insanları tarafından toplumun değer yargıları, beklentileri ile örtüşebilecek sosyal sorumluluk çalışmalarının ele alınmasının önemli bir konu olduğu savunulmuştur (Bowen,1953:6). Kurumsal sosyal sorumluluk olgusu, kurumların sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi açısından önemli bir konudur. Çoğunlukla sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal vatandaşlık, kurumsal yönetim

gibi kavramlarla tanımlanan kurumsal sosyal sorumluluk, kurumların faaliyet gösterdiği ekonomik, hukuki, etik ve toplumsal beklentileri içermektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk yasalara uygun çalışmanın yanı sıra, kapsam alanı olarak etik standartlar çerçevesinde çalışmak, sosyal projeler düzenlemek gibi pek çok görevi de içinde barındırmaktadır. Kurumsal sosyal sorumlulukta işletmeler ve toplumun iç içe olduklarını ve böylece toplumun işletmelerden uygun davranışlarda bulunmalarını beklemektedirler.

Sosyal sorumluluk olgusunun özüne bakıldığında eski zamanlardan bugüne gelen hayırseverlik kavramıdır. “Hayır” kelimesinin kökeni Arapça olup, karşılık beklemeden yapılan iyilik veya yardım anlamına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>, 2024). Şekil 2.’de hayırseverlik ile kurumsal sosyal sorumluluk kavramları arasındaki farklar açıklanmıştır.

	Hayırseverlik	KSS
Tanım	Karşılık beklemeden iyilik yapmak, mistik bir eğilimle yardım etmek	Sosyal, çevresel, ekonomik ve etik kavramların yönetimi ve şirketlerin bu alanlarda sosyal paydaş beklentilerine olan duyarlılığı
Amaç	Kişilerin veya kurumların kendi değerleri, inançları doğrultusunda istedikleri anda istedikleri kişilere çeşitli yardımlarda bulunmaları	Örgütlerin sürdürülebilir olmak için toplumun beklentilerini yerine getirerek topluma olan borçlarını ödemeleri
Süreç	Normatif bazı öğelere uygun olması (duyurulmaması, pazarlanmaması gibi), şirket stratejisinden bağımsız bir şekilde tasarlanabilmesi	Rasyonel bir çalışma / proje süreci sonunda hedef sorumluluk alanları belirlenmesi, karar verilmesi, uygulanması, hatta raporlanması. Şirketler için stratejik bir faaliyet olması

Şekil 2. Hayırseverlik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Arasındaki Fark

Kaynak: (Alakavuklar vd., 2009: 116)

Kurumsal sosyal sorumluluk uzun vadeli stratejik bir konudur. Bu, yasal sorumluluk riskini ve kurumsal eylemlerin diğer olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda kurumların marka imajını ve kurum tanınırlığını korumaya da avantaj oluşturur. Yüksek moral ve motivasyon sağlayarak, değerli çalışanları elde tutabilmek için kuruma fırsat yaratmaktadır (Vural ve Bat, 2013: 105). Kurumsal sosyal sorumluluklarını yerine getiren kurumların büyük faydalar elde edebilecekleri ifade edilmektedir. Araştırma sonuçlarına

göre belirlenen faydalar şu şekilde sıralanabilir (Argüden, 2007: 40):

• Şirketlerin marka değerleri ve dolayısıyla piyasa değerleri artmaktadır.
• Daha nitelikli personeli cezbetme, motive etme ve tutma imkânı doğmaktadır.
• Kurumsal öğrenme ve yaratıcılık potansiyeli artmaktadır.
• Özellikle bu konularda hassas yatırımcılara ulaşma imkânı olduğundan gerek hisse değerleri artıyor gerekse borçlanma maliyetleri düşmektedir.
• Yeni pazarlara girmekte ve müşteri sadakati sağlamada önemli avantajlar elde edilmektedir.
• Verimlilik ve kalite artışları yaşanmaktadır.
• Risk yönetimi daha etkin hale gelmektedir.
• Kamuoyunun ve kural koyucuların şirketin görüşlerine önem vermesi sağlanmaktadır.

Son dönemlerde daha fazla önemli hale gelen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının kurumlara sağladığı yararlar incelendiğinde kurumlar için çok fazla artı avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Aktan ve Börü'ye (2007:29) göre sosyal kimlik oluşturma, rekabet üstünlüğü elde etme, şirket bağlılığı yaratma, itibar sağlama ve markalaşma gibi konular sağlanılacak faydalarından sadece bir kısmıdır. Başarılı kurumlar yalnızca maddi unsurlarla değil aynı zamanda manevi unsurlarla da ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle topluma sağlamış oldukları pozitif çıktılarla farklılık yaratarak ön planda olmayı ve dikkatleri üzerine çekmeyi başarabilmektedirler. Ancak kurumların bu hususta en çok dikkat etmeleri gereken konu ise uygulamalardaki en küçük bir samimiyetsizliğin, topluma sağlamış oldukları pozitif çıktıyı kendi çıkarı yönünde kullanma eğiliminin faydadan çok zarar getireceğini biliyor olmalarıdır (Argüden, 2007: 41). Sosyal sorumluluğun uygulama alanları ise şunlardır (Peltekoğlu, 1993: 45):

<ul style="list-style-type: none">• Ekoloji ve Çevre: Mevcut kirliliğin temizlenmesi, kirliliği önlemek için yöntemler geliştirmek, gürültü kontrolü, endüstrinin dengeli dağılımı, kullanılan alanın kontrolü, atıkların yeniden kullanımı gibi örnekler verilebilmektedir.
<ul style="list-style-type: none">• Tüketici: Reklamlarda ve işletmenin tüm faaliyetlerinde dürüstlük, ürün ve hizmet garantisi, kalite kontrol vb.
<ul style="list-style-type: none">• Toplumsal Gerekseim: Sağlık konusunda destek, toplumsal yapıda işletmenin rolünü azaltmak, toplumsal problemlerle ilgilenmek vb.
<ul style="list-style-type: none">• Hükümet İlişkileri: Lobi faaliyetlerinin sınırlandırılması, işletmenin politik faaliyetlerinin kontrolü, yeni düzenlemelerin genişletilmesi, uluslararası faaliyetlerin sınırlandırılması vb.
<ul style="list-style-type: none">• Ortaklarla İlişki: Çeşitli grupların temsilcisi olan ortak üyelere yönetici olma imkânlarının tanınması, mali duyurularının artırılması, sosyal sorunların ve çevreyi etkileyen faaliyetlerin duyurulması vb.
<ul style="list-style-type: none">• Ekonomik Faaliyetler: Holdingleşmenin kontrolü, patent kullanımının sınırlandırılması vb.
<ul style="list-style-type: none">• Maddi Destek: Sanat faaliyetlerine mali katkıda bulunmak, eğitimi desteklemek, yardım derneklerine katkıda bulunmak vb. örnekleri verilebilmektedir.

4. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK PİRAMİDİ

Kurumsal sosyal sorumluluk olgusu dört boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar sırasıyla iktisadi, hukuki, ahlaki ve gönüllülük esaslı sorumluluklardan oluşmaktadır. Carroll'un ele aldığı sosyal sorumluluk piramidinde en çok dikkat çeken başlık ise boyutlar arasında bir hiyerarşi olduğudur. Buradaki temel argüman ise şudur: en üst sırada yer alan sorumluluğun gerçekleşebilmesi için alt kademelerde yer alan sorumlulukların gerçekleştirilmiş olması zorunluluğudur. Örneğin, yasal sorumluluk boyutunun olabilmesi için öncesinde ekonomik sorumluluğun yerine getirilmiş olması beklenmektedir. Yine benzer şekilde, gönüllü sorumluluk boyutunun gerçekleşebilmesi için de ekonomik, yasal ve etik sorumluluk boyutlarının sırasıyla yerine getirilmesi gerekmektedir (Carroll, 1991:39-41). Şekil 3.'te sosyal sorumluluk piramidi yer almaktadır.

Sosyal Sorumluluk Türü	Sosyal Beklenti
Gönüllü/Hayırsever Sorumluluk	İşletmenlerin kendi çıkarları yanında varlığını borçlu olduğu toplumun genel çıkarlarını da gözetmesi gerekir. Toplumsal sorunlara duyarlılığını kanıtlamak amacıyla gerçekleştirdiği hayırseverlik, sosyal sorumluluk projelerini desteklemek gibi faaliyetler işletmelerin toplumsal sorumluluklarını görünür kılma biçimidir.
Etik/Ahlaki Sorumluluk	Toplum işletmenin etik problemlerini yerine getirmesini beklemektedir. Bu noktada toplumun kanunlarında, tüzük ya da yönetmeliklerinde belirtilmemiş olsa da işletme bu sorumlulukları yerine getirmelidir.
Yasal Sorumluluk	İşletmenin faaliyette bulunduğu ülkenin kanunlarına göre hareket etmesi beklenmektedir. Sorumlu tutum içinde olduğu işletmenin ekonomik sorumlulukları yasal boyutta hareket etmesi gerekmektedir.
Ekonomik Sorumluluk	İşletme kaynaklarını verimli bir biçimde kullanıp, üretimin kalitesinin toplumun ihtiyaçları yönünde kullanılması gerekmektedir. İşletme faaliyette bulunurken de kâr elde etmesi ve ülkenin ekonomisine de katkıda bulunması gerekmektedir.

Bu çalışmada daha önce de bahsedildiği gibi kurumsal itibar, birçok faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir olgudur. Bu bağlamda kurumsal sosyal sorumluluk, itibarın önemli bir parçası ve kurumsal itibar için göz ardı edilmemesi gereken bir öncelik arz eden bir konudur.

SONUÇ

Kurumsal itibar, kurumun tüm paydaşlarını ilgilendiren ortak çaba sonucu elde edilebilecek bir değerdir. Bu bağlamda itibar oluşumunda birçok bileşenin etkili olacağını ifade etmek doğru olacaktır. Çünkü günümüzde tartışmasız hiç olmadığı kadar önemli hale gelen kurumsal sosyal sorumluluk boyutu, şirketlerin itibar kazanma ve sürdürme konusunda karşılaştıkları en önemli konulardan biridir. Nitekim finansal başarı ve prestij tek başına bir kuruma sağlam bir itibar kazandırmaz. Müşteri bir ürünü satın alması aşamasında kurumla arasında bir bağ oluştururken ürünün kaliteli olmasına dikkat ederken bunun yanında çevreye zarar vermeden üretilmiş olmasına da bakmaktadır. Bu kriterleri sağlamış olan kurumlarla ilişkilerini devam ettirme konusunda daha fazla istekli olmaktadır.

Son dönemlerin mühim konularından sadece biri olan kurumsal sosyal sorumluluk olgusu gerek yerel gerekse küresel alanda kurumların faaliyetlerine yön verme ve paydaşlarla olan ilişkilerini geliştirme potansiyeline sahip olma avantajı ile büyük fırsatlar sunmaktadır. Kurumların faaliyetlerini yürütürken yalnızca kar elde etme düşüncesiyle hareket etmelerinin kendilerine uzun vade-

de kazanç sağlamayacağını bilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla tüm kurum ve işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk anlayışına çalışmalarında yer vermesi ve bu çalışmaların sonuçlarının büyük bir titizlikle değerlendirilmesi takip edilmesi, kontrol edilmesi hususunda ciddi rol üstlenmeleri önem arz etmektedir.

Kurumlar, kurumsal sosyal sorumluluğu bir kalite kriteri olarak görmeyi temel alarak misyon, vizyon ve hedefleri ile örtüşen bir uygulama stratejisi geliştirmeli ve kurumsal sosyal sorumluluğu benimsemelidir. Bu strateji oluştururken; kuruma özgü kurumsal sosyal sorumluluk alanları belirlenmeli ve kurumun fayda sağlayan kurumsal sosyal sorumluluk hedefleri, öncelikleri ve performans göstergeleri saptanmalıdır. (İnceismail ve Yalçın, 2021:79).

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C., Börü, D. (2007), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, *İGİAD Yayını*, 11-36.
- Alakavuklar, ON., Kılıçaslan, S., Öztürk, EB. (2009), Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 103-143.
- Argüden, Y. (2007), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, *İGİAD Yayını*, 37-44.
- Bowen, H. (1953), *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper, New York.
- Carroll B. A. (1991), *The Pyramid of Corporate Social Responsibility*, Business Horizon.
- Derin, N., Demirel, E. T. (2010), Kurum İmajının Kurum Kimliği Açısından Açıklanabilirliği: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Örneği, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(2), 155-193.
- Gümüş, M., Öksüz, B. (2009), İtibar Sürecinde Kilit Rol: Kurumsal Sosyal Sorumluluk İletişimi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4(14), 2129-2150.
- Hayır. (Mayıs,2024), Hayır Kavramı, 08.05.2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- İnceismail, E., Yalçın, S. (2021), Pandemi Döneminde Reklam, KSS ve Sürdürülebilirlik Değişimi: Türkiye’deki Temizlik Sektörüne İlişkin Bir Analiz, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (38), 73-95.
- Kadıbeşegil, S. (2006), *İtibar Yönetimi*, İstanbul: MediaCat Yayınları, 2.Baskı.

Karaköse, T. (2007), Örgütlerde İtibar Yönetimi, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 11, 2007.

Peltekoğlu, B.F. (1993), Halkla İlişkilere Giriş, *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*, İstanbul, 1993.

Peltekoğlu, B.F. (2007), *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul: Beta Basım-Yayım, 5. Baskı.

Tek, Ö.B., Özgül, E. (2008), *Modern Pazarlama İlkeleri*, İzmir: Birleşik Matbaacılık, 3. Baskı.

Vural, Z.B., Bat, M. (2013), *Teoriden Pratiğe Kurumsal İletişim*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı.

Tablo 1. (Mayıs, 2024). 06.05.2024 tarihinde <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/begeni-liginde-ne-degisti/> adresinden edinilmiştir.

Şekil 1. (Mayıs, 2024). 06.05.2024 tarihinde <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/begeni-liginde-ne-degisti/> adresinden edinilmiştir.

15. BÖLÜM

İSTANBUL'DA SANAYİNİN YER DEĞİŞTİRME DESENLERİ¹

Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN

Süleyman Demirel Üniversitesi

Coğrafya Bölümü

kadirtemurcin@sdu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8726-3756>

Arş. Gör. Dr. Yolcu ALDIRMAZ

Süleyman Demirel Üniversitesi

Coğrafya Bölümü

yolcualdirmaz@sdu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8669-192X>

GİRİŞ

Sanayileşme ve kentleşme arasında diyalektik bir ilişki vardır. Bu nedenle sanayi faaliyetlerinin yapısı ve mekânsal görünümü kente referansta bulunulmadan açıklanamayacağı gibi (Tekeli, 2009; Tekeli vd., 1976) kentin kendisi de sanayinin yarattığı dağılış kalıpları dikkate alınmadan tam manasıyla yorumlanamaz (Scott, 1986). İfade edilen etkileşim, özellikle ülkedeki sanayileşmenin olumlu ya da olumsuz sonuçlarının ilk ve şüphesiz en yoğun deneyimlendiği İstanbul gibi bir yerde çok daha güçlüdür (Tümertekin, 2014).

¹ Bu çalışma, 217K199 Nolu “İstanbul İlinde Sanayinin Mekânsal Dönüşümü: Süreçler, Etkiler, Beklentiler” adlı TÜBİTAK projesinden üretilmiştir. Yazarlar, katkılarından dolayı TÜBİTAK’a teşekkür eder.

Öyle ki sanayinin İstanbul'da yarattığı etkiler, gelişmiş ülkelerde yaşananlardan birçok bakımdan ayrılmakta ve oldukça özgün sonuçlara yol açmaktadır (Güvenç, 2010). Dolayısıyla hem kente hem de sanayinin mekânsal örgütlenmesine dair plan ve politikaların içeriğinin belirlenmesinde söz konusu ikili yapının dikkate alınması zorunludur.

Bunun için yapılması gereken ilk şey, sanayi dağılış haritalarının sunduğu fikirlerden yararlanmaktır (Tümertekin, 2014; Güvenç, 1993). Bunlar, her şeyden önce, endüstriyel üretimin kentin nerelerinde yoğunlaştığını, dolayısıyla sanayinin yarattığı olumlu ve olumsuz dışsallıkların hangi alanlarda daha derinden hissedildiğini en yalın haliyle yansıtır. Eğer veriye ilişkin kısıtlılıklar ve metodolojik problemler ortadan kaldırılabilirse söz konusu görgül malzemeler; aynı zamanda sektörel bütünleşme/ayırışma biçimleri, istihdam miktar(lar)ının alansal farklılaşması, firmaların işgal ettiği yapıların özellikleri, işletmelerin hangi koşullarda faaliyetlerini sürdürdüğü gibi konular hakkında da bilgi verir (Örn. Sarp, Temurçin ve Aldırmaz, 2019; Temurçin ve Aldırmaz, 2017). Ve yer verilen çıkarımların her biri oldukça değerlidir. Fakat sanayileşme kentleşme ilişkisini tüm yönleriyle ele alabilmek için biraz daha fazlasına ihtiyaç var. Burada özellikle firmaların kent içerisinde nasıl bir hareketliliğe sahip olduğu ve bahse konu mobilitenin sektörel ve yapısal açıdan ne gibi farklılıklar sergilediğinin de bilinmesi gerekir. Çünkü ifade edilen etkileşime dinamizm kazandıran temel güç, büyük ölçüde işletmelerin mekânda sergiledikleri hareketliliklerdir. Dolayısıyla firmaların yer değiştirme kalıplarını çözümlemek; deneyimlenen süreci, onun nedenlerini ve (olası) sonuçlarını anlamlandırmak adına kritik bir önem arz eder.

Söz konusu öneme rağmen işletmelerin yer değiştirme desenleri nispeten ihmal edilen bir araştırma gündemidir (Kronenberg, 2012). Bu durum, sanayinin İstanbul Kentsel Bölgesindeki hareketliliği için de geçerlidir. Hatta bahse konu eksikliğin düzeyi burada çok daha belirgindir. Gerçekten de ilgili yönelimleri kapsamlı bir şekilde çözümleyen araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Bunlardan kimi yer değiştirme niyetinde olan işletmelere odaklanırken (Bak. Akay, 2010), kimi de sanayinin ağırlık merkezlerindeki kaymalar üzerinden konuyu ele alır (Bak. Güvenç, 1993). Çalışmaların diğer diğer büyük çoğunluğu ise süreci, genellikle tek taraflı inceler. Bir diğer söylemle İstanbul'da sanayinin yer değiştirme kalıpları büyük ölçüde işletmelerin ilin dışındaki alanlara yönelmesi (desantralizasyonu), bunun sonucunda yaşanan ani şehirleşme olgusu ve onun getirdiği sorunlar üzerinden yorumlanır (Bak. Sönmez, 2016; Erkut ve

Albayrak, 2004; Gezici vd., 2010; Akova, 2012; Kanbak, 2013; Eraydın, 1999; Özdemir, 2004). Bunların hepsi sanayinin yarattığı ve yeniden yapılandırdığı peyzajları anlamak adına oldukça kıymetli girişimlerdir. Fakat sanayinin kentsel bölge içerisindeki yer değişikliği özünde çok daha karmaşık bir yapıda gerçekleşir. Örneğin bazı işletmeler kentin çeperlerine yönelirken, diğerleri buralardan merkezi iş alanlarına doğru taşınır. Kimi firmalar konumlarını plansız yerlerden belli bir kullanıma tahsis edilmiş sahalara kaydırırken, ötekiler tam tersini tercih eder. Sanayilerin bir kısmı bulunduğu bölgeden uzağa, başka bir bölümü ise hemen yakınında bir yere taşınır. Bahse konu hareketliliklerden her biri sektörler itibarıyla da farklılaşır. Kısaca tek boyutlu bir eğilim değil, fazlasıyla çeşitlilik arz eden bir yeniden konumlanma deneyimlenmektedir. Bunların her biri bağlam bağımlıdır. Ve oldukça özgün sosyo-mekânsal sonuçlar doğurur.

Bu kapsamda çalışmada İstanbul Kentsel Bölgesi'ndeki işletmelerin yakın tarihli yer değiştirme kalıpları bütüncül bir şekilde analiz edilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında yer değiştirme ile ilgili temel kavramlar ve sanayinin kent içi hareketliliğine dair teorik arka plan ele alınmaktadır. İkinci kısımda kullanılan veri ve yöntemler tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde bulgulara yer verilmektedir. Burada yer değiştirme desenlerinin; mesafeye, sektöre ve planlama pratiklerine uyumuna göre nasıl farklılaştığı incelenmektedir. Böylece sadece yönelimler değil, aynı zamanda onların yapısal özellikleri de ortaya çıkarılmaktadır. Bunu en sonda araştırmanın sonuçlarının değerlendirildiği bölüm takip etmektedir.

2. ARKA PLAN

Yer değiştirme (relocation), en temel haliyle, firmanın bir yerden (A) ayrılarak başka bir yere (B) taşınmasıdır (Pellenbarg, van Wissen & van Dijk, 2002). Bu, aynı zamanda, işletmelerin değişen koşullara uyum sağlama biçimlerinden de biridir (Pellenbarg, 2005). Bir diğer ifade ile firmalar yer değiştirerek lokasyonlarını mevcut şartlara göre ayarlamaya çalışırlar (Pellenbarg, van Wissen & van Dijk, 2002). Söz konusu yönelimler, soyutlanmış bir dizi süreçten ziyade, çok ciddi sonuçları olan oldukça fazla sayıda etkiyi ortaya çıkarabilir. Her şeyden önce ekonomik faaliyetlerin coğrafi görünümünü farklılaştırabilir. Bu da yer değiştirme desenlerine ilişkin mekânsal çözümlenmeleri, bölgesel planlama

ve politikaların inşasında dikkate alınması gereken kritik bir bilgi kaynağı haline getirir (Brouwer, Mariotti & van Ommeren, 2004). Nitekim işletmelerin yer değiştirmesi, yerler arasındaki ekonomik kalkınma farklılıklarını yeniden şekillendirebilir (van Dijk & Pellenbarg, 2000). Bunun dışında daha birçok etkiden söz edilebilir. Gerçekten de firma hareketliliğinin etkileri ve (olası) sonuçları nispeten iyi bilinen bir konudur.

Fakat aynı şeyi yer değiştirme sürecinin kendisi için söylemek oldukça zordur. Nitekim firma hareketliliğine dair teorik çerçeveler, sınırlı sayıda ve nispeten dar kapsamlıdır. Bu durum, özellikle kent ölçeğindeki ve(ya) kentsel alan içerisindeki hareketlikte kendisini çok daha belirgin bir şekilde hissettirir. Yine de eldeki kimi açıklamalar, bazı kritik soruların yanıtlanmasına imkân tanır. Bu kapsamda birbiri ile de büyük ölçüde örtüşen iki yaklaşım bulunur. Bunlardan ilki Tekeli (2009)'ye aittir. Ona göre, endüstriyel kuruluşlar kent içinde iki yönlü bir baskı ile karşı karşıya kalır. Bir yanda sanayi işletmelerini kentin merkezi alanlarına doğru çeken kuvvetler, öte yanda ise onları şehrin dışına iten güçler bulunur. Sanayici, mevcut koşulları değerlendirerek kendisine en uygun yeri seçer. Süreç, elbette burada son bulmaz. Çünkü kente işletmelerin yer seçimini belirleyen faktörler sürekli bir değişim halindedir. Fakat söz konusu etkiler hemen yer değişikliğine neden olmaz. Bunun için bahse konu güçlerin ilk tercihin yarattığı ataleti yenecek düzeye ulaşması gerekir. Bu desenler, firmaların satışlarının şehir içi konumlarından etkilenip etkilenmediğine göre farklılaşır. Eğer sanayi kuruluşunun satışları şehir içerisindeki konumundan bağımsız ise bu durumda firma çeperele veya daha uzağa taşınabilecektir. Aksine satışları şehir içerisindeki lokasyonlarına sıkı sıkıya bağlı olan küçük işletmeler ise olabildiğince pazara yakın konumlanacaktır (Tekeli, 2009).

İkinci yaklaşım Coğrafyacı Allen Scott'a aittir. Bu konuda Scott (1982a, 1982b, 1983), şehir içi sanayi faaliyetlerini iki gruba ayırır. Bunlardan ilki büyük ölçekli hammadde yoğun işletmeler, ikincisi ise küçük ölçekli emek yoğun kuruluşlardır. Bunların her biri farklı bir yer seçim kararına sahiptir. Büyük ölçekli hammadde yoğun sanayiler hem alan yetersizliği hem de merkezi bölgelerdeki yüksek ücretler nedeniyle merkezden uzaklaşırken, doğrudan son tüketiciye yönelik ürün üreten emek yoğun küçük imalatlar ise merkezi iş sahalarına yakın konumlanmak için yoğun bir rekabete girerler. Burada rekabet, ürün farklılaşmasının ayrıntılı ve sürekli gelişen biçimlerini ortaya çıkarır. Ayrıca nihai talepler de neredeyse her zaman değişmekte ve belirsizdir. Bu nedenle, söz konusu endüstrilerdeki üretim yöntemleri standardizasyona

ve mekanizasyona karşı dirençlidir. Böyle bir şey de üretimin genellikle canlı emekle gerçekleştirilmesine yol açar. Bunlarda pazara, yakın olmayı zorunlu hale getirir (Scott, 1982a; Scott, 1982b; Scott, 1983).

3. VERİ ve YÖNTEM

Türkiye’de sanayi faaliyetlerine ilişkin firma bazlı veriler, çoğunlukla belediyeler ve meslek odaları tarafından tutulan kayıtlardan derlenebilmektedir. Belediye ruhsat takip kayıtları, işletmelerin adresleri ve faaliyet bilgilerini içerir. Bu veri seti, ilgili idari üniteye faaliyetini sürdüren tüm firmaları ve yer yer de kapanan kuruluşları kapsar (Sarp, Temurçin & Aldırmaz, 2019). Oda kayıtları ise farklı şekillerde paylaşılır. Bunlardan belki de en düzenli yayımlananı ülkedeki büyük sanayi kuruluşlarını tanıtan yıllık raporlardır. Söz konusu yayınlar, büyük işletmelerin yapısal ve mekânsal görünümelerini analiz etmek için oldukça işlevseldir (Temurçin, 2015). Yine de üye kuruluşlardan sadece belli bir ölçeğin üzerine çıkanları içerdiği için bütüncül bir çözümlenmeye imkân tanımaz. Bunun için ilgili odaya kayıtlı tüm firmaları kapsayan verilere ihtiyaç vardır. İfade edilen tablosal veriler, araştırmacının talebi üzerine meslek odaları tarafından paylaşılabilir. Burada sanayi kuruluşlarının; adresi, sektörü, işçi sayısı (her zaman değil), tescil tarihi ve oda sicil numarası gibi bilgileri bulunur. Bu raporlar iki farklı tarih için üretilmiş ise sanayi faaliyetlerinin incelenen süre zarfında nasıl bir yapısal ve mekânsal farklılaşma yaşadığı tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada da İstanbul Sanayi Odasından temin edilen 2007 ve 2017 yıllarına ait listeler kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle değinilen veri seti içerisinde yer alan adres bilgilerinden yararlanılarak her bir sanayi kuruluşunun mekânsal kodlaması yapılmıştır. Bunun için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü’nden temin edilen ilişkisel ilçe, mahalle, yol ve kapı verileri kullanılmıştır. Ayrıca işletmelerin eski adresleri mekânsallaştırılırken o döneme (2007 yılına) ait yol verisi ve kapı numaratajları da ifade edilen veri tabalarına dahil edilmiştir. Bunun nedeni, incelenen zaman dilimi içerisinde bulvar-cadde-sokak isimleri ile kapı numaralarının yer yer değiştirilmesidir. Söz konusu işlemle yol ismi ve(ya) numaratajdaki güncellemelerin işletmelerin mekânsal kodlanmasında ve dolayısıyla yer değiştirme analizinde yaratabileceği hataların önüne geçilmiştir. Bunlara ek olarak adres bilgilerinde eksiklik olan ve konumu tam anlamıyla

tespit edilemeyen kuruluşlar, düzenlenen arazi çalışmalarıyla tek tek ilgili veri tabanlarına işlenmiştir. Böylece İstanbul Sanayi Odasına kayıtlı tüm firmalar doğrudan faaliyetlerini sürdürdükleri yapılara noktasal olarak kodlanmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında işletmelere verilen eşsiz bir kod olan oda sicil numaralarından faydalanılarak her iki dönemde de faaliyetini sürdüren sanayi kuruluşları tespit edilmiş ve söz konusu firmalar ayrı birer veri setine dönüştürülmüştür. Ardından işletmelerin 2007 ve 2017 yıllarına ait koordinat bilgileri Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla veri tabanlarına işlenmiştir. Burada 2007 yılındaki konumlar start_x ve start_y, 2017 yılındaki lokasyonlar ise end_x ve end_y biçiminde tablolaştırılmıştır. Bu koordinatlar, bir sonraki adımda ArcMap'te yer alan XY to Line aracı ile analiz edilmiştir. Böylece yer değiştiren firmalar ile onların ürettikleri desenleri yansıtan bir dizi akış haritası üretilmiştir. Burada seçilen temsil biçimi önemlidir. Nitekim ifade edilen harita türü, şeylerin yerler arasındaki hareketliliğinin görselleştirilmesinde kartograflarca kullanılan bir yaklaşımdır (Slocum, vd., 2023). Son olarak çalışmada çok daha verimli bir çözümlenme sunmak için birbiri ile ilişkili sektörler kendi aralarında gruplandırılarak değerlendirilmiştir (Tablo: 1).

Tablo: 1 NACE Rev 2 Kodlarına Göre Gruplanan Ana Sektörler

NACE Rev 2 Kodu	Gruplanan Ana Sanayi Sektörleri
5-7-8-9-23	Taş ve Toprağa Dayalı
10-11-12	Gıda, İçecek ve Tütün
13-14-15	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri
16-31	Orman Ürünleri ve Mobilya
17-18-59	Kâğıt-Kâğıt Ürünleri, Basım ve Yayın
19-20-21-22	Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik
24	Ana Metal
25-27-28-29-30-32	Metal Eşya, Makine-Teçhizat, Ulaşım Aracı
26-62	Elektrik-Elektronik ve Bilişim
33-35-38-43-45-74	Diğer

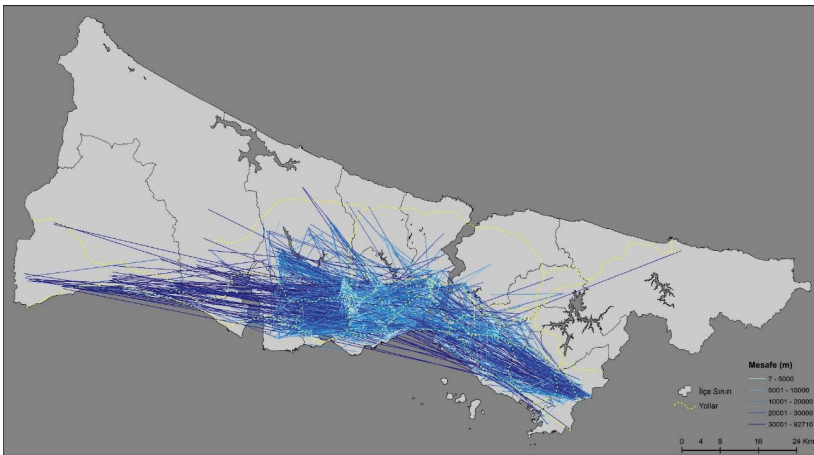
4. BULGULAR

Bulgular, yukarıda kısaca tanımlanan yöntemle üretilen ve her biri yer değiştirme desenlerinin farklı bir yönünü ortaya çıkaran bir dizi görgül malzemeye referansla sunulmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle firmaların

hareketliliğinin mesafeye göre nasıl farklılaştığı ele alınır. Buna göre sanayi kuruluşları oldukça farklı mesafelerde yer değiştirmiştir. Nitekim hemen yakınındaki binaya geçen işletmelere rastlanıldığı gibi, kentin neredeyse bir ucundan diğer ucuna taşınan firmalar da bulunur. Ayrıca çalışmada sanayi faaliyetlerinin eski ve yeni konumları arasındaki uzaklık açısından beklenen bir kademelenme veya farklılaşma da gözlenememiştir (Tablo: 2). Bu, firmaların yer değiştirirken genellikle yakın çevrelerini seçtiğini savunan görüşle nispeten de olsa ayırışan bir durumdur (Pellenbarg, van Wissen & van Dijk, 2002). Burada kentin çeperlerine yönelen ve(ya) ilgili alanlardan ayrılan sanayi kuruluşlarının genellikle uzak mesafeleri kat ettiği, buna karşın şehirleşmenin belli bir düzeye eriştiği sahalar arasındaki hareketliliğin ise çoğunlukla daha dar bir bölgede meydana geldiği görülür (Harita: 1).

Tablo: 2 Sanayilerin yer değiştirme mesafeleri

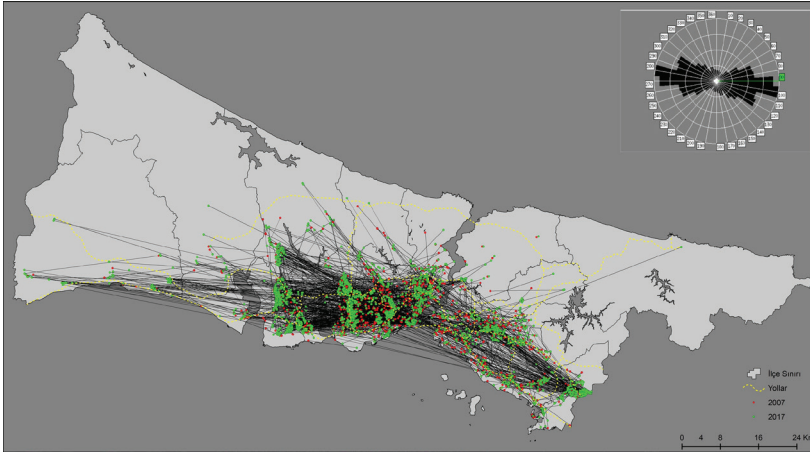
Mesafe (Metre)	%
< - 100	15.95
101-1000	22.74
1001-5000	18.04
5001-10000	13.00
10001-20000	15.98
20001 - >	14.29
Toplam	100.00

Harita: 1 İstanbul'da Yer Değiştiren Firmaların Eski ve Yeni Lokasyonları Arasındaki Temsili Mesafe

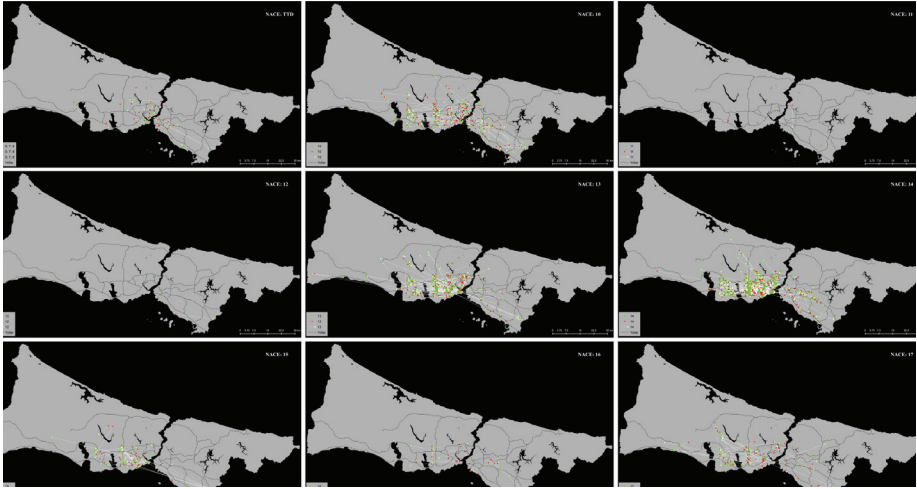
Kentte sanayi işletmelerinin hareketliliği, ağırlıklı olarak kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde gerçekleşir. Bu, ulaşım aksları ve şehrin yayılımı ile uyumlu bir eğilimdir. Yer değiştiren kuruluşlarının yöneldikleri alanlar, sanayinin halihazırda yoğunlaştığı bölgelerle de büyük ölçüde örtüşür. Bir diğer ifade ile işletmelerin yeni lokasyonları, İstanbul'un sanayi coğrafyasında çoğu yerde belirgin bir değişikliğe neden olmaz. Nitekim Anadolu Yakasında D100 ve TEM otoyollarını izleyen doğu-batı uzanımlı şerit, yer değiştiren işletmeler tarafından da en çok tercih edilen sahadır. Gerçekten de burada Üsküdar-Kadıköy kıyı şeridinden başlayıp Tuzla-Çayırova sınırına kadar devam eden ve yaklaşık 10 km genişliğinde 35 km uzunluğundaki dikdörtgen, yer değiştiren kuruluşların büyük çoğunluğuna da ev sahipliği yapar. Buradaki en önemli farklılaşma, Üsküdar-Kadıköy-Maltepe ilçelerini izleyen kuşaktan ayrılan firmaların yerine dikkate değer bir yönelimin olmamasıdır. Bu, ilgili alanda sanayinin kısmen de olsa önemini kaybettiğine işaret eder (Harita: 2).

Sanayi kuruluşlarının Avrupa Yakasındaki yönelimleri ise doğu-batı yönünde birbirini takip eden kuzey-güney uzanımlı dört ayrı kuşak oluşturur. Bunlar, aynı zamanda, ilgili yakada sanayinin ağırlık kazandığı bölgelerdir. Bunlardan ilk üçü, yapılaşmanın neredeyse doygunluğa ulaştığı ve merkezi iş alanları veya onların çevresi niteliğinde bir yapıya sahiptir. Bu üç şerit; Maslak civarından başlayıp İkitelli Organize Sanayi Bölgesini de içine alarak Mahmutbey Bağlantı Yolu yakınlarından Atatürk Havalimanının kuzeyine kadar ulaşan ve oradan da tarihi yarımadaya değin uzanan bir dikdörtgen içerisinde kalır. İşletmelerin buradaki dağılımları dikkate alındığında; eski lokasyonların yer yer kısmi de olsa saçılım gösterdiği, buna karşın söz konusu alana yeni yerleşen sanayilerin ise çok daha dar bir sahaya sıkıştığı bir mekânsal görünüm ortaya çıkmıştır. Ayrıca bahse konu dikdörtgen içerisinde hem yoğun bir merkezileşme hem de benzer düzeylerde bir desantralizasyonu süreci işlemektedir. Dördüncü hat ise diğerlerine kıyasla yeni bir oluşumdur. Buna bağlı olarak da dışarıya gönderdiğinden çok daha fazla işletmeyi kendisine çekmektedir. Son olarak Avrupa Yakasındaki yer değiştirme desenleri; Büyükçekmece Gölünün batısında yeni bir sanayi aksının gelişebileceğinin işaretlerini barındırır. Bu eğilim, gelecekte sanayileşme-şehirleşme etkileşiminin canlı örneklerini doğurabilir (Harita: 2).

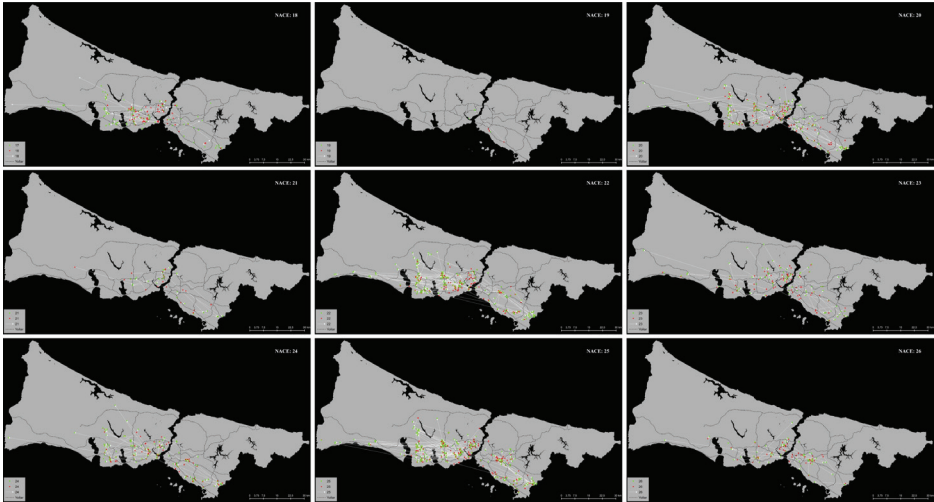

Harita: 2 İstanbul'da Sanayinin Yer Değiştirme Desenleri

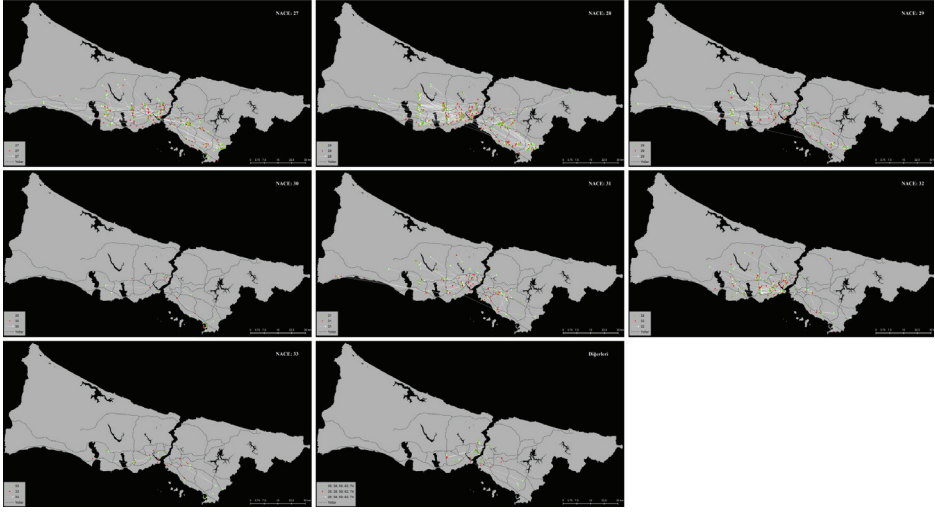
Sanayi kuruluşlarının İstanbul Kentsel Bölgesindeki yer değiştirme desenleri, sektörler itibariyle önemli farklılıklar gösterir. Bu ayrışmada sektörlerin yapısal nitelikleri belirleyici bir rol oynar. Eğer firma yerel pazara bağımlı bir sektörde faaliyetini sürdürüyor ise hâlihazırdaki şehirsal alanın içerisinde kalan sahada kısa mesafeli bir yer değişikliğini yeğlemektedir. Şayet üretilen ürünler; ağırlıklı olarak ulusal ya da uluslararası pazara yönelik ise firmalar çok daha uzak alanlara, bir diğer ifade ile şehirsal alanın dışına ve yerleşimin genellikle seyrek olduğu bölgelere yönelmektedir. Bu durum, yukarıda sunulan teorik çerçeveleri (Scott, 1982a; Scott, 1982b; Scott, 1983; Tekeli, 2009) büyük ölçüde desteklemektedir. Örneğin gıda ürünleri (NACE: 10) ve giyim eşyası üreten sanayiler (NACE: 14), çoğunlukla yakın mesafelerde ve(ya) şehirsal makroform içerisinde hareket etmişlerdir. Buna karşın tekstil (NACE: 13), kimya (NACE:20), kauçuk ve plastik (NACE: 22), fabrikasyon metal ürünleri (NACE: 25), elektrik teçhizat (NACE: 27) ve makine ve ekipmanları (NACE: 28) gibi sanayi kollarındaki işletmeler buldukları yerlerden nispeten daha uzak alanlara taşınmışlardır. Dolayısıyla bunlar, çeperele yönelen işletmelerin de büyük bir bölümünü oluşturur. Bu da ilgili faaliyetlerin ciddi bir desantralizasyon süreci deneyimlemekte olduğuna işaret eder (Harita: 3, Harita: 4, Harita: 5).

Harita: 3 İstanbul Kentsel Bölgesinde Sanayinin Yer Değiştirme Desenlerinin Sektörler İtibariyle Farklılaşması

Harita: 4 İstanbul Kentsel Bölgesinde Sanayinin Yer Değiştirme Desenlerinin Sektörler İtibariyle Farklılaşması

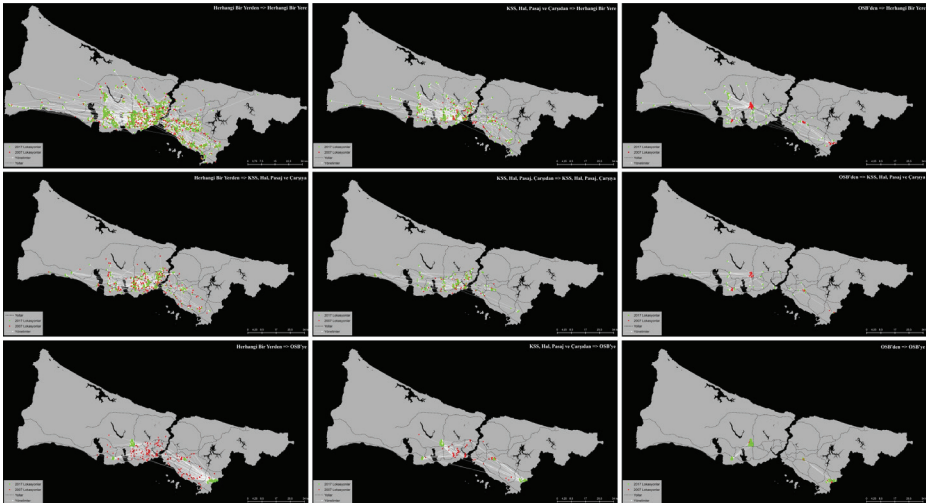

Harita: 5 İstanbul Kentsel Bölgesinde Sanayinin Yer Değiştirme Desenlerinin Sektörler İtibariyle Farklılaşması

Burada ele alınması gereken bir diğer husus, yer değiştirme desenlerinin planlama pratikleri açısından hangi tür araziler arasında gerçekleştiğidir. Bu, her şeyden önce, sanayi faaliyetlerinin İstanbul Kentsel Bölgesi'ndeki yakın tarihli yönelimlerinin olumlu veya olumsuz etkilerini ortaya çıkarır. Bu kapsamda elde edilen bulgular, birkaç özgün yapıya işaret eder. Bunlardan ilki, başlangıçta (2007'de) OSB'de yer alan ve sonrasında yine OSB'ye yönelen işletmelerin aynı yaka içerisinde hareket etmesidir. Bir diğer ifadeyle OSB'ler arası yer değiştirme; Ümraniye Dudullu OSB ile Tuzla'daki OSB'ler veya İkitelli OSB ile Beylikdüzü OSB arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu yönelimler iki yönlü olarak işlese de (Dudullu OSB' Tuzla OSB'ler / İkitelli OSB' Beylikdüzü OSB) günümüzde (yoğun) şehirselen alan içerisinde kalan Dudullu OSB ile İkitelli OSB'den çıkışların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, planlı bir sanayileşmenin ürünü olan Organize Sanayi Bölgelerindeki firmaların da bir desantralizasyon süreci yaşadığını gösterir. Buna karşın Küçük Sanayi Sitesi, Hal, Pasaj ve Çarşılar veya bunların dışındaki herhangi bir bölgede yer alıp OSB'ye yönelen işletmeler ise taşındıkları OSB'lerin konumuna göre genellikle daha merkezi alanlarda bulunmaktaydı. Kısaca burada ikili bir desantralizasyondan süreci işlemektedir. Başka bir anlatımla; Küçük Sanayi Sitesi (KSS), Hal, Pasaj ve Çarşılar ile bunların dışındaki herhangi bir sahalardan OSB'lere, OSB'lerden ise çeperdeki OSB'lere doğru oldukça anlamlı bir hareketlilik deneyimlenmektedir. Fakat söz

konusu örüntü, OSB'den ayrılp KSS, Hal, Pasaj ve Çarşılar ile kentin bahsedilen niteliklerini (OSB, KSS, Hal, Pasaj ve Çarşı) taşımayan herhangi yerine giden firmaların oluşturduğu desende biraz daha muğlak bir hal alır. Burada çeperlere yönelen işletmeler ağırlıkta olsa da şehirleşmenin tamamlandığı veya belli bir düzeye ulaştığı bölgelere doğru da küçük ölçekli bir eğilim mevcuttur (Harita: 6).

Buradaki ikinci özgün yapı ise OSB, KSS, Hal, Pasaj ve Çarşıların dışında kentin herhangi bir bölümünde yer alıp KSS, Hal, Pasaj ve Çarşılarla yönelen işletmelerin yer değiştirme desenlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu yönelimler, kentin farklı kesimlerine bir bakım rastgele dağılmış sanayilerin belirli bölgelerde toplanmasını sağlamaktadır. Böylece üretimin kısmen de olsa daha sağlıklı ortamlarda yapılmasına katkı sağlamaktadırlar. Buradaki temel sorun ise çeperlerdeki işletmelerin de ilgili alanlara yönelmesi ve sanayi faaliyetlerinin kentin merkezi/yarı merkezi kesimlerinde oluşturduğu olumsuzlukları arttırmasıdır. Öte yandan yer değiştirme kalıplarının kentsel alanın niteliksel özelliklerine göre ayrışmasında diğer bir formdan daha bahsedilebilir. Bu, üç tür hareketlilikte karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki herhangi bir niteliğe sahip olmayan alanlardan benzer sahalarla, ikincisi KSS, Hal, Pasaj ve Çarşılarından yine KSS, Hal, Pasaj ve Çarşılarla, üçüncüsü ise KSS, Hal, Pasaj ve Çarşılarından bunların (OSB'de dahil) dışındaki herhangi bir bölgeye yönelimdir. Söz konusu yer değiştirme biçimlerinin ortak yönü ise hem merkezi bölgelere hem de çeperlere doğru gerçekleşen akışları içermeleri ve dolayısıyla sanayinin dağılışı kalıbında belirgin farklılaşmaya yol açmamalarıdır (Harita: 6).

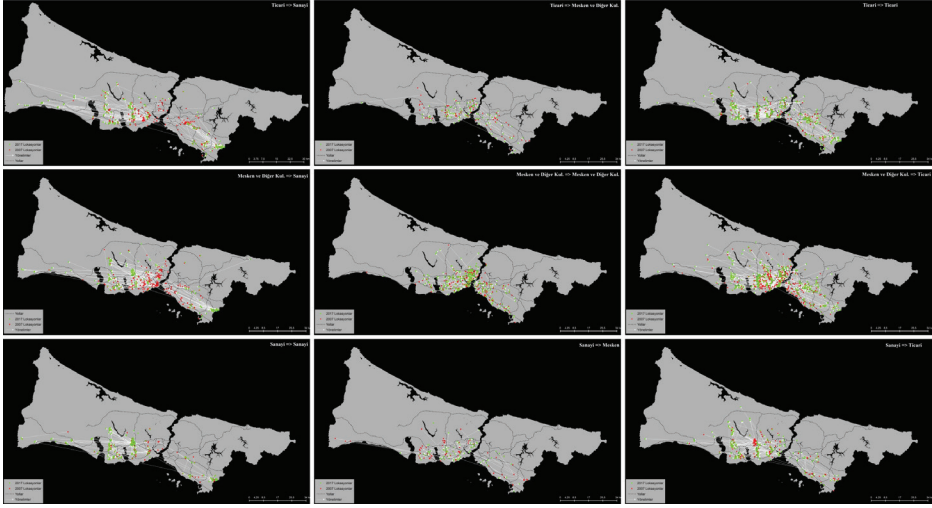
Harita: 6 İstanbul Kentsel Bölgesinde Sanayinin Yer Değiştirme Desenlerinin İlgili Alanların Niteliği İtibariyle Farklılaşması

İstanbul'da sanayinin yer değiştirme örüntüleri, üretimin yapıldığı binaların fonksiyonel yapıları itibarıyla de farklılaşabilmektedir. Bu durum, işletmelerin hem yer değiştirmeden önceki hem de sonraki konumları için geçerlidir. Burada üç temel desen ortaya çıkar. Bunlardan ilkinin, özellikle mesken ve diğer kullanımlar (Dini Tesis, Depo, Otopark gibi) ile ticaret fonksiyonlu yapılardan sanayi tesislerine taşınan firmalar oluşturur. Söz konusu hareketlilikler, neredeyse tamamen merkezi iş alanları ve hemen çevresindeki sahalardan çepere doğru gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bunlar; üretimin daha istendik/ sağlıklı koşullarda ve planlama pratiklerine uygun bir ortamda yapılmasını desteklemekle kalmaz, aynı zamanda desantralizasyon sürecini de belirgin bir şekilde güçlendirir (Harita: 7).

Buradaki ikinci deseni ise mesken ve diğer kullanımlara doğru gerçekleşen yer değişiklikleri oluşturur. Bunlar ise genel olarak merkezileşme eğilimine katkıda bulunur. Bunlardan sanayi ve ticaret fonksiyonuna sahip binalardan mesken ve diğer kullanımlara doğru olan hareketlilik, ayrıca üretimin daha sağlıklı/olumsuz koşullarda sürdürülmesi ile sonuçlanır. Çünkü ifade edilen yapılar (mesken ve diğer kullanımlar), sanayi faaliyetlerine uygun alanlar değildir. Beklenileceği üzere söz konusu eğilimler, planlama pratiklerine de ters düşer. Neyse ki ifade edilen mobilite türü, sınırlı sayıda örnekle temsil edilir. Bu tür bir hareketliliğin çok daha kapsamlısını ise mesken ve diğer kullanımlardan yine aynı fonksiyona sahip yapılara yer değiştiren işletmeler meydana getirir. Bahse konu firmaların yeni konumları, özellikle Ayazağa-Eminönü hattında aşırı bir yoğunlaşma gösterir. Burası, aynı zamanda İstanbul'un en gelişmiş merkezi iş alanıdır. Bu nedenle, gerçekleşen hareketlilikte ilgili işletmelerin pazarla bütünleşme isteğinin önemli bir yere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. (Harita: 7).

Ticaret fonksiyonuna sahip yapılara yönelen işletmeler, söz konusu iki desenin bir birleşimini oluşturur. Burada bir yanda çepere yönelen kuruluşlar, diğer tarafta merkezi iş alanlarına ama özellikle de sanayinin yoğunlaştığı kuşaklara doğru yer değiştiren firmalar bulunur. Diğerleri gibi ifade edilen geçişlerin her biri de elbette tamamen aynı kalıpta ilerlemez. Küçük birtakım farklar mevcuttur. Örneğin ticari yapılardan yine aynı fonksiyondaki binalara geçen işletmeler, sanayi faaliyetlerinin dağılışında belirgin bir değişikliğe yol açmaz. Sanayi tesislerinden ticaret fonksiyonundaki yapılara taşınan işletmelerin ürettiği yönelimde ise İkitelli OSB'de belirgin bir kaybın yaşandığı görülür. Öte yandan hem İkitelli OSB'den hem de başka sanayi binalarından ticaret alanlarına

yönelen firmalar, sanayinin genel dağılışıma uygun olarak (İkitelli OSB hariç) belirli yerlerde yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde mesken ve diğer kullanımlardan ticari fonksiyona sahip bölgelere akışlarda da gözle görülür bir kümelenme eğilimi izlenebiliyor. Bu, konut bölgelerinde sanayinin gerilemesiyle, başka bir ifadeyle belli bölgelerde toplanmasıyla sonuçlanmaktadır. Böyle bir şey de sanayinin ikamet alanlarındaki olumsuz etkilerinin ticaret alanlarına taşınması anlamına gelmektedir (Harita: 7).

Harita: 7 İstanbul Kentsel Bölgesinde Sanayinin Yer Değiştirme Desenlerinin Yapıların Fonksiyonları İtibariyle Farklılaşması

5. SONUÇ

İstanbul Kentsel Bölgesinde yer değiştiren işletmelerin sergiledikleri mekânsal yönelimler, sürecin en üst çerçevede birbiri ile uyumsuz iki boyutta ilerlediğini göstermektedir. Bunlardan ilkinin, kentin merkezi iş alanları ve(ya) onların hemen yakınında yer alıp çeperlere veya OSB'lere taşınan işletmeler oluşturur. Bunların yeni lokasyonları, genellikle ticaret veya sanayi fonksiyonlu yapılardır. Bu hareketliliğin önemli bir kısmının, İstanbul'un çeşitli bölgelerine dağılmış ve sanayi alanları dışında yer edinmiş firmalar tarafından gerçekleştirilmesi sanayileşme-şehirleşme ilişkisi açısından nispeten olumlu bir gelişmedir. Ama aynı zamanda kentin planlı sanayi alanları ile çeperlerdeki sanayi ve ticaret fonksiyonlu yapılardan merkezi iş alanlarına ve(ya) şehrin

herhangi bir yerine bir serbesti halinde yönelen işletmeler de bulunmaktadır. Bunlar ise tam tersine kent içi birçok sorunu beraberinde getirmekte ve mevcut problemleri daha da güçlendirmektedir.

Birbiri ile çok farklı karaktere sahip olan söz konusu yönelimler, İstanbul Kentsel Bölgesinin sanayi faaliyetleri için sunduğu dışsallıkların işletmelerin yapısal özellikleri itibariyle farklılaşmasının bir sonucudur. Desantralizasyon ve merkezileşme eğilimlerinin aynı anda ve neredeyse birbirine yakın düzeylerde işlerle olması, konunun tek yönlü ele alınamayacağını gösterir. Çalışmada sunulan görgül malzemeler, birçoğu halen merkezi iş alanları ve çevresinde kalan İstanbul'un belirli kesimlerinin sanayi faaliyetlerini güçlü bir şekilde kendine çektiğini yansıtır. Bunun sanayi faaliyetlerini çeperlere ve(ya) planlı sanayi alanlarına taşımayı planlayan kararlara, birçok yerde mesken niteliğindeki binaların bodrum katları dahil olmak üzere yürütülen zorlu ve sağlıksız üretim şartlarına, diğer fonksiyonların görece üstünlüğünün yarattığı baskılara ve daha birçok olumsuz koşula rağmen gerçekleştiği göz önüne alınır ise ifade edilen bölgelerde yer almanın ilgili işletmeler açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Bu kapsamda çalışmada elde edilen bulgular, sanayi işletmelerinin gelecekte daha sağlıklı bir ortamda üretim yapabilmesi ve kentsel alanda yarattıkları olumsuzların azaltılabilmesi için birtakım önemlerin alınmasının zorunlu olduğunu gösterir. Öncelikle yerel pazara bağımlı küçük işletmeler için merkezi iş alanları ve(ya) yakınlarında planlı üretim komplekslerinin oluşturulması gerekir. Bununla özellikle mesken ve benzeri kullanımlarda faaliyetini sürdüren işletmeler belli bölgelere toplanabilir. Bu, merkezi iş alanlarının sağladığı geniş pazar olanaklarından kopamayan, kopması halinde varlığını sürdürmesi mümkün olmayan firmalar için gerçekçi bir çözüm olacaktır. Aksi halde sanayinin kentin ilgili kesimlerinde yol açtığı problemler gün geçtikçe daha da büyüyecektir.

Burada dikkate alınması gereken bir diğer mesele çeperlere yönelen firmalarla ilgilidir. Bu kuruluşların oluşturduğu mekânsal görünüm, belirli bir düzenden daha çok bir serbesti izlenimi vermektedir. Bu eğilim, günümüzde sanayileşmeye bağlı olarak kentin birçok yerinde yaşanan sorunların ilgili alanlarda da yinelenmesine yol açabilir. Buna ek olarak söz konusu bölgelerdeki tarım ve ormanlık sahalar için bir baskı yaratabilir. Dolayısıyla buralarda da planlı ve mekânsal açıdan sınırları belirli sanayileşme biçimi benimsenmelidir. Bunu yaparken de planlı bir sanayileşmenin ürünü olan OSB'lerdeki deneyimlerden

faidalanılmalıdır. Çünkü yukarıda da yer verildiği üzere bahse konu bölgeler, firmaların yapısal özelliklerine göre farklı dışsallıklar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akay, E. (2010). What Determines The Relocation Tendency of Manufacturing Firms? *50th Congress of The European Regional Science Association: "Sustainable Regional Growth and Development in The Creative Knowledge Economy"* 19-23 August 2010, Jönköping, Sweden.
- Akova, S. B. (2012). Ergene Havzasında Şehirler ve Şehirleşme. *Sosyoloji Dergisi*. 3(9), 29-52.
- Brouwer, A. E., Mariotti, I., & van Ommeren, J. N. (2004) The Firm Relocation Decision: An Empirical Investigation. *The Annals of Regional Science*. 38, 335-347.
- Eraydın, A. (1999). Sanayiinin Anadolu'da Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları. *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Erkut, G., ve Albayrak, N. A. (2004). Sanayi Gelişimini Etkileyen Yerel Dinamikler: Gebze Dilovası Örneği, *II. Bölge Bilimi/Bölge Planlaması Kongresi*. Trabzon.
- Gezici, F., Salihoğlu, T., Öztürk, G., ve Karatuna, Y. (2010). Endüstriyel Yer Seçim Süreçleri Bağlamında Kentlerde Yapısal Dönüşümler: Gebze Örneği, 6. *Ulusal Coğrafya Araştırmaları Sempozyumu*. Ankara.
- Güvenç, M. (1993). Metropol Değil Azman Sanayi Kenti. *İstanbul Dergisi*. 5, 75-81
- Güvenç, M. (2010). Murat Güvenç ile İstanbul'un Son Yüzyılı Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 401-433.
- Kanbak, A., (2013). İstanbul Sanayisinin Kocaeli İline Mekânsal Etkileri. *AIBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(2), 275-300.
- Kronenberg, K. (2012). Firm Relocations in he Netherlands: Why do Firms Move, and Where do They Go?. *Papers in Regional Science*. 92(4), 691-714.
- Özdemir, T. (2004). Çorlu Şehri ve Yakın Çevresinde Dokuma-Mensucat (Tekstil) Sanayiinin Gelişimi ve Yeni Yayılma Alanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 11, 189-220.
- Pellenbarg, P. H. (2005). Firm Migration in The Netherlands. *45th Congress of the European Regional Science Association: "Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society"*, 23-27 August 2005, Amsterdam, The Netherlands,

European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve

- Pellenberg, P. H., van Wissen, L. J. G., & van Dijk, J. (2002). *Firm Relocation: State of The Art and Research Prospects*. Groningen: University of Groningen, SOM Research School.
- Sarp, G., Temurçin, K., ve Aldırmaz, Y. (2019). Kentin Hücresel Boyutu: Bağcılar (İstanbul) Üzerine Bir Deneme. *Coğrafya Dergisi*. 39, 99-109.
- Scott, A. J. (1982a). Production System Dynamics and Metropolitan Development. *Annals of The Association of American Geographers*. 72(2), 185-200.
- Scott, A. J. (1982b). Locational Patterns and Dynamics Of Industrial Activity In The Modern Metropolis. *Urban Studies*. 2(1), 111-142.
- Scott, A. J. (1983). Industrial Organization and The Logic of Intra-Metropolitan Location, II: A Case Study of The Printed Circuits Industry in The Greater Los Angeles Region. *Economic Geography*. 59(4), 343-367.
- Scott, A. J. (1986). Industrialization and Urbanization: A Geographical Agenda. *Annals of The Association of American Geographers*, 76(1), 25-31.
- Slocum, T. A., McMaster, R. B., Kessler, F. C., & Howard, H. H. (2023). *Thematic Cartography and Geovisualization*. Boca Raton: CRC Press.
- Sönmez, Ö. (2016). İstanbul Merkezli Sanayi Yayılımının Alt Kentlerde Mekansal Etkileri: Tekirdağ Örneği. *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E Dergisi*. 11, 137-149.
- Tekeli, İ. (2009). *Sanayi Toplumu için Sanayi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ., Gülöksüz, Y., ve Okyay, T. (1976). *Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Temurçin, K. (2015). Large Scale Industrial Enterprises in Turkish Industry: Their Structures, Characteristics and Spatial Distribution. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*. 29(1), 89-112.
- Temurçin, K. ve Aldırmaz, Y. (2017). İstanbul İlinde Sanayi: Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim. Mekânsal Dönüşüm. Temurçin, K., ve Dulupçu, M., (Editör). *Türkiye'de Mekânsal ve Bölgesel Dönüşümler (s. 1-14)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E. (2014). *İstanbul-İnsan ve Mekân*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- van Dijk, J., & Pellenberg, P. H. (2000). Firm Relocation Decisions in The Netherlands: An Ordered Logit Approach. *Papers in Regional Science*. 79, 191-219.

CHAPTER 16

TEMPORARY SPATIAL PRODUCTION: CAMP SPACES

Dr. Öğr. Üyesi Merve Şahika ERKAN

Ankara Bilim Üniversitesi

İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

mervesahika.erk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9580-8592>

INTRODUCTION

Campsites, which have become a very popular form of temporary accommodation in recent years, constitute new fields of study for space designers and theorists when considered in the context of individual space creation. The basic shelter unit of these temporary spaces, which individuals create in the natural environment based on their own preferences and possibilities, is sometimes tents of different plan type and sizes, and sometimes mobile spaces such as caravans. What is important for this study is not the shelter unit itself - the tent or the caravan - but the spatial creation, that is, the semi-designed spaces that people create around these basic shelter units in line with their own uses and preferences. The term semi-designed is used here in the sense of unbuilt. It is clear that individuals inhabit these spaces they have created for themselves, but due to the transient of the spaces, it is not possible to talk about architectural construction.

PURPOSE AND METHOD

The reasons for the spread of camping behaviour include economical factors, the pandemic or the desire to return to nature. It is also an alternative for people who want to experience different recreational activities. However, regardless of the reason or method, in the literature where it is known that people interact with the space they are in; it is discussed whether this form of relationship goes further with individual creation. The main research questions of the study is the elements that support the user in the creation of spatiality and the size of the value of the perception created by these elements.

The questionable point of this research is that the mentioned spaces are temporary units. The regular settlife in a caravan or in a small housing units as tiny houses is left outside the boundaries of this research.

In the study, the factors of the relationship between human and space are analysed by making use of the concepts of space, spatial perception and basic environmental psychology. By mentioning the different definitions attributed to the concept of space in the literature in a wide range from the ‘construction of emptiness’ to the phenomenological approach arguments that ‘construction is not enough to settlement’ and diverse views on human-space interaction, it is examined how the literature finds a spatial correspondence - albeit temporary - in practice through the act and types of camping.

APPROACHES TO SPACE IN THE CONTEXT OF THE USER

The concept of space is basically described as a defined space and defined boundaries that interacts with its user (Hasol, 2008; Altan, 1993, Buldaç, 2021). The boundaries of architectural space are more concrete; physical construction is emphasised with walls, carriers, etc.; however, these physical markers may not always be needed to define the space. As Usta (2020) states; “However, spaces bear traces of many dimensions of life such as physical, social, psychological, philosophical, historical, environmental, ideological, etc. and contain experiences” (Usta, 2020, p. 27).

Space, regardless of its limitations, reveals its existence primarily for human beings. There is a reciprocal relationship between the human, i.e. the user, and

the space. “If there is an individual who is the subject of the space and perceives and feels the space, then space can be spoken of” (Usta, 2020, p. 26).

Space-user interaction can be found in many different ways in the literature. In this study, the literature based on the human factor and spatial experience has been followed. From behavioural sciences to environmental psychology; from existential phenomenology to hermeneutic approach; ‘human’ is almost an evaluation criteria for defining, perceiving, understanding and interpreting the concept of the “space”.

“Behaviour occurs in any physical environment, all spatial differences from public to private, where daily life continues, create different effects on behaviour. At this point, space is not the only cause of behaviour, cultural/ sociological factors also affect behaviour, but the relationship between them involves complex processes” (Tan, 2019, p. 41).

It is possible to base the basis of human’s relationship with space on environmental perception. The environment consists of various components and behaviour emerges through the common effects of these components.

“First of all, the age and gender of a person are decisive in their relationship with their environment, which also plays a significant role in the interaction with space. Tennis and Dabbs determined that children keep more distance from people as they grow older and that gender differences have a greater effect on spatial behaviour as they grow older. According to Guardo and Meisels, males and females learn personal boundaries at different ages and this awareness occurs at an earlier age in females. Fisher and Byrne state that male are more disturbed by unwanted people sitting opposite of them and women are more disturbed by unwanted people sitting next to them. Mehrabian and Diamond observed that men use more space than women” (Morval, 1981, pp. 43-45).

Although characteristics such as age, gender, education, cultural level, family structure, etc. function as direct influences in the perception of the human environment and the development of behaviour. The field of Environmental Psychology also includes concepts such as personal space, spatiality, privacy and belonging. It can be said that these concepts play a more dominant role in the process of producing their own spaces in campsites, therefore they are briefly explained.

“Standing on the point of normal individual, environmental psychology involves four main parts: personal space, territoriality, crowding and privacy, as

well as other ambient environments. Individual differences should be respected during the research of individual environmental psychology. As a function of the characteristics, individual environmental psychology follows different individual situations, such as gender, age and personality, and each of these personal situations plays an important role in forming individual environmental psychological responses. Due to the differences in backgrounds and situations, the spatial and psychological behaviours vary widely. For instance, great changes took place in personal space with the change of gender and age: with the increase of ages, personal space increases with time for both men and women, and the growth rate of men is more obvious than that of women” (Li, 1997, p. 196).

According to Winsel et al. (1980), human spatial behaviour has at least two functions: the transmission of identity through the regulation of the physical environment by means of beliefs, values and personality traits, and the organisation of social interaction through the control of spaces and objects (Göregenli 2013, p. 97).

“Another factor in the production of space for camping accommodation is the concept of privacy. While the beginning of the research on privacy generally pointed to a state of ‘seclusion’, later on, the control of interpersonal situations and the freedom to determine the type of relationship and the right of choice were emphasised. “Westin (1970) stated that this concept has different states” (Göregenli, 2013, p. 61-65).

Another concept that is mentioned together with the above concepts is belonging. Belonging can mean individual belonging to a place or social belonging among people who use the same place. ‘While shaping an animate or inanimate object, man imposes his various wishes and knowledge on it and it reflects the personality of man’ (Gür, 1996, p. 107). Thus, a person can develop a sense of belonging to the place that he/she has made his/her own.

The concepts of environmental psychology serve as a basic stepping stone in understanding human behavioural patterns, yet this complex interaction process involves more factors. It is known that the interaction of the user with the space is through perception and experience. In campsites, the user chooses the area that can be characterised as a space and defines its boundaries by himself. At this point, the interaction between the space and the user proceeds in an unusual direction. The user takes on the role of the producer of the space before becoming a user. Since this spatial production is for temporary shelter, it is for a short time,

but the fact that the person reaches the awareness that a different production is possible and is involved in spatial production by practising it offers another experience. At this point where individual spatial production is mentioned, it is necessary to proceed with the experience-based views of phenomenological and hermeneutic approaches.

“Phenomenological studies on space include research that tries to understand it without materialising or idealising it. To approach space phenomenologically is to try to understand the whole world or the ‘experiencing’ that reveals its importance for the experiencer (...) Through experiencing, the distinction between space and place emerges. ‘Place is the actually experienced space that requires intuitive understanding. Objective data captured intuitively in the lived space are constantly changing and transforming. In short, the concept of place contains the concept of space. While space is the three-dimensional organisation of the elements that make up a place, character is the atmosphere of that place. Place, with the spirit it harbours, contains different dimensions beyond the abstract aspects of physical and mathematical sciences. Space can be defined according to its general physical characteristics. However, place is unique and special” (Eyce, 2011, p. 46, 52).

“Place refers to something other than physicality, location, soil, and when compared to space, it is accepted that space is a more abstract concept, space has an area and volume, and places are the spaces between them. (...) Place is an understanding that emphasises subjectivity and experience” (Usta, 2020; p. 28).

Another approach to human understanding of space is the hermeneutic approach. “Understanding is not within the framework of causes or laws. Hermeneutics is a circular model of endeavouring to understand a whole in terms of its parts and its parts in terms of their contribution to the meaning of the whole. We understand the whole in terms of the details and the details in terms of the whole” (Eyce, 2011; p. 39).

“Hermeneutics represents an understanding that treats space as an entity orientated towards its own essence and transforms it into a human act. Today, hermeneutics, which brings a different dimension to the relationship between philosophy and architecture, is based on the understanding of the ‘essence’ of space as an entity of meaning and its interpretation that eliminates the subject-object distinction. According to the hermeneutic view, space comes into existence with the interpreted essence on one side and the interpreting subject on the other

side; both sides stand against each other and at the same time explain each other - the circular relationship of the part and the whole - in the relationship, as something that reappears itself, it reveals the concept of interpretation” (Aydınlı, 2004 cited in Eyce 2011, p.42).

In the context of the relationship between human and space, the above-mentioned approaches place the existence of space on the basis of its relationship with human beings. The ‘human’ who temporarily stays in camping sites enters into an unfamiliar spatial production process while producing his/her own space. So much so that as the experience of camping increases, the quality of spatial production of the person - through practical experience - improves. In order to understand the space that people produce in suitable areas (campsites, caravan parks, national parks, etc.) for the act of camping, camping and its diversity are briefly mentioned in the following section.

CAMPING AND SPATIAL PRODUCTION

Although the concept of camping dates back to Ancient Greece, it first emerged in America in its current meaning. Camping is the general name given to activities that include recreational activities such as sports, entertainment, and short-term accommodation in tents, caravans or similar temporary units (Topay & Koçan, 2009; Birdir, et al., 2015; Ceylan 2023; Şengel et al, 2020; Cura, 2023; Urdal & Uğurlu, 2016).

Some negative factors emerging in recent modern daily life have changed the holiday perception of tourists, and people have preferred campsites for the desire to return to nature, sustainable and ecological life experiences. On the one hand, while nature camping options are increasing in line with supply and demand, on the other hand, the expectation of luxury and comfort continues simultaneously (Aksöz, et al., 2020; Buldaç, 2021; Yetiş, 2021).

People’s purpose of camping varies. As can be seen in Surdu (2014)’s classification on Table 1; expectations from camping activities are directly proportional to the purpose. Each type of camping determines its own equipment and actually its style with the purpose. For example; while glamping areas provide all kinds of equipment that people may need; luxury is a distant concept in historical camping.

Table 1. Type of camping

Type of camping	Description
Adventure camping	People race (possibly adventure racing or mountain biking) during the day, and camp in a minimalist way during the night, using the basic items of camping equipment
Glamping (glamorous or luxury camping)	A growing global phenomenon that combines camping with the luxury and amenities of a home or hotel. People have direct access to nature without needing to find camp space, carry and take down their tents, have en suite washrooms, and can book additional services (Bean-Yancey, 2011)
Historical camping	People camp using the methods and tools of a specific time in the past
Winter camping	People camp outside during the winter
Work camping	One of the fastest growing trends in the American job market. In most cases, work campers (both individuals and couples) with their own recreational vehicles offer their labor maintaining a recreational facility in exchange for a free camping site plus wages. (Recreation Resource Management, 2004)

Surdu’s (2014) classification excludes holiday camps. However, in our country and even in the world, especially after the Covid-19 pandemic, holiday camping behaviour has increased considerably.

Another classification related to camping is related to the unit in which the accommodation is made. Accommodation units are generally as in Table 2 (Şengel et al. 2020; Ceylan & Yakut, 2021):

Table 2: Typs of camping accommodation

Tent	Campervan	Stabil accommodation
Simple tent	Campervan	Bungalow
Family tent (2 or more rooms, big sized)	Motorhome	Treehouse
Rooftop tent		Glamping

While mobile accommodation units are directly dependent on people’s own wishes, needs, time and financial situation, fixed accommodation units often do not provide the user with the opportunity to personalise. Because in fixed units, spatial organisation is prepared, equipment is placed and even decorated. The user can come and camp with only his/her personal belongings as if going to a hotel. However, the fact that this action is camping is open to debate. As it will be mentioned in the next

section, the right to choose and benefit from the actions that individuals are obliged or free to do during camping activities is not offered to the user or the user does not prefer it. For this reason, spatial production in camping areas is essentially valid for mobile spaces. In other words; mobile accommodation units can be considered as ‘place’ and fixed accommodation units as ‘space’.

“Man transforms the life energy he receives from the place into space. The concrete existence of the space is an indicator of the life experience of the constructor. The individual constructs his/her space by shaping his/her interaction with the environment he/she lives in. Conceptually, the place creates the experience that will reveal the space as a result of its interaction with the inhabitants. The experience of place is an intertwined multi-layered formation. Spatial production is the materialisation of this formation. Space comes into existence through the interpretation of the meaning codes of the physical environment by the individual. The human’s ability to construct is directly related to his/her perception of his/her environment. The individual gains the knowledge necessary to sustain his daily life as a result of his mutual relationship with the physical environment and the society he lives in. However, the formation of experience by revealing one’s own living space is different from the knowledge of everyday life. The objectification of the experience of place is related to the concept of belonging” (Asiliskender, 2004, p. 79).

THE EFFECT OF CAMPING SPACES SPATIAL PRODUCTION ON PEOPLE

Like every recreational activity, camping activities also provide some gains to individuals. In general, the gains related to camping are discussed in terms of returning to nature, resting, having fun and socialising.

“Garst, et al. (2009) state that the basic elements of the camping experience are nature, social interaction and comfort/ease. The most common associated meanings of camping experience are experiencing nature, family togetherness, a special place for memories, expressing one’s own identity, social interaction with other campers and children learning new skills. The basic elements of camping are to have a holiday in natural beauties, to set up a tent, to adopt a natural lifestyle, to develop knowledge and skills to meet eating and drinking and other needs in nature, to sleep in nature, to walk, to light a campfire, to participate in various

activities and to enjoy it” (Urdal & Uğurlu, 2016 as cited in Ceylan, 2023, p. 31). Buldaç (2021) reached the findings in (Table 3) in her research:

Table 3: Positive themes and reasons of camping with caravans.

Motivation of buying	Ownership a caravan and the increase in the purchase of caravans during the pandemic
Easy application and usage	Caravans have a simpler and easier interior arrangement usage without moving away from the comfort of home
Economic	Economically cheaper than other holiday options
Belonging	Freedom for changing places in anytime, freedom for working or managing as remote
Freedom	Socialization levels depends on common purpose with other campers
Time management	

“Karaküçük listed the gains of camping for individuals as follows:

- The skills gained through camping experience can be used in the future lives of individuals.
- Individuals gain environmental awareness and love of nature.
- It teaches individuals to work in a group.
- It gives self-confidence to the individual.
- It provides opportunities for individuals to develop leadership qualities and socialise” (Karaküçük, 2008 cited in Cura, 2023, p. 16).

Picture 1. An example of camping layout (equipments and the fire)

“Getting out of the habitual modern life means getting out of the existing survival methods (...) The act of lighting a fire, which has a serious value for a vital activity such as eating, reaches its real value with the time spent and the labour given” (Kurnalı, 2019, p. 20).

Lighting a fire has many meanings in camping practice. As Kurnalı (2019) mentions, it signifies labour and value, defines a centrality or boundary in spatial organisation, and provides security as it prevents wild animals from approaching and makes the surroundings visible. The producer-user who organises the campsite either learns the experience of spatial organisation from his/her surroundings through past experiences or acquires it by experiencing it himself/herself.

“In fact, people perceive what is happening around them and what is happening by settling” (Usta, 2020, p. 27). It is thought that without the practice of settlement, the person’s spatial self-identification, sense of belonging and, accordingly, the feeling of security and commitment cannot be realised.

“The message given to today’s consumer societies is clear; Man can live anywhere and under any conditions. The life in question is simple, but it is complicated by the human race. Efforts are made for a cleaner world by pointing to phenomena such as return to nature, efforts to move away from technology, vegetarian/vegan culture, less inert production” (Ari, 2019, p. 113).

Picture 2. An example for spatial production for camping

The starting point of spatial production in campsites is area selection,

The process which starts with positioning, continues with the placement of necessary camping equipment or some items and objects. It can be said that the last stage is personalisation. Just as our houses reflect our own characters, the equipment and settlement preference in camping areas also tell a lot about the person. For this reason, it is thought that more studies should be carried out with camping areas as areas where the human-space relationship can be clearly read.

CONCLUSION

In recent years, interest in camping activities has increased due to socio-economic conditions, the longing for natural places that are decreasing in urban life, the increase in sustainable or ecological preferences, and health-based factors such as pandemic. With the increasing interest, camping activities; It has also moved away -finally- from the meaning of economic holidays, mostly for students or low-income groups.

Man is included in a space in every situation. The existence of space in a human area cannot be questioned. However, space transforms into place and gains meaning through human interaction. For this reason, the points where social orientation increases or popularises are the direct working areas of space designers. In the literature, research on camping has focused on the conditions of campsites or the interior design of 'designed' accommodation units such as caravans. However, there are very few studies in the context of human-space relationship. Although this research takes a 'first-hand' approach to campsites, it is based on the relevant literature. Otherwise, the research cannot go beyond a personal interpretation. Nevertheless, this research is expected to be one of the starting points and to form a basis for field research on the subject. Because in this field of research, scientific information can be reached through field studies.

REFERENCES

- Aksöz, E. O., Önem, B., & Aydın, B. (2020). Kamp Deneyimi Yaşayan Bireylerin Glamping'e İlişkin Algılarının Belirlenmesi. *Gastroia: Journal Of Gastronomy And Travel Research*, 4(2), 185-196.
- Altan, İ. (1993). *Mimarlıkta Mekan Kavramı. Psikoloji Çalışmaları*, 19, 75-88.
- Arı, E. (2019). *Mobil Mekan Kavramı Kapsamında Taşınabilir Mekan Organizasyonu*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Birdir, K., Unur, K., & Dalgıç, A. (2015). Türkiye Ve Dünya'da Kamping Ve Yeni Bir Turistik Ürün Olarak 'Glamping'. 1. In *Eurisia International Tourism Congress: Current Issues, Trends And Indicators (Eitoc)* (Vol. 2, Pp. 168-177).
- Buldaç, M. (2021). Küresel Salgın Sürecinde Değişik Mekân Arayışı: Karavan Ve Kullanıcı Deneyimleri. *Yıldız Journal Of Art And Design*, 8(2), 90-104.
- Ceylan, M. A., & Yakut, M. (2021). Türkiye'de Turistik Konaklama Türlerine Ve Dağılımına Coğrafi Bir Bakış. *Turkish Academic Research Review*, 6(2), 697-724.

- Ceylan, Y. (2023). *Glamping Seyahat Motivasyonunun Deneyim Ve Davranışsal Niyete Etkisi: Glamper Turistler Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Cura, N. (2023). *Açık Alan Rekreatif Etkinliklerinden Kampçılığın Kaygı Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Eyce, N. (2011). *Çağdaş Mimarlıkta Mekân, Yer Ve Mekânsallık Tartışmaları–Cermmodern Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Göregenli, M. (2013) *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekan İlişkileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Gür, Ş. Ö. (1996). *Mekan Örgütlenmesi*. Gür Yayıncılık. Trabzon.
- Hasol, D. (2008). *Mimarlığı Tanımlamak*. Yapı Dergisi, 316, 46-47.
- Kurnalı, M. (2019). *Düş'ün Mekanları*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. Ankara.
- Li, G. (2019). The Dynamics Of Architectural Form: Space, Emotion And Memory. *Art And Design Review*, 7(4), 187-205.
- Morval, J. 1981. *Çevre Psikolojisine Giriş*. Çev: Nuri Bilgin. Ege Üniverisitesi, Basım Evi. İzmir
- Surdu, A. (2014). *Social Media As A Channel Of Communication With Customers In The Hospitality Industry. Master Thesis*. Faculty Of Technology, Delft University Of Technology.
- Şengel, Ü., Genç, K., Işkın, M., Ulema, Ş., & Uzut, İ. (2020). Turizmde “Sosyal Mesafe” Mümkün Mü? Kamp Ve Karavan Turizmi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Turkish Studies (Elektronik)*.
- Tan, M. Ş. (2019). *Ofis Yapılarındaki Ortak Mekânların İnsan-Mekân İlişkisi Bağlamında İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- Topay, M., & Koçan, N. (2009). Kamping/Çadırılı Kamp İçin Alan Seçim Kriterlerinin Belirlenmesi Ve Bartın-Uluyayla'da Örnek Bir Uygulama. *Turkish Journal Of Forestry*, 10(1), 116-128.
- Urdal, M. & Uğurlu, K. (2016). Kamp Turizminde Glamping İşletmeciliği: Kırklareli İli İçin Bir Model Önerisi, *17. Ulusal Turizm Kongresi*, S. 1213-1224. Detay Yayıncılık.
- Usta, G. (2020). Mekân Ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açidan İrdelenmesi. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 10(1), 25-30.
- Yetiş, Ş. A. (2021). Kapadokya'da Turistik Ürün Olarak Kamping Mi Glamping Mi?. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 131-148.

17. BÖLÜM

TURİZM VE SEYAHAT ENDÜSTRİSİNDE YAPAY ZEKÂ VE GELECEĞİ

Prof. Dr. Ramazan GÖRAL

Selçuk Üniversitesi

Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi

Turizm İşletmeciliği

trgoral28@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0918-6537>

YL Öğr. Ümit ŞALVARCI

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Turizm ve Otel İşletmeciliği

umitsalvarci@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0003-1511-7703>

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına etki eden olgulardır. İşletmeler de varlıklarını devam ettirebilmeleri ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için bu gelişmelere uyum sağlamaları gerekmektedir. Bilgisayar ve yazılım teknolojilerinin gelişmesi ile bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilen işletmeler maliyet, rekabet, verimlilik ve hız konularında daha avantajlı olabilmektedir. Son yıllarda yapay zekâ (artificial intelligence) kavramı ve bu kavramın çağrıştırdığı teknolojiler, toplumların ve bunların içinden çıkan işletmelerin gelişimine ve değişimine katkı sağlayan unsurlardan biri olarak görülmeye başlanmıştır (Ceylan Şaşmaz ve Kahya, 2023).

Yapay zekâ teknolojileri sayesinde sektörler bazında yaşanan yenilikler göz önüne alındığında, turizm alanında daha önceki teknolojilerin bu denli önemli değişimler yaratmadığı görülmektedir. Günümüzde turizm sektöründe yer alan hemen hemen her işletme, en az bir yapay zekâ destekli teknoloji kullanmaktadır (EPAM, 2024).

Yapay zekâ (AI), mevcut dijital çağda kritik bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Xiang (2020)'a göre yapay zekâ, inovasyon ile ilişkilidir ve turizm endüstrisinde önemli bir rol oynamaktadır. Turistlerin almış olduğu hizmet ve deneyimlerin de yapay zekâ sayesinde kademeli olarak değişmesi gelecekteki inovasyona ilişkin önemli konular arasında yer almaktadır.

Yapay zekâ, bilgisayar bilimlerinden kaynaklı bir kavram olarak ortaya çıkmıştır ve günlük yaşamın birçok alanında kullanılmaktadır. Bu anlamda akademinin de ilgisini artıran konulardan birisi haline gelmiştir (Kırtıl ve Aşkun, 2021). Literatürde turizm ve yapay zekâ ilişkisini ele alan çeşitli çalışmalar mevcuttur.

Bisoi ve diğerleri. (2020), yapay zekânın konaklama endüstrisindeki etkisine vurgu yaparak teknoloji uygulamalarının, konaklama endüstrisinde müşterilere fayda sağlamak için sürekli olarak uygulanmaya değer olduğunu ifade etmiştir. Çünkü yapay zekâ işyerinde ilerlemeye olanak sağlamakta ve organizasyonel verimliliği artırmaya odaklanmaktadır. Sonuç olarak, konaklama endüstrisi, modern teknolojiyi ve yüksek düzeyde yapay zekâ tabanlı sistemleri benimsemekte olup bu durum seyahat markalarına pazarlama, müşteri hizmetleri, müşteri deneyimi ve elde tutma faaliyetleri açısından ideal bir fırsat sunmaktadır.

Ercan (2020) tarafından yürütülen çalışmada, turizm pazarlaması faaliyetlerinde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ve mevcut uygulamalardan örnekler sunulmaktadır. Konuya ilişkin yayınlanmış makaleler, kitap, bildiri, vb. gibi çalışmaların yanı sıra internet siteleri, sosyal medya, videolar, resimler gibi çeşitli dokümanlar taranarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, turizm pazarlamasında yapay zekâ kullanımı ile ilgili literatürdeki araştırmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapay zekâ destekli robotların turizm pazarlamasında misafir ilişkileri, müşteri hizmetleri, müşteri verilerinin analizi ve kişiselleştirilmiş hizmet, öneriler sunma gibi amaçlar için kullanılabileceği ifade edilmiştir.

Jamaluddin ve Rahmat (2023) tarafından yapılan çalışma, operasyon,

tesis yönetimi, tedarik zinciri ve pazarlamaya dayalı olarak seyahat, turizm ve konaklama alanlarında yapay zekâ teknolojisinin mevcut uygulamasına genel bir bakış sunulmuştur. İşletmeler açısından bakıldığında yapay zekâ, veri elde etmeyi, kaliteli hizmet sunumunu, müşteri katılımını desteklemeyi ve çalışanların üretkenliğini ve verimliliğini artırmaktadır. Ayrıca yapay zekâ teknolojisi, hizmet sunumu, müşterilerle bağlantı kurma ve onlarla etkileşim kurma gibi hususlarda algılanan hizmet kalitesini artırmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda sanal gerçeklik ve yapay zekâ boyutlu seyahatler gibi gelecekte turizm endüstrisindeki potansiyel yapay zekâ uygulamalarına da vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıdaki bazı örnekleri verilen mevcut literatürden ve turizm işletmeleri uygulamalarından yararlanarak yapay zekânın turizm sektöründeki geçmişi, bugünü ve geleceğinin irdelenmesidir. Çalışmanın birinci bölümünde yapay zekâ kavramı açıklanarak turizmde yapay zekâ ve ilgili teknolojiler konusu ele alınmaktadır. İkinci bölümde turizmde yapay zekâ uygulamalarının günümüzde kullanım şekillerine ve örneklerine yer verilmekte olup üçüncü bölümde turizmde yapay zekânın gelecekteki olası etkilerine değinilmektedir. Çalışmanın, turizmde yapay zekâ konusundaki mevcut literatürü ve uygulamaları bir araya getirip sunması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. TURİZMDE YAPAY ZEKÂ VE İLGİLİ TEKNOLOJİLER

Teknolojik gelişmeler son yıllarda giderek artmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında buhar motorlarının kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan 1. Sanayi Devrimi'nden bu yana teknolojiye gelişmeler hızla ilerlemektedir. Önceki sanayi devrimlerinden ilk üçü sırasıyla makineleşme, yüksek elektrik enerjisi kullanımı ve otomasyon ve elektronik üzerine odaklanmaktaydı (Lasi vd., 2014). Endüstri 1.0 (1750-1850); yaşam kalitesinin artması, makineleşme, mekanik güç, jenerasyon konularına odaklı dönemi işaret etmektedir. Endüstri 2.0 (1850-1950); elektrik, elektrifikasyon ve sanayileşme ile seri üretimin yoğunlukla gündemde olduğu dönemdir. Endüstri 3.0 (1950-2010); mikro çipler, elektronik, esnek üretim, dijitalleşme, otomasyon kavramlarına odaklanan dönemi yansıtmaktadır. Endüstri 4.0 (2010- halen) ise bilgi ve iletişim teknolojileri, özel seri üretim, strateji ve organizasyon, inovasyon konularının gelişim gösterdiği dönem olarak tanımlanmaktadır (Rojko, 2017). Günümüzde

ekonomiler, siber sistemlerin kullanımı, akıllı fabrikalar ve hizmet sektöründeki yeniliklerle tanımlanan dördüncü sanayi devrimine (Endüstri 4.0) yönelmiştir (Shamim vd., 2016). Endüstri 4.0 olarak adlandırılan 4. sanayi devrimi, sanayide bilgisayar ve otomasyonun kullanılmaya başlandığı süreçtir. Endüstri 4.0 ile birlikte robot adı verilen otomatik makinelerin kullanımı endüstriye girmiştir. Endüstri 4.0 aynı zamanda mevcut işletmelerde ve süreçlerde dijital dönüşümün bir alt bileşeni olarak da tanımlanabilir (Porter ve Heppelmann, 2014).

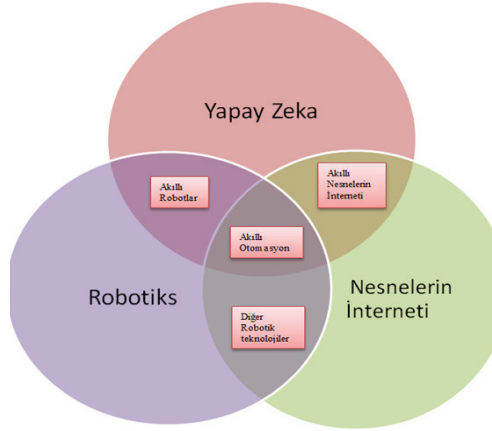
Endüstri 4.0 kapsamında yaşanan teknolojik yeniliklerin diğer sektörlerde olduğu gibi, turizm sektöründeki hizmet sunucuları ve işletmelerin kârlılık düzeyleri üzerinde de önemli etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Endüstri 4.0'ın turizm alanına uyarlanmasıyla birlikte, “kişiselleştirilmiş seyahat deneyimi oluşturmak için seyahat ve turizm endüstrisindeki hizmetlerden yararlanmış çok sayıda bireyden elde edilen verilerin işleme süreci” anlamına gelen Turizm 4.0 kavramı gündeme gelmiştir (Tüzünkan, 2019: 521). Turizm 4.0 dönemi ile işletmeler, yapay zekâ, mobil uygulamalar, sanal gerçeklik uygulamaları, nesnelerin interneti, dijital destinasyon yönetimi, akıllı telefonlar, rezervasyon sistemleri, akıllı sistemler gibi teknolojiler yoluyla turizm faaliyetini sürdürmektedirler. Turizm 4.0 süreci turistlerin ihtiyaçlarının en üst seviyede dikkate alındığı ve üretimin bu istekler doğrultusunda gerçekleştirildiği dönem olarak kabul edilmektedir (Mil & Dirican, 2018; Bilgiçli, 2023).

Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ile hızla gelişen yeni nesil teknolojiler sayesinde “akıllı” kavramı günümüzde sık kullanılır hale gelmiştir (Caragliu vd., 2011). Turizm endüstrisi yeni teknolojilerden etkilenen bir endüstri olmasından dolayı bu teknolojilere hızla uyum sağlamaya başlamıştır (Dominguez vd., 2015). Endüstri 4.0 ile gelişen ve yeni nesil teknolojilerle ortaya çıkan akıllı turizm, geleneksel turizmden e-turizm mantığına geçiş süreci olarak varsayılabılır (Hwang vd., 2015: 180). Endüstri 4.0 sektör ayrımı olmaksızın her alanda nesnelerin interneti, sanal gerçeklik uygulamaları, yapay zekâ kullanımı, akıllı sensörler, nanoteknoloji, artırılmış gerçeklik, 3D, Akıllı oteller/robotlar, giyilebilir teknoloji, kuantum bilişim gibi inovatif devrimleri ile günümüzde içinde bulunulan yüzyıla yön vermektedir (Atar, 2020: 1642). Bu noktada Endüstri 4.0'ın önemli bileşenlerinden birini yapay zekâ teknolojisi oluşturmaktadır.

Yapay Zekâ (AI) kavramı genel olarak bir makinenin insan zekâ davranışını taklit etme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Aghion vd., 2019: 150). Bir başka

tanıma göre, yapay zekâ; makine, cihaz ve kullanılabilir tüm nesnelerin içine yerleştirilen çip ve sensörlere yüklenen algoritma ve yazılımların insan beyninin öğrenme süreçlerine uygun olarak oluşturulmuş yapay sinir ağları üzerinden, insan zekâsını taklit eden bilgisayar programları tarafından kullanımını ifade etmektedir (Uğur Çilkara, 2023).

Temel amacı, makinelerin insan beynine ihtiyaç duymadan görevleri otomatik olarak tamamlamasını sağlamak olan (Singh ve diğerleri, 2020) yapay zekâ, matematiksel teknikler kullanarak, veri üzerinden öğrenmekte ve tahmin yapabilmektedir. Yapay zekâ algoritmaları aynı zamanda veriye dayalı otomatik öğrenme ile bilgisayarların akıllı kararlar üretmesini sağlamaktadır. Bu algoritmaların adı, öğrenme şekline, kullanım alanına veya katman sayısına göre değişiklik göstermektedir. Yapay zekâ kavramı geniş bir yelpazeden oluşmaktadır ve alt birimlerinde çeşitli metodlar ve algoritmalar bulundurmaktadır (Sanket, 2017).

Şekil 1. Turizmin Otomasyon Çerçevesi

Şekil 1’de yapay zekâ teknolojisinin de içinde bulunduğu turizm endüstrisi otomasyon çerçevesi sunulmaktadır. Şekilde yer alan kavramlar incelendiğinde *yapay zekâ*; insan gibi düşünen, insan gibi hareket eden, rasyonel düşünen veya hareket eden bir sistemi ifade etmektedir. *Robotiks*; endüstriyel ve hizmet robotları olarak iki gruba ayrılmaktadır. ISO 8373’teki tanımlara göre endüstriyel robot, “üç veya daha fazla eksenle programlanabilen, otomatik olarak kontrol edilen, yeniden programlanabilen, çok amaçlı bir manipülatör” iken, hizmet robotu, “endüstriyel otomasyon uygulamaları dışında, insanlar veya ekipman

için faydalı görevleri yerine getiren” bir robottur (Uluslararası Standardizasyon Örgütü, 2012; Uluslararası Robotik Federasyonu, 2018). *Nesnelerin interneti* kavramı akıllı otomasyonla ilgili bir diğer teknolojik sistem olup genellikle fiziksel nesnelerin (dijital) ağı, makineler arası iletişim veya akıllı sensörler aracılığıyla kablosuz olarak bağlanılan sistemlerdir (Atzori, Iera ve Morabito, 2010; Li, Xu ve Zhao, 2015). *Akıllı robot*; “kendi çevre algılama yeteneğine sahip olan ve bağımsız düşünme yoluyla algı ile eylemi birbirine bağlayabilen ve dış ortama göre uygun eylemleri gerçekleştirebilen” robot olarak tanımlanmaktadır (Lai, Lin ve Wu, 2018: 450).

Yapay zekâ tekniklerinin nesnelerin çevrelerini anlamalarını sağlamak ve bağımsız olarak karar verme yeteneği kazandırmak için kullanılması nesnelerin interneti olarak kabul edilmektedir. Bu sistem beraberinde *akıllı nesnelerin interneti* veya akıllı internet olarak adlandırılan yeni bir sistemin oluşmasına olanak sağlamıştır (Arsénio ve diğerleri, 2014). *Akıllı otomasyon* kavramı; işletmelerin karar alma sürecini kolaylaştırmak ve ölçeklendirmek için otomasyon teknolojilerinin (yapay zekâ, iş süreci yönetimi ve robotik süreç otomasyonu) kullanılmasıdır. *Diğer robotik teknolojiler* ise yapay zekâ, robotlar ve nesnelerin internetinin birleşmesinin sonucu ortaya çıkan yaygın robotik uygulamalarıdır. Bu teknolojiler, robotların her yerde (birbirine bağlı akıllı sistemlerin olduğu ortamlarda) bulunduğu ve insan müdahalesi olmadan çeşitli görevleri yerine getirebildiği alanlar olarak ifade edilebilir. Turizmin otomasyon çerçevesi dâhilinde yer alan bu teknolojiler, turizm destinasyonlarında akıllı otomasyonun temel unsurlarını oluşturmaktadır. Groover (2024) tarafından vurgulandığı gibi otomasyon, komutların düzgün bir şekilde yürütülmesini sağlamak için otomatik geri bildirim kontrolüyle birleştirilen programlanmış komutlar aracılığıyla bir işlemi gerçekleştiren, insan müdahalesi olmadan çalışabilen teknolojiler sistemi anlamına gelmektedir. Turizmde otomasyonun uygulanması, yapay zekâ, robotik ve nesnelerin interneti de dahil olmak üzere yeni nesil teknolojilerden oluşan entegre bir sistemin, turizmde insan müdahalesi olmadan hizmet görevlerini özerk bir şekilde yürütmek için uygulanmasını ifade etmektedir (Tussyadiah, 2020: 11).

Yapay zekâ, günlük hayatta daha fazla kullanılan ve kullanım alanları daha da artış gösteren akıllı sistemler haline gelmektedir (Ferreira vd., 2015; Riccio vd., 2016). Akıllı sistemleri diğerlerinden ayıran nokta, durumu anlama, bilgiyi elde etme, saklama ve önceki deneyimlere dayanarak sonuç çıkarma ve dolayısıyla yeni bir duruma hızlı ve başarılı bir şekilde cevap verebilme yetenekleridir

(Rudas ve Fodor, 2008). Genel olarak akıllı sistemlerin iki temel özelliği vardır (Gretzel, 2011): çevreyi algılama yetenekleri ve belirli hedeflere ulaşmada başarıyı en üst düzeye çıkarmak için eylemlerden öğrenme yetenekleri. Buna bağlı olarak da robotlar, yapay zekâ ve hizmet otomasyonu farklı sektörlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Ivanov ve Webster, 2017).

2. TURİZM ENDÜSTRİSİNDE KULLANILAN YAPAY ZEKÂ SİSTEMLERİ VE BUGÜNKÜ UYGULAMALARI

Yapay zekâ, imalat, depolama, lojistik, ulaşım, tıp ve eğitim gibi birçok ekonomik sektörlerle entegre edilerek uygulanmaktadır. Yapay zekânın kullanıldığı önemli sektörlerden birisi de seyahat ve turizm endüstrisidir. Bu endüstrisi, yapay zekâ kullanımının giderek yaygınlaştığı sektörlerden biri haline gelmiştir (Huang ve diğerleri, 2022). Yapay zekâ teknolojileri, turizm alanında hizmet sağlayıcılarına üretkenliği ve operasyon verimliliğini artırmak, kullanışlı ve kişiselleştirilmiş hizmet deneyimleri yaratmak gibi çeşitli avantajlar sağlamaktadır (Huang ve diğerleri, 2022). Aynı zamanda, yapay zekânın turizm endüstrisine entegrasyonu, sektördeki toplam gelirin %7 ila %11,6'sı arasında bir büyüme sağlayabildiği için önemli fırsatlar sunmaktadır (Kırtıl ve Aşkun, 2021).

Yapay zekâ, konaklama endüstrisini akıllı oteller ve turizm endüstrisini akıllı destinasyonlar olarak yeniden inşa etmektedir. Yapay zekâ uygulamalarının kullanıldığı konaklama endüstrisinde yenilikler yaşanmaktadır (Lai ve Hung, 2017). Bu teknolojik yenilikler, müşterilerin isteklerini kişiselleştirmelerine, kişisel rezervasyon yapmalarına, otel ve turizm ürün ve hizmetlerini doğrudan teknolojik platformlar aracılığıyla satın almalarına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte yapay zekâ, müşterilerin güvenilir ve doğru bilgilere erişmelerini sağladığından, geleneksel sistemi değiştirerek, turizm ve otelcilik uygulamalarını yeniden şekillendirmiştir. Müşteriler, bir otel işletmesiyle, rezervasyon acentesiyle veya profesyonel seyahat acentesiyle muhatap olmak yerine (OECD, 2018; Zlatanov ve Popescu, 2019; Buhalis, 2020) kendi seyahat planlarını kendileri düzenleyebilmektedir. Yapay zekâ bu sayede, rezervasyon ve seyahatleri daha uygun fiyatlı ve kolay hale getirirken, fiyatlandırma ve hizmetleri daha standart hale getirerek konaklama endüstrisinde rekabet avantajı yaratmada köklü bir değişime yol açmaktadır (Lai ve Hung, 2017).

Turistik destinasyonlar, ulaşım, konaklama ve çeşitli faaliyetler gibi birçok alanda hizmet sunmaktadır. Turistlerin seyahat planlamaları esnasında bu hizmetler hakkında bir dizi karar vermesi gerekmektedir. Bu kararlar ayrıca turistlerin seyahatlerinden elde ettikleri memnuniyet üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Turistler kendilerine yabancı olabilecek birçok özelliğin yanı sıra farklı alışkanlıklar, diller, kültürel normlar ve gastronomik öğelerin yer aldığı bir ortamı ziyaret etmektedir. Bu nedenle, turistlerin taleplerini, istek ve ihtiyaçlarını yapay zekânın yeteneklerine ve kullanımına uyumlu hale getirmek önem arz etmektedir (Bulchand-Gidumal, 2020). Örneğin, TripAdvisor'ın AI sanal sesli turu, Orlando ve Abu Dabi'de turizmde devrim yaratmaktadır. Proje, seçilen konumda sesli bir tur sunmak için Amazon Alexa ve Google Assistant gibi sanal asistanları kullanarak her tüketicinin öğrenmek istediği bilgiye bağlı olarak restoranlar, oteller, kültürel alanlar ve popüler cazibe merkezleri hakkındaki bilgileri sunmaktadır (Linked In, 2023).

Görsel 1. Turizmde Yapay Zekâ Uygulamaları

Kaynak: <https://www.ainfo.com.tr/turizm.html>

Havalimanları ve otellerdeki check-in işlemleri için yüz tanıma gibi yapay zekâ teknolojileri hali hazırda kullanılmakta olup, güvenliği artırmakta ve uçağa binış sürecini kolaylaştırmaktadır. Biyometrik sistemler daha sorunsuz ve güvenli bir seyahat deneyimine katkıda bulunmaktadır. Yapay zekâ yetenekleriyle donatılmış robotlar, konaklama sektöründe oda servisi, konsiyerj hizmetleri ve temizlik gibi görevlerde kullanılmaktadır. Örneğin, Hollanda merkezli havayolu firması KLM, havalimanlarında bagaj taşıma ve müşteri desteği için robotlar kullanmaktadır.

InterContinental Otel Grubu, Baidu ile iş birliği yaparak Çin'deki ve İspanya'daki otellerinde yapay zekâ destekli akıllı süit odaları oluşturmuştur. Geleneksel odaların aksine, yeni kullanıma sunulan yapay zekâ akıllı oda (AI smart room), daha doğal bir insan-bilgisayar etkileşimli deneyimi sunmak için sesle kontrol teknolojisi kullanmaktadır (Zu, 2018). Örneğin; otel yönetimini kolay hale getirerek, müşteri bilgilerinin özelleştirilmesi ve cihazların sıfırlanması da (oda içi ısı, ışık ayarları) dâhil olmak üzere, mevcut hizmet yönetim sisteminde daha fazla detaylandırma yapılabilmektedir. Yapay zekâ veya mobil cihaz aracılığıyla desteklenen, ses tanıma sistemi kullanan, kişisel asistanla donatılmış akıllı odalarda müşteriler komut ile ışıkları, TV kanal isteği, bilgi, uyandırma çağrısı, müzik ve çok daha fazla ayarı yapabilmektedir (Escobar, 2018; Hertzfeld, 2018).

Turistik destinasyonlar da yapay zekâ destekli turizm uygulamalarını şehirlere entegre etmektedirler. İstanbul Belediyesi, turizmi canlandırmak ve turistlerin şehre ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla yapay zekâyâ sahip turist rehberi uygulaması ve içerik oluşturuculara yönelik bir platform içeren “Visit İstanbul” web portalını hizmete sunmuştur. Bu web portalı, şehre gelen ziyaretçileri bir turistten İstanbulluya dönüştürmeyi hedeflemektedir. Herkesin deneyimini erişilebilir kılma iddiasında olan Visit İstanbul, şehrin kaynaklarını ve kültürünü tüketmek yerine çoğaltan bir anlayışı taşımamaktadır (Hurriyet Daily News, 2023).

Müzeler yapay zekâ teknolojilerini kullanarak hizmet vermeye başlayan önemli turizm kuruluşları arasında yer almaktadır. Almanya'nın Bonn kentinde yer alan Deutsches Müzesi'nde gelen ziyaretçilere robot rehber hizmeti sunulmaktadır. “Rhino” adı verilen robot, ziyaretçilere interaktif olarak müzedeki eserler hakkında bilgiler sunmakta, web ara yüzü aracılığıyla dünyanın farklı yerlerine internet yolu ile bağlanıp görüntü aktarımı yapabilmektedir (Burgard vd., 1999). Amerika Birleşik Devletleri Ohio'da bulunan Akron Sanat Müzesi, yaklaşık iki yıllık bir çalışmanın ardından dijital tur rehberi olarak geliştirdikleri sohbet robotu Dot'u tanıtmıştır. Müze yönetimi, ziyaretçilerini bu robotla etkileşime girmesi konusunda teşvik etmektedir. Ziyaretçiler müzeye girdiklerinde Dot'un nasıl çalıştığını açıklayan bir kioska (dokunmatik ekranlı bilgi ve servis amaçlı elektronik cihaz) yönlendirilmekte ve telefonlarındaki Facebook Messenger uygulaması üzerinden Dot'a erişim sağlayabilmektedirler (Akronartmuseum, 2024).

Yapay zekâ sistemlerinin seyahat ve turizm organizasyonlarında nasıl kullanılabileceği sorusu hala güncel bir konu olarak devam etmektedir. Bir organizasyonun rekabet avantajını artırmak için yapay zekâ sistemleri kullanılabilmektedir. Yapay zekâ sistemlerinin kullanımının rekabet avantajına etkisi 2017 yılında yapılan McKinsey Araştırması tarafından ortaya konmuştur (McKinsey & Company, 2017). Proaktif bir yapay zekâ stratejisine sahip yapay zekâyı benimseyen işletme ve destinasyonlar, seyahat ve turizm endüstrisinde ortalama olarak yaklaşık yüzde 2,5 daha yüksek kâr marjları sağlayabilecektir (Talwar ve Koury, 2017) .

Genel olarak turizm endüstrisinde kullanılan yapay zekâ sistemleri; e-turizm, kişiselleştirilmiş-önerici yapay zekâ sistemleri, konuşma sistemleri, tahminleme ve dil çeviri uygulamalarını içermektedir. Bu sistemlerin açıklamaları aşağıda yer almaktadır:

2.1. E-turizm

E-turizm kavramı turizm, seyahat, konaklama ve yiyecek-içecek endüstrilerindeki tüm süreçlerin ve değer zincirlerinin, kuruluşların verimliliklerini ve etkinliklerini en üst düzeye çıkarmalarına olanak tanıyan bir dijitalleştirmedir (Buhalis ve Licata, 2002). E-turizm, e-ticaret ve pazarlama, e-muhasebe vb. tüm işletme fonksiyonlarını kapsamaktadır. Yeni e-hizmetler tüm sektörleri farklı derecelerde etkilemektedir. Turizm sektörü, karmaşıklığı nedeniyle internetten ve hizmetlerin dijitalleşmesinden en çok etkilenen sektörlerden biridir. Yakın zamana kadar bilgi yoğunluğu, akıllı telefon ve tabletlerle bilgiye erişim kolaylığı oldukça fazla değildi. Günümüzde birçok yeni çevrimiçi hizmet piyasada mevcut olmakta ve çok çeşitli tüketici ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bunlar arasında en sık kullanılanlar aşağıda yer almaktadır:

- e-mağazalar.
- e-dergiler.
- Çevrimiçi platformlar (Expedia, Booking, TripAdvisor, vb.).
- Uzmanlaşmış arama motorları.
- Mobil uygulamalar.
- Elektronik ticaret portalları (Pay Pal, vb.).

2.2. Kişiselleştirilmiş - Önerici Yapay Zekâ Sistemleri

Tavsiye sistemleri, turistlerin ilgilerine en uygun seçenekleri sunmaya yönelik özelleştirilmiş cihaz ve sistemlerdir (Ricci ve diğerleri, 2015). Tipik olarak öneri sistemleri, en uygun seçenekler hakkında tavsiyelerde bulunmak için mevcut seçeneklerin niteliklerini kullanıcı profilleriyle birlikte kullanmaktadır (Gavalas ve diğerleri, 2014). “Kişiselleştirme teknikleri, kullanıcılara tercihlerine ve kısıtlamalarına göre özelleştirilmiş bilgiler sağlamaya çalışır” (Gao ve diğerleri, 2010: 8). Kişiselleştirme prosedürleri, kesin bir profilin tanımlanabilmesi için kullanıcı davranışı hakkında büyük miktarda veriye ihtiyaç duyar. Yapay zekâ algoritmaları, seyahat seçenekleri, konaklama ve çeşitli turistik faaliyetler için kişiselleştirilmiş müşteri önerileri sunmak üzere kullanıcı verilerini (tercihler, geçmiş davranışlar ve demografik bilgiler) analiz edebilmektedir.

Turizm ve seyahat sektörü kişiselleştirme konusuna daha yoğun ilgi göstermektedir. Örneğin, Amadeus gibi şirketler busektörde hiperkişiselleştirmeyi araştırmaktadır. Buradaki temel itici faktör tüketici davranışlarını, özellikle de Z kuşağı ve Y kuşağını baz almaktadır. Yapay zekânın yönlendirdiği bu değişim sayesinde, ileriki dönemde kişiselleştirilmiş fiyatlandırma, reklam, paketleme, teklif verme gibi hususlarda da yenilikler gerçekleşebilecektir (Amadeus, 2023). Bir başka örnek olarak; Expedia'nın Chatbot'u seyahatte yapay zekânın en önemli örneğidir. Müşterilerin otel ve uçuş rezervasyonu yapmasına yardımcı olur, sürekli yardım ve kişiselleştirilmiş öneriler sağlar, soruları yanıtlar, kullanıcı deneyimini zenginleştirir ve anlık rezervasyon sürecini kolaylaştırır. Yapay zekâ entegrasyonu, turistlerin uygun seyahat seçeneklerini bulmak için harcadıkları zamanı ve çabayı azaltır (Appinventiv, 2023).

Yapay zekâ algoritmaları, destinasyonlar, konaklama alanları ve aktiviteler için kişiselleştirilmiş öneriler sunmak amacıyla kullanıcı davranışını, tercihlerini ve önceki seyahat geçmişini analiz etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, yapay zekâ seyahat asistanı olan TripGenie daha kullanışlı, kişiselleştirilmiş ve sezgisel seyahat planlaması sağlayan bir sistemdir. Dil kullanıcı arayüzü konseptinden yararlanarak kullanıcılara, planlama sürecinde kolaylık ve sezgiselliği önemli ölçüde artıran gerçek zamanlı yardım sağlama gibi işlevleri bulunmaktadır. “Üç günlük İsviçre gezisini nasıl planlıyoruz?” diye sorulduğunda seyahat asistanı, bir dakikadan kısa sürede hızlı bir şekilde kişiselleştirilmiş, düzenlenebilir bir seyahat programı oluşturmaktadır. Turistik destinasyonları ve alışveriş yerlerini önermekte ve hatta sohbet arayüzünde

rezervasyon bağlantıları, resimler ve şehir haritaları sağlamaktadır. TripGenie, aynı zamanda kullanıcılar arasında sadakat ve memnuniyetin artmasına da katkı sağlamaktadır (WEF, 2023).

Yapay zekâ uygulamaları ve dijital ekranlar restoran işletmelerinde de tercih edilmeye başlanmıştır. McDonald's, Wendy, KFC gibi zincir işletmeler kiosk kullanımını uygulayan örnekler arasında yer almaktadır. McDonalds'ın self servis kiosku dijital menü kartları sayesinde hava durumu, mevsimler ve müşterinin tercihleri doğrultusunda öneriler sunmaktadır. İçeceklerin içerisindeki şeker miktarı, hamburgerlerde sos seçimi ve tuz oranı gibi kişisel tercihler sunan dokunmatik ekranlar kullanılmaktadır. Ayrıca müşteriler, bu ekranlardan yemek seçimi yaptıktan sonra ödemesini de gerçekleştirebilmektedir. Bir diğer örnekte yer alan KFC ise müşterilerin yüzleri, yaşları, cinsiyet ve ruh hali gibi kişisel özelliklerini kullandığı teknoloji ile yüz taraması yaparak müşteriye uygun menüyü sunmayı hedeflemiştir. Tanınan yüzler kayıt altına alındığı için müşterinin diğer ziyaretlerinde önceki seçimlerinden faydalanarak tavsiyelerde bulunmaktadır (Sennaar, 2019; Çerkez ve Kızıldemir, 2020).

2.3. Konuşma Sistemleri

Konuşma sistemleri müşterilerin veri arama konusundaki ihtiyaçlarına yardımcı olmaktadır (Gretzel, 2011). Konuşma sistemleri zaman zaman “sohbet robotları” veya “sanal araçlar” olarak tanımlanır (Buhalis ve diğerleri, 2019). “Konuşma tanıma” gibi teknoloji sistemleri yapay zekâ sistemleri kapsamında kullanılmakta ve gittikçe yaygınlaşmaktadır (Melián-González ve diğerleri, 2019). Örneğin, Japonya'daki Henna-na Hotel aslında bu trendin bir habercisi niteliğindedir. 2015 yılı Temmuz ayında faaliyete geçen otelde yaklaşık 80 robot görev yapmaktadır (Osawa vd., 2017). Yapay zekâ ürünü olan robotlar, Henna-na Hotel'de ön büro personeli olarak müşterileri karşılamaktadır. Robotların bir avantajı, birden çok dili konuşabilme yetenekleridir. Henna-na Hotel'deki robotlar şuan için Japonca ve İngilizce dillerini konuşmaktadır. Ancak ileriki zamanlarda birçok dili algılayıp müşteri komutlarını yerine getirmeleri beklenmektedir (Bowen ve Whalen, 2017; Özçelik Bozkurt, 2021).

Yapay zekâ ile kontrol edilen chatbotlar turizm sektöründe çok önemli bir rol oynamaktadır. “Chatbot” terimi “chat” ve “robot” kelimelerinden türetilerek kavramsallaştırılmıştır. Chatbotlar esasen doğal dili kullanarak insan sohbetini

teşvik eden bilgisayar programlarıdır (Wang ve Petrina, 2013). ELIZA adı verilen ilk chatbot 1966’da geliştirilmiştir ve kullanıcılarla gerçek bir insanla sohbet eder nitelikte kullanılmıştır (Salecha, 2016). Chatbotlar, ilk modelin piyasaya sürülmesinden bu yana büyük ölçüde gelişim göstermiştir ve ana kullanım alanları perakende, müşteri hizmetleri, karar verme desteği, son teknoloji ödeme sistemleri ve çevrimiçi topluluk oluşturma şeklindedir (Zsarnoczky, 2017).

```
Welcome to

      EEEEE EL    IIII ZZZZZZ  AAAA
      EE  ED    II  ZZ  AA  AA
      EEEE EL    II  ZZ  AAAAAA
      EE  ED    II  ZZ  AA  AA
      EEEEE EEEEE IIII ZZZZZZ  AA  AA

Eliza is a mock Rogerian psychotherapist.
The original program was described by Joseph Weizenbaum in 1966.
This implementation by Morwest Langstenee 2009.

ELIZA: Is something troubling you ?
YOU:  Men are all alike.
ELIZA: What is the connection, do you suppose ?
YOU:  They're always bugging us about something or other.
ELIZA: Can you think of a specific example ?
YOU:  Well, my boyfriend made me come here.
ELIZA: Is it important to you that your boyfriend made you come here ?
YOU:  He says I'm depressed much of the time.
ELIZA: I am sorry to hear that you are depressed.
YOU:  It's true. I am unhappy.
ELIZA: Can you explain what made you unhappy ?
YOU:  █
```

Görsel 2. İlk Chatbot ELIZA

Kaynak: <https://de.wikipedia.org/wiki/ELIZA>

Turizm sektöründe oteller ve havayolları (örn., Türk Hava Yolları) başlangıçta self-servis check-in kiosklarını ve ardından akıllı telefon uygulamalarını hayata geçirerek hızlı check-in ve rezervasyon süreçlerine olanak sağlamıştır (Kömürcü vd., 2021: 151). Yapay zekâ teknolojisi ile geliştirilmiş akıllı hizmet robotları esas olarak robot konsiyerjler (örneğin, Marriot’un Mario’su, Hilton’un Connie’si) olarak benimsenmiştir. Bu robotlar sorulan sorulara yerinde yanıtlar vermek, ziyarete değer yerler önermek ve daha iyi performans sergilemek amacıyla kendi kendine öğrenmek gibi görevleri üstlenmektedir (Tussyadiah, 2020: 14).

2.4. Tahminleme

Tahmin, mevcut eğilimlere dayalı olarak geleceğe ilişkin değerlendirmeler yapmak için geçmişe ait ve durumsal verilerin kullanıldığı bir yöntemdir.

Turizm sektöründe tahmin, turistik talebi belirleme (Buhalis ve Leung, 2018), finansal ve insan kaynakları yönetimi konularında pazarlama stratejilerini geliştirme (Claveria ve diğerleri, 2015; Huang, 2014), tesislerdeki olumsuz durumları tespit etme ve tesislerin yönetimini ve bakım ihtiyaçlarını destekleme gibi konulara odaklanmaktadır (Buhalis ve Leung, 2018).

Turizm alanında yapay zekâ teknolojisi, iyileştirme ve etkinleştirme gibi işlevleri yoluyla çeşitli çalışma alanlarını desteklemektedir. Rezervasyon aşamasında tavsiye sistemleri gibi belirli bir görevi üstlenen yapay zekâ sistemlerinin tüketicilere nasıl daha fazla fayda sağladığı oldukça net bir durumdur. Bu tür tavsiye sistemlerinin algoritmaları, belirli bir müşterinin ne tür bir ürün istediğini tahmin etmektedir. Yapay zekânın yarattığı bu ek fayda bir işletmenin farklılaşmasına yardımcı olabilmektedir. Yapay zekânın otomasyon etkisine bakıldığında genellikle maliyetin azaltılmasıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla görevleri otomatikleştiren yapay zekâ sistemlerinin esas olarak maliyetleri düşürmek için uygulandığı varsayılabilir. Chatbotlar müşteri ara yüzündeki satış ve hizmet konularının yerine kullanılabilir. Örneğin, AirFrance-KLM, ürünlerini satmak ve müşterilerini Facebook messenger gibi yeni kanallar aracılığıyla uçuş programları hakkında bilgilendirmek için chatbot kullanımına özen göstermektedir. Bu hizmet günün 24 saati ve haftanın yedi günü mevcuttur (Geisler, 2018).

Oteller ve havayolları, daha iyi doluluk tahminleri yapabilmek için veri bilimine ve derin öğrenme algoritmalarına büyük yatırım yapmaktadır. Bu öngörücü güç, giderleri azaltmak ve kârları en üst düzeye çıkarmak için işletmelerin kaynaklarını daha iyi planlama ve yönlendirmelerine yardımcı olabilecektir (EPAM, 2024).

2.5. Dil Çeviri Uygulamaları

Bir dili diğer dile çeviren sınırlı sayıda yazılım uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulamalar özellikle yabancı yerleri ziyaret eden turistler için faydalı olabilmektedir. Yabancı bir ülkeye seyahat etmek, özellikle dil engelleri olduğunda zor olabilmektedir. Bu sorun ancak turistlerin yerel dili konuşabilen herhangi bir yerel rehberden faydalanması durumunda çözülebilmektedir. Ancak yazılım uygulamaları, yabancı dilleri bilinen dillere çevirerek yerel bir rehberin yerini alabilmektedir (Samala vd., 2022).

Turizm endüstrisi çeşitli dillerle iletişimi içerir. Dilin, turistlerin seyahat

ederken karşılaştıkları rahatsızlık ve kaygı gibi en büyük engellerden biri olduğu bilinmektedir. Pek çok durumda, dil engelleri turistlerin yabancı bir ülkede yerel kültürü keşfetmelerini engellemektedir. Kişiselleştirme, turistlerin yeni yerler keşfetmesine yardımcı olabileceği gibi, otomatik çeviri de turistlerin destinasyonda rota belirlemesine yardımcı olarak onların her türlü aktiviteyi keşfetmesine ve bunlara katılmasına olanak tanıyabilmektedir. Temel olarak programlanan makinelerin elde ettiği verileri kullanması olarak tanımlanan makine öğrenimi tarafından etkinleştirilen yapay zekâ, otomatik çeviri uygulamalarının ve uyumlulaştırılmış çeviri sistemlerinin gelişimini sağlamaktadır (Benckendorff ve diğerleri, 2019).

Turizm işletmeleri sürdürülebilirliklerini korumak ve tercih edilebilirliklerini artırmak için her alanda teknolojik entegrasyonu ön plana çıkarmaktadır. Turizm sektörü, insan emeğine dayandığından işletmelerin rekabetçi ortamda hayatta kalabilmeleri için güncel teknolojiyi uygulamaları gerekmektedir. Aksi takdirde değişen toplumsal taleplere cevap veremeyen işletmeler sektörde kalıcı olması zorlaşacaktır (Atar, 2020: 1642). Bu nedenle, yapay zekâ uygulamalarını işletmelerine adapte etmek, işletmelerin sektörde kalıcı olmalarında önemli bir faktör haline gelmiştir.

3. TURİZMDE YAPAY ZEKÂNIN GELECEĞİ

Bilgisayarın icat edilmesinden bugüne kadar yapay zekânın insan zekâsına paralel potansiyel yetenekleri hakkındaki tartışmalar devam etmektedir. Gelecekte yapay zekânın daha da ilerlediği durumda, bunun ‘teknolojik bir patlamaya’ yol açabileceği ve yapay zekânın yakın gelecekte potansiyel olarak insan zekâsının yerini alabileceği öne sürülmektedir (Yeoman, 2012; Tegmark, 2017; Grundner ve Neuhofer, 2021).

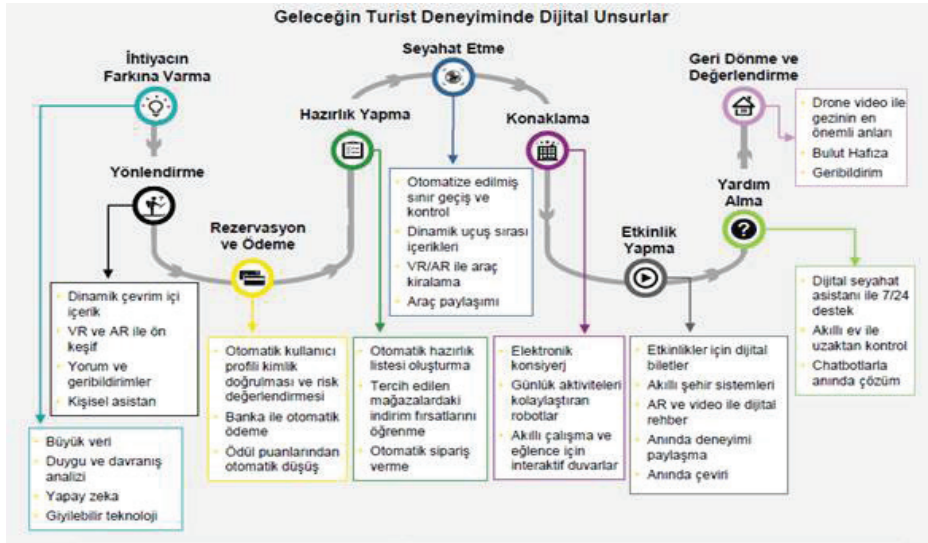
Diğer tüm sektörler gibi turizm sektörü de otomasyonun daha yoğun kullanıldığı bir gelecekle karşı karşıyadır. Turizm tedarikçileri faaliyetlerinde akıllı makineler kullanmaya başlamaktadır. Teknolojik gelişmenin sağladığı avantajlar ve turizm deneyimine olan etkileri düşünüldüğünde yapay zekânın katkıları şu şekilde özetlenebilir (Tuo vd., 2021):

- Ekonomik faydalar: Yapay zekâ robotlarının kullanımı ekonomik kalkınmaya dayalı çeşitli faydaları sağlayabilir. Yapay zekâ sistemleri veya robotlar günün 24 saati kesintisiz ve hizmet farklılaşmasına yol

açmadan çalışabilir. Hata oranının düşük olması işletmeler için maliyet tasarrufu sağlar.

- Müşteri hizmetleri: Müşteri ihtiyaçlarını tahmin etmek, müşteri geçmiş verilerine dayalı olarak müşteri portreleri oluşturmak ve müşteri tercihlerine dayalı önerilerde bulunmak gibi konularda olumlu katkılar sağlayabilir.
- Turist memnuniyeti: Turist deneyimini iyileştirmeye ve dolayısıyla müşteri memnuniyetini artırmaya katkıda bulunabilir.
- İnovasyon: Yapay zekâ teknolojisi, işletmelerin iş modellerinde ve hizmetlerinde yenilik yapmayı teşvik eder ve bu süreci kolaylaştırır. İşletmeler, turistlerin tercihlerini ve hatta onlara özel seyahat deneyimlerini bu teknoloji yoluyla anlayabilir ve bunları gerçekleştirebilirler.

Yapay zekâ inovasyonu seyahatin özünü yeniden tanımlayarak yerel ve bölgesel turizm ve seyahat pazarında önemli gelişmelere katkıda bulunmuştur. Seyahat alanında yapay zekâ gelecekte, bireyin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış, verimli ve son derece kişiselleştirilmiş çözümlere odaklanmaya hazırlanmaktadır. Yapay zekâ, seyahatleri dinamik ortamda bir dönüm noktası haline getirmekte ve yeniden şekillendirmektedir. Yapay zekâ inovasyonu aynı zamanda seyahatler için küreselleşmenin etkin olduğu bir gelecek vaat etmektedir (WEF, 2023).

Görsel 3. Geleceğin Turist Deneyiminde Dijital Unsurlar

Kaynak: Travel Tomorrow, ANVR, Experience Led Transformation in Hospitality Sector, EY, 2017.

Şekil 2'ye göre, turistlerin gelecekteki turizm deneyimlerine yönelik dijital unsurlar temel olarak ihtiyacın farkına varma, yönlendirme, rezervasyon ve ödeme, hazırlık yapma, seyahat etme, konaklama, etkinlik yapma, yardım alma, geri dönme ve değerlendirmeden oluşmaktadır. Bu unsurların içerikleri incelendiğinde seyahate çıkma ihtiyacının ortaya çıkmasından itibaren tüm süreçlerde dijitalleşme kavramı ve yapay zekâ uygulamalarına yer verilmektedir.

Yapay zekâ yalnızca işletme ve destinasyon bazında değil turistlerin deneyim ve motivasyonları üzerinde de önemli etkilere sahip olabilecek bir teknoloji sunmaktadır. Yapay zekâ ve robotik süreç teknolojilerinin müşteriye dokunan satış, müşteri ilişkileri gibi süreçlerde kullanılması müşterilerin kendilerini daha özel hissetmelerini sağlamaktadır. Diğer yandan, büyük veri analizi ile doğru turist profili oluşturabilir ve bu turistlerin eğilimlerini, ihtiyaçlarını analiz etmek daha kolay bir hale gelebilir. Böylelikle, turizmin değişen müşteri talebine anında cevap verilmesi sağlanabilir ve öngörülü modelleme analizi yapılabilir.

Geleceğe yönelik tahminlere göre 2060 yılı itibarıyla mevcut bilinen standart otel odası neredeyse tanınmayacak hale gelecek ve farklılaşarak geleceğin otel odalarına dönüşecektir. Geleceğin otel odası, son derece kapsamlı bir biçimde akıllı ve teknik ekipmanla donatılmış olup, kişiselleştirilecektir. Geleceğin dijital otellerinde olabilecek uygulamalar hakkında ise bazı fikirler bulunmakta olup bunlar arasında (Okatan ve Yıldırım, 2021: 180); odaya yüz tanıma sistemiyle giriş, Talk-TV, yüzeylerin dokunmatik, reaktif ve etkileşimli bir şekilde tasarlanması, banyolarda akıllı tuvaletler ve gerçek zamanlı haber akışı sunan aynaların bulunması, stres seviyesini algılayan, rahatlatıcı aromalarla odadaki havayı gevşeten, uykuyu rahatlatan interaktif duvarlar, rahatlatıcı bir uyku deneyimi, nano kaplamalar ile kendini temizleyen havlular, otomatik kablosuz ısı kontrolleri, nöro-geribildirim dayalı yatak ve yastıklar, holografik müzik konserleri sayılabilir.

Ulaşım sektöründe de yapay zekâ sayesinde çeşitli gelişmelerin gelecekteki uygulamalar arasında yerini alabileceği öngörülmektedir. Kendi kendine giden araç veya otonom aracın gelecekteki ulaşımında büyük ölçüde kullanılması beklenmektedir (Iyer, 2021). Örneğin Çin, Zhuzhou Hunan'da araca rehberlik etmek için sanal yol kullanan yeni bir ilçe inşa etmiştir (Debeunne ve Vivet, 2020). Araç üreten firmalar sürücüsüz araç yapma konusunda rekabet içerisinde olup bu durum, turizm ve otelcilik sektöründe uygulanması en çok beklenen yapay zekâ uygulamalarından biridir. Tren ve limuzin gibi lüks ve premium taşımacılığın

yapay zekâlı *sürücüsüz araçlarla donatılması başlı başına bir cazibe noktası olabilir* (Martínez-Díaz ve Soriguera, 2018; Newman ve diğerleri, 2019).

Gelecekte, yapay zekâ ile insan gücü eksikliği veya insan kaynaklı hatalar sorununun üstesinden gelinebilir. Böylece personel kaynaklı *çeşitli sorunlar* ya da personelin sürekli hazır bulunması kaygısı ortadan kalkabilecek veya en aza indirgenebilecektir. Turizm bağlamında önemli olan ulaşımda yapay zekânın uygulanması akıllı şehir trafiği yönetimi ve planlamasıdır. Malezya, Singapur, Londra, Paris, Berlin, Seul, Barselona gibi ülkeler trafik akışını izlemek ve yönetmek için sensörler, kameralar ve yazılımlar kuran ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle turistik cazibe merkezi olan şehir alanları içinde bu konu önemli olabilmektedir (Jamaluddin ve Rahmat, 2023).

SONUÇ

Yapay zekâ sağlık hizmetlerinden finansal etkileşimlere ve ulaşımdan tarıma kadar birçok alanda önemli bir rol oynamaktadır. Turizm alanında da artık kullanımı artmakta olan yapay zekâ uygulamaları, hem kolaylık hem de vakit yaratma gibi pek çok avantaja sahip bir teknolojik yenilik olarak ortaya çıkmaktadır. Her destinasyon veya turizm işletmesi bu teknolojiden farklı düzeyde yararlanmaktadır. Daha fazla teknolojik yenilikleri bünyesine entegre eden işletmeler ise rekabetçi turizm pazarında daha güçlü bir konumda yer almaktadır.

Günümüzde turistler, seyahatleri ve konaklamaları konusunda yapay zekâdan büyük oranda faydalanmaktadırlar. Yapay Zekâ (AI), müşteri deneyimlerini, operasyonel verimliliği ve karar alma süreçlerini iyileştirerek seyahat endüstrisinin dönüştürülmesinde önemli bir role sahiptir. Oteller, havayolları ve konaklama hizmeti sağlayıcıları, seyahat acentaları, yiyecek-içecek işletmeleri operasyonlarını optimize etmek, kârı en üst düzeye çıkarmak ve kullanıcı deneyimini geliştirmek için yapay zekâ destekli araçları daha yoğun bir şekilde kullanmaktadır.

Yapay zekânın seyahatin geleceği üzerinde derin bir etkiye sahip olması, seyahatle ilgili ürün ve hizmetleri planlama, deneyimleme ve bunlarla etkileşim kurma biçimini şekillendirmesi beklenmektedir. Gelişmiş seyahat içi deneyimler, sanal keşif platformları, seyahat sırasında sağlık ve güvenliği izleme, akıllı bagaj ve lojistik, yapay zekâ tarafından oluşturulan seyahat içeriğinin yanı

sıra kusursuz seyahat planlama prosedürlerinden yapay zekâdan yararlanma potansiyeli de oldukça fazla görünmektedir.

Yapay zekâ ve robotik turizm sektörüne genel olarak;

- Deneyimden elde edilen verilerin işlenmesi ile kişiselleştirilmiş hizmet sunulması,
 - 7/24 müşteri hizmet sağlamak ve böylelikle sık sorulan sorulara yönelik müşteri temsilcisi çabalarında verimlilik sağlamak,
 - Kişiyi özel fiyatlandırma ve promosyonların sunulması,
 - Dönemsel iş gücü ihtiyacına anında yanıt verilebilmesi,
- gibi avantajlar kazandırmaktadır.

Bununla birlikte yapay zekânın ve ilgili teknolojilerin hızlı gelişimi, turizmde akıllı otomasyonun faydalarını optimize etmeye ve risklerini en aza indirmeye çalışan strateji ve politikalarla dengelenmelidir. Bu stratejiler ve politikalar arasında mevcut işgücünün yeni beceriler konusunda eğitilmesi, eğitim reformunun uygulanması, akıllı otomasyon için yeni emniyet ve güvenlik standartlarının oluşturulması, turistlerin gizlilik sorunları hakkında bilgilendirilmesi ve müşteri verilerinin şeffaf ve sorumlu kullanımına yönelik standartlar oluşturulması yer alabilir (Tussyadiah, 2020).

KAYNAKÇA

- Aghion, P., Antonin, C., & Bunel, S. (2019). Artificial Intelligence, Growth and Employment: The Role of Policy. *Economie et Statistique/Economics and Statistics*, (510-511-512), 150-164.
- Arsénio, A., Serra, H., Francisco, R., Nabais, F., Andrade, J., Serrano, E. (2014). Internet of Intelligent Things: Bringing artificial intelligence into things and communication networks. *In: Xhafa F., Bessis N. (eds.), Inter-Cooperative Collective Intelligence: Techniques and Applications. Studies in Computational Intelligence. Springer, Berlin.*
- Atar, A. (2020). Gelenekselden Dijitale Turizm Sektörü, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2):1640-1654.
- Atzori, L., Iera, A., Morabito, G. (2010). The Internet of Things: A Survey. *Computer Networks*, 54, 2787-2805.

- Benckendorff, P. J., Xiang, Z., & Sheldon, P. J. (2019). *Tourism Information Technology*. Cabi.
- Bilgiçli, İ. (2023). Turizm Sektöründe Dijitalleşmenin Önemi. (Ed. Aydın ÜNAL, Onur ÇELEN, Ercan KARAÇAR, Emre ÇİLESİZ). *Turizm Ve Destinasyon Araştırmaları IV*, 97. Paradigma Akademi.
- Bisoi, S., Mou Roy, D., & Samal, A. (2020). Impact of Artificial Intelligence in the Hospitality Industry. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 4265-4276.
- Bowen, J., & Whalen, E. (2017). Trends that are Changing Travel and Tourism. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 9(6), 592–602. doi:10.1108/WHATT-09-2017-0045.
- Buhalis, D. & Leung, R. (2018). Smart Hospitality- Interconnectivity and Interoperability Towards an Ecosystem. *Int J Hosp Manag*, 71, 41- 50.
- Buhalis, D. & Licata, M., C. (2002). *Tourism Management. The Future e-Tourism Intermediaries*, 23(3), 207- 220.
- Buhalis, D. (2020), “Technology in Tourism- from Information Communication Technologies to E-tourism and Smart Tourism Towards Ambient Intelligence Tourism: A Perspective Article”, *Tourism Review*, Vol. 75 No. 1, available at: <https://doi.org/10.1108/TR-06-2019-0258>
- Buhalis, D., Harwood, T., Bogicevic, V., Viglia, G., Beldona, S. & Hofacker, C. (2019). Technological Disruptions in Services: Lessons from Tourism and Hospitality. *J ServManag.*, 30, 484- 506.
- Bulchand-Gidumal, J. (2020). Impact of Artificial Intelligence in Travel, Tourism, and Hospitality. In *Handbook of e-Tourism* (pp. 1943-1962). Cham: Springer International Publishing.
- Burgard, W., Cremers, A. B., Fox, D., Hähnel, D., Lakemeyer, G., Schulz, D. & Thrun, S. (1999). Experiences With An Interactive Museum Tour-Guide Robot. *Artificial Intelligence*, 1-53.
- Caragliu, A., Del Bo, C., Kourtit, K., & Nijkamp, P. (2011). Comparative Performance Assessment Of Smart Cities Around The North Sea Basin. *Network Industries Quarterly*, 13(3), 15-17.
- Ceylan Şaşmaz, E. & Kahya, V. (2023). Ücret Yönetiminde Yapay Zekâ. İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ. Ed.: Gökhan Gürler ve Meltem Arat. Nobel Yayıncılık.

- Claveria, O., Monte, E. & Torra, S. (2015). A New Forecasting Approach For The Hospitality Industry. *Int J Contemp Hosp Manag*, 27(7), 1520- 1538.
- Çerkez, M. & Kızıldemir, Ö. (20 20). Yiyecek –İçecek İşletmelerinde Yapay Zekâ Kullanımı, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 1264.
- Debeunne, C., & Vivet, D. (2020). A Review Of Visual-Lidar Fusion Based Simultaneous Localization And Mapping. *Sensors*, 20(7), 2068.
- Dominguez, C.D., Hernandez, R.M., Talavera, A.S. & Lopez, E.P. (2015). “Strategic Determinants in the Theoretical Framework of the “Smart Islands”: The Case of the Island of El Hierro”, t-FORUM Global Conference: Tourism Intelligence in Action, (s. 1-28). Naples, Italy.
- Ercan, F. (2020). Turizm Pazarlamasında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı ve Uygulama Örnekleri. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 394-410.
- Escobar, M. C. (2018). InterContinental Hotels & Resorts launches AI Smart Rooms in Greater China, (Erişim Tarihi: 01.05.2024). <https://hospitalitytech.com/intercontinental-hotels-resorts-launches-ai-smart-rooms-greater-china>.
- Ferreira, M. I. A., Sequeira, J. S., Tokhi, M. O., Kadar, E., & Virk, G. S. (2015). A World With Robots. In *International Conference On Robot Ethics: ICRE (Vol. 84)*.
- Gao, M., Liu, K. & Wu, Z. (2010). Personalisation in Web Computing And Informatics: Theories, Techniques, Applications, And Future Research. *Inf Syst Front*, 12(5), 607- 629.
- Gavalas, D., Konstantopoulos, C., Mastakas. K. & Pantziou, G. (2014). Mobile Recommender Systems İn Tourism. *J Netw Comput Appl.*, 39, 319- 333.
- Geisler, R. (2018). *Artificial Intelligence in The Travel & Tourism Industry Adoption And Impact (Doctoral dissertation)*. Nova School of Business and Economics, Portugal.
- Gretzel, U. (2011). Intelligent Systems in Tourism: A Social Science Perspective. *Annals Of Tourism Research*, 38(3), 757-779.
- Groover, M. P. (2024). *Automation. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/technology/automation>
- Grundner, L., & Neuhofer, B. (2021). The Bright And Dark Sides Of Artificial Intelligence: A Futures Perspective On Tourist Destination Experiences. *Journal of Destination Marketing & Management*, 19, 100511.
- Hertzfeld, E. (2018). IHG Launches AI-Powered Rooms in Greater China, (Erişim Tarihi: 02.05.2024). <https://www.hotelmanagement.net/tech/ihg-launches-ai-rooms->

[greater-china.](#)

- Huang, A., Chao, Y., Velasco, E. D., Bilgihan, A. & Wei, W. (2022). When Artificial Intelligence Meets The Hospitality And Tourism Industry: An Assessment Framework To Inform Theory And Management. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 5(5), 1080-1100. <https://doi.org/10.1108/JHTI-01-2021-0021>
- Huang, H., C. (2014). A Study On Artificial Intelligence Forecasting Of Resort Demand. *J Theor Appl Inf Technol.*, 70(2), 265- 272.
- Hwang, J., Park, H. Y., & Hunter, W. C. (2015). Constructivism in Smart Tourism Research: Seoul Destination Image. *Asia Pacific Journal of Information Systems*, 25(1), 163-178.
- Ivanov, S. H., & Webster, C. (2017). Adoption of Robots, Artificial Intelligence And Service Automation By Travel, Tourism And Hospitality Companies—A Cost-Benefit Analysis. *Artificial Intelligence and Service Automation by Travel, Tourism and Hospitality Companies—A Cost-Benefit Analysis*.
- Iyer, L. S. (2021). AI Enabled Applications Towards Intelligent Transportation. *Transportation Engineering*, 5, 100083.
- Jamaluddin, Z., & Rahmat, A. K. (2023). Artificial Intelligence Technology in Travel, Tourism And Hospitality: Current And Future Developments. In *Technology Application in Aviation, Tourism and Hospitality: Recent Developments and Emerging Issues* (pp. 169-177). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Kırtıl, I. G., & Aşkun, V. (2021). Artificial Intelligence in Tourism: A Review And Bibliometrics Research. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*. Vol. 9 (1), 205-233.
- Kömürçü, S., Ertamay, S. İ. & Güler, M. E. (2021). Impacts of Technological Development On Employment Structure Of Tourism Industry. *Journal of Management and Economics Research*, 19(1), 146-165. <https://doi.org/10.11611/yead.814765>
- Lai, W.C. & Hung, W.H. (2017). Constructing the Smart Hotel Architecture –A Case Study in Taiwan. *The 17th International Conference on Electronic Business*, December 4-8, Dubai, UAE, Proceedings p. 67-71.
- Lai, R., Lin, W., Wu, Y. (2018). Review of Research on the Key Technologies, Application Fields and Development Trends of Intelligent Robots. *In: Chen, Z., Mendes, A., Yan, Y., Chen, S. (eds) Intelligent Robotics and Applications. ICIRA 2018. Springer, Cham.*
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). *Industry*

- 4.0. Business & information systems engineering, 6, 239-242.
- Li, S., Xu, D.L., Zhao, S. (2015). The Internet of Things: A Survey. *Information Systems Frontiers*, 17, 243-259.
- Martínez-Díaz, M., & Soriguera, F. (2018). Autonomous vehicles: Theoretical and Practical Challenges. *Transportation Research Procedia*, 33, 275–282.
- Melián-Gonzalez, S., Gutiérrez-Taño, D. & Bulchand-Gidumal, J. (2019). Predicting the Intentions to Use Chatbots For Travel And Tourism. *Curr Issues Tour.*
- Mil, B. & Dirican, C. (2018). Endüstri 4.0 Teknolojileri ve Turizme Etkileri. *JOMAT Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1(3), 1-9.
- Newman, P., Hargroves, K., Davies-Slate, S., Conley, D., Verschuer, M., Mouritz, M., & Yangka, D. (2019). The Trackless Tram: Is it the Transit And City Shaping Catalyst We Have Been Waiting For? *Journal of Transportation Technologies*, 9, 31–55.
- OECD (2018). “OECD Tourism Trends And Policies 2018”, OECD publishing, available at: <http://dx.doi.org/10.1787/tour-2018-en>
- Okatan, D., & Yıldırım, Y. (2021). Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Turizm Sektörüne Yansımaları: Literatür İncelemesi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 4(2), 168-185.
- Osawa, H., Ema, A., Hattori, H., Akiya, N., Kanzaki, N., Kubo, A., ... & Ichise, R. (2017). What is Real Risk and Benefit on Work with Robots? In *Proceedings of the Companion of the 2017 ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction*, 241– 242. <https://doi.org/10.1145/3029798.3038312>
- Özçelik Bozkurt, H. (2021). Turizm Endüstrisinde Dijitalleşme Ve Yapay Zekâ Teknolojisi, içinde Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları (Ed. Muhammet Cenk Birinci, Özgür Yayla). Çizgi Yayınevi.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How Smart, Connected Products Are Transforming Competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64-88.
- Ricci, F., Rokach, L. & Shapira, B. (2015). Recommender Systems: Introduction And Challenges. in: *Recommender Systems Handbook*. Springer, Boston.
- Riccio, F., Vanzo, A., Mirabella, V., Catarci, T., & Nardi, D. (2016). Enabling Symbiotic Autonomy in Short-Term Interactions: A User Study. In *Social Robotics: 8th International Conference, ICSR 2016, Kansas City, MO, USA, November 1-3, 2016 Proceedings 8* (pp. 796-807). Springer International Publishing.
- Rojko, A. (2017). Industry 4.0 concept: Background and overview. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 11(5), 77-90.

- Rudas, I. J., & Fodor, J. (2008). Intelligent Systems. *International Journal of Computers, Communications & Control*, 3(3), 132-138.
- Salecha, M. (2016). Story of ELIZA, The First Chatbot Developed in 1966. *Analytics India Magazine Pvt Ltd & Aim Media House LLC*.
- Samala, N., Katkam, B. S., Bellamkonda, R. S., & Rodriguez, R. V. (2022). Impact of AI and Robotics in The Tourism Sector: a critical insight. *Journal of tourism futures*, 8(1), 73-87.
- Sennaar, K. (2019). Examples of AI in Restaurants and Food Services. [Online] <https://emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-restaurants-food-services> [Erişim Tarihi: 29.04.2024].
- Shamim, S., Cang, S., Yu, H., & Li, Y. (2016, July). Management Approaches For Industry 4.0: A Human Resource Management Perspective. In 2016 IEEE congress on evolutionary computation (CEC) (pp. 5309-5316). IEEE.
- Singh, S. K., Rathore, S., & Park, J. H. (2020). BlockIoTIntelligence: A blockchain-Enabled Intelligent Iot Architecture With Artificial Intelligence. *Future Generation Computer Systems*, 110, 721–743. <https://doi.org/10.1016/j.future.2019.09.002>
- Talwar, R., & Koury, A. (2017). Artificial Intelligence–the Next Frontier in IT Security?. *Network Security*, 2017(4), 14-17.
- Tegmark, M. (2017). *Life 3.0: Being Human in The Age Of Artificial Intelligence*. New York, NY: Alfred A. Knopf.
- Tuo, Y., Ning, L., & Zhu, A. (2021). How Artificial Intelligence Will Change The Future Of Tourism Industry: The Practice in China. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2021: Proceedings of the ENTER 2021 eTourism Conference, January 19–22, 2021* (pp. 83-94). Springer International Publishing.
- Tussyadiah, I. (2020). A Review Of Research into Automation in Tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Artificial Intelligence and Robotics in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 81, 102883.
- Tüzünkan, D. (2019). Turizm 4.0, İçinde: Turizm Ansiklopedisi-Türkiye: Turizmin ve Ağırlama Endüstrisinin Temel Kavramları, Editörler: İçöz, O. ve Uysal, M., ss. 521. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Uğur Çilkara, S. (2023). Turizm Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları. Pazarlamaya Yeni Bir Bakış: Yapay Zekâ. Ed.: Süreyya Karsu ve Esmâ Ebru Şentürk. Nobel Yayıncılık.
- Uluslararası Robotik Federasyonu (2018). *Artificial Intelligence and Robotics*. <https://>

ifr.org/downloads/papers/Media_Backgrounder_on_Artificial_Intelligence_in_Robotics_May_2018.pdf

Uluslararası Standardizasyon Örgütü (2012). ISO/CD 8373. Robots and robotic devices– Vocabulary. <https://www.iso.org/standard/75539.html>

Wang, Y. F., & Petrina, S. (2013). Using Learning Analytics To Understand The Design Of An Intelligent Language Tutor–Chatbot Lucy. Editorial Preface, 4(11), 124-131.

Xiang, Z. (2020). Tourism in the Era of Artificial Intelligence. J Tour, 35(01), 1-3.

Yeoman, I. (2012). 2050 – Tomorrow’s Tourism. Bristol: Channel View Publications.

Zlatanov, S. & Popesku, J. (2019), “Current Applications Of Artificial Intelligence in Tourism And Hospitality”, SINTEZA 2019 International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research, Information Technology in Education & Digital Transformation, Culture and Creative Industries. 10.15308/Sinteza-2019-84-90.

Zsarnoczky, M. (2017). How Does Artificial Intelligence Affect The Tourism Industry?. VADYBA, 31(2), 85-90.

Zu, A. (2018). InterContinental Hotels & Resorts Launches Artificial Intelligence Rooms in Greater China, (Erişim Tarihi: 02.05.2024). <https://www.ihgplc.com/en/news-and-media/news-releases/2018/intercontinental-hotels-and-resorts-launches-artificial-intelligence-rooms-in-greater-china>.

Elektronik Kaynakça

<https://www.ainfo.com.tr/turizm.html> (Erişim tarihi: 09.04.2024).

<https://akronartmuseum.org/newsroom/inews-releasei-the-akron-art-museum-wantsyou-to-connect-with-dot-a-new-digital-tour-guide/12967> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

<https://amadeus.com/en/insights/blog/microsoft-shares-trends-shaping-future-mobility> (Erişim tarihi: 23.04.2024).

Appinventive (2023). <https://appinventiv.com/blog/ai-in-travel/> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

EPAM (2024). <https://startups.epam.com/blog/artificial-intelligence-in-tourism-and-travel-industry> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

<https://tr.linkedin.com/pulse/yapay-zeka-teknolojileri-%C3%A7ok-iyi-kullanan-az%C4%B1-seyahat-arif-gunes> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

<https://www.hurriyetdailynews.com/ai-powered-tourism-apps-unveiled-in-istanbul-188650> (Erişim tarihi: 27.04.2024).

<https://www.mckinsey.com/industries/travel-logistics-and-infrastructure/our-insights/what-ai-means-for-travel-now-and-in-the-future> (Erişim tarihi: 27.04.2024).

<http://sanket.khandare.com/wp-content/uploads/2017/07/AI-subsets-1024x502.png> (Erişim tarihi: 27.04.2024).

<https://de.wikipedia.org/wiki/ELIZA> (Erişim tarihi: 29.03.2024).

WEF (2023). <https://www.weforum.org/communities/global-future-council-on-artificial-intelligence/> (Erişim tarihi: 12.04.2024).

Travel Tomorrow, ANVR, Experience Led Transformation in Hospitality Sector, EY, (2017) <https://eu.immib.org.tr/turizm-sektorunde-dijitallesme/> (Erişim tarihi: 15.04.2024).

18. BÖLÜM

SÜREKLİ DENETİM VE İÇ DENETİM İLE İLGİLİ TÜRKİYE’DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Şerife ÖNDER

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü

serife.onder@dpu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9251-0283>

GİRİŞ

İnsanoğlunun ekonomik yaşantısının gelişmeye başlaması ile birlikte denetim faaliyetleri de ekonomik hayatın bir parçası olmuştur. Elbette kamusal yaşamın gelişmesi de denetim faaliyetlerinin gelişmesi ve belirli bir sistematığe oturmasında oldukça önemli bir rol edinmiştir. Sanayi devrimi sonrası süreçte işletme yapılarının değişmesi ile birlikte kamu maliyesinin modern temellere oturması, denetim ile ilgili süreçlerin çeşitlenmesi ve kurumsallaşmasında katkı sağlamıştır. Ayrıca gelişen teknolojiler, denetim faaliyetlerinin yapılmasında köklü değişimlere neden olmuştur. 20. yy.’ın sonları, 21. yy.’ın başlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yaşanan muhasebe skandalları denetimin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Değişen şirket yapıları, her geçen gün daha kompleks bir yapıya kavuşan iş yapma biçimleri ve işletmelerin finansal yapıları ile ilgilenen çevrelerin çeşitlenmesi, denetim faaliyetlerinin amacını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Denetim faaliyetleri bu yeni ortamda finansal bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği

üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Ayrıca bilgisayar ve internet ile gelişen bilgi teknolojileri işletmelerin denetlenmesinde yeni yetkinliklerin kazanılmasına ve denetimin yapılış biçimlerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu yeni süreçte iç denetim önem kazanmaya başlamıştır.

İşletmenin faaliyetlerine ilişkin süreçlerin ortaya çıktığı anda elektronik ortama aktarılması, fiziki belge incelemesine dayanan geleneksel denetim faaliyetlerini kolaylaştırarak kalitesini artırıcı bir etki yaratmıştır. Ayrıca elektronik ortama aktarılan işletme faaliyetlerinin denetlenmesi artık finansal raporların ortaya çıkma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Bu yaşanan gelişmelere ek olarak denetim ile ilgili bilgi teknolojilerinin gelişmeye başlaması ile birlikte denetim anlık ve sürekli bir hal almaya başlamıştır.

Denetim kalitesi günümüzde iç denetimin kalitesi ile özdeşleştirilmektedir. İç denetimin kalitesinde de sürekli denetim önemli bir yer tutmaktadır. Sürekli denetim ve iç denetim ile ilgili yetişmiş insan gücünün ortaya çıkmasında yükseköğretim önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki alan ile ilgili yazılan lisansüstü çalışmalar hem konunun ilgilileri için önemli bir kaynak oluşturmakta hem de alanında uzman kişileri, eğitim ve meslek yaşamına kazandırmaktadır. Bu çalışmada iç denetim ve sürekli denetim ile ilgili Türkiye’deki lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan karşılaştırılması yapılacaktır. Ayrıca denetim ile ilgili bu iki önemli kavramın Türk Yükseköğretiminde birlikte çalışılmasına ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

1. SÜREKLİ DENETİM VE İÇ DENETİM İLİŞKİSİ

Sürekli denetim ile ilgili literatürde farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Fakat literatürde sıklıkla Kanadalı Yetkili Muhasebeciler Enstitüsü (Canadian Institute of Chartered Accountants, CICA) ve Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü’nün (American Institute of Certified Public Accountants, AICPA) ortaklaşa hazırlamış oldukları rapordaki süreli denetim ile ilgili yapılan tanımlamaya atıf yapılmaktadır. Bu rapora göre “*Bağımsız denetçinin, denetim konusunun temelini oluşturan olayların gerçekleşmesi ile eşzamanlı veya bu olayların gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra yayınlanan bir dizi denetçi raporunu kullanarak, denetim konusu üzerine yazılı bir güvence vermesine imkan tanıyan bir metodoloji*” olarak sürekli denetim tanımlanmaktadır (Ağca, 2006; Ağgül, 2019: 186; Gönen ve Rasgen, 2015: 182). Bu tanıma göre sürekli denetim;

bilişim teknolojilerini öne alan analitik denetim süreçlerinin hayata geçirilmesi sonucunda, ortaya çıkarılan hatalar ve uygunsuzluklarla alakalı delilleri oluşturarak, otomatik hale gelen uyarı sistemleri ile eş zamanlı veya mümkün olan en kısa sürede raporların hazırlanması ve iç denetçinin en kısa sürede bilgilendirilmesi prensibine dayanan bir denetim şeklidir (Topal vd., 2020: 29).

Sürekli denetimin iki temel unsuru vardır. Bunlar sürekli kontrol ve sürekli risk değerlendirmeleridir. Sürekli kontrol değerlendirmesi, kontrol süreçlerinde ortaya çıkabilecek zayıflıkların en kısa sürede denetlenmesini, böylelikle iç denetim, yönetim ve ilgili kurulların hızlı aksiyon alabildikleri bir mekanizmanın çalışmasını sağlamaktadır. Sürekli risk değerlendirmesinde ise, belirlenen risk seviyeleri üstündeki süreçlerin tespit edilmesini sağlayarak, sınırlı kaynakların verimli kullanılmasını sağlamaktadır (Cankar, 2006: 71; Karahan ve Çolak, 2019: 568-569; Şen, 2016: 386).

Sürekli denetimi ortaya çıkaran nedenler, ilgili literatür incelendiğinde şu şekilde sıralandığı görülmektedir. Bunlar; iç kontrolün öneminin artması, hukuki düzenlemeler, paydaşların güvenilir ve nitelikli bilgiye olan ihtiyacı, gelişen bilgi teknolojileridir (Avunduk ve Kızgın, 2020: 77; Serçemeli ve Orhan, 2016: 34). İç kontrol ve iç denetim süreçleri aslında tarihi açıdan oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. Fakat paydaşların artan güvenilir ve nitelikli bilgi ihtiyacının iç kontrol ve iç denetim faaliyetleri ile oluşabileceğine yönelik çıkarımlar ile bunlara yönelik yasal düzenlemeler, sürekli denetimin iç denetimdeki rolünü arttırmıştır. Çünkü iç denetimde geleneksel denetim yaklaşımları yetersiz kalmaya başlamıştır.

Denetçiler açısından işletme süreçleri içerisinde ortaya çıkan finansal bilgilerin güvenilirliği oldukça önemlidir. Geleneksel denetim süreçlerinde denetçi bu işlemleri örneklem ve istatistiksel yöntemler ile finansal raporların ortaya çıkmasından sonra gerçekleştirmektedir (Memiş ve Tüm, 2011: 146). Bu açıdan değerlendirildiğinde sürekli denetim; amaç, denetim aracı, veri incelemesi, zamanlama ve fayda açısından geleneksel denetim süreçlerinden farklılaşmaktadır (Sarıkaya vd., 2020: 54).

İç denetim, işletmelerin iç kontrol yapısı ve etkinliği üzerinde inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Ancak incelemelerin geleneksel denetim süreçleri ile gerçekleştirilmesi halinde verilerin bütünü analiz edilemeyebilir. Ayrıca istenildiği anda ihtiyaç duyulan raporlarında üretilmesi mümkün olmayabilir. Diğer taraftan geleneksel denetim süreçlerinde finansal olmayan veriler dikkate alınmayıp,

yalnızca finansal veriler ile çalışılmaktadır. Bütün bu unsurlar iç denetimin verimini azaltarak, beklentilerin tam olarak karşılanamamasına neden olmaktadır. Sürekli denetim faaliyetleri ise finansal olmayan verileri de kullanarak, gerek duyulduğu anda rapor üreterek, iç denetimin etkinliğini arttırmaktadır (Kaldırım ve Kaldırım, 2019: 307-308).

İşletmelerde ortaya çıkan iş süreçleriyle ilgili verilerin, eş zamanlı ve devamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayan sürekli denetim faaliyetleri, dış denetim ve geleneksel denetim faaliyetlerinden daha fazla bir biçimde iç denetim faaliyetlerinde kullanılmaya elverişlidir. Aynı zamanda sürekli denetim faaliyetleri iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini artırmak amacıyla tavsiye edilen bir faaliyet olarak diğer denetim faaliyetlerinin yerini alabilecek bir potansiyele sahiptir (Topal vd., 2020: 30). İç denetim ve sürekli denetim faaliyetlerinde analitik süreçler, denetim yapılarının planlanması, testler, raporlama ve izleme şeklindeki dört aşaması birbirine benzemektedir (Turğay vd., 2020: 14).

Sürekli denetim, iç denetçilere aşağıda yer alan faaliyetleri gerçekleştirmesini mümkün hale getirmektedir (Memiş ve Tüm, 2011: 158-159):

- Kritik kontrol noktalarının, kurallarının ve beklentilerinin tamamen anlaşılması,
- Gerçek veya yakın zamanlı kontrol ve risk değerlemelerini gerçekleştirme,
- Kontrol süreçlerinde oluşan açıkları ve riskleri analiz etme,
- Denetim süreçlerinin tüm aşamalarında sonuçları analiz ederek bütünlüğü sağlamak.

Sürekli denetim faaliyetlerinin literatürde sıklıkla iç denetim faaliyetleri ile alakalı kullanıldığı belirtilmektedir. Günümüzde sürekli denetim, şirketlerin iç denetim bölümlerinin risk izleme süreçlerinin kilit unsuru olmuştur. Ayrıca sürekli denetim, bağımsız denetim faaliyetlerini güçlendirme amacına da hizmet etmektedir (Şen, 2016: 385-388).

Her ne kadar sürekli denetimin, iç denetimin verimliliği üzerine olumlu etkileri literatürde sıklıkla vurgulansa da yapılan çalışmalar iç denetimde, sürekli denetimin uygulanmasında önemli engeller olduğunu vurgulamaktadır. Literatürdeki çalışmalarda en önemli engelin ise işletmelerde gerçek zamanlı muhasebe uygulamalarının yetersizliği olduğu belirtilmektedir (Marşap vd., 2012: 2). Dolayısı ile sürekli denetim ve iç denetim üzerine akademik alanda gerçekleştirilecek çalışmalar ve saha uygulamalarının raporlanması ile konunun derinle-

mesine analizi yapılabilecektir. Özellikle lisansüstü tez çalışmaları hem sürekli denetim – iç denetim ilişkisinin derinlemesine inceleme konusunda önemli bir işlev görmekte hem de konu ile ilgili uzmanların yetişmesine katkı yapmaktadır. Bu çalışmada lisansüstü çalışmalarda ilgili konuların çalışılmasına yönelik bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilecektir. Böylelikle Türkiye’deki yükseköğretimde konuya olan yaklaşım değerlendirilmiş olacaktır.

2. LİTERATÜR

Bilgi, insanlığın gelişimindeki ana kavramlardan biridir. Bilimsel çalışmalar bu bilginin ortaya çıkması ve yayılmasında önemli bir işlev görmektedir. Günümüzde bilimsel yayınlar hiç olmadığı kadar artış göstermiştir. Bu artan bilimsel yayınların sınıflandırılması ve faydalı bir yapıya kavuşturulması için bibliyometrik analiz önemli bir araçtır (Zeren ve Kaya, 2020: 37). Bibliyometri terimi ilk olarak 1969 yılında Pritchard tarafından kullanılmıştır (Aksöz ve Yücel, 2020: 390; Okmeydan, 2020: 586; Zeren ve Kaya, 2020: 38). Bibliyometrik analiz ile pek çok konu detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Bibliyometrik analiz ile incelenen konuların çeşitliliği oldukça yüksektir. Örneğin Seyran (2021) işyeri şiddeti ile ilgili çalışmaları, Öztürk (2020) niş pazarlama ile ilgili çalışmaları, Yılmaz (2017) restoranlarda bahşiş ile ilgili çalışmaları, Aydeniz e Haydaroğlu (2021) dört dil becerisi üzerine çalışmaları, Hotamışlı ve Efe (2015) duygusal zeka ve liderlik ile ilgili çalışmaları incelemişlerdir. Bibliyometrik analizlerde bazen belirli dergilerde yayınlanan çalışmalar, inceleme konusu yapılmaktadır. Bu çalışmalara ise Gürbüz ve Bozkurt (2016), Çokişler (2019), Akgün ve Karataş (2017) ve Polat vd. (2013) örnek gösterilebilir. Bu çalışmaya benzer şekilde çeşitli konularda lisansüstü tez çalışmalarının da bibliyometrik analizini gerçekleştirilen çalışmalar bulunmaktadır. Murathan vd. (2020) fiziksel aktivite, Duran ve Çelikkaya (2019) lojistik ile ilgili, Beşel (2017) maliye alanındaki, Altunay (2021) adli muhasebe konusundaki, Koç (2021) muhasebe ve finansal raporlama standartları ile alakalı tezlerin bibliyometrik analizini yapmışlardır.

Bibliyometrik analiz ile yapılan çalışmaların çeşitliliği, denetim ile ilgili çalışmalarda da geçerlidir. Öztürk ve Yılmaz (2019) denetim ve adli muhasebe alanındaki çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar ilgili alanlarda son yıllarda çalışmaların arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Kurbanova

ve Cavlak (2021) Blockzincir ve denetim ile ilgili makalelerin bibliyometrik analizini yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda yazarlar ilgili alanda çalışmaların hızla arttığı ve Çin’in bu konuda çalışmalara öncülük ettiği sonucuna varmışlardır. Solak ve Faydalı (2023) denetim literatüründeki dünya çapındaki eğilimleri bibliyometrik analiz ile incelemişlerdir. Yazarlar ilgili alanda ABD’nin en üretken ülke olduğunu vurgulamaktadırlar. Yeşilçelebi vd. (2022) Covid-19 sürecinde denetim ile ilgili yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar yaptıkları inceleme sonucunda ilgili süreçte ülke bakımından ABD’nin ilk sırada olduğunu, konu açısından ise kurumsal yönetim, denetim kalitesi ve denetim ücretinin öne çıktığını ifade etmişlerdir. Çetin ve Kılılı (2023) 2006-2022 yılları arasındaki yayınlanmış denetim ile ilgili doktora tezlerinin bibliyometrik analizini yaptıkları çalışmalarında, en fazla doktora tezi hazırlanan üniversitenin Marmara Üniversitesi olduğu ve iç denetimin de çalışılan en fazla konu olduğunu ortaya koymuşlardır. Keleş (2022) iç denetim konusundaki çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmiştir. Keleş bu çalışmasında ilgili alanda ABD’nin en fazla çalışma yapan ülke olduğunu, Türkiye’nin ise 21. sırada olduğunu ortaya koymuştur.

İç denetim ile ilgili bibliyometrik analiz gerçekleştiren çalışma olmasına rağmen, sürekli denetim ile ilgili ulusal literatürde bibliyometrik bir çalışma bulunmamaktadır. Uluslararası literatürde ise sürekli denetim ile ilgili bibliyometrik analiz gerçekleştiren çalışmalara sınırlı da olsa ulaşılabilmektedir. Bassasan vd. (2022), Scopus veri tabanındaki 2013-2022 yılları arasında yayınlanan sürekli denetim ile ilgili 200 makaleyi inceleyen bir bibliyometrik analiz gerçekleştirmiştir. Yazarlar sürekli denetim ile ilgili çalışmaların artma eğiliminde olduğunu ifade etmektedirler. Sürekli denetim ve iç denetim kavramlarının aynı anda bibliyometrik analizini gerçekleştiren literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında incelenen dokümanlar araştırmanın amacına uygun olarak sürekli denetim ve iç denetim konusunda yazılan ulusal lisansüstü tezlerdir. Çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezindeki (YÖKTEZ) lisansüstü tezler taranmıştır. Başlığı iç denetim olan 425 lisansüstü tezin bulunduğu ve konu ile ilgili ilk lisansüstü tezin ise 1985 yılında yazıldığı

tespit edilmiştir. Sürekli denetim başlığı ile 16 lisansüstü tezin bulunduğu ve konu ile ilgili ilk çalışmanın 1995 yılında yazıldığı tespit edilmiştir. Tezler programları, yılları, yazım dili, konuları ve yazıldıkları üniversiteler açısından incelenmiştir. Belge incelemesi yöntemi ile elde edilen veriler Microsoft Office Excel ve R yazılım programları aracılığıyla analiz edilmiştir.

Sürekli denetim ve iç denetim konusunda ulusal literatürde ilk çalışmanın hangi yıl yapıldığı ve bugüne kadar toplam kaç adet çalışma yapıldığı tespit edildikten sonra inceleme kapsamına alınan bu çalışmaların bibliyometrik analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

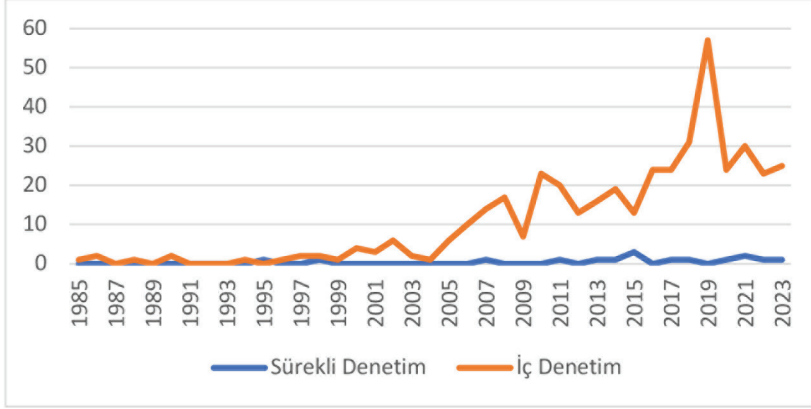
Türkiye’de sürekli denetim ve iç denetim konusunda yazılan lisansüstü tezlerin programlarına göre dağılımı Tablo 1’de görülmektedir. Sürekli denetim konusunda yazılan tezlerin yüzde 47’si yüksek lisans (YL), yüzde 53’ü ise doktora (DR) tezinden oluşmaktadır. İç denetim konusunda yazılan tezlerin ise yüzde 80’i yüksek lisans (YL), yüzde 20’si ise doktora (DR) tezinden oluşmaktadır. Sürekli denetimi konu alan yüksek lisans ve doktora tezleri neredeyse aynı sayıda iken iç denetim konusunda yazılan en fazla tez yüksek lisans tezidir.

Tablo 1. Programlarına Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Konular	YL	%	DR	%	Toplam	%
Sürekli Denetim	7	43,75	9	56,25	16	100
İç Denetim	340	80	85	20	425	100

Araştırma kapsamında hem sürekli denetim hem de iç denetim konusunda yazılan tezlerin yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Şekil 1’den de görüleceği üzere sürekli denetim konusundaki ilk tez 1995 yılında yayınlanmıştır. Bu yıldan itibaren 1998, 2007, 2011, 2013 ve 2014 yıllarında tez sayılarının 1 olarak gerçekleştiği ancak 2015 yılında konu ile ilgili 3 adet tez yazıldığı ve en yüksek seviyede tez yazılan dönem olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılı hariç 2017, 2018

ve 2020 yıllarında da konu ile ilgili 1 tez yazılmış ve 2021 yılında ise 2 tez yazılmıştır. 2022 ve 2023 yılında da tez sayıları 1 olarak gerçekleşmiştir. Sürekli denetim konusunda hemen hemen her yıl 1’er tez yazılırken hem 2015 hem de 2021 yıllarında sırasıyla 3 ve 2 adet tez yazılmıştır.

Şekil 1. Yıllara Göre Sürekli Denetim ve İç Denetim Konusunda Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Şekil 1’den de görüleceği üzere iç denetim konusundaki ilk tez 1985 yılında yayınlanmıştır. 2000 yılına gelene kadar iç denetim konusunda 1 veya 2 tez yazılmıştır. Hatta 1987, 1989, 1991, 1992, 1993 ve 1995 yıllarında ilgili konuda hiç tez yazılmamıştır. 2000 yılında 4 tez yazılarak o güne kadarki en yüksek sayıya ulaşılmıştır. İç denetim konusunda yazılan tezler 2004 yılından sonra artış trendine girilmiştir. Bunda ilgili dönemde uluslararası alanda yaşanan muhasebe skandallarının önemli bir payının olduğu ifade edilebilir. 2019 yılında 57 lisansüstü tez ile tüm zamanların en yüksek sayısına ulaşılmıştır.

Tablo 2’de ise sürekli denetim konusundaki tezlerin üniversitelere ve program düzeylerine göre dağılımı gösterilmiştir. Yapılan incelemede sürekli denetim kapsamında yazılan 16 lisansüstü tezin, 14 farklı üniversitede yapıldığı belirlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde sürekli denetim konusundaki en fazla tezin doktora düzeyinde Atatürk Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi’nde yapıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Sürekli Denetim Lisansüstü Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Dumlupınar	Boğaziçi	Karamanoğlu u Mehmet	Karabük	İstanbul	Atatürk	Beykent	Dokuz Eylül	Atatürk	Selçuk	Süleyman Demirel	Gazi	Marmara	Zonguldak
YL		1			1		1	1				1	1	1
DR	1		1	1		2				1	1		2	

Tablo 3’de ise iç denetim konusundaki tezlerin üniversitelere ve program düzeylerine göre dağılımı gösterilmiştir. Tabloda hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde 5 ve daha fazla tez çıkaran yalnızca 17 üniversitenin ismine yer verilmiş, dört ve daha az tezi bulunan üniversiteler, diğer üniversiteler başlığı altında toplanmıştır. Tablo 3 incelendiğinde iç denetim konusundaki en fazla tezin yüksek lisans düzeyinde 53 tez ve doktora düzeyinde 19 tez ile Marmara Üniversitesi’nde yapıldığı görülmektedir. Bu üniversiteyi yüksek lisans düzeyinde 28 tez ile İstanbul Okan Üniversitesi, 21 tez ile İstanbul Ticaret Üniversitesi, 18 tez ile İstanbul Üniversitesi ve 17 tez ile de Gazi Üniversitesi izlemektedir. Doktora düzeyinde ise 8 tez ile İstanbul, 6 tez ile Dumlupınar üniversitesi ve 5 tez ile Anadolu Üniversitesi izlemektedir.

Tablo 3. İç Denetim Lisansüstü Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Ankara	Gazi	İst. Okan	İst. Ticaret	İstanbul	Marmara	S. Demirel	Anadolu	Bahçeşehir	Dokuz Eylül	Dumlupınar	Gaziantep	Arel	İ. Aydın	KTO	Karatav	N. Erbakan	Selçuk	Diğer
YL	13	17	28	21	18	53	10	5	5	9	6	5	9	6	6	5	5	6	118
DR					8	19		5			6								47

Sürekli denetim başlığındaki lisansüstü tezler alanları açısından incelendiğinde tamamına yakınının Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalında yazıldığı görülmektedir. Ancak tezlerden biri yine Sosyal Bilimler Enstitünün Hastane İşletmeciliği Bilim Dalında ve bir tezin de maliye alanında yazıldığı Tablo 4’te gösterilmektedir. İşletme alanında yazılan tezlerin 5’i yüksek lisans

düzeyinde ve 9’unun doktora düzeyinde olduğu görülmektedir. Diğer iki tezin de yüksek lisans düzeyinde yazıldığı görülmektedir. Dolayısıyla işletme alanında yazılan sürekli denetim tezlerinin daha çok doktora düzeyinde çalışıldığı belirlenmiştir. Sürekli denetim alanında tezlerin hemen hemen tamamına yakınının Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında yazılmış olması beklenen bir durumdur.

Tablo 4. Sürekli Denetim Lisansüstü Tezlerinin Alanlarına Göre Dağılımı

Konu	İşletme	Maliye	Hastaneler
YL	5	1	1
DR	9	0	0
Toplam	14	1	1

Araştırma kapsamında iç denetim konusundaki lisansüstü tezler alanları açısından incelendiğinde hemen hemen tüm enstitülerin farklı anabilim dallarında çeşitli alanlardan oluştuğunu görmek mümkündür. Örneğin Fen Bilimleri Enstitüsünde endüstri mühendisliği ve bilgisayar mühendisliği alanlarında, Eğitim Bilimleri enstitüsünde eğitim bilimleri alanında, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde deniz bilimleri alanında ve Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsünde bankacılık alanında iç denetim başlığı ile tezler yer almaktadır. Ancak iç denetim başlığında en fazla konu Sosyal Bilimler Enstitüsünde yer almaktadır. Buna göre ekonomi, işletme, kamu yönetimi, maliye, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, din, hukuk, iletişim bilimleri, gazetecilik, sağlık kurumları yönetimi, sigortacılık, turizm, enerji alanlarında Sosyal Bilimler Enstitüsünde iç denetim konusunda lisansüstü tezler bulunmaktadır. Tablo 5’te iç denetim başlığını içeren 10 ve üstü lisansüstü tez alanlarının dağılımı yer almaktadır. Bu tezlerin tümünün üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitülerinde yer alan farklı anabilim dallarında yazıldığı görülmüştür. Yapılan incelemede iç denetim 209 yüksek lisans düzeyinde ve 59 doktora düzeyinde olmak üzere en fazla işletme alanındaki lisansüstü çalışmalarda yer almıştır. İşletme dışında sırasıyla bankacılık, kamu yönetimi, maliye ve ekonomi alanlarında da fazlaca iç denetim tezlerinin yazıldığı tespit edilmiştir.

İç denetim konusunda Sosyal Bilimler Enstitüsünde özellikle İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve/veya Denetim Bilim Dalında daha fazla tezin yazılmış

olması beklenen bir durumdur. Ancak çok çeşitli alanlarda iç denetimin çalışılmış olması, birçok enstitü ve birçok ulusal lisansüstü programlar düzeyinde de bu başlığın benimsenip yaygınlaştığını göstermektedir.

Tablo 5. İç Denetim Lisansüstü Tezlerinin Konularına Göre Dağılımı

Konu	İşletme	Bankacılık	Kamu Yön.	Maliye	Ekonomi
YL	209	47	38	11	12
DR	59	9	8	2	
Toplam	268	56	46	13	12

Sürekli denetim konusundaki tezlerin yazım diline göre dağılımı hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde Tablo 6’da yer almaktadır. Daha önceki tablolarda da görüldüğü üzere konu ile ilgili doktora düzeyinde yazılan tezler çoğunlukta idi. Doktora düzeyindeki 9 tezin tamamının Türkçe yazıldığı görülmektedir. Yüksek lisans düzeyinde yazılan sürekli denetim tezlerinden ise sadece birinin yazım dilinin İngilizce olduğu belirlenmiştir. İngilizce yazılan tek tez yazarı açısından ayrıntılı incelendiğinde Boğaziçi Üniversitesinde Türk bir öğrenci tarafından yazıldığı belirlenmiştir. Son olarak Türkiye’de sürekli denetim konusundaki tezlerin tamamına yakınının Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Sürekli Denetim Lisansüstü Tezlerin Yazım Diline Göre Dağılımı

Tez Dili	Türkçe	%	İngilizce	%	Toplam
YL	6	40	1	100	7
DR	9	60	0	0	9
Toplam	15	100	1	100	16

Tablo 7’de iç denetim konusundaki tezlerin yazım diline göre dağılımı hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde ayrı ayrı gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere iç denetim kapsamında yazılan 425 lisansüstü tezin 401’i, yaklaşık %94’ü Türkçe dilinde yazılmıştır. Türkçe yazılan tezlerin büyük çoğunluğu ise yüksek lisans düzeyinde yazılan tezlerden oluşmaktadır. Tabloda Türkçe dilinden sonra en fazla İngilizce dilinde iç denetim tezi yazıldığı görülmektedir. İngilizce tezlerin yüksek lisans ve doktora düzeyinde birbirine yakın oranda

yazıldığı görülmektedir. Son olarak Almanca yazılmış bir doktora tezinin bulunduğu da yine tabloda yer almaktadır.

Türkiye’de iç denetim konusundaki tezlerin genellikle Türkçe yazıldığı araştırma kapsamında incelenen 425 tezin yalnızca 23’ünün İngilizce ve 1 tezin de Almanca olarak yazıldığı tespit edilmiştir. İngilizce yazılan tezler yazarları açısından ayrıntılı incelendiğinde 23 tezin 8’inin yabancı uyruklu öğrenciler tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. Almanca yazılan tek tezin Marmara Üniversitesinde Türk bir öğrenci tarafından yazıldığı belirlenmiştir.

Tablo 7. İç Denetim Lisansüstü Tezlerin Yazım Diline Göre Dağılımı

Tez Dili	Türkçe	%	İng.	%	Alm.	%	Toplam
YL	327	81,55	13	56,52			340
DR	74	18,45	10	43,48	1	100	85
Toplam	401	100	23	100	1	100	425

Tablo 8’de sürekli denetim konusunda lisansüstü tezlerin sayfa sayısı dağılımı yer almaktadır. Bu dağılımda sürekli denetim tezlerinin yüksek lisans düzeyinde en çok 101-200 doktora düzeyinde ise en çok 201-300 sayfa aralığında yazıldığı görülmektedir. Lisansüstü tezlerin sayfa sayısı en az 83, en fazla ise 423’dür. Sürekli denetim konusunda 100 sayfanın altında doktora tezi; 300 sayfanın üzerinde ise yüksek lisans tezi bulunmamaktadır. Ortalama tez sayfa sayısı yüksek lisans da 147, doktora da ise 276’dır.

Tablo 8. Sürekli Denetim Tezlerinin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	YL	%	DR	%	Toplam	%
0-100	1	14,29	0	0,00	1	6,25
101-200	5	71,43	1	11,11	6	37,50
201-300	1	14,29	5	55,56	6	37,50
301-400	0	0,00	2	22,22	2	12,50
401-500	0	0,00	1	11,11	1	6,25
Toplam	7	100,00	9	100,00	16	100,00

İç denetim konusunda lisansüstü tezlerin sayfa sayısı dağılımı Tablo 9’da yer almaktadır. Bu dağılımda iç denetim tezlerinin en çok 101-200 sayfa aralığında yazıldığı görülmektedir. Lisansüstü tezlerin sayfa sayısı en az 53, en fazla ise 445’dir. Ortalama tez sayfa sayısı yüksek lisans da 145, doktora da ise 257’dir.

Lisansüstü tezlerde elbette diğer akademik çalışmalarda da olduğu gibi sayfa sayısının fazlalığından ziyade içeriğin kaliteli olması ve literatüre katkı sağlaması önemlidir.

Tablo 9. İç Denetim Tezlerinin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	YL	%	DR	%	Toplam	%
0-100	61	17,94	1	1,18	62	14,58
101-200	236	69,41	20	23,53	256	60,23
201-300	34	10,00	46	54,12	80	18,82
301-400	8	2,35	11	12,94	19	4,470
401-500	1	0,29	7	8,24	8	1,88
Toplam	340	100,00	85	100,00	425	100

Lisansüstü tezlerin mutlaka en az doktorasını tamamlamış bir akademisyen danışman ile yazılması gerekmektedir. Tablo 10’da sürekli denetim lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı yer almaktadır. Sürekli denetim konulu yüksek lisans tezlerin yarısından fazlasında Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı, bunu sırasıyla Doç. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanlarının takip ettiği tespit edilmiştir. Doktora tezlerinde ise %78’i Prof. Dr. geri kalanın ise Doç Dr. Unvanlı akademisyenlerin danışmanlığında yazıldığı görülmüştür. Dr. Öğr. Üyesi unvanlı akademisyenlerin sürekli denetim konusunda sadece yüksek lisans düzeyinde danışmanlık yaptığı ilgili tabloda görülebilecektir.

Tablo 10. Sürekli Denetim Tezlerinin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Prof. Dr.	%	Doç. Dr.	%	Dr. Öğr. Üyesi	%	Toplam
YL	4	36,36	2	50,00	1	100,00	7
DR	7	63,64	2	50,00	0	0,00	9
Toplam	11	100,00	4	100,00	1	100,00	16

Tablo 11’de iç denetim lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı yer almaktadır. İç denetim konulu yüksek lisans tezlerin yarısından fazlasında Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı, bunu sırasıyla Doç. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanlarının takip ettiği tespit edilmiştir. İç denetim tezlerinde sürekli denetim tezlerinden farklı olarak doktora düzeyinde de Dr. Öğr. Üyesi unvanlı akademisyenler danışmanlık yapmıştır.

Tablo 11. İç Denetim Tezlerinin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan	Prof. Dr.	%	Doç. Dr.	%	Dr. Öğr. Üyesi	%	Toplam
YL	143	68,10	91	87,50	106	95,50	340
DR	67	31,90	13	12,50	5	4,50	85
Toplam	210	100,00	104	100,00	111	100,00	425

Şekil 2. İç Denetim ve Sürekli Denetim Lisansüstü Tezlerin Kelime Bulutu

Şekil 2’de hem iç denetim hem de sürekli denetim ulusal lisansüstü tezlerin bulutuna yer verilmiştir. Kelime bulutları sürekli denetimde lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri üzerinden oluşturulurken iç denetim tezlerinin çok fazla olması nedeniyle anahtar kelimeler yerine başlıklarında en çok kullanılan ilk 50 kelime üzerinden oluşturulmuştur. Her iki çalışma da denetim konusıyla ilgili olduğu için her iki grupta da doğal olarak denetim kelimesi belirgin biçimde ön plana çıkmıştır. Ancak iç denetim lisansüstü tezlerin kelime bulutunda “iç” kelimesi hem denetim ile hem de kontrol kavramı ile birlikte kullanıldığından en çok tekrar edilen kelime olarak yer aldığı görülmektedir. Sürekli denetim li-

sansüstü tezlerin kelime bulutunda ise “denetim” kelimesi hem sürekli denetim ile hem de iç denetim kavramı ile birlikte kullanıldığından en çok tekrar edilen kelime olarak yer aldığı görülmektedir. İç denetim kelime bulutunda “iç” kelimesini sırasıyla “denetim”, “kontrol”, “kamu” ve “uygulama” kelimelerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Sürekli denetim lisansüstü tezlerin anahtar kelime bulutunda ise “denetim” kelimesini sırasıyla “sürekli”, “bilgisayar”, “hile” ve “iç” anahtar kelimelerinin takip ettiği belirlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme ile birlikte ticari ve ekonomik ilişkiler her geçen gün daha karmaşık hale gelmektedir. Bu karmaşıklık beraberinde işletmelerin denetimi ile ilgili farklı ihtiyaçları da beraberinde getirmektedir. Çünkü işletmelerin dış paydaşları ve yöneticileri ortaya çıkan finansal verilerin güvenilirliğine ihtiyaç duymaktadır. Dış paydaşlar ve yöneticiler şirket ile ilgili sahip olduğu bilgilerin doğruluğuna göre kararlarında isabetli olabileceklerdir. Ortaya çıkan finansal verilerin üçer aylık, altı aylık veya yıllık olduğu düşünüldüğünde zaten gecikmeli bir bilgi akışı olmaktadır. Birde bu bilgilerin güvenilirliğinin düşük olması, finansal sistemi tümünden bozacak aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olabilecektir.

Günümüzde finansal bilgilerin güvenilirliği hiç olmadığı kadar önemli bir konu haline gelmiştir. Finansal verilerin güvenilirliği içinde denetim olmazsa olmazlardandır. Etkili bir denetim faaliyeti için işletmelerin iç denetim süreçleri gitgide önem kazanmaktadır. Sürekli denetim kavramı bu noktada iç denetimin etkinliğini arttıracak yegane unsurların başında gelmektedir. İç denetim ve sürekli denetim ile ilgili süreçlerin birbirine yakınsaması içinde akademik çalışmalar oldukça önem arz etmektedir.

Sürekli denetim ve iç denetim alanındaki lisansüstü çalışmaların incelendiği bu çalışma ile alandaki gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda iç denetim ile ilgili lisansüstü tezlerin 1985 yılında, sürekli denetim ile ilgili lisansüstü çalışmaların ise 10 yıl sonra 1995 yılında yazılmaya başladığı tespit edilmiştir.

İç denetim konusunda yazılan tezlerin büyük çoğunluğunun (%80’i) yüksek lisans düzeyinde yazıldığı, sürekli denetim konusundaki lisansüstü tezlerin ise yarıdan fazlasının (%56’sı) doktora düzeyinde yazıldığı belirlenmiştir. Her iki konudaki lisansüstü tezler, literatürde denetim ile ilgili yapılmış bibliyometrik

çalışmaların sonucuna benzer şekilde, en çok Marmara Üniversitesi’nde yazılmıştır. Ayrıca hem iç denetim hem de sürekli denetim konusundaki lisansüstü çalışmaların yine bu konudaki literatür ile uyumlu olarak Türkçe dilinde ve işletme alanında yazılmış olduğu belirlenmiştir. Ancak iç denetim konusunda 2023 yılı sonuna kadar 425 lisansüstü çalışma bulunmasına rağmen sürekli denetim konusunda 16 lisansüstü çalışmanın bulunduğu bu çalışmalardan da üçünün (yaklaşık % 20’sinin) iç denetim ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla iç denetimin etkinliğini arttırmada sürekli denetimin rolünü inceleyen daha fazla lisansüstü çalışmaya ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Bu tespitin bir diğer kanıtı da sürekli denetim kelime bulutunda görülmektedir. Sürekli denetim ile ilgili lisansüstü çalışmaların anahtar kelime bulutunda “iç” ve “denetim” kelimesinin en fazla tekrarlanan kelimeler içinde yer aldığı görülürken maalesef iç denetimde çok daha fazla lisansüstü çalışma bulunmasına rağmen kelime bulutunda “sürekli” kelimesinin tekrarlanan kelimeler içerisinde çok daha az yer aldığı görülmüştür.

Bilgi teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü yenilikler denetim ile ilgili kavramların yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Artık günümüzde, bilgisayarın günlük hayatımıza girdiği o ilk günlerden daha farklı bir dünya söz konusudur. Günümüzde denetim süreçlerinin yapay zekâ aracılığı ile yapılmasına ilişkin tartışmaları başlamıştır. Dolayısı ile denetim ile ilgili bir dönüm noktasında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Türkiye’de iç denetimin kalitesi üzerinde henüz önemli etki yaratacak sayı ve yeterlilikte olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın hem literatüre hem de araştırmacılara, ulusal literatürdeki bu konudaki boşluğa dikkat çekmesi beklenmektedir. Türkiye’de sürekli denetimin iç denetim faaliyetlerindeki etkinliğini arttırmak konusunda nicelik ve nitelik itibarıyla daha fazla akademik çalışma yapılmasına ihtiyaç bulunduğu niceliksel veriler ile ortaya konulmuştur. Sürekli denetim konusunda yapılan ulusal çalışmaların

KAYNAKÇA

- Ağca, A. (2006). *Sürekli denetim: Denetimde bir devrim mi yoksa bir hayal mi?* 25/06/2024 <https://www.muhasabetr.com/ozelbolum/029/>
- Ağgül, S. (2019). İç denetimde sürekli denetim yaklaşımı. In M. E. Karabayır (Ed.), *Muhasebe ve Demetimde Güncel Konular* (ss. 181-198). Siyasal Kitapevi.
- Akgün, M., & Karataş, B. (2017). Muhasebe ve denetime bakış dergisinde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi 2000-2016. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(52), 19-34.
- Aksöz, E. O., & Yücel, E. (2020). Engelli turizmi alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 388-404.
- Altunay, M. A. (2021). Adli muhasebe ile ilgili ulusal lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (2004-2020). *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 14(3), 1261-1298.
- Avunduk, H., & Kızılgın, M. (2020). Büyük veri ve sürekli denetimde veri analizi. *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 76-83.
- Aydeniz, S., & Haydaroğlu, M. (2021). Dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.
- Bassasan, I., Tubagus, I., Taqi, M., & Yazid, H. (2022, 4-5 Kasım). Trend of Continuous Auditing Research: A Bibliometric Analysis. Proceedings of the International Conference on Sustainability in Technological, Environmental, Law, Management, Social and Economic Matters, ICOSTELM, Bandar Lampung, Endonezya.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de maliye alanında yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (2003-2017). *International Journal of Public Finance*, 2(1), 27-62.
- Cankar, İ. (2006). Denetimin yeni paradigması: sürekli denetim. *Sayıştay Dergisi*(61), 69-81.
- Çetin, B., & Kılılı, M. (2023). Denetim alanında 2006-2022 yılları arasında tamamlanmış doktora tezlerinin analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-11.
- Çokişler, E. (2019). Uluslararası ilişkiler dergisinin bibliyometrik analizi (2004-2017). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(64), 29-56.
- Gönen, S., & Rasgen, M. (2015). Sürekli denetim sisteminin bir yazılım programında uygulanabilirliğine ilişkin örnek olay çalışması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1), 181-191.

- Gürbüz, C., & Bozkurt, Ö. Ç. (2016). Pazarlama ve pazarlama araştırmaları dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 1-23.
- Hotamışlı, M., & Efe, D. (2015). Duygusal zekâ ve liderlik ilişkisi bağlamındaki çalışmaların bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 101-121.
- Kaldırım, Y., & Kaldırım, Z. (2019). Gerçek zamanlı güvence, kontrol ve raporlama aracı: Sürekli denetim. In A. K. Uzun, G. Yurtsever, & E. Yenigün (Eds.), *Uluslararası Akademik Forum 2018 “Gerçek Zamanlı Güvence Modeli Olarak Sürekli Denetim ve Sürekli İzleme”* (ss. 296-312). Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları.
- Karahan, M., & Çolak, M. (2019). Hile önleyici olarak sürekli denetim verimliliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 561-572.
- Keleş, D. (2022). İç denetim konusundaki uluslararası çalışmaların görsel ağ haritalaması destekli bibliyometrik analizi. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 42-58.
- Kurbanova, M., & Cavlak, H. (2021). Blockzincir ve denetim alanındaki makalelerin bibliyometrik analizi. *TIDE AcademIA Research*, 3(2), 213-246.
- Marşap, B., Kurt, G., & Uçma, T. (2012). Sürekli denetimin gerektiği iç denetim faaliyetleri açısından stratejik yönetim muhasebesinin gerekliliği. *MÖDAV*, 14(4), 1-17.
- Memiş, M., & Tüm, K. (2011). Sürekli denetim süreci ve iç denetim ile ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(37), 145-162.
- Murathan, G., Murathan, F., & Bozyılan, E. (2020). “Fiziksel aktivite” konulu tezlerin bibliyometrik analizi (2002-2019). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2), 158-167.
- Okmeydan, S. B. (2020). Kültürlerarası iletişim alanındaki eğilimler: ‘Kültürlerarası İletişim’ başlıklı lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *TRT Akademi*, 5(10), 578-611.
- Öztürk, R. (2020). Niş pazarlama yaklaşımının bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2799-2810.
- Öztürk, S., & Yılmaz, C. (2018). Denetim ve adli muhasebe alanındaki çalışmaların bibliyometrik analiz tekniği ile incelenmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(39), 173-188.
- Polat, C., Sağlam, M., & Sarı, T. (2013). Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Der-*

gisi, 27(2), 273-288.

- Sarıkaya, R., Orman, R., & Özgel, Ç. (2020). Türk kamu sektöründe sürekli denetim uygulaması: E-Denetçi. *Denetim*(21), 53-65.
- Serçemeli, M., & Orhan, M. S. (2016). Sürekli denetim ve denetimin geleceğine bakış üzerine BİST-100 şirketlerinde bir araştırma. *Sayıştay Dergisi*(101), 31-50.
- Seyran, F. (2021). İşyeri şiddeti çalışmalarının bibliyometrik analizi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(36), 2868-2889.
- Solak, B., & Faydalı, F. (2023). Denetim literatüründe dünya çapında eğilimler: Bibliyometrik bir analiz. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(MODAVICA Özel Sayısı), 241-275.
- Şen, İ. K. (2016). Bilgi teknolojilerindeki değişimin finansal tabloların bağımsız denetimine etkisi: Sürekli denetim. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 383-404.
- Topal, B., Velioglu, H., & Olum, S. (2020). Sürekli denetimin yol haritası. *Denetim*(21), 27-38.
- Turğay, İ., Doğan, S., & Mengi, B. T. (2020). İç denetim faaliyetlerinde sürekli denetim: Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımı. *Denetim*(21), 5-26.
- Yeşilçelebi, G., Altunel, M., & Selimoğlu, S. K. (2022). COVID-19 sürecinde denetim alanında yayınlanan makalelerin görsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi: 2020-2022 yılları örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 276-305.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 65-79.
- Zeren, D., & Kaya, N. (2020). Dijital pazarlama: Ulusal yazının bibliyometrik analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52.